

Actes de la
**VIII Jornada
d'Onomàstica**

Vinaròs 2014

Actes de la
**VIII Jornada
d'Onomàstica**
Vinaròs 2014

COL·LECCIÓ ACTES, 14

© els autors

© ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA

Edita: Publicacions de l'ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA
Avinguda de la Constitució, 284. 46019 València
avl@gva.es - www.avl.gva.es

Disseny i maquetació: Espirelius
www.espirelius.com

ISBN: 978-84-482-5985-3
DL: V-314-2015

Índex

Presentació	7
--------------------------	---

Treballs presentats

M. TERESA ÀLVARO MARTÍ <i>Hidrònims: els topònims de l'aigua. Material didàctic per a l'estudi dels hidrònims</i>	11
MARIA JOSEP ARAYO SOLÀ <i>Normalització i regulació toponímica des de l'Administració local: el cas de Vinaròs</i>	27
JESÚS BERNAT <i>Aprofitament didàctic dels llibrets de la sèrie «Toponímia dels Pobles Valencians»</i>	31
ANNA CALVO BERMEJO I ROMÀ SENAR LLUCH <i>Recull toponímic del terme de Benicarló</i>	37
VENTURA CASTELLVELL <i>Antroponímia de la visita pastoral de l'any 1314 a la comarca dels Ports i la Tinença de Benifassà</i>	47
XAVIER COLOMA FUSTER <i>Toponímia de la Jana</i>	59
JOAN FERRERES I NOS <i>Onomàstica moderna de Vinaròs</i>	63
MARGA GIL I ROSA MOROS <i>Estudi toponímic de les partides de Vinaròs. Anàlisi i sistematització</i>	77
LLUÍS GIMENO BETÍ <i>Lèxic i toponímia a la diòcesi de Tortosa</i>	89
JAVIER GIRALT LATORRE <i>Recerca toponomàstica en àrees de frontera lingüística</i>	99
JORDI JULIÀ GARCIA <i>Lèxic del Maestrat en els topònims dels pobles de Fondegulla i la Vall d'Uixó</i>	109
JOAN CARLES MEMBRADO TENA <i>Contingut semàntic dels noms de municipi del Maestrat i els Ports</i>	117
LLUÍS MESEGUER <i>Literatura i onomàstica. Notes a propòsit de les comarques valencianes septentrionals</i>	135
MAITE MOLLÀ VILLAPLANA <i>Metodologia de treball i aprofitament del material onomàstic</i>	147
JUAN ELÍAS RAMOS BARCELÓ I JOSEP LLUÍS VICIANO AGRAMUNT <i>Cavitats subterrànies de la Tinença de Benifassà i els Ports</i>	155

HONORAT ROS I PARDO	
<i>Zootopònims de les comarques del nord del País Valencià: els Ports, l'Alt Maestrat, el Baix Maestrat, l'Alcalatén, la Plana Alta i la Plana Baixa. Notes per a un catàleg</i>	167
RAFAEL SERRET SERRET	
<i>Aproximació a la toponímia d'Herbers</i>	187
CASTO SORLÍ MOLINER	
<i>Toponímia de Cervera del Maestrat (Baix Maestrat)</i>	205

PRESENTACIÓ

Josep M. Palomero Almela

[Vicepresident de l'AVL i membre de la Secció d'Onomàstica]

Al final de la vesprada del divendres 4 d'abril del 2014 i durant tot el dissabte 5 d'abril es va celebrar a Vinaròs la VIII Jornada d'Onomàstica, organitzada per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua en col·laboració amb l'Ajuntament de Vinaròs i diverses entitats culturals, com el Centre d'Estudis del Maestrat, l'Associació Cultural Amics de Vinaròs, Vinalab i el Cefire de Vinaròs.

Cada una d'estes jornades és una modalitat de festa per la llengua, no tant popular com acadèmica, perquè facilita la comunicació i l'intercanvi d'informació entre els investigadors i estudiosos que sobre onomàstica, i especialment sobre toponímia, hi ha en la població que acull la trobada, així com en la comarca i les comarques adjacents. També solen assistir a les jornades els amants de les paraules d'altres localitats valencianes, que hi acudixen a donar notícia de les investigacions i els treballs respectius.

En el transcurs de la jornada de Vinaròs, inaugurada pel president de l'Acadèmia, Ramon Ferrer Navarro, i amicalment acollida per l'alcalde de la població, Juan B. Juan Roig, i pel regidor de Cultura, Luis Gandia Querol, els assistents es van assabentar de les novetats dels ponents que ara queden recollides en estes *Actes*, les quals testimonien el bon treball realitzat pels autors i constaten el dinamisme que arreu de les terres valencianes tenen actualment els estudis d'onomàstica, una disciplina tan atractiva com imprescindible per a

entendre com les paraules, al llarg dels segles, s'han fusionat amb el territori i amb tots els aspectes de la vida d'un poble.

A vegades, esta fusió s'ha produït en una època tan remota o de forma tan capritxosa que resulta complicat desvelar l'origen d'un mot opac, que s'ha de provar d'aclarir recorrent als arxius, als repertoris i a altres fonts etimològiques i lexicogràfiques. Això ocorre, entre altres causes, perquè el món actual no és el mateix que el que va originar un topònim, un hidrònim, un zoònim o un antropònim determinats. Tan diferent és aquell món del nostre que a vegades entre el passat i el present l'únic lligam que ha perviscut és, precisament, el mot en qüestió, incòmode a pesar del transcurs de generacions de parlants, i llavors la faena del lexicògraf esdevé francament detectivesca. Però quin goig el de l'investigador solitari quan troba referendada la seua hipòtesi i pot documentar-ne la motivació, fonamentar la teoria i fixar el terme.

Per això, entre altres raons, es va fer esta jornada a Vinaròs, perquè fóra un lloc de trobada especialment orientat als estudiosos de les comarques del Baix Maestrat, l'Alt Maestrat, els Ports, l'Alcalatén i la Plana Alta, així com altres jornades anteriors es van organitzar en les terres de Castelló, a Sant Mateu, Vila-real i Xèrica.

Entre els treballs recollits hi ha els corresponents a les intervencions l'«Estudi toponímic de les partides de Vinaròs. Anàlisi i sistematització», a cura de Marga Gil i Rosa

Moros; la «Normalització i regulació toponímica des de l'Administració local: el cas de Vinaròs», de Maria Josep Arayo Solà, i la que tracta sobre el «Lèxic i toponímia a la diòcesi de Tortosa», del professor Lluís Gimeno Betí (UJI); totes tres ben interessants pel que aporten en els seus camps respectius. La resta de treballs és, així mateix, d'una gran vàlua, per tal com gràcies a l'aportació de M. Teresa Àlvaro Martí, «Hidrònims: els topònims de l'aigua. Material didàctic per a l'estudi dels hidrònims», podem conèixer no només una diversitat de denominacions hídriques, sinó també recursos adients per a divulgar-les entre els estudiants, com també planteja Jesús Bernat respecte a l'«Aprofitament didàctic dels llibrets de la sèrie "Toponímia dels Pobles Valencians"», dels quals, en el cas de les comarques valencianes septentrionals, se n'han publicat una trentena; en concret, dèsset de poblacions del Baix Maestrat, dotze de l'Alt Maestrat i deu dels Ports. En el transcurs de la jornada vinarossenca es van presentar, a més, els corresponents a la Jana i a Cervera del Maestrat.

Altres treballs de les *Actes* els constitueixen repertoris toponímics d'un terme municipal, com és el cas del «Recull toponímic del terme de Benicarló», elaborat per Anna Calvo Bermejo i Romà Senar Lluch; la «Toponímia de la Jana», de Xavier Coloma Fuster; l'«Aproximació a la toponímia d'Herbers», de Rafael Serret Serret, i la «Toponímia de Cervera del Maestrat (Baix Maestrat)», de Casto Sorlí Moliner. D'altres són treballs històrics, com el de Ventura Castellvell, que estudia l'«Antroponímia de la visita pastoral de l'any 1314 a la comarca dels Ports i la Tinença de Benifassà». També hi ha estudis basats en aspectes molt concrets, com ara el de Juan Elías Ramos Barceló i Josep Lluís Viciano Agramunt a propòsit de les «Cavitats subterrànies de la Tinença de Benifassà i els Ports», i el de l'acadèmic Honorat Ros i Pardo, que s'ha especialitzat en els noms d'animals, com llegim en la seua comunicació sobre «Zootopònims de les comarques del nord del País Valencià: els Ports, l'Alt Maestrat, el Baix Maestrat, l'Alcalatén, la Plana Alta i la Plana Baixa. Notes per a un catàleg». Un altre apartat el completen treballs enfocats des d'un punt de vista diatòpic, com la «Recerca toponomàstica en àrees de frontera lingüística», de Javier Giralt Latorre, i el «Lèxic del Maestrat en els topònims dels pobles de Fondegulla i la Vall d'Uixó», que ha estudiat Jordi Julià Garcia, com també

ha fet Joan Carles Membrado Tena en determinar el «Contingut semàntic dels noms de municipi del Maestrat i els Ports». Així mateix, Joan Ferreres i Nos ha escrit sobre l'«Onomàstica moderna de Vinaròs», i el professor Lluís Meseguer (UJI), també acadèmic, ens ha aportat en «Literatura i onomàstica. Notes a propòsit de les comarques valencianes septentrionals» les seues reflexions, centrant-se, en especial, en l'estudi de la literatura i l'onomàstica. Finalment, Maite Mollà Villaplana, la lingüista i tècnica responsable de la Secció d'Onomàstica de l'AVL, que presidix el professor Emili Casanova, va presentar els recursos instrumentals sobre la «Metodologia de treball i aprofitament del material onomàstic».

En el transcurs de la jornada —en la qual també van participar els professors Ramon Sistac (Universitat de Lleida, IEC), Xaverio Ballester (Universitat de València) i Javier Giralt Latorre (Universitat de Barcelona)— es van donar a conèixer els projectes de recerca i divulgació de l'onomàstica valenciana de l'AVL, com ara la segona edició del *Corpus toponímic valencià*, que incorporarà uns 60.000 topònims nous al primer *Corpus*, que ja compta amb uns 50.000, i que constituirà el Nomenclàtor de la Toponímia Major i Menor. Altres projectes són el *Diccionari motivacional i etimològic*, el *Corpus antroponímic valencià* i la segona edició del *Vocabulari de noms de persona*. També es va explicar el procés de manteniment de les dades toponímiques de l'Institut Cartogràfic Valencià, el funcionament de l'aplicació Terrasit i el control de la normalització de la toponímia valenciana en el *Nomenclàtor geogràfic bàsic d'Espanya*, amb més de 50.000 topònims.

L'Acadèmia Valenciana de la Llengua agraïx a tots els participants en esta jornada, en especial als autors dels treballs que formen estes *Actes*, així com al cap de la Unitat de Recursos Lingüísticotècnics, Josep Lacreu, la seua col·laboració i esforç per enriquir el cabal onomàstic i toponímic del nostre país, en una convocatòria que, a pesar del seu atractiu, va resultar també tristament luctuosa, a causa de la desaparició, esdevinguda el mateix dia de la trobada, del nostre estimat col·laborador Pere Enric Barreda, cronista de Benassal i professor de la Universitat de Barcelona.

Treballs presentats

HIDRÒNIMS: ELS TOPÒNIMS DE L'AIGUA.

MATERIAL DIDÀCTIC PER A L'ESTUDI DELS HIDRÒNIMS

M. Teresa Àlvaro Martí

ALGUNES QÜESTIONS PRELIMINARS

El quadern *Hidrònims: els topònims de l'aigua* pretén ser una eina de treball per a l'ensenyament de l'onomàstica, concretament dels hidrònims, a partir de la localitat d'Onda, a la Plana Baixa. Tanmateix, convé explicar algunes qüestions preliminars que poden ajudar el docent a ajustar el material didàctic a les seues necessitats, però sobretot, a les de l'alumnat.

La concreció del material ha de partir d'una justificació i d'una descripció del material. Tot seguit s'han de desenvolupar els tres apartats de què constarà el material didàctic: la guia per al professorat, el quadern de l'alumnat i la proposta de treball (treball de camp).

Pel que fa a la primera part, aquesta hauria de desenvolupar: objectius, competències bàsiques (concreció de les competències bàsiques d'àmbit lingüístic en aquesta unitat didàctica), continguts, activitats que s'han de desenvolupar, criteris d'avaluació, temporalització, concreció del nivell educatiu i de l'assignatura on es desenvoluparia —Treball d'investigació 4t ESO, Taller de llengua 2n o 3r ESO i Valencià: llengua i literatura 2n i 3r ESO— segons quines foren les característiques de l'alumnat i les possibilitats que ofereix el centre.

En la segona part, s'ha de desenvolupar el quadern de l'alumnat. Aquesta part ha de ser flexible, ja que s'ha de

poder modificar segons el territori d'aplicació. També permet que el docent centre els continguts en una part concreta de la toponímia, com ara, els hidrònims, si no es pot desenvolupar de manera general, o si s'observa que convé reforçar uns continguts en concret davant d'altres continguts que ja han estat desenvolupats en altres assignatures o en altres nivells de la mateixa assignatura. D'altra banda, aquest apartat ha d'incloure necessàriament una part teòrica on s'explicaran els conceptes bàsics que es desenvoluparan en la unitat didàctica. Aquesta part pot variar segons quina siga la temporalització, el nivell educatiu i les necessitats educatives que presente l'alumnat.

Finalment, hi ha la proposta de treball (treball de camp). Una de les possibilitats que ofereix aquest apartat és la de desenvolupar els continguts de manera pragmàtica, a través d'un treball de camp per part de l'alumnat. A més, aquest apartat permet treballar altres continguts diferents al de la toponímia, relacionats amb la didàctica de la llengua, sense apartar-nos de l'eix central. A tall d'exemple, podem dir que es poden treballar tipologies textuais el contingut de les quals tinguen a veure amb l'estudi dels noms propis; es poden relacionar els topònims amb la paremiologia; o, fins i tot, es pot treballar de manera interdisciplinària amb altres departaments, com ara el d'Història i Geografia per treballar la cartografia.

JUSTIFICACIÓ

L'assignatura *Valencià: llengua i literatura* en el sistema educatiu valencià presenta un buit significatiu pel fet de no tenir en compte continguts relacionats amb l'onomàstica ni als llibres de text de l'Educació Secundària Obligatoria ni als del Batxillerat. S'hauria de plantejar, doncs, una reestructuració de les parts de la teoria lingüística en la docència.

Amb aquesta finalitat, aquest treball va adreçat a l'alumnat d'Ensenyament Secundari Obligatori (ESO), de segon cicle, amb una clara finalitat de millora dels seus coneixements lingüístics, alhora que es pretén introduir l'alumnat en l'entorn hidrogràfic d'Onda, així com de la comarca de la Plana Baixa i l'entorn natural de la Serra d'Espadà i en el respecte al medi ambient.

Aquesta unitat didàctica, doncs, no pretén ser altra cosa que un mitjà a l'abast del docent per a poder introduir l'alumnat en el món de l'onomàstica amb estratègies d'intervenció lingüística alhora que es fa una anàlisi racional de l'ús que se'n fa de l'aigua i del seu aprofitament en l'àmbit local. Es pretén, per tant, iniciar l'alumnat en el meravellós i interessant univers de la toponímia, a partir dels noms de lloc relacionats amb l'aigua. D'altra banda, també és una eina per a l'alumnat, ja que inclou una part informativa i un dossier de treball.

Destaca, en definitiva, l'aprofundiment en aspectes concrets de la llengua de manera interdisciplinària amb el medi ambient i la sostenibilitat.

DESCRIPCIÓ DEL MATERIAL

La toponímia és una part de la llengua poc relacionada en l'àmbit literari o comunicatiu. Tanmateix, és evident la seua importància en els coneixements de l'origen del territori. És també una bona eina per a introduir llaços interculturals a través de noms d'origen d'antics pobladors de les nostres terres. Dóna peu, també, a conèixer elements de la història passada.

Aquest material consta d'una proposta de treball per a l'alumnat composta per:

1. Una introducció teòrica amb elements visuals gràfics, dividida en els següents apartats:
 - Introducció
 - Part I. Hidrònims urbans

- Part II. Hidrònims rurals. Naturals
- Part III. Hidrònims rurals. Artificials

2. Una proposta de treball amb quatre mòduls ben diferenciats:

- Mòdul I. Qüestionari general
- Mòdul II. Tipologies textuais
- Mòdul III. L'aigua i les frases fetes
- Mòdul IV. Glossari

Finalment, i en relació a l'avaluació d'aquest material didàctic, hem de dir que aquest, per tenir un caràcter força pràctic, es pot treballar de manera individual o per grups. Serà el docent qui decidirà què convé més al grup segons quines siguin les necessitats d'aquest després d'haver realitzat l'avaluació diagnòstica. Aquesta diversitat d'opcions a l'hora de treballar el material fa que el docent tinga una eina molt versàtil que pot fer servir segons les seues necessitats. Es proposa la següent temporalització:

- Quatre sessions per a treballar la part teòrica i el quadern de treball.
- Una sessió final, en col·laboració interdisciplinària amb els departaments de Biologia i/o Geografia i Història.

GUIA PER AL PROFESSORAT

OBJECTIUS

- Introduir l'alumne en el món de l'onomàstica com a disciplina que estudia els noms propis.
- Concretar els aspectes més importants de la toponímia, especialment la que fa referència a l'aigua.
- Conèixer l'origen i la motivació de les paraules que designen els principals topònims de l'aigua d'Onda.
- Conèixer els principals hidrònims d'Onda i del seu terme municipal.
- Familiaritzar i aprendre del lèxic relacionat amb la hidronímia.
- Localitzar els principals hidrònims al plànol municipal i al mapa del terme.

- Diferenciar entre un hidrònim natural i un hidrònim de creació humana.
- Cercar i aprendre refranys i cançons populars relacionades amb la toponímia, especialment amb els hidrònims.
- Entendre millor la presència dels hidrònims al nostre entorn.
- Conèixer millor l'entorn que ens envolta i els seus recursos hídrics.
- Desenvolupar les estratègies de documentació i cerca d'informació.
- En general, fer una anàlisi racional de l'ús que se'n fa de l'aigua i del seu aprofitament.

COMPETÈNCIES BÀSIQUES

Competència és la capacitat d'utilitzar els coneixements i les habilitats, de manera transversal i interactiva, en contextos i situacions que requereixen la intervenció de coneixements vinculats a diferents sabers, cosa que implica la comprensió, la reflexió i el discerniments tenint en compte la dimensió social de cada situació.

En el cas de l'àmbit lingüístic, les competències bàsiques assenyalades es refereixen a les capacitats o possibilitats d'actuar que es consideren més necessàries de dominar per poder comunicar-se satisfactòriament en un món com l'actual. La proposta parteix, doncs, de la consideració de les competències de l'àmbit lingüístic com a guanys essencials per comunicar-se i relacionar-se de manera eficaç i activa amb els altres i per inserir-se satisfactòriament en la societat, un enfocament del significat de les competències de l'àmbit lingüístic que es considera preferible a d'altres.

Àmbit de llengües. Competències pròpies

Competència comunicativa:

1. Parlar i escoltar
3. Escriure
3. Llegir

Competència literària

Competència plurilingüe i intercultural

L'eix del currículum són les habilitats i estratègies per parlar, escriure, escoltar i llegir en àmbits significatius de

l'activitat social. Aquests aprenentatges es recullen en tres dels blocs de continguts del currículum: 1. Parlar, escoltar i conversar. 2. Llegir i escriure. 3. Educació literària. En relació amb ells, el bloc 4, Coneixement de la llengua, reuneix els continguts que es refereixen a la capacitat dels alumnes per observar el funcionament de la llengua i per parlar-ne, així com els coneixements explícits sobre la llengua i les seves formes d'ús.

Concreció de les competències bàsiques d'àmbit lingüístic en aquesta unitat didàctica

La toponímia és una part de la llengua poc relacionada en l'àmbit literari o comunicatiu. Tanmateix, és evident la seua importància en els coneixements de l'origen del territori. És també una bona eina per introduir llaços interculturals a través de noms d'origen d'antics pobladors de les nostres terres. Dóna peu, també, a conèixer elements de la història passada.

CONTINGUTS

Bloc I. Conceptuals

- Localització geogràfica dels topònims al pla-nol urbà i al mapa del terme.
- Assimilació i identificació del lèxic de la toponímia en general i, en particular, del glossari que hi ha al final del dossier.

Bloc II. Procedimentals

- Utilització de plànols i mapes.
- Presència de fotografies per poder identificar els principals llocs de què es parla al dossier.
- Cerca d'informació, tant bibliogràfica com de transmissió oral per poder donar resposta al qüestionari de treball final.

Bloc III. Actitudinals

- Contribució al coneixement de l'onomàstica i a una major comprensió, i consegüentment, estima, de la llengua.
- Aprenentatge i aprofundiment d'aspectes de la cultura popular —refranys, cançons, etc.— relacionats amb la toponímia.
- Adquisició de coneixements geogràficsocials de l'entorn immediat.

- Conscienciació de l'ús racional de l'aigua i de la importància per a la sostenibilitat del medi on vivim .

ACTIVITATS QUE S'HAN DE DESENVOLUPAR

En primer lloc, hem de partir de la idea que s'han de desenvolupar activitats prèvies al treball de camp, activitats a l'aula i activitats posteriors.

Aquest material consta d'una proposta de treball per a l'alumnat composta per:

1. Una introducció teòrica amb elements visuals gràfics, dividida en els següents apartats:
 - Introducció
 - Part I. Hidrònims urbans
 - Part II. Hidrònims rurals. Naturals
 - Part III. Hidrònims rurals. Artificials
2. Una proposta de treball amb quatre mòduls ben diferenciats:
 - Mòdul I. Qüestionari general
 - Mòdul II. Tipologies textuais
 - Mòdul III. L'aigua i les frases fetes
 - Mòdul IV. Glossari

METODOLOGIA DIDÀCTICA

Aquest material didàctic respon a diferents mètodes didàctics combinats per tal de traure'n el major aprofitament, tant per part del professorat com per part de l'alumnat.

D'una banda, es planteja una planificació personalitzada. S'assignaran els recursos en el temps perquè l'alumnat assolisca els objectius formatius. Es farà una adaptació, si s'escau, segons les necessitats d'aprenentatge de l'alumnat.

El procés d'ensenyament estarà basat en competències. En aquest sentit, en aquesta proposta, el procés de la metodologia didàctica es basa en sis passos o tipus d'avaluació:

- Avaluació prèvia de necessitats.
- Especificació de competències.
- Determinació de components i nivells de realització.
- Identificació de procediments per al desenvolupament de competències.
- Definició d'avaluació de competències.

Per tal de poder avaluar les necessitats és important tenir en compte l'entorn (marc social i escolar) i determinar quines àrees de l'ensenyament són importants.

AVALUACIÓ

En primer lloc, es realitzarà una avaluació diagnòstica per tal de conèixer les condicions de l'alumnat amb la finalitat de saber quins són els coneixements previs de què disposa l'alumnat. L'avaluació haurà de ser, a més, formativa, per tal d'ajudar l'alumnat en el seu procés d'aprenentatge i poder-lo modificar en el cas que no fora el correcte.

Aquest material didàctic, per tenir un caràcter força pràctic, es pot treballar de manera individual o per grups. Serà el docent qui decidisca què convé més al grup segons quines siguin les necessitats d'aquest després d'haver realitzat l'avaluació diagnòstica. Aquesta diversitat d'opcions a l'hora de treballar el material fa que el docent tinga una eina molt versàtil que pot fer servir segons les seues necessitats.

Es proposa la següent **temporalització**:

Quatre sessions per a treballar la part teòrica i el quadern de treball. Poden ser sessions continuades i respondre a la metodologia de «treball per tasques». Tanmateix, es recomana que hi haja alguna sessió alterna dedicada a altres continguts de la programació d'àrea, amb la finalitat que l'alumnat dispose del temps necessari per poder desenvolupar el quadern de treball, ja que algunes activitats requereixen investigació.

Una sessió final, en col·laboració interdisciplinària amb els departaments de Biologia i/o Geografia i Història. Aquesta activitat serà externa i no té per què ser consecutiva a les anteriors, ja que d'aquesta manera es garanteix la disponibilitat de totes les parts implicades per a participar-hi. Es visitaran alguns dels hidrònims treballats al quadern de treball amb la finalitat de poder veure *in situ* els llocs sobre els quals s'ha treballat.

NOTA

L'origen/autoria de les fotografies i del text és el següent:

- Plànol urbà d'Onda i mapa del terme d'Onda a càrrec de l'Ajuntament d'Onda (origen: plànol informatiu d'Onda).
- Fotografia de la *Font de Dins* a càrrec de l'Ajuntament d'Onda (origen: fullet informatiu).
- La resta de fotografies realitzades per l'autora d'aquest material didàctic, M. Teresa Àlvaro Martí.
- L'autoria del text «L'aigua: necessària i problemàtica» és de M. Teresa Àlvaro Martí.

QUADERN DE L'ALUMNAT

INTRODUCCIÓ

La toponímia o l'estudi dels noms de lloc sempre ha comptat amb la curiositat del poble en general: l'anàlisi del seu origen, la motivació que els ha produït o la seua significació són alguns dels aspectes que més interès desperten en la societat. I, ben mirat, és lògic: aquests noms fan referència a la partida on el nostre avi té una finca, a la muntanya que enclou el nostre horitzó, al riu que ens proporciona l'aigua per a regar..., en definitiva, als indrets on està emmarcada la nostra vida col·lectiva.

El topònim és un element de gran interès per a l'estudi, tant de la psicologia social i de la creativitat humana com de la història de la llengua o, fins i tot, de la geografia local. Per tant, el fet de donar a conèixer mots de l'entorn natural i corresponents a determinats conceptes pot ajudar a tenir cura del nostre patrimoni lingüístic i, en certa manera, a preservar-lo. Es pretén, doncs, contribuir a l'anàlisi i al coneixement, així com a la preservació, dels noms propis que designen la nostra terra, el medi on vivim i ens movem, perquè, fins ara, han estat capaços de viure amb perfecta harmonia. Tanmateix, cal assenyalar el fet que la llengua mai no és estable, sinó que canvia contínuament. Enfront d'aquest fet, hi ha l'onomàstica, una de les parts més conservadores de la llengua, ja que destaca justament pel manteniment de grafies antigues i per la permanència amb el pas del temps dels noms de lloc, malgrat que, de vegades, siguem testimonis de la seua desaparició.

D'altra banda la toponímia, pel seu caràcter **interdisciplinari**, permet tractar alhora diferents aspectes englobats

a l'Ensenyament Secundari. Així doncs, al mateix temps que parlarem del vessant lingüístic de la toponímia, podrem parlar també d'aspectes tan importants com la geografia local o el medi ambient, atès que aquest treball se centra en un aspecte concret de la toponímia: la hidronímia, és a dir, els topònims relacionats amb l'aigua. La finalitat que perseguim és la de donar a conèixer tant els hidrònims urbans com els rurals i a diferir entre hidrònims naturals i de construcció humana.

Esquema de la branca d'estudi dels hidrònims

ONOMÀSTICA Estudi científic dels noms propis	
<p>ANTROPONÍMIA Part de l'onomàstica que estudia els antropònims o noms de persona (noms, cognoms i malnoms)</p>	<p>TOPONÍMIA Part de l'onomàstica que estudia els topònims o noms de lloc (pobles, països, muntanyes, etc.)</p> <p>Hidronímia Part de la toponímia que estudia els noms de lloc relacionats amb l'aigua</p>

RECORDEU QUE un **nom** o **substantiu** és un dels elements que designen les parts de l'oració que expressen els éssers que poden ser subjectes o objectes d'una acció, un estat, o qualsevol accident expressable amb un verb. El **nom propi** distingeix o particularitza cada individu dels altres d'una mateixa classe, espècie o gènere. Els noms de les persones i dels països són **noms propis**. Recordeu també que els noms propis s'escriuen sempre amb lletra inicial majúscula.

PART I. HIDRÒNIMS URBANS

Dins del nucli urbà tenim la presència de diversos hidrònims, cadascun d'aquests amb unes funcions ben concretes. Així doncs, podem diferenciar les següents categories: fonts, basses, séquies i abeuradors. Alguns dels més coneguts són: font de Dins, font del Sabater, font de la Cova Santa, font

Fig. 1: Font del Sabater

Fig. 2: Llavador d'Artesa

de la Força, font del Pla, font del Raval, l'Abeurador, séquia Mare o bassa de la Vila.

Pel que fa a les **fonts**, quina creieu que podia ser la principal funció de les fonts a les poblacions? A banda de satisfer els vianants assedegats, la principal finalitat que pot tenir dins d'un nucli urbà una font és la de l'abastament d'aigua. Recordem que antigament moltes cases —la majoria— no disposaven d'aigua corrent, cosa que dificultava en gran mesura les tasques relacionades amb l'aigua que avui es poden desenvolupar senzillament amb una volta d'aixeta. Estem parlant d'accions tan simples com una dutxa o de fer servir la rentadora. Més recentment, però, les cases, cada vegada més, disposaven d'aigua, però les instal·lacions no sempre eren com les coneixem actualment. Per això a totes les cases hi havia un safareig, generalment situat a la cuina o a prop d'aquesta, on se solia fer la bugada [Fig. 1].

En aquesta línia, hem de parlar del **llavador** o safareig públic. Com que la màquina per a rentar roba no era encara un electrodomèstic comú a les llars, hi havia un llavador públic on sempre hi havia aigua i es podia rentar la roba. Era un lloc interessant des del punt de vista de les relacions humanes, ja que era un lloc on es reunien les dones —eren les qui solien encarregar-se d'aquesta tasca— i parlaven de temes ben diversos. A Onda, aquest ja no existeix, però encara

es manté el d'Artesa i, sobretot, als pobles menuts on fins fa relativament poc temps encara se'n feia ús [Fig. 2].

Reprent les fonts locals, penseu en una de ben coneguda: la font de Dins. Situada estratègicament en una plaça on es feia el mercat, això vol dir, lloc de pas de molta gent, la presència de l'aigua es feia necessària en un lloc tan transitat setmanalment com pot arribar a ser-ho el lloc on hi ha l'al·modí municipal [Fig. 3].

En relació a les **basses**, aquestes no eren tan habituals com les fonts, dins del nucli urbà, sinó que allò habitual és trobar-les pel terme, ja que l'aigua que hi contenen sol ser destinada al reg. Tanmateix, hi ha a Onda la bassa de la Vila, una bassa l'aigua de la qual servia per a l'abastament de la població [Fig. 4].

Una **séquia** no és altra cosa que un canal de regatge. Tot i que sovint les terres de conreu, i conseqüentment el reg, es troben fora del nucli urbà, immediatament al voltant d'aquest es poden trobar algunes partides que, actualment, ja formen part del poble, però que no fa tant de temps eren únicament i exclusiva terra i horta. Per això, a Onda hi ha la *séquia mare*. Una séquia que no sols destinava la seua aigua al reg, sinó que també proporcionava, gràcies a la força del seu corrent, el moviment de la pedra del molí de la Reixa, situat a la vora del pas de l'aigua de la séquia Mare. Actualment, ja no queda cap part de la séquia per on es puga veure el pas de l'aigua.

Finalment, l'**abeurador** era el lloc on es feia anar el bestiar per beure. Actualment, a Onda encara es conserva aquesta mena de font per als ramats, però pràcticament es pot dir que està en desús. De fet, ja no conté aigua, tot i tenir una aixeta [Fig. 5].

PART II. HIDRÒNIMS RURALS. NATURALS

Fins ara havíem parlat dels hidrònims que hi ha dins de la població, però és el moment de parlar dels topònims que hi ha arreu del terme l'origen del qual és natural o en la creació dels quals pràcticament no ha intervingut el factor humà.

Parlem, doncs, de barrancs, fonts, rambles, rius o tolls. Podríem fer un inventari llarg, però esmentarem sols alguns dels més coneguts:¹ barranc de Beniparrell, barranc de la Font de Gargallo, barranc de la Gerra, barranc de Ràtils, barranc del Salvador, font del Retor, font dels Frares, rambla d'Artana, rambla de la Viuda, riu Millars, riu Sec (també conegut per riu Anna o Sonella), toll d'Ascla, toll del Carme, toll del Carreró, toll del Salt del Cavall i toll dels Tísics.

El terme, hidrològicament parlant, està encerclat per una sèrie de **barrancs** que provenen dels dos **rius** que travessen el municipi —riu de Sonella i riu Millars— i per dues **rambles**. Tanmateix, el riu de Sonella sol portar aigua únicament quan hi ha les grans tempestes de la tardor i ocasionalment a la primavera. No és el cas del riu Millars, en el curs del qual hi ha l'embassament del Sitjar, aquest de construcció humana [Fig. 6].

Quan parlàvem dels hidrònims urbans hem parlat de les fonts, però, evidentment aquelles eren unes fonts construïdes per l'ésser humà per donar abastament d'aigua a la població civil. Ben al contrari, arreu del terme ens podem trobar amb **fonts** l'origen de les quals és del tot natural. Es tracta de llocs on l'aigua subterrània brolla o surt a la superfície de la terra provocant un rierol que de vegades ha acabat canalitzat per al millor aprofitament de l'aigua [Fig. 7].

També els **tolls**, com a resultat de l'aigua de la pluja, contribueixen pel terme a una major disponibilitat d'aigua, tant per al reg com per a altres funcions secundàries de què es puga tenir necessitat [Fig. 8].

1. Per a més informació, vegeu J. Castany i Àlvaro, *Onda*, col·lecció «Onomàstica», sèrie «Toponímia dels Pobles Valencians», Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, 2004.

Fig. 3: Font de Dins

Fig. 4: Bassa de la Vila

Fig. 5: L'abeurador

Fig. 6: Riu Sonella

Fig. 7: Font dels frares

Fig. 8: Toll d'Ascla

PART III. HIDRÒNIMS RURALS. ARTIFICIALS

Basses, canals, embassaments i preses, pous... són alguns dels elements de creació humana que es poden trobar pertot arreu del municipi amb la finalitat d'aprofitar o optimitzar l'ús de l'aigua. Però, com s'han batejat aquests elements i què ha motivat la seua nomenclatura? Entre molts, n'hem seleccionat alguns, com són: *pou de sant Francesc, pou de Feliu, embassament del Sitjar, presa de l'Embassament, canal Cota 220, bassa del Progrés*, etc.

D'una banda, hi ha l'**embassament** del Sitjar, el qual inclou una **presa**, situat a la partida que porta aquest nom. Però, sabeu què és un *sitjar* o, simplement, una *sitja*? La *sitja* és una cavitat subterrània destinada a guardar-hi productes collits del camp, especialment cereals o un dipòsit destinat a l'emmagatzematge i la conservació de diversos productes, especialment cereals, però també farratge, minerals, etc. Segurament, en aquesta zona hi hauria una *sitja* que donaria nom a aquesta partida i, posteriorment, a l'embassament [Figs. 9 i 10].

L'embassament és l'origen de **canals** que s'han construït per conduir l'aigua arreu del terme per tal que siga possible el conreu de regadiu. Un de ben conegut és de la Cota 220.

També els **pous** permeten el reg de les terres que, tristament, cada vegada es conreen menys. Però, l'aigua dels pous no sols es fa servir per a l'agricultura. De tots és sabut

la gran presència de la indústria ceràmica que hi ha a Onda. Cada vegada més, són les fàbriques les principals consumidores de l'aigua d'aquests pous, atès que l'aigua és un dels principals i alhora indispensables elements per a l'elaboració de la rajola ceràmica.

La presència humana també ha fet que dins dels elements naturals que hem esmentat a la part II («Hidrònims naturals») hi hagen elements artificials. Al riu de Sonella, per exemple, hi ha l'assut de Tales. Recordeu que l'assut és una resclosa per fer pujar el nivell de l'aigua o per detenir-la o redirigir-la. També, a l'alçada del nucli urbà, hi ha les conegudes *passeres*, que es fan servir per a poder travessar el riu quan aquest surt per les plogudes [Figs. 11 i 12].

Finalment, hem de parlar de les **basses**, de les quals ja s'ha parlat a la part I («Hidrònims urbans»), i que tenen com a funció emmagatzemar aigua per a regar. Però ara volem parlar de les **basses tradicionals** que hi ha repartides pel municipi. Una bassa és una excavació impermeable feta a un lloc favorable per poder emmagatzemar aigua de pluja. Aquestes estaven impermeabilitzades amb argila, tenien les parets de pedra seca² i solien aprofitar les característiques naturals del terreny. Les basses tradicionals s'aprofitaven es-

2. Per aprofundir en les construccions de pedra seca al terme d'Onda, vegeu Àlvaro i Fèlix, F. (2000): *Arquitectura rural tradicional al terme municipal d'Onda*.

pecialment per a l'abeuratge dels ramats i són molt comunes en els paisatges mediterranis, ja que aprofiten la gran quantitat d'aigua de les tempestes. D'altra banda, i des del punt de vista mediambiental, són importants per a tot tipus d'animals, particularment pels amfibis (granotes, gripaus, etc.).

PROPOSTA DE TREBALL

MÒDUL I. QÜESTIONARI GENERAL

RESPONEU EL QÜESTIONARI SEGÜENT I BUSQUEU TOTA LA INFORMACIÓ NECESSÀRIA PER PODER APORTAR LA INFORMACIÓ QUE SE US DEMANA

1. On estan ubicats els anteriors hidrònims? Enumereu els carrers i col·loqueu sobre el plànol d'Onda que hi ha al final del qüestionari el número corresponent.

1. FONT DE DINS, 2. FONT DEL SABATER, 3. FONT DE LA COVA SANTA, 4. FONT DE LA FORÇA, 5. FONT DEL PLA, 6. FONT DEL RAVAL, 7. L'ABEURADOR, 8. SÉQUIA MARE, 9. BASSA DE LA VILA

2. De les paraules que hi ha al glossari final del dossier, quines creieu que tenen un origen àrab? Si convé, busqueu en un diccionari etimològic. Justifiqueu la resposta.

Fig. 9: Presa de l'embassament del Sitjar Fig. 10: Embassament del Sitjar

Fig. 11: Assut de Tales

Fig. 12: Les passeres del riu Sonella

3. Per què creieu que hi ha tantes paraules àrabs al nostre vocabulari? Quin va ser el contacte que va tenir la nostra població amb aquesta civilització-cultura?

4. Hi ha un barri amb un nom estretament vinculat a la cultura àrab. Sabríeu dir de quin topònim parlem i situar-lo al plànol?

5. Coneixeu la bassa de la Vila? Quina funció té?

6. Per què ja no funciona la séquia Mare? Creieu que és casual el fet que la séquia Mare passara pel costat d'un molí? Com es diu aquest molí?

7. Coneixeu la història de la font de Dins? Des de quan existeix? La plaça on està ubicada es diu plaça de l'Almudí. Què és un Almudí?

8. El *llavador* és el lloc on s'anava a rentar la roba antigament. Sabeu on estava ubicat el llavador a Onda? Per què s'havia d'anar a aquest lloc per rentar la roba? Expliqueu-ho detalladament.

9. Si viviu en un altre poble, com ara Ludiente, Ribesalbes..., digueu almenys tres fonts del vostre poble i algun altre element relacionat amb l'aigua, tant si és natural, com si és de construcció humana.

10. Els ponts són una construcció necessària per poder travessar les barreres que sovint posa l'aigua. Quin és el més conegut al nostre terme? On està situat? En coneixeu d'altres?

11. El terme d'Onda limita amb els termes de les següents poblacions: L'Alcora, Castelló de la Plana, Almassora, Vila-real, Betxí, Artana, Tales, Fanzara i Ribesalbes. Quins elements hidrològics compartim amb aquestes poblacions?

12. Quants rius passen pel terme d'Onda? Quin és el de més cabal?

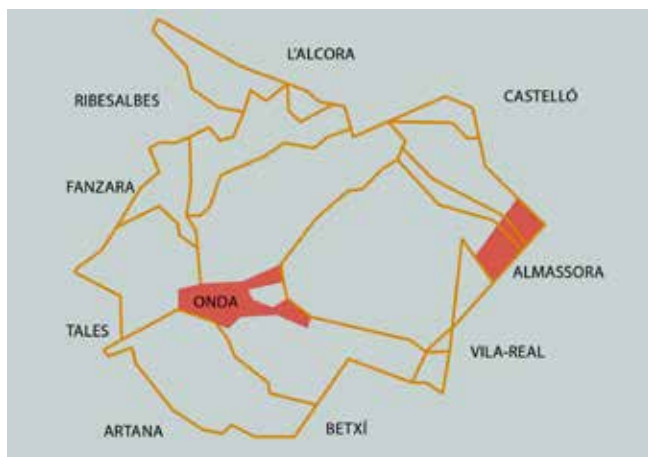
13. L'aigua d'alguns dels rius que passen per Onda és utilitzada per al reg?

14. Quin sistema de reg utilitzen els horts de tarongers que hi ha a Onda: degoteig o manta?

15. Digues quins són els inconvenients i els avantatges dels dos sistemes de reg anteriors.

16. La indústria del taulell que hi ha a la nostra comarca és una gran consumidora d'aigua. A què és destinada aquesta aigua?

17. Creieu que la indústria del taulell fa un ús racional de l'aigua? Creieu que es podria reaprofitar?

18. Quines mesures mediambientals s'haurien d'aplicar a les fàbriques per tal d'estalviar aigua i no contaminar el medi ambient?

19. Assenyalau al mapa del terme d'Onda que hi ha al final del qüestionari els hidrònims naturals i artificials que coneixeu.

MÒDUL II. TIPOLOGIES TEXTUALS

Analitzeu el següent text i responeu les preguntes plantejades més avall.

L'AIGUA: NECESSÀRIA I PROBLEMÀTICA

Qui ens hauria dit, temps enrere, que aquest compost d'hidrogen i oxigen de fórmula H_2O seria tant necessari i problemàtic alhora?

El problema de la falta d'aigua per a un de cada cinc habitants del planeta no és un problema de mancança, sinó de mala gestió. Cal una nova cultura de l'aigua que done prioritat a l'ús com un dret humà inalienable —recordem que 3 de cada 10 persones en el món no disposen d'aigua potable i la meitat de la població mundial no disposa de sistema de sanejament— i la gestió sostenible, en lloc de considerar-la un mer producte mercantil, com ha passat fins ara. És cert que les escasses precipitacions provoquen sequera, però a propòsit del consum indiscriminat d'aigua, aquests dies és possible veure a la televisió un anunci publicitari del Ministeri de Medi Ambient on es fa una comparança entre la benzina i l'aigua, el seu ús, la importància que li donem, i el seu aprofitament. Sembla obvi que l'aigua és més important que la benzina, encara que l'anunci posa de manifest que no donem a l'aigua la importància que mereix. Quantes vegades hem deixat l'aixeta oberta mentre ens rentem les dents o mentre rentem els plats? Qui mira quin consum fa una rentadora quan la compra

o qui es molesta en saber que una rentadora de càrrega frontal fa servir un 60% menys d'aigua i un 40% menys de detergent que una de càrrega superior? O, potser, ens hauríem de preguntar per què aquesta informació no ens la dona qui ens la ven? Sembla que moralment i fent ús d'una mica de sentit comú hauria de ser així, però no ho és.

Després vénen les lamentacions. Ningú no vol veure's afectat per les incòmodes restriccions d'aigua a la llar, però, en som realment mereixedors? Les lamentacions, però, no són sols cosa de la llar. Qui no recorda aquelles meravelloses posades en escena a l'avinguda de l'Albereda de València demanant «AIGUA PER A TOTS»? Aquell dia a més d'un li feia falta un glopet d'aigua del Carme i a ningú li va doldre l'aigua que es va fer servir per a fer aquella tant innecessària com —de segur— insulsa paella multitudinària que va atraure avis de tots els racons de la regió murciana. El problema és a qui fa referència «TOTS»? Als més de deu camps de golf que hi ha en una sola comarca (Baix Segura)? Un camp de golf de dimensions mitjanes (18 forats) utilitza en l'estiu entre 1.500 i 2.000 m³ d'aigua al dia, l'equivalent al consum d'una població de 8.000 habitants. I no vull parlar de les urbanitzacions, farcides de piscines particulars, que acompanyen sempre el camp de golf. Mentrestant, algú s'aturava a pensar en la segura desaparició del Delta de l'Ebre? La població de moltes zones turístiques arriba a ser 10 vegades més gran durant l'estiu i no només augmenta el consum d'aigua, també es generen més aigües residuals. Sovint, la falta d'infraestructures per a tractar-les fa que aquestes aigües s'aboquen al mar, la qual cosa fa empitjorar la qualitat de les aigües de bany.

Enmig de tot açò, algú se'n recorda de l'agricultura? L'agricultura és una activitat necessària per aconseguir aliments, però necessita el 70% dels recursos hídrics, amb la qual cosa s'agregen els problemes relacionats amb l'escassetat de l'aigua i la pobresa.

Yuri Gagarin, l'astronauta que per primera vegada va veure el nostre planeta des de l'espai es va preguntar: «Per què se'n diu *Terra* si és tan evident que hauria de dir-se'n aigua?». Vista des de l'espai, la terra és el planeta aigua. I sense aigua, no hi ha vida possible. Tot i que el 70% de la superfície terrestre és coberta per oceans, menys d'un 3% de l'aigua del planeta és dolça, i d'aquesta més de tres quartes parts és gla-

çada, principalment als pols. A més, el 98% d'aquesta aigua es troba sota terra. Per tant, només una centèsima part del total d'aigua del planeta és fàcilment disponible per a la vida terrestre, inclòs l'ésser humà. *Hi ha abundància d'aigua*, però està repartida de manera desigual. Mentre que alguns països tenen molta aigua (gràcies a la pluja o la neu), d'altres gairebé no en tenen: uns 2.000 milions de persones de 80 països viuen en zones on no plou gairebé mai.

Solucions? No cal que en diguem cap. Em sembla que està més clar que l'aigua!

M. Teresa Àlvaro, Koiné. *Revista de l'Escola Oficial d'Idiomes de Castelló* (Primavera 2006), p. 43.

1. Diguen de quin tipus de text es tracta (argumentatiu, instructiu, explicatiu,...) i justifiqueu la resposta.

2. Quin és el tema del text?

3. Esteu d'acord amb els comentaris que fa l'autora del text? Argumenteu la vostra resposta.

4. Digueu si el text que acabeu de llegir respon als paràmetres de coherència, cohesió i adequació textuals. Expliqueu per què.

5. Què signifiquen les expressions «Aigua del Carme» o «Estar més clar que l'aigua»?

6. Busqueu informació sobre Yuri Gagarin i feu una breu ressenya.

7. Sabríeu ubicar en un mapa els territoris apareguts al text: «Baix Segura» i «Delta de l'Ebre». Especifiqueu on es troben.

MÒDUL III. L'AIGUA I LES FRASES FETES

Una frase feta és una expressió fixa de la llengua el significat de la qual no es pot deduir interpretant les paraules que la formen, sinó que adquireixen un nou sentit quan les unim i formem la frase feta.

Expliqueu el significat de les següents frases fetes per poder dir en quines situacions s'utilitzen. Formeu una oració amb cadascuna d'aquestes frases fetes i, finalment, si en coneixeu més, anoteu-les.

AIGUA

1. Aigua al set, que el huit s'ofega!
2. Aigua amunt.
3. Aigua avall.
4. Aigua morta.
5. Aigua viva.
6. Anar aigua avall.
7. Anar-se'n a l'aigua .
8. Assemblar-se com dues gotes d'aigua.
9. Ballar l'aigua als ulls.
10. Canviar l'aigua de les olives.
11. Estar amb l'aigua fins al coll.
12. Estar com peix a l'aigua.
13. Fer venir aigua a la boca.
14. Fer-se la boca aigua.
15. Garbellar l'aigua.
16. Mudar l'aigua al canari.
17. No poder dir «d'esta aigua no en beuré».
18. No trobar aigua al mar.
19. Ofegar-se en poca aigua.
20. Ofegar-se en poca aigua.
21. Ser clar com l'aigua.
22. Ser del ram de l'aigua.
23. Tirar aigua al mar.
24. Tirar un poal d'aigua gelada.
25. Trobar-se com peix a l'aigua.

AIGÜES

1. Fer aigües.
2. Nadar entre dues aigües.
3. Prendre les aigües.
4. Tornar les aigües a mare.

PLOURE

1. Caure quatre gotes.
2. Fer com qui sent ploure.
3. Ploure a borbotons.
4. Ploure a bots i barrals.
5. Ploure sobre mullat.

ALTRES

1. Aigualir la festa.
2. Ser la gota que fa vessar el got.

DOMÉNECH, J. L. *et al.*, *Frases fetes i locucions*, ed. Marfil, col. «Ara i ací», 2004.

MÒDUL IV. GLOSSARI

abeurador: lloc disposat per a donar beure abundantment, generalment, el bestiar. Indret on solen anar a beure els animals.

aljup:³ dipòsit per a arreplegar l'aigua de la pluja.

almodí: establiment medieval per a dipòsit i compravenda de blat i altres cereals.

antropònim: *antropos-* és un prefix grec que significa 'ésser humà' -*nomos* indica 'nom', per això l'antroponímia estudia els noms propis de persona —noms, cognoms i malnoms.

assut: resclosa de poca alçària que hom fa en rius i en rierols per aturar les aigües i fer-ne pujar el nivell.

barranc: excavació profunda que fa l'aigua de la pluja en la terra, especialment en materials fàcils d'erosionar. Torrent entre roques i precipicis.

bassa: dipòsit generalment situat a l'aire lliure amb murs d'obra, on hom fa anar aigua, generalment destinada a regar.

cabal: (en relació a un riu o un barranc) magnitud que expressa la quantitat de fluid que, per unitat de temps, travessa una secció del conducte pel qual circula.

cavalló: lloc de terra més alt que separa o limita les eres en les hortes o que serveix per a deturar l'aigua o variar-ne la direcció en els regatges. És imprescindible quan el sistema de reg és a manta.

degoteig (sistema de reg): és un sistema dissenyat per aprofitar al màxim la despesa d'energia i d'aigua. L'aportació d'aigua s'efectua mitjançant un sistema de petites canonades de molt baix diàmetre, les quals tenen petits orificis per on surt l'aigua gota a gota o a molt baix cabal. Optimitza el consum d'aigua, i es pot utilitzar per incorporar fertilitzants o altres agroquímics al cultiu. Actualment, totes les finques noves disposen d'aquest sistema.

3. Hem de recordar que *aljup* és una paraula d'origen àrab pròpia del lèxic valencià, dialectal, d'aquesta zona, coneguda com a 'dipòsit' a la resta del domini lingüístic de la nostra llengua.

embassament: acció d'embassar, és a dir, de reunir l'aigua formant una bassa. // Pantà.

font: indret on l'aigua subterrània brolla o surt a la superfície de la terra. // Construcció de pedra, de rajola, de ferro, etc., proveïda d'una o més canals o aixetes per on surt l'aigua.

hidronímia / **hidrografia**: *hidro-* és un prefix grec que significa 'aigua', per tant, la hidrografia és la ciència que estudia les aigües existents sobre la superfície terrestre i la hidronímia s'encarrega d'estudiar els seus noms.

manta (sistema de reg): és el sistema de reg per gravetat amb molt baixa eficiència. És la forma més antiga que encara se segueix utilitzant actualment. No requereix mitjans tecnològics complexos, però sí aigua en abundància, la qual cosa, evidentment, va en detriment del seu ús, ja que no és un sistema sostenible, sobretot si es té en compte l'actual escassetat d'aigua que es pateix. L'aigua, procedent generalment d'una bassa —que prèviament s'ha omplert del riu o d'un pou— o del rec, es fa córrer per dins de solcs fets a la terra amb aquest objectiu; generalment hi ha cavallons que delimiten les zones de reg o que faciliten la direcció de l'aigua.

onomàstica: estudi científic dels noms propis.

pantà: llac artificial de grans proporcions provocat en interrompre el curs d'un riu o recreixen un llac per mitjà d'una gran resclosa.

passeres: pedres convenientment col·locades per permetre de passar un riu, una rambla, un torrent, etc.

pou: excavació, generalment vertical i profunda, practicada en el sòl amb la finalitat de trobar aigua.

rambla: curs d'aigua intermitent que depèn estretament del règim pluvial.

rec:⁴ canal de regatge.

reg: regatge, irrigació.

regatge: acció de proveir d'aigua un terreny de conreu.

resclosa: obra feta transversalment en un curs d'aigua per tal d'eleva-ne el nivell i derivar-la fora del seu llit. // Assut. // Presa.

riu: corrent natural d'aigua, més o menys continu, de cabal variable, que drena una conca vessant d'una extensió almenys de dimensions comarcals.

safareig: receptacle de parets d'obra i de forma rectangular, que s'omple d'aigua i serveix per a rentar la roba.

séquia: canal de regatge.

solc: cavitat longitudinal que fa en el sòl l'arada o un altre instrument semblant.

toll: clot ple d'aigua, generalment, aigua de pluja.

topònim: *topo-* és un prefix grec que significa 'lloc' i -*nomos* indica 'nom', per això la toponímia estudia els noms propis de lloc.

4. Alerta amb les paraules *rec* i *reg*. Són homònimes (homòfones): sonen igual, però tenen significats diferents.

BIBLIOGRAFIA

- ABRIL JANER, M. (1999): *L'aigua. Informació bàsica i recursos educatius*, ed. Binissalem.
- ALCOVER, A. - MOLL, F. DE BORJA (1983): *Diccionari català-valencià-balear*.
- ÀLVARO I FÈLIX, F. (2000): *Arquitectura rural tradicional al terme municipal d'Onda*.
- BALAGUER, P. A. (2011): «Toponímia i didàctica de la geografia: els itineraris didàctics», *Actes de la V Jornada d'Onomàstica*, Dénia.
- CASSANY, D. (1993): *Ensenyar llengua*, ed. Graó, Barcelona.
- CASTANY I ÀLVARO, J. (2004): *Onda*, col·lecció «Onomàstica i Toponímia», sèrie «Toponímia dels Pobles Valencians», Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, València.
- CASTIELLA, T. (2001): *L'aigua i la ciutat*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Direcció d'Educació Ambiental i Participació.
- DOMÉNECH, J. L. et al. (2004): *Frases fetes i locucions*, ed. Marfil, col. Ara i ací.
- FRANQUESA, T. (1998): *Hàbitat: guia d'activitats per a l'educació ambiental*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Institut d'Educació.
- Gran Enciclopèdia Catalana*, ed. Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- Itinerari didàctic per la marjal de Castelló*, ed. Col·lectiu per la Llengua i la Cultura, Castelló, 2009.
- RASPALL, J. - MARTÍ, J. (2001): *Diccionari de frases fetes*, ed. 62, Barcelona.
- SANTACREU, P. (2012): «La percepció dels topònims dels joves alzi-rencs», *Actes de la VI Jornada d'Onomàstica*, Alzira.

NORMALITZACIÓ I REGULACIÓ TOPONÍMICA DES DE L'ADMINISTRACIÓ LOCAL: EL CAS DE VINARÒS

Maria Josep Arayo Solà

INTRODUCCIÓ

Amb la ponència «Normalització i regulació toponímica des de l'Administració local: el cas de Vinaròs», s'ha volgut plantejar la importància, fins i tot la necessitat, de tancar tot procés d'investigació i fixació toponímica amb la fase d'oficialització dels topònims. En aquest sentit, exposarem les actuacions que ha portat a terme l'Ajuntament de Vinaròs, des del canvi de nom de la ciutat l'any 1980 fins a la publicació del *Nomenclàtor viari* en línia enguany.

El punt de partida d'aquest plantejament és la diferenciació entre toponímia normalitzada i toponímia oficial. Entenem per topònim normalitzat el nom geogràfic establert per una autoritat competent atenent unes normes o criteris fixats per la mateixa autoritat; mentre que el topònim oficial és l'establert per l'autoritat competent seguint un procediment administratiu i publicat oficialment.

Els ajuntaments i tota la resta de l'Administració pública, en la documentació oficial, fem servir els topònims oficials. Naturalment han de ser els normatius, els normalitzats, però cal tenir present que, en l'Administració, l'oficialitat en regula l'ús. És la garantia que el topònim normalitzat tinga un ús real, que siga la forma que aparega en els padrons, en els plànols, en la senyalització i en tota la resta de la documentació.

Ja fa uns anys que l'Ajuntament de Vinaròs, més indirectament de vegades, atenent les propostes de la ciutadania

o les entitats locals, o, directament, apostant per campanyes pròpies de recuperació de la toponímia local, està seguint la trajectòria de donar el rang d'oficial a la toponímia pròpia.

DE VINARÒS A VINARÒS

L'any 1977 l'Associació Cultural Amics de Vinaròs va demanar a l'Ajuntament el canvi del nom de la ciutat de *Vinaroz* a *Vinaròs* i hi va aportar els informes i la documentació justificativa de la sol·licitud, al mateix temps que iniciava una campanya de conscienciació en l'àmbit local.

L'any 1979 van demanar que es reprenguera la proposta i es va iniciar així l'expedient administratiu.

Fins al maig de 1980 no es va rebre l'informe preceptiu de la Universitat de València, firmat per Sanchis Guarner, que avalava la forma *Vinaròs* com a forma normalitzada del topònim.

El 2 d'abril de 1980 el Ple de l'Ajuntament, per unanimitat dels assistents, va acordar aprovar l'expedient de modificació del nom del terme municipal que passà a denominar-se *Vinaròs* i es va traslladar l'expedient al Consell per a l'aprovació definitiva.

El 3 de novembre de 1980 el Ple del Consell del País Valencià va acordar per unanimitat el canvi de nom, que es va publicar en el *Diari Oficial* el dia 15 de novembre de 1980. És a partir d'aquesta data quan podem afirmar que l'únic nom oficial de la ciutat és *Vinaròs*.

REGLAMENT MUNICIPAL DE NORMALITZACIÓ LINGÜÍSTICA

El Reglament de Normalització Lingüística es va aprovar per unanimitat el dia 23 d'octubre de 1996 i es va publicar en el *BOP* el dia 22 de febrer de 1997.

Des d'aleshores, s'han modificat alguns articles: l'any 1999 per canvis en la legislació referents a subvencions i ajudes i el 2012 per tal d'adaptar les funcions i el nom del Gabinet Municipal de Normalització Lingüística que va passar a denominar-se Aviva Vinaròs, Agència de Promoció del Valencià. Aquesta darrer canvi es va fer per complir amb els compromisos adquirits per la firma de convenis de col·laboració amb la Conselleria de Cultura i amb l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.

Alguns dels articles del Reglament fan referència a qüestions de toponímia:

Article 8.

Tots els topònims del terme i els noms de les vies públiques es retolaran únicament en valencià. En els indicadors d'informació pública es podrà valorar la conveniència d'utilitzar altres llengües.

Article 11.

Aviva Vinaròs, Agència de Promoció del Valencià, té com a funcions bàsiques:

[...]

14. Vetllar pel compliment del Reglament de Toponímia Local i formar part de la Comissió de Toponímia Local.

15. Coordinar l'actualització del nomenclàtor viari, el recull de topònims del terme municipal oficials i donar-ne difusió.

REGLAMENT DE TOPONÍMIA LOCAL

L'any 2007 es va fer un pas més amb l'aprovació, per unanimitat, el dia 11 de desembre, del Reglament de Toponímia Local, que el dia 1 d'abril de 2008 es va publicar íntegrament en el *BOP* de Castelló.

Vinaròs va ser el primer ajuntament valencià a aprovar un reglament d'aquestes característiques i el fet que fos

per unanimitat aporta un valor afegit al compromís de la corporació de donar continuïtat al projecte de defensa i recuperació de la toponímia pròpia.

En el Reglament es preveia la creació de la Comissió de Toponímia Local, que passava a ser l'òrgan assessor de l'Ajuntament en qüestions de toponímia, i es regulava que els seus informes foren vinculants a l'hora d'aprovar nous noms o canvis de noms.

LA COMISSIÓ DE TOPONÍMIA

La Comissió de Toponímia Local està actualment composta per:

- a) el regidor de Cultura per delegació de l'alcalde
- b) un representant de l'Arxiu Municipal
- c) la tècnica d'Aviva, Agència de Promoció del Valencià
- d) un representant de l'àrea d'Urbanisme
- e) una representant del Consell Vinarossenc de Cultura

A més a més hi assisteix com a assessora la cap del Departament d'Estadística de l'Ajuntament, perquè és el servei més directament afectat pels canvis i noves incorporacions i el que detecta primer les necessitats i els conflictes sobre denominacions.

Mereix menció especial un dels membres que componen la Comissió, el representant del Consell Vinarossenc de Cultura (CVC), ja que aporta la veu dels ciutadans en la línia d'administració oberta i participació que des de l'Ajuntament s'està impulsant. El CVC va designar com a representant un membre de l'Associació Cultural Amics de Vinaròs, molt vinculada als estudis toponímics de Vinaròs, com ja s'ha vist anteriorment.

A més a més, com recull el mateix reglament, es fan sovint consultes tant als tècnics de l'AVL, com a l'encarregat de les vies públiques municipal, o a experts locals en qüestions toponímiques, com les professores Margarida Gil i Rosa Moros.

ELS NOMS OFICIALS DE LES VIES PÚBLIQUES

L'any 2013, en el Ple del mes de maig, es va aprovar per unanimitat la llista dels noms oficials de les vies públiques de Vinaròs i el dia 30 de maig de 2013 es va publicar l'anunci en

el BOP. En la llista figura el nom oficial de les vies públiques i el nom abreuiat que es recomana fer servir en plànols i plaques de carrer si el nom complet és massa llarg per a figurar complet.

Es donava així compliment a una part de la disposició transitòria del Reglament de Toponímia Local, que regula l'elaboració del recull de toponímia oficial i amb la qual s'aconseguia unificar les denominacions oficials de les vies públiques de Vinaròs en una única llista oficial.

La darrera actuació en matèria de toponímia que ha realitzat l'Ajuntament de Vinaròs és la publicació en línia del Nomenclàtor viari, que pretén posar a disposició de tota la ciutadania les fitxes amb la denominació oficial de les vies públiques, el significat del nom, la data d'aprovació, els noms anteriors documentats, i també la situació sobre plànol de cadascuna de les vies.

El treball de revisió i la redacció de fitxes de les vies públiques ha sigut un procés llarg iniciat l'any 2008 amb l'encàrrec de l'elaboració de les fitxes que l'Ajuntament va fer a l'Associació Cultural Amics de Vinaròs. En aquell treball inicial s'ha basat la revisió de cadascuna de les fitxes i la redacció de les noves, ja que en els darrers anys nous noms han ampliat la llista de vies públiques municipals.

El treball no està concebut només com un document intern de treball de l'Ajuntament i és per això que es va decidir la creació del *Nomenclàtor viari de Vinaròs* en línia, per tal de difondre el treball dels investigadors locals i millorar-lo aprofitant la participació de tota la ciutadania i el foment de la intel·ligència col·lectiva.

Totes les persones que hi puguin estar interessades el podran consultar (www.nomenclator.vinaros.es) fent les recerques pel nom de la via, per ordre alfabètic o per paraula relacionada (qualsevol paraula que aparega en la fitxa).

La concepció del *Nomenclàtor* com un projecte obert i viu, un projecte comú, necessitarà inevitablement la col·laboració i l'ajuda d'entitats i de particulars, per la qual cosa es dona importància especial a l'apartat de la bústia, que serà la porta de benvinguda als suggeriments i comentaris.

Finalment, en l'apartat de crèdits s'expressa l'agraïment a les persones que ajuden a millorar el contingut del *Nomenclàtor*, considerant-les col·laboradores directes.

Nomenclàtor viari en línia

REFLEXIÓ FINAL

Des de l'Administració local sovint difonem, potenciem, proposem... però també cal regular els usos en qüestions lingüístiques, segons les nostres competències.

I, potser, és ara el moment de demanar a la nostra Administració autonòmica la publicació del Corpus Toponímic Oficial Valencià que tant facilitaria el nostre treball.

APROFITAMENT DIDÀCTIC DELS LLIBRETS DE LA SÈRIE «TOPONÍMIA DELS POBLES VALENCIANS»

Jesús Bernat

La present comunicació ha tingut en les Jornades d'Onomàstica de Vinaròs un caràcter expositiu marcat per la visualització de diverses imatges que ens mostraven la riquesa dels opuscles de la sèrie «Toponímia dels Pobles Valencians», així com les seues possibilitats didàctiques, complementades pels diversos materials que ens ofereix avui, principalment, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i l'Institut Cartogràfic Valencià. L'elaboració d'un seguit de materials didàctics, pensats per al seu aprofitament al si de l'aula, ens va portar a la confecció d'un text més ampli, amb la inclusió d'un glossari visual. El text, «Pla de noms», pretén oferir, tal com resa el subtítol, una «proposta didàctica per als fullets de "Toponímia dels Pobles Valencians"». Per a l'edició de les actes creiem convenient reproduir les primeres pàgines d'aquest «Pla de noms», pendent de ser publicat per l'AVL, que ofereix, entre d'altres, blocs d'exercicis pràctics adients als diversos models de poblacions.

INTRODUCCIÓ

El mes de desembre del 1994 —ara fa vint anys— s'encetava la sèrie «Toponímia dels Pobles Valencians»¹ i ho feia amb el poble Atzeneta del Maestrat. La targeta d'invitació a l'acte, presidida pel conseller de Medi Ambient de la Gene-

1. D'ara endavant TPV.

Invitació a l'acte de presentació del primer fulllet.
Atzeneta del Maestrat, 1994.

ralitat valenciana, Emèrit Bono, preveia un volum ben gros quan la realitat ens regalava un opuscle de sis pàgines; uns quadernets que, això sí, amb la calidesa del paper i l'estima de la gent de cada poble, són, a hores d'ara, un profitós material didàctic per al nostre alumnat. A més, el gruix que prometia aquella reproducció ha estat superat pel conjunt d'opuscles que fins avui s'han publicat.

La cartografia era ben senzilla, naïf diríem, marcada per una simbologia transparent per a la representació del relleu; cada triangle, un tossal. A hores d'ara, amb la introducció de l'ortofoto, hom guanya en realisme però exigeix un major coneixement en la interpretació cartogràfica.

El 34% dels nostres pobles, 188 fullets, ja són a la sèrie «Toponímia dels Pobles Valencians».

Des d'aleshores, s'han publicat un total de 188 exemplars que corresponen a un 34% dels nostres 542 pobles. El recull toponímic de tants enquestadors i col·laboradors d'aquest projecte es troba reunit dins el *Corpus toponímic valencià*, que podem consultar en el web de l'AVL.² Aquest mateix web disposa d'un seguit de publicacions que recullen les diverses Jornades d'Onomàstica; aplecs d'especialistes que, des de 2006, han anat recorrent algunes de les poblacions més emblemàtiques de la nostra geografia (Sant Mateu, Oriola, Xàtiva, Alzira, Dénia, Vila-real, Xèrica i Vinaròs). Comptem, a més, amb un seguit de recursos cartogràfics, com ara l'aplicació Terrasit,³ que incorpora un cercador de topònims amb visualització de l'indret on es trobem. Encara podem afegir-hi el recull d'articles que mostra la Societat d'Onomàstica: estudis de molts toponimistes que, des del 1984, han publicat al seu butlletí i que avui podem consultar en el web.⁴

Els estudis dels noms de lloc no han deixat de créixer en les darreres dècades i tampoc el món cartogràfic que s'hi relaciona. Evidentment, els fullets de TPV no són cap estudi complet de cap terme ni tampoc el material definitiu i suficient perquè el nostre alumnat conega el seu paisatge i els

noms que el bategen. Això sí, els fullets són un material bàsic que, justament per la seua mida i senzillesa, l'estudiant pot sentir com a propi, com un llibret bàsic sobre el qual pot encetar qualche treball monogràfic on trobarà la convivència de molts continguts apresos en diferents assignatures; un món que dóna sentit a la diversitat de matèries, sovint desenganyades i sense connexió interdisciplinària.

Amb aquests materials didàctics pretenem mostrar uns models de treball que es troben, evidentment, lligats a la realitat paisatgística, en el seu sentit més general, i que són modificables en funció de l'alumnat al qual vagen destinats. Recordem que la diversitat dels nostres alumnes obliga a deixar a criteri del professorat, com a millor coneixedor de les possibilitats dels seus alumnes, el grau d'aprofundiment de cada model.

1. LA TOPONÍMIA. MODEL D'INTERDISCIPLINARIETAT I TRANSVERSALITAT

La quantitat de reculls de noms de lloc d'un terme o d'estudis temàtics sobre algun aspecte de la toponímia ha vingut a palesar el seu caràcter interdisciplinari i transversal. Resulta difícil trobar una matèria que d'una manera aprofundida o merament tangencial no es trobe relacionada amb l'estudi dels topònims. Les diverses assignatures que s'imparteixen a l'ensenyament mitjà troben en la toponímia explicacions a molts aspectes que s'hi estudien. Potser siguen la llengua i la geografia aquelles disciplines que ens vénen al cap en analitzar *pla de Vistabella* o *riu Millars*. Els noms de lloc, però, ens parlen de moltes més coses. Com afirma l'humanista i geògraf Vicenç Rosselló, «podem considerar la toponímia com la ciència més patriòtica perquè justament es basa en un patrimoni inalienable, inseparable de la terra».

És el sintagma final *inseparable de la terra* allò que convé destacar ara, perquè totes aquelles ciències que es troben lligades a la terra tenen en la toponímia, no sols un complement d'estudi sinó, sovint, la interpretació de molts fets. Pensem que el topònim és, també, notari del paisatge, del medi ambient en el seu sentit més global. Notari del paisatge amb què hom conviu i d'aquell pretèrit que estudia, entre d'altres disciplines, la història. Paisatge vol dir ciències

2. <http://www.avl.gva.es/inici.html>

3. <http://terrasit.gva.es/>

4. <http://www.onomastica.cat/ca/bulletin>

Els zootònims ens recorden la interdisciplinarietat de la toponímia.

de la terra, vol dir geologia i geomorfologia, zoologia i botànica, també etnografia i agricultura, antropologia, arquitectura, art, religió... i, clar, també llengua i les seues variants i la seua història; coneixement, al cap i a la fi, que s'interrelaciona espontàniament amb el bateig secular de rius i barrancs, serres i tossals, plans i valls, pobles i masos.

A l'estudi, per tant, dels noms de lloc d'un terme li cal l'ajut d'un seguit de matèries curriculars, al mateix temps que aquest les enriqueix i les interrelaciona. La toponímia és una matèria d'estudi que dona sentit al fet global del saber, alhora que identifica els alumnes amb la terra que els veu créixer i els motiva per poder estimar-la. En aquest punt, cal afegir-hi un factor extraescolar ben important: el paper fonamental de la família com a coneixedora del tema d'estudi, esdevinguda ensenyant que pot oferir als seus fills-alumnes una posada en valor del patrimoni toponímic. La generació dels pares i dels avis —antics usuaris, de vegades encara actuals, de la realitat toponímica del terme— eixampla aquella transversalitat tan emprada i transmet als seus fills i néts els seus coneixements rurals. Aquest bagatge cultural serà d'utilitat a l'aula.

En les pàgines de «Pla de noms» articulem, a través de diverses propostes didàctiques, l'estudi de noms de lloc de diferents termes amb realitats geogràfiques diferents que

poden servir de mostra per a la realització de treballs interdisciplinaris amb els nostres alumnes.

2. TOPONÍMIA DELS POBLES VALENCIANS. ELS FULLETS

Convé que els mestres, abans de repartir els opuscles, posen en valor l'aportació dels fullets de TPV per al recull dels nostres noms de lloc i remarquen el gran tresor patrimonial que ens aporta la toponímia. Així mateix, també convé destacar el paper de l'enquestador que ha realitzat el fullet i la memòria cultural dels enquestats, per tal de motivar el posterior treball de camp de l'alumnat.

2.1. ESTRUCTURA

Cada fullet té tres parts ben definides:

1. Introducció
2. Corpus toponímic del terme classificat a partir de grans blocs temàtics⁵

Elements físics

Orografia

Hidrografia natural

Hidrografia artificial

Partides i paratges

Presència humana

Poblament

Vies de comunicació

Altres llocs d'interés

3. Cartografia

Mapa-1: Elements físics

Mapa-2: Partides i paratges

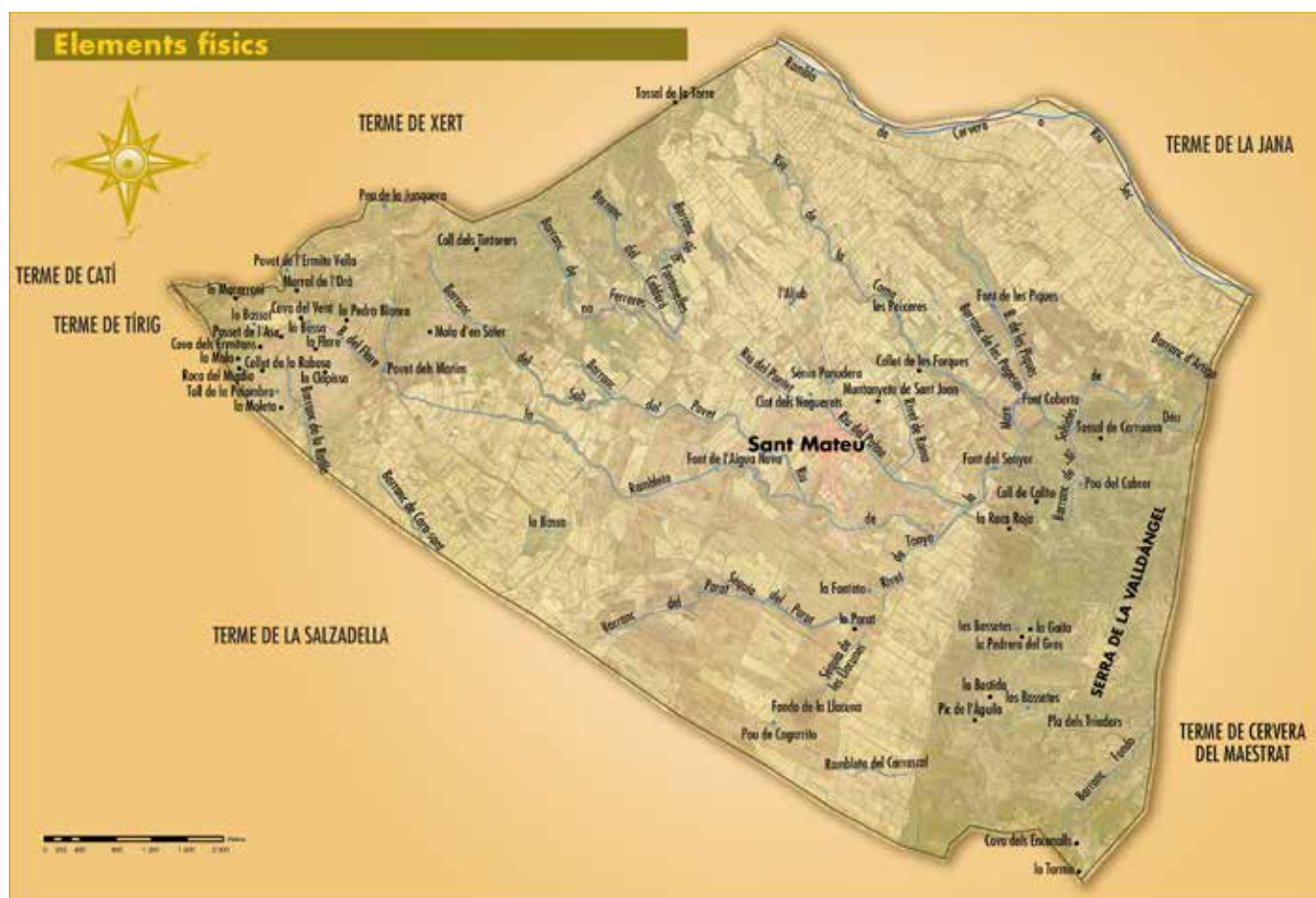
Mapa-3: Presència humana

2.2. INTRODUCCIÓ

La Introducció⁶ dels opuscles TPV ens ofereix coneixements generals sobre el medi geogràfic, les activitats econòmiques i apunts sobre la història del poble. Es tracta, doncs, d'una informació bàsica i necessària a l'hora de comprendre

5. Reproduïm l'esquema del fullet de Cervera del Maestrat, publicat aquest 2014. Altres termes, però, en funció de la seua realitat paisatgística poden mostrar subdivisions diverses que, també, implicaran canvis a l'hora de dissenyar el nombre i composició dels mapes.

6. Val a dir que els primers fullets de la sèrie limitaven l'espai de la introducció. Actualment, però, podem trobar textos de 3 o 4 pàgines.

Fullet de Sant Mateu, realitzat sobre una ortofoto del terme.

gran part de la toponímia que després els alumnes trobaran als mapes, als llistats temàtics o en les pròpies recerques. Sobre la introducció hom pot treballar diversos aspectes que anotem, com a suggeriments, en la proposta següent.

2.2.1. Exercicis⁷

- Feu una lectura comprensiva del text.
- Subratlleu aquells aspectes que el mestre considere que hauran d'ampliar-se amb altres fonts.
- Elaboreu un quadre esquemàtic de les dades que aporta el text.

7. Convé realitzar un tempteig sobre els coneixement previs del terme que té l'alumnat.

- Analitzeu el manteniment o els canvis d'aquell retrat del poble que fa la introducció.⁸
- Cerqueu informació sobre l'autor del recull.
- Esbrineu la gent que va ser enquestada.⁹

2.3. CORPUS TOPONÍMIC DEL TERME

En veure l'estructura dels fullets observem que la segona part es dedica als llistats classificats del corpus toponímic del terme (fragment del fullet de Culla, l'Alt Maestrat).

8. Cal recordar que alguns fullets tenen vint anys i l'aspecte d'alguns pobles ha sofert, amb un creixement desmesurat, veritables desfiguracions del seu terme.

9. És ben important que destaquem els informants com a savis toponimistes i cultes coneixedors del medi que estudiarem.

Aquestes sèries toponímiques ens serveixen per a realitzar exercicis finals o comprovacions, però és el suport cartogràfic el millor ajut per a la comprensió del paisatge. En un principi, desestimarem, per tant, aquesta part on apareix la relació dels noms de lloc. Els diversos exercicis que proposem —tant individuals com en grup— parteixen dels diferents mapes perquè són eines que ajuden l'alumne a fixar l'espai, alhora que pren contacte amb la forma de cada topònim. Llengua, terra i mapa conformen un necessari triangle d'estudi.

3. MODELS DE TREBALL

Fins ací, qualsevol terme municipal o fullet que prenguem com a objecte d'estudi pot ser abordat de la mateixa forma. Ara bé, les classificacions temàtiques dels genèrics que ens parlen d'un paisatge de secà són diferents d'aquelles que trobarem en una zona amb predomini del reg. Un poble costaner, marcat pel turisme, o alguns termes fortament industrialitzats mostren unes característiques ben diferenciades que trobem reflectides en els noms de lloc. Recordem que el topònim és notari del paisatge.

L'exemplificació que trobem a continuació parteix de tres models que representen una extensa nòmina de pobles del nostre país; podem exceptuar-ne les grans ciutats que han urbanitzat gairebé la totalitat del seu terme i seran millor estudiades des de la toponímia urbana, objecte d'una futura proposta didàctica.

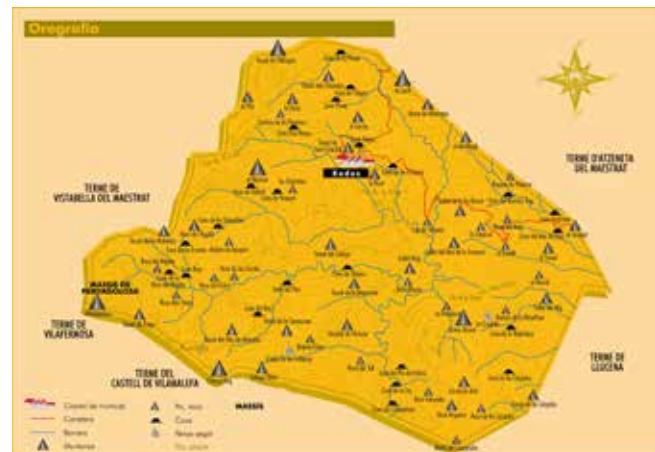
Poble de muntanya: Xodos (l'Alcalatén). Terme amb una orografia ben marcada, predomini de la natura i despolament continuat des dels anys 30 del segle passat. La tipologia general d'aquest poble la podem trobar en nombrosos termes de l'interior del nostre país.

Poble de la plana: Almassora (la Plana Alta). Terme situat entre el secà i la costa, amb una horta solcada pel reg i un creixement de la població i de la indústria des del 1970. Molts pobles que apleguen fins a la mar, uns amb port i altres no, que han vist reduït el seu espai agrícola, ben sovint d'horta o marjal, i han tingut un fort creixement poblacional es poden veure reflectits en aquest model, marcat pel reg en el seu àmbit rural.

Aplec de pobles: Pobles, sovint menuts, amb l'ensenyament secundari centralitzat en un institut comarcal. Ens

Masovers, pastors..., les persones enquestades són transmissors d'una herència secular.

Xodos, com ens indica la quantitat de *tossalets triangulars* és una mostra dels pobles de muntanya.

Portada de «Pla de noms. Proposta didàctica per als fullets de “Toponímia dels Pobles Valencians”».

fixem en l'exemple de la Vall d'Alba, que acull fins a 19 pobles de tres comarques diferents (la Plana Alta, l'Alt Maestrat i l'Alcalatén). Al llarg de les terres valencianes, trobarem diversos centres amb característiques semblants pel que fa a la diversitat en la procedència del seu alumnat. Aquests centres ens en permeten afegir, als exercicis dels models anteriors, uns altres basats en la comparació, el contrast, la variació i la riquesa lèxica que pot abocar un corpus toponímic tan extens.

Com a models que són ens serviran com a base per elaborar el programa de treball toponímic del nostre centre. Ens poden ser útils l'enfocament, la tipologia dels materials o els annexos finals, però, en cada cas, haurem d'establir les possibilitats que ofereixen els fullets TPV dels pobles que treballarem amb el nostre alumnat i la disposició i nivell educatiu d'aquest.

En cada cas alternarem les instruccions amb exemples d'exercicis sobre cadascun dels temes exposats.

A MÉS

El text «Pla de noms» desenvolupa cadascun d'aquests models de treball amb nombrosos i diversos exercicis que repassen cada aspecte de la realitat del terme estudiat: el relleu, la hidronímia, el poblament, els fitotopònims, zootopònims... i tots aquells aspectes que fan de la toponímia una matèria interdisciplinària.

Un apartat d'annexos complementari ens ofereix, a més, coneixements sobre els genèrics emprats en la toponímia; l'ajut de la cartografia; els recursos toponímics de l'AVL o de la Societat d'Onomàstica, i alguna de les propostes que ja havia treballat la professora Pura Santacreu, com ara «Vestim el paisatge».¹⁰

Per últim, «Pla de noms» s'enriqueix amb un glossari visual amb més de vuitanta imatges que aporten transparència, a l'alumnat i al mateix professorat, sobre els diversos genèrics dels nostre paisatge.

10. P. Santacreu (2014): «Introducció de la toponímia a l'ensenyament», *Actes de la VII Jornada d'Onomàstica. Xèrica 2013*, col·lecció «Actes», 12, Acadèmia Valenciana de la Llengua, València.

RECULL TOPONÍMIC DEL TERME DE BENICARLÓ

Anna Calvo Bermejo
Romà Senar Lluch

INTRODUCCIÓ

El terme municipal de Benicarló ocupa una extensió de 47,86 km² i se situa a l'extrem nord-est de la província de Castelló. Té morfologia de quadrilàter i limita amb la població de Vinaròs al nord, amb la de Càlig a l'oest, amb el terme de Peníscola al sud i, a l'est, s'obri al mar Mediterrani.

Segons la informació aportada per Constante (2002: 103-108), el seu relleu, senzill i suau, es caracteritza perquè és una gran plana sedimentària formada per dipòsits de dejecció, provinents de terra endins, des de les vessants de les serralades dels Ports, el Montsià i la serra d'Irta.

Com es pot esperar en els paisatges sedimentaris, el terme no té grans pendents ni accidents orogràfics. Tan sols trobem uns penya-segats (8 m de potència en els llocs més elevats), situats a la línia de costa a l'extrem nord-est del terme, on per l'acció directa de l'onatge es produeix una erosió natural dels materials detrítics acumulats en la plana sedimentària formant unes timbes, que van decreixent de nord a sud fins a arribar a la zona de la Mar Xica. D'altra banda, trobem a la part interior, marcant el límit amb Càlig, un seguit de suaus turons i colls que formen les màximes elevacions del terme. Aquestes formen l'última línia de les serres litorals de les Talaies i la Valldàngel fins a atenuar-se totalment. Abans, però, formen el coll dels Navarros (206 m), el coll de la Malesa de Març (177 m), el coll de la Caseta d'en Serra (132 m) i la

Tossa (166 m). Ja a l'extrem més septentrional del terme apareix, de forma totalment aïllada de les serres circumdants, un xicotet monticle calcari, el puig de la Nau (165 m).

Pel que fa a la climatologia, aquesta correspon al clima mediterrani, caracteritzat per una acusada sequera estival i un màxim de pluviometria a la tardor-hivern (i en menor mesura en primavera), de forma esporàdica i torrencial. La mitjana pluviomètrica anual sol estar al voltant dels 450-500 mm (Constante, 2012: 40). Aquest fet provoca una sèrie de limitacions i inclemències, que amb les consegüents adaptacions de la gent al llarg dels temps caracteritza, si més no, l'aprofitament de l'entorn i el desenvolupament humà en aquest entorn. És degut a l'absència de precipitacions repartides al llarg de l'any, de forma més o menys permanent, i per això al territori no trobem rius amb un cabal d'aigua constant.

Totes les vies de drenatge existents són reflex del clima mediterrani: estan seques durant tot l'any (fins i tot, diversos anys) i drenen l'aigua d'escorrentia de superfície en els períodes de pluges més abundants. Aleshores trobem barrancs i rambles (en funció de la seua morfologia), però no rius pròpiament dits. En resposta a aquest fet climàtic, al terme de Benicarló s'han pogut recollir els topònims de *barranc de Polpís* o *Barranquet*, *rambla de Cervera* o *riu Sec*, *barranc de Surrac* (actualment desaparegut) i *barranc d'Aiguadoliva* (anomenat erròniament *riu d'Aiguadoliva*).

La vital importància de l'aigua per al desenvolupament humà i les seues activitats ha fet necessari buscar noves alternatives davant de l'escassetesa d'aigua en superfície. Això ha condicionat la formació de depòsits artificials per a emmagatzemar l'aigua en els períodes de pluja (basses, cocons, cisternes i aljubs), el manteniment de basses naturals d'escorrentia (basses i depressions) i l'aprofitament d'aigua de l'aqüífer subterrani molt cabalós (sènies i pous) (Meseguer, 1985: 15-18). Com a bon exemple d'aquest aprofitament trobem nombrosos topònims: *basseta del Bovalar*, *bassa del Marqués*, *bassa Redona*, *bassa de Sales*, *bassa Seca*, *aljub de Castellano o del Puig*, *aljub del Mas*, *aljub de la Sotada o de la Pistola*, *aljub Vell o del Camí de Càlig*, *pou Artesà* i *pou de la Sotada*.

A més, la pluviometria condiona, i molt, el tipus de vegetació que hom pot trobar en un lloc, i aquesta es manifesta en resposta al clima de cada àrea. La vegetació potencial de Benicarló en zones amb sòl profund és el carrascar termòfil o rouredes als llocs més humits (barrancs). No obstant això, apareix tota una gradació d'ecosistemes lligats a aquests, com són les brolles i fenassars, així com el coscollar. El coscollar es dona en llocs rocosos i alterats, format per plantes arbustives com el coscoll, l'arçot, la matisa, l'argelaga, el margalló, l'ullastre, el romer, etc., que formen un bosc baix i dens, que a la zona del Maestrat rep el nom de *malesa* [maléa].

Avui en dia, el terme es troba totalment alterat a causa del creixement de la població i de les transformacions agrícoles i industrials. La vegetació ha quedat seccionada i reclosa únicament a les zones més inaccessibles com les muntanyes i els barrancs. Encara així, s'han conservat topònims que evoquen la vegetació passada o existent, en partides com *la Carrasca* i *el Palmar*, o en paratges com *la malesa de Març* i *la malesa de Pere Artola*.

La gran fertilitat del terme, juntament amb els pendents suaus que suposa aquesta plana i l'aprofitament de l'aigua del subsòl, ha condicionat durant segles l'activitat agrícola de Benicarló. Principal motor econòmic de la vila, l'agricultura de secà i d'horta ha modelat el paisatge del terme i ha aportat grans ingressos al llarg de la història. Diversos topònims que encara romanen evidencien aquesta tradició agrícola, així com algunes activitats derivades, que avui en dia han caigut en l'oblit, com ara el *molí d'Artola*, el *camí dels Mo-*

liners, l'*era de Camisona* o de *la Tia Agustina*, l'*era de la Sindical* o del *camí Alcalà*, l'*era de Tamanya*, l'*era del Mas del Marqués* i l'*era del camí Ulldecona*.

La ramaderia va tindre el seu pes en el passat. Tant és així que, al segle XIV, el terme és ampliat per guanyar terrenys destinats a pastures (Cid, 2000: 54). Aquesta activitat va perviure fins ben entrat el segle XX, però en l'actualitat ha desaparegut totalment. Paratges com *lo Bovalar*, la *basseta del Bovalar* i diversos assagadors fan referència a zones destinades a aquesta finalitat. Però també han perviscut noms de corrals, molts actualment ja desapareguts, com el *corral de Conill*, el *corral de Gregori Forés*, el *corral d'Emo*, el *corral del Boticari*, el *corral del Petequillo*, el *corral de Montia*, el *corral d'Eusebi* i el *corral Nou*.

Finalment, Benicarló compta amb una part del terme banyada pel mar Mediterrani. Per tant, al llarg de tota la línia de costa, s'hi apleguen nombrosos topònims marins, així com diverses roques, munts, puntes i platges, elements que, en la seua gran majoria, s'han emprat al llarg del temps per a guiar-se i ubicar-se en la mar, molt abans de l'aparició dels equips moderns de navegació.

OBJECTIUS I METODOLOGIA

El treball de revisió i ampliació del recull de la toponímia de Benicarló comença el 2013, a proposta de l'Acadèmia Valenciana de Llengua (AVL). Prèviament, l'any 2003, ja s'havia realitzat un primer estudi toponímic del terme pel lingüista benicarlano Ramon París Peñaranda, punt de partida de l'actual recerca.

La metodologia del treball ha consistit, en primer lloc, en la realització d'un conjunt d'entrevistes a persones del poble, coneixedores del terme bé per motius laborals o per motius cinegètics. Així doncs, per a portar a terme aquest treball s'han entrevistat els següents informadors:

- Joan Gregori, *l'Almenarí* (mariner, 76 anys)
- J. Manuel Blasco (mariner, 63 anys)
- Manolo Febrer, *Serafino* (mariner, 73 anys)
- Jesús Senar, *el Blanco*, (llaurador, 71 anys)
- José M. Calvet, *Calsilla* (llaurador, 83 anys)
- Eduardo Arín, *el Pardo* (llaurador, 50 anys)

- Vicent Cuartero (agent de la patrulla rural de la Policia Local, 68 anys)
- Rosita Pitarch, *la Practicanta* (infermera, 91 anys)
- Joaquín París (funcionari de la Conselleria d'Agricultura, cadastre rústic)

Totes les entrevistes s'han enregistrat en un suport digital, la qual cosa ha permés, posteriorment, analitzar-ne els continguts al detall. A més, s'han aprofitat les entrevistes per situar cada topònim sobre punts concrets del mapa i, en alguns casos, s'han fet visites al camp per estudiar *in situ* els llocs mencionats i fer-ne una col·lecció fotogràfica.

De l'anàlisi de les entrevistes, s'han extret diverses llistes de topònims, que s'han contrastat amb la cartografia existent, la bibliografia i documents històrics (actes de l'Ajuntament, ordenances...). Així doncs, s'ha fet una anàlisi minuciosa de tots els topònims obtinguts per tal de corroborar-ne la vigència i l'ús, fixar-ne la grafia, etc.

També, en les últimes etapes del treball, s'han tornat a fer entrevistes, quan ha sigut necessari, per tal d'esclarir qüestions puntuals d'ubicació, d'origen, etc. Pel que fa a la normalització, han sigut de gran ajuda les aportacions de Ramon París Peñaranda i de l'historiador Juan Luis Constante Lluch, tots dos grans coneixedors del terme i els seus topònims.

Finalment, cada topònim ha sigut introduït en el Terrasit, mitjançant l'editor de toponímia de l'aplicació informàtica, per actualitzar així la base de dades toponímica del terme de Benicarló.

ANÀLISI DELS RESULTATS

De les entrevistes realitzades als diversos informants, s'han pogut extreure 290 topònims. Una vegada estudiats i analitzats, hem pogut comprovar que, d'aquests topònims, un total de 137 ja els tenia consignats l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, fruit de l'exhaustiu treball de recopilació realitzat per Ramon París, l'any 2003. Els restants 153 s'hi han actualitzat o introduït.

Així doncs, d'una banda, hi ha els topònims existents en el recull de toponímia de l'AVL, que s'han revisat en la seua totalitat, i s'ha de dir que la majoria s'han conservat tal com estaven. Tanmateix, hi ha hagut una sèrie de topònims que

s'han modificat. Aquest ha sigut el cas d'alguns *camins* que es repetien i s'han hagut de traçar de nou (sobretot aquells travessats per la N-340), i també d'alguns elements puntuals (*aljubs, casetes*, etc.) que no estaven situats sobre el punt geogràfic exacte.

En canvi, uns pocs topònims s'han hagut d'eliminar, com ara *platja del Martell* i *platja del Fondalet*, situades una al costat de l'altra, quasi fitant amb el terme de Vinaròs. Concretament, les *platges del Martell* i *del Fondalet* estaven recollides com dos trams diferenciats de la *platja de Surrac*. Cap dels mariners ni dels llauradors entrevistats han confirmat l'existència dels topònims al terme de Benicarló. Fins i tot, s'ha contactat amb propietaris de les terres que fiten amb el tros de la platja i tampoc han sentit mai parlar d'aquestes denominacions, tot i ser propietaris dels terrenys durant les últimes dècades. Ara bé, el mariner Joan Gregori, *l'Almenarin*, sí que situa els topònims *Martell* i *Fondal* (no *Fondalet*) com a zones de pesca, no platges, situades uns quilòmetres més al nord, a la costa d'Alcanar. De fet, les coneix perquè són unes zones excel·lents per a «calar al déntol».

S'eliminen també els topònims *partida de Paloig* i *casa Paloch*. Aquests topònims només els recull un mapa de l'Exèrcit, però cap informant els coneix, ni tampoc apareixen en cap dels documents consultats. Així doncs, caldria esperar que, tractant-se d'una partida desconeguda per als benicarlans d'avui en dia, la *partida de Paloig* apareguera en l'acta de 30 de setembre de 1886 del Ple de l'Ajuntament de Benicarló, on s'aprova la configuració del terme en 23 partides rurals, i no és així. També s'ha contactat amb els propietaris de la sènia sobre la qual està consignat el topònim *casa Paloch* i no coneixen aquest nom, tot i viure-hi la mateixa família durant generacions.

De l'altra banda, s'han recollit 153 topònims que encara no estaven consignats. Entre aquests, hi ha uns pocs que fan referència a elements físics ja desapareguts. Tot i ser conscients que el treball encomanat havia de prioritzar la toponímia viva, s'ha decidit introduir-hi determinats topònims històrics, com ara el *corral de Gregori Forés*, ja que aquest corral va donar nom a l'actual camí de Gregori Forés o de la Sucreta. També s'han situat en el mapa les sis eres del terme (*era de la Tia Agustina* o *de Camisona*, *era del Camí d'Alcalà* o *de la Sin-*

dical, era del Camí de Sant Gregori, era del Camí d'Uldecona i era de Tamanya), de les quals només queden les restes, per deixar constància d'uns elements tan rellevants en el passat agrícola de la població.

Entre els topònims nous, també n'hi ha uns quants de recent creació. La majoria d'aquests topònims corresponen a camins que no tenien un nom concret en el passat, s'han asfaltat en l'última dècada i l'Ajuntament ha tingut la necessitat de batejar-los. És el cas del *camí de Fernando* i del *camí del Mestre de Música*, a la partida del Riu.

També és de nova creació el topònim *camí de les Planes*. Sobre aquest camí s'ha de dir que tots els llauradors entrevistats el coneixien, encara que no podien indicar-ne el nom. Tot i això, tant el llaurador i alhora regidor d'Agricultura de l'Ajuntament de Benicarló, Eduardo Arín, com l'agent jubilat de la patrulla rural, Vicent Cuartero, fonamenten la necessitat d'anomenar-lo perquè es tracta d'un camí prou transitat acabat d'asfaltar i existeix confusió en la denominació dels camins del costat (el camí de les Foies i del Puig apareixen situats de maneres diferents en les diverses cartografies consultades).¹

Respecte a aquesta qüestió, Eduardo Arín explica que decideixen anomenar el camí com *les Planes* perquè aquesta denominació coincideix amb el nom de la partida que el travessa, tal com ocorre amb el ja existent camí de les Foies, que també comparteix nom amb la partida que delimita. Arín també indica que, a més, es va aprofitar per a situar els camins de les Foies i del Puig sobre els mapes municipals. Així doncs, en el Terrasit s'ha introduït la denominació *camí de les Planes* i s'ha situat el camí de les Foies i el del Puig, d'acord amb la informació que contenen els mapes del Departament d'Urbanisme de l'Ajuntament de Benicarló.

Quant als genèrics, sobretot s'han recollit aquells elements amb valor etnològic, com són les *casetes de volta*, que són habitatges agrícoles temporals, característics de la zona costera del Baix Maestrat, construïts amb murs de pedra i coberts amb volta de doble rosca de rajola. També s'han referenciat els antics *forns de calç* i *mollons*, que trobem a la

1. *Mapa nacional topogràfic parcelario* (any 1956), Cartografia CV10 de l'Institut Cartogràfic Valencià i mapa del Departament d'Urbanisme de l'Ajuntament de Benicarló.

part alta del terme, fitant amb Càlig, restaurats recentment i catalogats en l'Inventari de Béns Immobles d'Etnologia de la Direcció General de Patrimoni.

A més, s'han consignat altres topònims fins ara no recollits, com són els noms dels paratges de la *malesa de Març* i la *malesa de Pere Artola*, algunes basses com la *bassa del Puig* o la *bassa de Sales*, corrals com el *corral de Conill* o el *corral d'Emo* i algunes edificacions característiques de l'arquitectura rural de la zona, com són les *sénies*. *Sénia* —pronunciat [séna] a Benicarló— és el nom que reben, a la zona costera del Baix Maestrat, les finques de regadiu. Aquest nom té els seus orígens en el fet que cada finca tenia la seua caseta de camp i al costat sempre hi havia una sénia de cadufs per a abastir-se d'aigua. Així doncs, entre d'altres, trobem la *sénia de Papagueis*, la *sénia del Capellà* o la *sénia dels Gafarrons*, que fan referència al malnom dels seus propietaris.

Finalment, s'hi ha introduït el nom d'alguns camins, dels quals tots els informants sabien l'existència, però no el seu nom. Els noms d'aquests camins apareixien en una documentació diversa, com és el cas del *camí de la Bisbala* o el *camí de l'Heretat de Serra*, que s'indicaven clarament en el *Mapa nacional topogràfic parcelario* de l'any 1956.

NORMALITZACIÓ DE TOPÒNIMS

L'última fase del treball de revisió del recull toponímic del terme de Benicarló ha consistit en l'estudi dels termes recollits, per tal de fer-ne una proposta de normalització a l'AVL.

La majoria dels topònims recollits no presenten dificultats especials quant a la seua fixació. Ara bé, hem volgut destacar-ne uns pocs, als quals hem hagut de prestar una atenció especial.

Hem classificat aquests casos de la següent manera:

a) **Topònims que inclouen noms de persona d'origen castellà**

Aquest és el cas del *camí de Genaro* i del *corral d'Eusebio*. Tot i ser conscients que aquests topònims s'han transmés en la seua forma castellana, el prenom que inclouen només es diferencia del nom valencià per la presència d'una -o.

Per tant, hem decidit proposar la seua adaptació al valencià, tal com indiquen les normes per a fixar la forma

gràfica dels topònims de l'AVL, amb la voluntat d'avançar en la recuperació de la forma valenciana dels noms. Proposem, doncs, les formes: **camí de Genar** i **corral d'Eusebi**.

En canvi, davant del prenom que apareix en els topònims *camí de Don Julio* o *torre de Don Germán*, on el nom castellà està fossilitzat, o en d'altres, com el *camí de Fernando*, on el fet d'escriure'l en valencià podria induir a error, proposem la seua normalització amb la forma castellana: **camí de Don Julio**, **torre de Don Germán** i **camí de Fernando**.

b) Topònims que inclouen el pronom personal 'en'

Troblem tres topònims, ja recollits amb anterioritat per l'AVL, que inclouen el pronom personal *en*: *camí de la Fossa d'en Pastor*, *camí d'en Cobert* i *Mas d'en Rei* (partida i camí).

Comencem la nostra recerca, partint de la base que, malgrat que l'AVL fixa tots tres topònims amb el pronom personal, cap dels entrevistats el reproduïx en la seua parla habitual. Per tant, acudim a les referències bibliogràfiques per traure'n alguna cosa en net.

D'una banda, en el cas del **camí de la Fossa d'en Pastor**, tots els informants coneixen el camí com [fósa pastó], sense fer esment ni al pronom personal ni a la contracció *del*. Ara bé, en les transcripcions de les Ordenances Municipals de Benicarló del segle xv,² trobem el topònim «Fossa del Pastor».

Podria tractar-se, tanmateix, d'una errada de transcripció, encara que, al nostre parer, això és poc probable, ja que el transcriptor, V. García Edo, respecta la transcripció dels articles personals *en/na* en altres topònims: *olivera d'en Anthoni d'Abella*, *fossa de na Ferranda*, *clot de na Minguella*, *bassa d'en Busquet*, *claper d'en Guillem Steve*, *ferreginal d'en A. Abella*, *corral d'en Guiano Palau*, etc.

Quant a aquesta hipòtesi, el professor J. L. Constante, historiador local que ha estudiat la qüestió, apunta que García Edo només transcriu l'article personal quan aquest va acompanyat de prenom i cognom. Segons Constante, en aquest topònim *Pastor* és un cognom, i García Edo no transcriu l'article personal perquè no hi apareix el prenom. Tot i això, cal destacar el fet que *Pastor*, d'acord amb l'INE, no és un cognom comú a la zona.

Ara bé, ens pareix especialment rellevant que, en l'acta de l'Ajuntament de Benicarló de novembre de 1848, escrita en castellà, es fa un inventari dels camins del terme, i s'hi menciona el camí de la «Fosa Empastor». Aquesta transcripció al castellà del topònim pot indicar l'existència del pronom personal *en* en el topònim valencià de l'època.

Optem, doncs, per proposar que es conserve l'article personal en el topònim, tal com consta en el recull inicial de l'AVL; per tant, **camí de la Fossa d'en Pastor**.

De l'altra banda, no trobem referències bibliogràfiques tan clares en el cas dels topònims *Mas d'en Rei* i *camí d'en Cobert*, coneguts pels informants com a «Mas del Rei» i «camí Cobert» [kuβéɾt]. Aquests topònims apareixen consignats en castellà en el *Mapa nacional topográfico parcelario* (any 1956) com a «camino del Mas del Rey» i «camino Cubierto».

D'acord amb la base de dades de l'INE, ni *Rei* ni *Cobert* són cognoms predominants a la zona. És més, segons l'INE, no hi ha cap habitant a l'Estat espanyol amb el cognom *Cobert* o la seua freqüència és inferior a 5, mentre que *Cubert* només el tenen 10 persones a Biscaia com a primer cognom i 5 com a segon. Tampoc no hi ha cap relació aparent ni cap indicatiu que indique que *Cobert* siga un adjectiu que fa referència a un possible element de protecció o guariment construït al camí.

Tanmateix, respecte al denominatiu *del Rei*, sí que cal esmentar que, en comarques i pobles veïns, com Catí, Culla, Llucena, la Salzadella, Sant Rafel del Riu, la Todolella i Xert, trobem el topònim *Mas del Rei*.

Per tant, davant de la impossibilitat de poder indagar més sobre l'origen d'aquests topònims, decidim mantindre la forma consignada per l'AVL, és a dir, **Mas d'en Rei** i **camí d'en Cobert**.

c) Topònims que inclouen l'article 'lo'

En les entrevistes, detectem que tots els informants vacil·len a l'hora de determinar l'article *el/lo*, *els/los* en els següents noms de paratges i partides: *el/lo Barranquet*, *el/lo Palmar*, *el/lo Puig*, *el/lo Bovalar*, *el/lo Collet*, *el/lo Convent*, *el/lo Mas de Fabra*, *el/lo Mas d'en Rei*, *el/lo Mas de Puilar*, *el/lo Povet*, *el/lo Riu* i *els/los Clotals*.

Així doncs, comencem l'estudi per a la normalització d'aquest topònim, partint de la hipòtesi que aquesta

2. Vicente García Edo (1978): *Transcripción de las Ordenanzas municipales de Benicarló de comienzos del siglo xv*, Ajuntament de Benicarló, Benicarló.

vacil·lació indica l'existència de l'article clàssic. És a dir, els informants vacil·len ja que sovint empren l'article en la seua forma contracta *al/als* i aquestes formes coincideixen amb les de l'article general. A més, cal dir que actualment l'ús de *lo/los* ha retrocedit clarament respecte del de les formes generals.

Un altre motiu que explica la vacil·lació és que l'ús de l'article clàssic a la zona depèn del context fonètic. Segons els autors Joan Beltran i Josep Panisello,³ s'empra *lo/los* a començament de tira fònica o després de fer una pausa i quan el mot anterior acaba en so consonàntic o semivocàlic. És a dir, diríem «Porta el pa», però «Porta... lo pa» o «Porta'm lo pa».

Per tant, si considerem que, en introduir el topònim, aquest no té cap tipus de context i s'inicia tira fònica, tots aquests topònims s'haurien de normalitzar amb els articles *lo/los*, encara que aquestes formes poden semblar estranyes a la majoria de parlants actuals.

En conclusió, proposem mantindre l'article *lo/los* en la normalització dels següents topònims: ***lo Barranquet, lo Palmar, lo Puig, lo Bovalar, lo Collet, lo Convent, lo Mas de Fabra, lo Mas d'en Rei, lo Mas de Puilar, lo Povet, lo Riu i los Clotals***.

d) Topònims opacs

D'una banda, trobem al terme de Benicarló la partida *Vilaperdig*, a la qual tots els informants es refereixen com a «Villaperdiz».

Respecte d'aquest topònim, en l'acta de 30 de setembre de 1886 del Ple de l'Ajuntament de Benicarló, escrita en castellà, s'aprova la configuració del terme en 23 partides rurals, i hi consta «la partida de Vilaperdich». Així doncs, creiem que aquesta transcripció fa referència al so africac postalveolar sord [tʃ], que en valencià pot representar-se en posició final amb el dígraf *-ig*.

Tot i això, el Dr. Manel Garcia Grau, en el seu article «Aproximació a la toponímia de Benicarló (Baix Maestrat)»,⁴

3. Joan Beltran i Josep Panisello (2012): *Cruïlla. Curs de llengua*, Edicions Alambor, Benicarló, pp. 166-167.

4. Manel Garcia Grau (1992): «Aproximació a la toponímia de Benicarló (Baix Maestrat)», *Actes del XVI Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*, Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, p. 231.

anomena la partida «Vilaperdiu» i assenyala que: «segons E. Moreu-Rey "relacional aglutinant o no (indicant el contingut, l'activitat, l'atribució, la situació o veïnatge, la dependència, la possessió): *Viladecans, Viladellops, Vilademuls, Viladeperdius...*". En el DVCB, vol. x, pàg. 805, ens apareix aquest topònim: "Viladeperdiu": llogaret del municipi de Santa Perpètua».

Nosaltres, però, proposem mantindre el topònim tal com està recollit en l'actual recull de l'AVL, és a dir, *Vilaperdig*.

De l'altra banda, hem classificat com a opac el topònim de la partida de *la Sotada*, pronunciat [sotá] pels informants. Quant a aquest topònim, en l'acta de 30 de setembre de 1886 del Ple de l'Ajuntament de Benicarló, trobem «la partida del Azotar».

També en les transcripcions de les Ordenances Municipals de Benicarló de començaments del segle xv (núms. 128 i 129), trobem el topònim «Camí del Açota». El topònim apareix en una ordenança referida a les *vinares*, en la qual s'estableix «que negu no gos passar ni seguar vinares dins aquest spay, es a saber: del cantó del corral d'en Guiamo Palau, [...] ni del sigaret del Camí del Açota en-ves lo loch».

Respecte a aquesta dada continguda en les ordenances, el Dr. Manel Garcia Grau, en «Aproximació a la toponímia de Benicar-lo»,⁵ considera que: «Aquest "sigaret" (diminutiu), segons el DCVB, vol IX, pàg. 905, fa referència a la grafia antiga ("siga") del mot "sitja" i que significa: "clot gran i profund a la terra". Dit açò podem, d'una manera més directa, relacionar "dels açota" amb l'últim topònim "La Sotà" (o del sot), és a dir, del clot o del tros de terra plena de clots, i creure en la castellanització del segon topònim de 1886, acta del ple municipal escrita íntegrament en castellà».

Actualment, l'AVL fixa el topònim com *la Sotada*, ja que s'ha afegit la [d] que la parla de la zona elideix en les terminacions *-ada, -ador*. Ara bé, la parla de la zona també elideix la consonant final dels mots acabats en *-r*, per tant, el topònim també podria normalitzar-se com *el Sotar*, que fa referència igualment al terreny que el professor Garcia Grau denomina «tros de terra plena de clots» (de fet, alguns informants ens comenten que aquesta partida era zona de vinya

5. *Ibidem*, p. 230.

i es caracteritzava pels nombrosos clots que s'havien fet per plantar els ceps).

Per tant, si optem per normalitzar la partida com *el Sotar*, estariem canviant el gènere de la part denominativa al masculí, tal com es recull el topònim a les ordenances del segle xv («dels Açota»). Ara bé, actualment, els parlants de la zona reconeixen la partida com *la Sotà*, per tant, la nostra proposta suggereix mantindre el femení **la Sotada**, ja que semànticament el significat del topònim no canvia.

ANNEX

Llista de topònims (s'exclou el nucli urbà)

Orografia

Coll de la Caseta d'en Serra
 Coll de la Malesa de Març
 Fondo de Surrac
 La Mar Xica
 La Tossa
 Pla de les Ribes
 Pla de Meyer
 Puig de la Nau

Relleu litoral i marí

Platgeta de l'Era o de la Caracola
 Platja d'Aiguadoliva
 Platja de la Mar Xica
 Platja de la Parreta
 Platja del Gurugú
 Platja del Morrongo
 Platja del Surrac
 Port de Benicarló
 Punta d'Enterra
 Punta de Surrac
 Punta del Riu
 Roquetes del Gurugú

Hidrografia i masses d'aigua

Aljub de la Sotada o de la Pistola
 Aljub del Camí Vell de Càlig
 Aljub del Mas (de Fabra)

Aljub del Puig o de Castellano
 Barranc de Pàndols
 Barranc de Soriano
 Barranc de Surrac
 Barranc del Surrac o d'Aiguadoliva
 Bassa de Sales
 Bassa del Marqués
 Bassa del Puig
 Bassa de Soriano o Redona
 Bassa Seca
 Basseta del Bovalar
 Lo Barranquet o rambla d'Alcalà
 Pou Artesà
 Pou de la Sotada
 Rambla de Cervera o riu Sec
 Séquia de la Sotada
 Séquia de Tamanya

Poblament

Casa de Fontcuberta
 Casa de l'Havanero
 Casa de Pareja
 Caseta d'en Serra
 Caseta de Boleo
 Corral d'Emo
 Corral d'Eusebi
 Corral de Conill
 Corral de Gregori Forés
 Corral de Montia
 Corral del Boticari
 Corral del Petequillo
 Corral Nou
 Ermita de Sant Gregori
 Ermita del Rocío
 Ermita dels Sants Abdó i Senent o dels Sants Màrtirs
 Finca del Marqués de Benicarló
 La Senieta
 La Caracola
 Lo Mas de Puilar
 Mas de Cardona
 Mas de Castellano

Mas de Fabra
Mas del Caduf
Mas del Marqués de Benicarló o Mas de Sanmillán
Poblat Ibèric de la Tossa
Poblat Ibèric del Puig de la Nau
Sènia de Baltasar
Sènia de José Llana
Sènia de Martí
Sènia de Miguel el Ranxero
Sènia de Papagueis
Sènia del Capellà
Sènia dels Gafarrons
Torre de Don Germán o torre de Fibla
Urbanització de Surrac
Urbanització El Pedregal
Urbanització Las Tres Carabelas
Urbanització Los Girasoles
Urbanització Mar i Pins
Urbanització Ratlla del Terme
Urbanització UMA Blanca
Urbanització Vista Mar
Xalet dels Palau

Implantació industrial

Pedrera del Puig
Pedrera dels Navarros
Polígon Industrial Carretera de Càlig
Polígon Industrial El Collet
Polígon Industrial El Palmar

Partides

Aiguadoliva
Els Clotals
La Bisbala
La Carrasca
La Cervellona
La Sotada
La Vallesa
Les Alcores
Les Covatelles
Les Foies

Les Planes
Les Ribes
Les Solades
Lo Bovalar
Lo Collet
Lo Convent
Lo Mas de Fabra
Lo Mas d'en Rei
Lo Palmar
Lo Povet
Lo Puig
Lo Riu
Sanadorlí
Sant Gregori
Sobrevela
Surrac
Vilaperdig

Paratges

Malesa de Març
Malesa de Pere Artola
Racó de Querolet

Vies de comunicació

Assagador de la Basseta
Assagador de la Ratlla del Terme de Càlig o el Caminàs
Camí d'Aiguadoliva
Camí d'Artola o de Carabasso
Camí d'en Cobert
Camí de Don Julio
Camí de Fernando
Camí de Genar
Camí de Jovaní
Camí de l'Heretat de Serra
Camí de la Basseta del Bovalar
Camí de la Bisbala
Camí de la Caseta d'en Serra
Camí de la Finca del Marqués de Benicarló
Camí de la Fossa d'en Pastor
Camí de la Mar Xica
Camí de la Ratlla del Terme

Camí de la Sequieta
 Camí de la Sucreta o del Corral de Gregori Forés
 Camí de la Torre de Don Germán
 Camí de la Tossa
 Camí de la Volta o de Cebollers
 Camí de les Alcores
 Camí de les Foies
 Camí de les Planes
 Camí de Rito
 Camí de Sant Gregori
 Camí de Sant Jordi
 Camí del Marge dels Flares
 Camí del Mas d'en Rei
 Camí del Mas de Fabra
 Camí del Mestre de Música
 Camí del Puig de la Nau o de la Pedrera
 Camí del Rajolar
 Camí del Riu
 Camí dels Àngels
 Camí dels Hermanos
 Camí dels Moliners
 Camí d'Ulldecona
 Camí Mallols
 Camí Vell de Càlig
 Camí Vell de Peníscola
 Camí Vell de Sant Mateu
 Camí de la Vora del Barranquet de Polpís
 Entrador d'Aiguadoliva
 Entrador de Capuro

Altres

Àrea de Servici de Benicarló
 Brigada Municipal d'Obres i Serveis
 Camp de Tir Municipal
 Camp Municipal d'Esports
 CEIP Eduardo Martínez Ródenas
 Cementeri Municipal
 Centre Integrat Públic de Formació Professional
 Centre Ocupacional Ivadis Maestrat
 Circuit Municipal de Motocrós
 Club de Tennis Benicarló

Creu de Pàndols
 Era de laTia Agustina o de Camisona
 Era de Tamanya
 Era del Camí d'Alcalà o de la Sindical
 Era del Camí d'Ulldecona
 Era del Camí de Sant Gregori
 Era del Mas del Marqués
 Estació de Ferrocarril de Benicarló
 Hort del Mestre de Música
 IES Ramon Cid
 Instal·lacions Esportives El Barranquet
 L'Hort de les Flors
 Molló de la Ratlla del Terme
 Parc de Bombers Baix Maestrat
 Piscina Municipal
 Pista de Ciclisme Municipal
 Pista de Petanca Municipal
 Pistes d'Atletisme Municipals
 Pistes Esportives Municipals
 Residència i Centre de Dia El Collet

Genèrics

Abocador de residus inerts
 Bassa
 Bòbila
 Càmping
 Caseta
 Caseta d'apers
 Caseta de volta
 Centre comercial
 Corral
 Depòsit d'aigua
 Depuradora
 Fàbrica de formigó
 Forn de calç
 Forn de ceràmica
 Granja
 Hivernacles
 Indústria química
 Mercat hortofructícola a l'engròs
 Molló

Residència geriàtrica
Subestació de transformació elèctrica
Vivers
Zoo d'aus

BIBLIOGRAFIA

- ACTA DE 30 DE SETEMBRE DE 1886 DEL PLE DE L'AJUNTAMENT DE BENICARLÓ.
- BELTRAN, Joan - PANISELLO, Josep (2012): *Cruïlla. Curs de llengua*, Edicions Alambor, Benicarló.
- CID, Ramon (2000): *Apuntes de la historia de Benicarló, Historia de Benicarló, 2*, Caixa Rural de Benicarló, Benicarló.
- CONSTANTE, J. Luís (2002): *Benicarló i el seu terme municipal, percepcions*, sèrie major, núm. 6, Ed. Alambor, Benicarló.
- (2012): *Benicarló, 1841-1965. El tránsito de la antigua villa del Maestrazgo hacia la ciudad contemporánea*, tom 1, *Los soportes*, Ed. Onada, Benicarló.
- GARCÍA EDO, Vicente (1978): *Transcripción de las Ordenanzas municipales de Benicarló de comienzos del siglo xv*, Ajuntament de Benicarló, Benicarló.
- GARCIA GRAU, Manel (1992): «Aproximació a la toponímia de Benicarló (Baix Maestrà)», Actes del XVI Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica, Universitat Jaume I, Castelló de la Plana.
- MESEGUER, Vicente (1985): *Los aljibes rurales de Benicarló*, Caixa Rural de Benicarló, Benicarló.
- (1990): *Benicarló en el siglo xx. Esplendor y decadència de un pueblo*, Centre d'estudis del Maestrà, Benicarló.
- (1998): *La Villa de Benicarlón*, Ajuntament de Benicarló, Benicarló.
- MESEGUER, Vicente - SIMÓ, J. Bautista (1994): *Patrimonio etnológico agrario de Benicarló*, Col. EEM, vol. 5, Centre d'Estudis del Maestrà, Benicarló.

CARTOGRAFIA

- Mapa nacional topogràfic parcelario*, 1:25.000 (1956), Ministerio de Fomento, Instituto Geográfico Nacional.
- Cartografia CV10 de l'Institut Cartogràfic Valencià.
- Mapa de camins municipals del Departament d'Urbanisme de l'Ajuntament de Benicarló.
- Mapa de partides municipals del Departament d'Urbanisme de l'Ajuntament de Benicarló.

ANTROPONÍMIA DE LA VISITA PASTORAL DE L'ANY 1314 A LA COMARCA DELS PORTS I LA TINENÇA DE BENIFASSÀ

Ventura Castellvell
[Societat d'Onomàstica]

La visita pastoral que els bisbe Francesc Paholac va fer a les parròquies de la diòcesi de Tortosa entre els anys 1314 i 1316 destaca, no sols pel contingut social i religiós, sinó per l'abundància de noms propis de persona, masculins i femenins. Els masculins corresponen a religiosos, autoritats, personalitats destacades i veïns acusats d'actes immorals. Els femenins són majoritàriament dones acusades també de comportament immoral.

Les visites pastorals eren inspeccions que les autoritats religioses, en aquest cas el bisbe, feien a les parròquies de la seva diòcesi i es concebien com un dret jurisdiccional del bisbat sobre la parròquia i del bisbe sobre els feligresos. En les dels segles XIII i part del XIV destacava l'interès pel comportament moral de les persones, religioses o laiques. En els segles posteriors es van prioritzar els aspectes materials, tant dels edificis religiosos com del contingut litúrgic. Les actes que s'han conservat d'aquestes visites s'han convertit en una destacada font d'informació sobre la història religiosa i social, però també sobre l'onomàstica de l'època. El punt de partida de la visita era un qüestionari on, com en un procés, es preguntava per la conducta moral i el compliment dels preceptes religiosos. D'aquí ve l'abundància de noms, dels declarants i dels acusats. El bisbe pretenia conèixer el comportament dels clergues i dels feligresos i, en els casos pertinents, establir mesures reparadores. Calia que la moralitat dels sacerdots fos un

exemple per a la comunitat parroquial, per això la informació resultant no era gaire destacada en l'aspecte pastoral, en canvi era remarcable en els aspectes socials.

El bisbe Francesc Paholac, fill de Francesc de Paholac i Guillemona, va néixer a Morella en data desconeguda i va morir a Tortosa el 1316 després de sis anys de bisbat. Aquesta visita pastoral és la més antiga de les que es conserven a l'Arxiu Capitular de Tortosa i una de les més antigues entre les conegudes a Europa. La visita es va fer en tres etapes entre l'agost de 1314 i març de 1316. L'escrivà va ser Arnau de Cases Velles, notari episcopal que acompanyava el bisbe. Ell és qui redacta el text en llatí vulgar. També estan en llatí la majoria de noms de pila, en canvi els cognoms, segons noms o sobrenoms i els noms d'algunes poblacions estan en català.

La informació es redacta en forma de dietari seguint l'itinerari establert per 83 parròquies de les actuals comarques del nord del País Valencià (Alt i Baix Maestrat, els Ports, l'Alcalatén, la Plana Alta i la Plana Baixa), del sud de Catalunya (Baix Ebre, Montsià, Ribera d'Ebre, Terra Alta, Priorat i el poble de Maials, del Segrià), a més d'algunes parròquies aragoneses del Matarranya (Calaceit, Cretes, Arenys i Lledó), totes elles del bisbat de Tortosa en aquells anys. La visita es fa en vuit mesos no consecutius. El primer lloc visitat és Herbers, el 27 de setembre de 1314, i el darrer Nules, el 23 de març de 1316. L'acta de la visita es conserva a l'Arxiu Capitular de la Catedral

de Tortosa.¹ El títol, escrit posteriorment en castellà, és «Visita canònica de la diòcesis de Tortosa por su obispo don Francisco de Paholac». Maria Teresa Garcia Egea va copiar íntegrament el document original per a la seva tesi de llicenciatura l'any 1990. El 1993 la Diputació de Castelló el va editar. Per a aquest article s'ha partit d'aquesta edició.

Les enquestes, dirigides a rectors, vicaris o preveres (*Contra clericos*) tenen 19 preguntes sobre la moralitat. A través d'elles es vol saber si són correctes servidors de l'església, i per això els interroguen sobre les tasques religioses (celebracions litúrgiques, ensenyament evangèlic, pregàries, toc de campanes), el lloc de residència, la pràctica de l'hospitalitat, el manteniment de l'església, la vestimenta, la tonsura, el joc, la beguda, les festes, les activitats comercials impròpies del clergat, la compravenda de beneficis, negocis fraudulents i, sobretot, se'ls pregunta sobre el pecat del concubinat i si tenen fills. Aquests actes, si es confirmen, són durament castigats. Les preguntes sobre els fidels (*Contra laycos*) van dirigides a les autoritats —justícia i jurats— i persones notables. Són 11 preguntes sobre el compliment de les obligacions pastorals dels capellans i el seu comportament, la moralitat dels fidels. Interessa conèixer l'observança dels manaments de l'església (oficis, sagraments, dejunis), les aportacions al seu manteniment, el compliment de les obres pies, l'estat civil, concubinat, casats que no cohabiten amb l'esposa, matrimonis irregulars, desviaments religiosos, supersticions, màgia, sortilegis, bruixeria, malediccions, blasfèmia, sacrilegis, furts i usura.

ANTROPONÍMIA DE LA VISITA PASTORAL

Els protagonistes de la visita són els homes i les dones de principis del segle XIV de les parròquies del bisbat de Tortosa. La presència d'homes i els seus noms a la documentació medieval és habitual. En aquest document, les protagonistes són dones de tots els estaments, a diferència d'altres documents de l'època on el protagonisme el tenen les dones de la noblesa, propietàries de finques o protagonistes d'actes jurídics (testaments, compra o venda d'heretats, donacions...), majoritàriament de nivells socials alts o mitjans. No per això apareixen amb la mateixa profusió que els homes, ni quan se

les menciona per escrit s'utilitzen els mateixos recursos. Per corregir aquesta desigualtat numèrica i obtenir una mostra d'antroponímia femenina més equilibrada amb la masculina, s'ha fet el buidatge onomàstic seguint els següents criteris:

- a) S'ha partit dels antropònims femenins o amb marques femenines de totes les poblacions visitades pel bisbe. En total 188 noms diferents entre noms pròpiament femenins, hipocorístics i prenom, cognoms i sobrenoms feminitzats de 318 dones. En el cas dels cognoms, segons noms o sobrenoms, també s'han tingut en compte els portats per homes, amb indicació de filiació femenina o femenins fossilitzats com a llinatge.
- b) La mostra d'antropònims masculins s'ha limitat a 47 noms diferents, hipocorístics inclosos, dels 368 veïns masculins de les poblacions de l'actual comarca dels Ports, de la Tinença de Benifassà (Baix Maestrat) i de Catí i Vilafranca (Alt Maestrat) que formaven part del morabatí de Morella i les seves aldees l'any 1397.² Tot i la diferència de 83 anys entre un document i l'altre, ha servit de referència en diverses ocasions per a comprovar la forma i la vitalitat d'alguns noms.
- c) Els cognoms, sobrenoms (individual o col·lectius) o segons noms portats pels individus masculins, majoritàriament, i femenins indicats en els apartats anteriors. En total són 202. Es tracta d'un grup onomàstic que presenta dificultats a l'hora d'establir amb claredat quins antropònims són cognoms (es trobaven en un estadi de fixació encara fràgil) o segons noms, i quins són sobrenoms (que inclouen els motius, malnoms i noms de casa).

Els noms propis de persona de la visita corresponen a declarants (autoritats, persones notables del lloc i eclesiàstics) i a acusats de diferents condicions, religiosos inclosos. Atès que el document està escrit en llatí, els noms de persona sovint també ho estan. Més en el cas dels prenom que en els de cognoms o segons noms, *Raimundus de les Eres* per Ramon de

1. ACCT, Secció Visites Pastorals, núm. 276.

2. Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Patrimoni, Mestre Racional, registre 2405.

les Eres, però *Guillelmus de Monte Albo* per Guillem de Montblanc. Com a norma general en aquest article els noms propis escrits en llatí prenen la forma catalana moderna, acompanyats, quan la diferència és notòria, pel nom llatí del document original en cursiva. També apareixen en cursiva els noms propis catalans quan es vol destacar la forma antiga. En el cas dels antropònims escrits en català es manté la forma original adaptada als criteris d'accentuació i apostrofació moderns.

ELS NOMS PROPIS MASCULINS I FEMENINS

Destaca la quantitat d'antropònims femenins que apareixen a la visita pastoral. La llista de 188 noms femenins diferents contrasta amb els 47 masculins. L'antropònim femení està format per un sol nom exclusivament femení (Dolça, Maria, Serena), algun compost (Altadona, Bonanada), un nom masculí feminitzat (Alamanda, Maimona, Llorença), l'equivalent masculí (Astruga, Peregrina), un cognom o sobrenom també feminitzat (Ferrera, Ripolla, Pucullulla), amb un nom que tant podria ser femení com masculí (Bonastre). En altres ocasions, és l'article personal femení el que marca el gènere (na Cases Noves, na Riudecols). Tots aquest grups d'antropònims femenins generen una gran quantitat d'hipocorístics que són diminutius (Agneta, Saurina), diminutius de noms feminitzats (Guillemina, Maimoneta) o formes reduïdes (Gostina, Mengqueta). Aquesta habitual feminització dels components del nom en les dones va provocar l'aparició de doble feminització, del prenom i del cognom o segon nom (Dolça Llobarda a Cabassers, Guillema Mercera a Lledó, Menga Martina a Xiva, Ponça Carnicera a Vilalba, Raimunda Mirona a Bot, o Ramona Tova a Xiva), que també són exemples de noms dobles, l'estructura més habitual entre els noms masculins a la documentació de l'època. Només hi ha 17 dones amb dos, la majoria, o tres components, entre els 188 noms femenins. En aquests pocs casos un cognom, segon nom o sobrenom indicador de filiació, activitat o origen acompanya el nom femení. Així Maria Saurina, Elisenda Vilanova o Maria Fornera, podrien ser Maria de na Saurina, Maria del Forner o Elisenda de Vilanova. No és fàcil identificar si l'origen és patern o marital. Els casos que contenen més informació, com a n'Astruga d'en Julià o Maria Domingo d'en Llop, encara és més difícil deduir, sense més dades, d'on provenen els components del

nom, a excepció del prenom. Un últim aspecte a tenir present és la presència de formes femenines en els noms dels homes indicant filiació (Domingo Llansola, a Vilafranca, i Guillem Tiboda, a Xert, o el que és el mateix, Domingo de na Llansola o Guillem de na Tiboda).

L'antroponímia masculina presenta destacades diferències respecte la femenina. La majoria dels 368 veïns de l'acta, clergues o laics, se'ls identifica amb dos noms, un prenom i un segon nom que pot ser el nom de família ja consolidat, el nom que determina l'origen patern o matern o un sobrenom individual o familiar. Els prenomés són poc variats, només n'hi ha 47 de diferents. Hi ha els habituals (Arnau, Guillem), els que es troben en decadència (Ennego, Fortuny) i són candidats a conservar-se com a cognoms, els que van portar els repobladors aragonesos o navarresos (Garcia, Açnar) o els d'origen castellà generalitzats a tota la península (Domingo). Igualment són escassos els hipocorístics masculins (Dominguello, amb sufix aragonès, o Peretó).

Hi ha pocs noms masculins formats per un sol element, sovint precedits per l'article personal (en Bastella, en Perpinyà, en Regau). La majoria s'identifiquen amb dos noms, un prenom masculí i un segon nom que podem interpretar com a cognom o nom de família i sobrenom. Aquest grup està format per 202 antropònims portats la majoria per homes i uns pocs per dones. Amb les informacions que tenim de principis del segle XIV és difícil conèixer si el segon nom ja s'ha fixat i identifica una família. Sabem que molts d'aquests antropònims indiquen el nom del pare o de la mare. Així Domènec Sebastià d'Herbers possiblement és Domènec fill d'en Sebastià, i Pasquala Llorença, de Castelló, és Pasquala filla de na Llorença. També podria ser que Menga Martina, de Xiva, fos Menga filla de na Martina o filla d'en Martí. En aquest segon cas s'hauria feminitzat en la filla el nom del pare. L'abundància de prenomés en posició de segon nom, més de quaranta, i la persistència d'aquests segons noms com a prenomés en el morabatí de 1397, fa creure que ens trobem davant d'indicadors de filiació.

És més fàcil identificar quan el segon nom correspon a un topònim (Berga, Cubells), o a un gentilici (Aragonès, Pallarès), noms que indiquen el possible lloc d'origen d'un repoblador després de la conquesta. També és fàcil reconèixer

altres noms comuns identificadors d'un lloc geogràfic (Puig, Riera, Torms). Els gairebé 70 antropònims que tenen aquestes característiques són una bona font d'informació per a conèixer d'on venien. Altres sobrenoms descriuen aspectes destacats de l'individu que el porta o d'algun dels seus progenitors (Colteller, Llarguet).

ÚS DE L'ARTICLE PERSONAL

Les partícules *en* i *na* precedint un nom propi tenia en els orígens de la llengua un contingut de respecte i cortesia. En el segle XIV ja era usual en totes les capes de la societat precedint un sol nom i desapareixent quan el nom era doble (Marta Barberà i na Barberà a Forcall, Guillem *Leja*, dona de Pere de na *Leja*, a Flix, Bartolí Montreal i en Montreal, a Sorita). Es troba mantingut només davant del segon component (Maria na Castellnova o na Castellnova, a Garcia). També indica una relació de filiació (Astruga d'en Julià a Benassal, Berengària d'en Font a Garcia, Maria d'en Marcó a Morella i Maria na Castellnova o Castellnova a Garcia).

A la visita pastoral el nom únic és la forma habitual entre la majoria de les dones i poc habitual entre els homes. Si prenem com a exemple els noms de les 78 dones de Morella, Tortosa i Castelló que apareixen a la visita, 30 porten l'article personal *na* precedint el seu nom (n'Astruga, na Marta i na Pedriça a Morella; na Ballestera, na Covet i na Verneta, a Tortosa; na Morella, na Pardella, na Saura a Castelló). Amb proporcions diferents el tenim a altres parròquies (na Margarita a Xert, na Taxa a Canet, na Bragada a Sant Vicent (Ginestar), na *Pheba* a Garcia, na Binefera a Horta, na Urgellesa a Cretes, na Bruna a Traigura, na Mirona a la Salzedella, na Florença a la Serra d'en Galceran, na *Jacmessa* a Cabanes, na Mercera a Cervera, na Montsona a Almenara, na Cirerola a Castell de Cabres, na Aldeta a Ares o n'Espanyola a Hortells).

Entre els noms masculins hi ha els que estan escrits sense cap partícula abans del nom únic (Bernat a la Todolella, Eiximèn a Sorita, Maymó a Morella, Montnegrell al Boixar, o Salvador a Forcall), i els que van precedits per l'article personal (n'Isona a Castell de Cabres, en Xivert a Vilafranca, n'Ermengol a Garcia i en Mabras, en Perpinyà, en Bastell, en Rabast, en Regau i en Tallada a Morella). També es troba precedint noms únics que indiquen filiació (Bernat de na Dolça a Cabassers,

Bernat de na Geralda a Flix o Francesc de na Girveta a Vilalba), o noms propis masculins, la majoria topònims, per indicar el caràcter femení (na Castell a Batea, na Berga a Gandesa, na Cardona a Caseres, na Riudecols a Amposta, na Vives a Morella, na Marçà a la Todolella, na Ferrer a Benicarló o na Cases Noves a Vila-real). En poques ocasions apareix formant part d'un grup onomàstic de més d'un nom propi (na Maria Patre-nostre a Ulldecona o na Castellona de *Palaquals* a Castelló).

L'ús de *en* i *na* era més habitual del que evidencia el document de la visita pastoral. Ho confirma el mateix text original quan homes i dones citades en dues o més ocasions apareixen amb o sense pronom personal (Peregrina i na Peregrina a la Todolella, *Mabèlia* i na *Mabilia* a Sorita, o el masculí Espaet o n'Espaet a Morella). També el trobem acompanyant formes llatines (*na Peregrinam* a Morella, *na Sentisam* a Corbera, *en Monsorium* a Morella).

També s'utilitzava precedint el nom femení les formes *dona* i *donya*, aquesta d'origen aragonès, amb el mateix sentit que l'article personal *na*. El seu ús no estava lligat a cap nivell social. Els tres casos que transmet l'acta de la visita pastoral corresponen a dones acusades de fetilleres i conjuradores. De Vilafranca són dues dones, portadores de dos noms, *donya* Maria Domingo d'en Llop i *donya* Maria Garsia, i d'Ulldecona una dona només amb el nom de bateig, *donya* Maria.

DIFICULTATS PER A CONÈIXER EL NOM USUAL

Els antropònims llatinitzats de l'època medieval emmascaren sovint el nom popular català. Els escriptors reduïen a una sola forma el que en les relacions quotidianes en tenia diverses. En aquestes circumstàncies no podem conèixer la variant, o variants, del nom que es feia servir per identificar un individu. S'ha de recórrer a altres documents contemporanis escrits en català que continguin dades nominals que ens precisin amb quin nom eren coneguts. D'aquesta manera i si tenim sort, podem saber si un *Guillelmus* corresponia a Guillem, Guillemó, Guiamó o Guillemet, i si una *Guillelma* era Guilleuma, Guillemma, Guillemona, Guillemeta, Guiemona o Guillemoneta.

A la visita pastoral hi consten diversos *Dominicus* que sistemàticament l'autora de l'índex onomàstic de l'edició d'aquesta visita converteix en Domènec, quan en el segle XIV

la forma Domingo, d'origen castellà, havia destinat Domènec o Domèneg a nom de família i reservat Domingo com a prenom. A més, Domingo amb una gran fecunditat va crear espontàniament diversos hipocorístics, alguns presents a la visita de l'any 1314, com *Menga* i *Menguè*, a més de Mingo o Minguell. Un exemple d'aquesta confusió és Dominguello Martí, que se'l cita dues vegades, *Dominguello Martini* i *Dominicus Martini* de la Todolella. A l'índex de l'edició el primer cas és *Dominguello Martí* i el segon *Domènec Martí*. Que Domingo era ja el nom popular és evident a *donya* Maria Domingo d'en Lop, de Vilafranca, on Domingo, i no Domènec, és la forma usual. Un altre exemple és el de Mari Domingo *filia Dominici* Domènec, és a dir, Mari Domingo filla de Domingo Domènec, de Forcall, que a l'índex onomàstic pren la forma «Domènec Domènec» ben allunyada de la realitat. El nom llatí *Dominicus* va donar en català Domènec o Domenge, formes anteriors a l'expansió de la devoció de Sant Domingo de Guzman.

Altres noms amb variants són *Paschasius* que no corresponia a Pascasi, sinó a Pasqual o a la seva variant Pascal. Consta entre la documentació *Paschala* (Castelló), *Paschasia* (Sorita), *Paschal* o *Paschasius Munistrol* (Morella) que ho confirmen. *Egidius*, que en una ocasió apareix escrit *Gilius*, no corresponia a Egidi, nom que havia evolucionat a Egili, sinó a Gili o Gil. *Jacobus* en els documents contemporanis escrits en català és Jacme o Jaume. Catalanitzar-los tots per Jaume no és prou fidel a la denominació del moment. També presenta dubtes la forma *Raimundet* en el text llatí. Podria correspondre a Ramonet o a Raimundet. Tampoc és recomanable uniformitzar els noms. L'autora de l'índex redueix a Gener el nom d'un personatge que en una ocasió escriuen *Dominicus Gener* i en una altra *Dominicus Giner*.

NOMS FEMENINS

Sols o acompanyats d'un segon nom, un cognom, com a indicador de filiació o d'origen, amb o sense l'article personal *na*.

a) Prenoms femenins

AGNÈS (Sorita). ALTADONA *de Maerata* (Tortosa). ASTRUGA o n'Astruga, 'nascuda amb bon astre', equivalent femení d'Astruc (Adzeneta, Batea, Benassal, Cervera, Corbera, Cretes, Mo-

rella); Astruga d'en Julià (Benassal). BÀRBERA, Bàrbera Timoneda (Batea). BATEJADA, *Baptitzada* (Tortosa), potser nom d'una cristiana nova. BENVENGUDA (Almenara), nom de bon auguri. BONANADA, o na BONADA (Ares), reducció de la locució «en bona hora nada», equivalent femení de Bonanat. BONASTRE (Morella), prenom també masculí que indica bona sort. CLARIANA, *Clerianam* (Móra), també pot ser un topònim. DOLÇA (Castell de Cabres, la Jana, Maials, Forcall, Sorita), Dolça *Lombarda* (Cabassers), Dolça d'en Canyonada (Castelló), Dolça d'Alda (Flix), Dolça Regava (Morella), Dolça d'en *Tailada* (Morella), Bernat de na Dolça (Cabassers). DOMENJA, *Domenga* (Garcia, Herbers, Maials), *Domenga Ledó* (Morella), del llatí DOMINICA; la forma femenina de Domingo és Dominga. ELISENDA, *Elicssendis* (Almenara, Batea, Bot, Móra, Vila-real, Xerta), Elisenda *Alguer* o *Elgeri* (Vilalba), Elisenda Ripolla (Castelló), Elisenda Vilanova (Herbers); la forma llatina *Elicssendis* també podria correspondre a Elicsèn, variant reduïda d'Elisenda. ELVIRA (Cinctorres, Herbers). N'ERMESSEN (Morella), apòcope d'Ermessenda. ERMESSENDA (Adzeneta, Castelló, Herbers, la Jana, Tortosa), Ermessenda de Portelloig (Tivissa). ESCLARMONDA, *Sclaramonda* (Albalat, Sorita). EULÀLIA (Hortells). NA FEBA, na *Pheba* (Garcia), potser de Febe, deessa filla de Zeus i Hera, o de Febe diaconessa. NA MABÍLIA o *Mabèlia* (Sorita), variants d'Amàbil·lia. MAGDALENA (Cinctorres, Morella, Sorita). MARGARITA o na Margarita (Tortosa, Xert). MARIA (Adzeneta, Albocàsser, Ares, Benassal, Catí, les Coves de Vinromà, la Jana, Lledó, Marçà, Maials, Morella, Ulldecona, Vilafranca, Vistabella, Xiva), Maria Cabrera (Borriana), Maria Carcassona (Vistabella), Donya Maria Domingo (la Todolella), Donya Maria Domingo d'en Llop (Vilafranca), Maria *Enego* (les Coves de Vinromà), Maria *Ferriça* (Borriana), Maria Fornera (Morella), Donya Maria *Garsia* (Vilafranca), Maria Martí (Borriana), Na Maria *Patrenostre* (Ulldecona), Maria Paüls (Morella), Maria *Pèriç* (Almenara), Maria Romeu (Horta), Maria Solsona (Cabassers), Maria Canadera, esposa d'en Canadera (Xert), Maria Saurina, àlies *Pucuyllula* (Ulldecona); Maria Domingo d'en Llop (Vilafranca); Maria d'en *Marchó* (Garcia), i Maria na Castellnova (Garcia). MARTA o na Marta (Calaceit, Cinctorres, Morella, Tortosa), Marta Barberà (Forcall). NA PEREGRINA (Morella, la Todolella). ROMIA (Lledó), Romia Durana (Benicàssim), variant de Romeua o Romeva, equivalent femení de Romeu. NA SAURA (Castelló), usual el diminutiu Saurina. SERENA (Arnes,

Morella, Sorita). SIBÍLIA (Vilalba), variant de Sibília. TERESA (Sant Mateu), Pere Teresa (Almenara). TODA (Hortells). URRACA (Morella). VALENÇA (Almassora).

b) Prenoms feminitzats a partir d'un prenom

ALAMANDA de Guardiola (Benassal), femení d'Alamany. AMADA, Marieta d'Amada (Alcalà), femení d'Amat. ARDONA, Tomàs Ardon, (Morella), femení d'Ardó, nom d'un rei visigòtic. ANDREUA (Borriona, Caseres, Morella). N'ANTONA (Morella), femení d'Antó o Anton o forma sincopada d'Antònia. ANTÒNIA (Tortosa). BARTOLINA, *Bertholinam* (Arenys), femení de Bartolí, hipocorístic de Bartomeu. BENETA, *Benedicta* (Albocàsser), femení de Benet. BERENGUERA, *Berengària* (Borriona, Garcia, Marçà, Morella, la Palma), Berenguera Masquefa (Vallibona), Berenguera d'en Folc (Garcia), Berenguera Covet (Tortosa), Berenguera de na Jona (Castelló); Berengària també en altres textos medievals. BERNADA, *Bernarda* (Batea), femení de Bernat. NA BRUNA (Traiguera), també sobrenom pel color bru de la pell. N'EIXEMENA, na *Exemena*, esposa de Guillem *Exemeno* (Benassal), femení d'Eixemèn. FRANCESCA o FRANCISCA, *Franciscam* (Castelló, Sant Mateu). GERALDA (Nules, la Sènia), GERALDA Spelta (Marçà); Bernat de na GERALDA (Flix), femení de Gerald, variant de Garau o Guerau. GUILLELMA o GUILLEMA, *Guillelma*, *Guillelmam* (Calaceit, Canet, Flix, Forcall, Peníscola, Pinell), *Guillelma* Serrana (Calaceit), *Guillelma* Mercera (Lledó), *Guillelma*, àlies *Rosa* (Benassal); en una ocasió *Guillelma* (Flix), si no és un error. JACMESSA (Cabanes), de Jacme, variant de Jaume. JORDANA (Sorita). LLORENÇA, *Laurencia* (Morella, Castelló), *Paschala Lorença* (Castelló). MACIANA, *Mathianam* (Tortosa). MAIMONA (Tortosa). MARQUESIA (Garcia, Maials), variant de Marquesa o síncope de Marquesina. MASCAROSA (Benassal, la Jana), femení de Mascaró o Mascarós. MIQUELA (Tortosa), na *Miquela*, na *Michaelam* (Castelló), concubina de Miquel *deç Pradell*. NADALIES, Joan de Nadalies (Castelló), potser variant femenina de Nadal. NOMDEDEUA (Nules), femení de Nomdedeu. PASQUALA o PASCALA, *Paschasia* (Sorita); *Paschasia* de l'Odrer, concubina de *Paschal Munistrol* (Morella), *Paschala Lorença* (la Todolella). PONÇA o PÒNCIA, *Ponça Carniçera* i *Pòncia Carniçera* (Vilalba). RAMONA, *Raimunda* (Ulldecona), Ramona Cabrera (Vinaròs), Ramona *Taxeta* (Canet), Ramona Tova (Xiva), Ramona Mirona (Bot), Ramona *Spinosa* (Marçà). SANÇA, *Sancciam* (Pinell),

Sanxa Ferrandes (Benassal). SIMONA (Almassora, Castelló). NA VICENTA (Almenara). NA VIVES (Morella), nom femení i masculí de bon auguri, 'que visques'.

c) Noms feminitzats a partir d'un cognom, antic prenom, segon nom o sobrenom

NA BAIÀRRIA, na *Bayharria* (Morella), femení *Bayharri*. NA BALLESTERA (Batea, la Serra d'en Galceran, Tortosa). NA BARDOLLA (Cretes), femení de bardoll, 'persona desordenada', o de Bardoll, poblet del Conflent. BLANCA (Xerta); Blanc nom present a Xerta. BONETA, na Boneta (Ares, Garcia, Tortosa), femení de Bonet; Barcelona Boneta (Vistabella) esposa d'Arnau Bonet. NA BOVERA (Bot), femení de Bover (Catí). NA BRANDIÇA (Tortosa); Nicolau *Brandiç* (Tortosa) i Domingo *Brandiç* (Vallibona) el 1397. BRAGADA, na Bragada (Ginestar, Calaceit), derivat de braga, 'calçons', o de bragada, 'persona enèrgica i decidida' a Castelló. CANADERA, Maria Canadera, esposa d'en Canadera (Xert); Canader, cognom a Catí el 1397. NA CARNICERA, na *Carniçera* (Tortosa), *Ponça Carniçera* (Vilalba). DURANA, Romia Durana (Benicàssim), femení de Duran, antic prenom masculí. N'EGUASSERA, na *Eguacera* (Caseres), derivat d'egua, 'que cuida les egües'. ESPINOSA, Ramona *Spinosa* (Marçà). NA FERRER, na *Ferré* (Benicarló). FERRERA (Cretes), *Exemeno* Ferrera (Vistabella). FERRUSSA, Maria *Ferruça* (Borriona), femení de ferrús, home fort. FORNERA, Maria Fornera (Morella). NA GENERA d'en Reverter (Garcia), femení de Gener. GENSANA, Arnau Gensana (Amposta), femení de Gençà o Gensà. GERENA (Tortosa), potser és una mala lectura de Genera. GUNELLA (Morella), femení de Gonell. GUINOVARDA, Berenguer Guinovarda (la Sènia), femení de Guinovart. LLANSOLA, Domingo *Lanzola* (Vilafranca), femení de *Lançol* (Vistabella). *LEJA* o na *Leja*, *Guillelma Leja*, dona de Pere de *Na Leja* (Flix), lletja? NA MANSSELLA, na *Manseyla* (Vilafamés); possible derivat de 'mansa'. MARTINA, Menga Martina (Xiva). MERCERA, Maimó Martí, àlies de na Mercera (Cervera), *Guillelma Mercera* (Lledó); femení de Mercer. NA MIRONA (la Salzedella), *Raimunda* Mirona (Bot), de Miró. NA MONTANERA (Canet). NA PARDELLA (Castelló), femení del cognom Pardell. *PATRENOSTRE*, na Maria *Patrenostre* (Ulldecona). NA PEDRISSA, na *Pedriça* (Morella), de pedrís, banc de pedra. NA PEDROLA (Benassal, Pinyeres), femení de l'aragonès Pedrolo. PEDRONA, Antoni Pedrona (Vila-real), femení de

Pedró. NA PINTADA (Borriana). PUCULLULLA, Maria Saurina, àlies *Pucuyllulla* (Ulldecona), variant de pucullulla, 'petitona', que s'havia utilitzat com a nom de dona. REGAVA, Dolça Regava (Morella), femení Regau, variant de Rigau. RIPOLLA, Elisenda Ripolla (Castelló). NA ROSSA, na *Rossa de n'Alayx* (Tortosa), dona de cabells rossos. NA ROSSELLA (Tortosa, Vila-real), femení del cognom Rossell o originària de Rossell. NA SENTISA, na *Sentisam* (Corbera), de Sentís. NA SOLERA (Culla, Ulldecona), Maria Solera (Arenys). NA TAIXA, Na *Taxa*, *Raimunda Taxeta* (Canet); a la Sènia hi ha Pere *Tayx*. TIBODA, Guillem Tiboda (Xert), potser femení d'una variant de Tibau o Tibaut. TOVA, Ramona Tova (Xiva); del topònim i cognom Tou, variant de Tous. VIDALA, Berenguer Vidala (Ginestar).

d) Noms femenins o feminitzats d'un topònim, d'indicació de lloc, gentilici i cognoms o sobrenoms d'origen toponímic

ALMENARA (Càlig). ANGLÈSIA, Anglèsia *Calveta* (Flix), variant d'Anglesa, equivalent femení d'Anglès. BALAGUERA (Batea). BARCELONA, a Barcelona Boneta (Vistabella), nom femení o feminització de Barceló. NA BERGA (Gandesa). NA BINEFERA (Horta), de Binèfar, poble de la Llitera. NA CARDONA (Caseres). NA CASES NOVES (Vila-real), cognom de Castelló. NA CASTELL (Batea), cognom molt estès. NA CASTELLONA de *Palaquals* (Castelló). CASTELLNOVA, Maria Castellnova (Garcia). CATALANA (Vallibona), Domingo Catalana (Ares), gentilici, prenom o femení de Català. NA CERDANA (Alcalà), de la Cerdanya. NA CERVELLONA, *Cerveylona* (Vila-real). NA CERVERA (Caseres) o *Servera* (Ginestar). NA CONSITA (Tortosa), lloc no localitzat; Pere de Consita, frare del Temple a Albocàsser. NA COVET i Berenguera Covet (Tortosa); Covet, poble del Pallars Jussà. N'ESPANYOLA, na *Espanyola* (Hortells). ESPELTA, Gerdalda *Spelta* (Marçà), femení d'Espelt, llogaret de la comarca d'Anoia. ESPESSA, *Spessa* (Gandesa), potser d'Espés, poblet de la Ribagorça aragonesa, agregat de les Paüls. NA FLORENÇA (la Serra d'en Galceran), variant antiga de Florència. GAVALDANA (Xiva), femení de Gavalda, nom d'una comarca occitana. NA GAVARTESA (Ulldecona), variant de Gavardesa, femení de Gabarda o Gavarda, antic nom de lloc de la Ribagorça aragonesa. NA GAVASETA (Xerta), diminutiu de Gavasa, cognom de Xerta femení de Gavàs, cognom de Gandesa originat a partir de

Gavàs, poble de la Vall d'Àneu. LLOMBARDA, Dolça *Lombarda* (Cabassers), femení de Llombart, de Llombardia. NA MARÇA (la Todoella). MARÇANA, Jaumet de Marçana (Horta), de Marçà. NA MONTSONA (Almenara), femení de Montsó. NA MORELLA (Castelló), o feminització de Morell, nom present a Castelló. NA NARBONA (Ulldecona). NA RIUDECOLS (Amposta). SERRANA, Guillelma Serrana (Calaceit). NA TORMS (Vila-real); hi ha un Pericó *deç Torms* a Morella. N'URGELLESÀ, na *Urgellesa* (Cretes). NA VERNETA (Tortosa), de Vernet, població del Rosselló. NA VILLELLA (Hortells).

e) Hipocorístics

Els hipocorístics es formen alterant els noms propis d'ús popular en situacions informals. Expressen familiaritat, afecte o simpatia. Poden ser diminutius (Dolceta), creats per escurçament (Gostina) o per la combinació d'escurçament i diminutiu (Mengueta). L'escurçament més habitual és per afèresi, suprimint una o més síl·labes o sons inicials (Gostina), per síncope, suprimint alguns sons del mig (Bonada per Bonanada) per apòcope o suprimint sons finals.

Diminutius femenins de noms propis femenins: AGNETA (Garcia), d'Agnès. ALDETA (Ares), d'Alda, el trobem a Dolça d'Alda (Flix). DOLCETA i na Dolceta (Gandesa), de Dolça. MARIETA (Almassora, Arenys, Castelló, Gandesa, Morella, Sant Vicent de Miravet, Móra, Tortosa, la Todoella, Vila-real, Xilxes), Marieta d'Amada (Alcalà), Marieta Serós (Cervera), Marieta Solera (Arenys) i Marieta Vives (Morella). DONETA (Almassora), de Dona o de la forma sincopada de nom Donadeu feminitzat. N'OLIVELLA (Corbera), d'Oliva, nom femení medieval, o procedent d'Olivella, poble del Garraf. ORIETA (Tortosa, Xiva), Orieta d'*Arcayne* (Castelló), d'Oria, nom femení, posteriorment cognom. RAMONETA, *Raimundeta*, (Benifallet, Calaceit, Lledó, Ulldecona). SAURINA (la Sènia), Maria Saurina, àlies *Pucuyllulla* (Ulldecona), Saurina o Saurina d'Arnau del Ventre (Morella), de Saura, nom femení.

Diminutius femenins de noms propis masculins: AMIGUETA (Tortosa), d'Amic. ARNALDONA (Lledó, Tortosa), d'Arnaldó, variant d'Arnau. GILETA (Vistabella), de Gil. GIRVETA, Francesc *Girveta* o de na *Girveta* (Vilalba), variant femenina, per metàtesi, de Gibert. GUILLEMINA, *Guillelmina* (Gandesa). NA JOANETA (Batea). NA LLOBETA, na *Lobeta* (Batea), de Llop. MAIMONETA o

Moymoneta (Arnes), de Maimó. NA PERETA (Cinctorres, la Mata, la Todolella), de Pere. NA PERICONA (Tortosa), de Pericó, diminutiu de Pere.

Diminutius de cognoms o sobrenom feminitzats: CALVETA, *Anglèsia Calveta* (Flix), de *Calvo* o *Calbo*. NA CIREROLA (Castell de Cabres), Guillem Cirerola a Castell de Cabres, de Cirera. TAIXETA, *Raimunda Taxeta* i na *Taxa* (Canet); a la Sènia hi ha el cognom *Tayx*. VEIANA, *Veyana* (Vila-real), de Veyà, cognom escrit actualment Bayà i Vayà.

Formes femenines reduïdes: ARSENETA (la Fatarella), reducció per síncope d'Ermessèn o Armessèn i posterior creació del diminutiu. ASSENO (el Boixar, Ulldecona, Xert), Asseno Roix de n'Antonet (Ulldecona); potser és variant d'Ermessèn que ha donat els femenins Asèn i Asseno. NA BONADA (Ares), reducció per síncope de Bonanada, equivalent femení de Bonanat. NA GOSTINA (Castelló), escurçament per afèresi d'Agostina, variant d'Agustina. MARQUESIA (Garcia, Maials), reducció de Marquesina, diminutiu de Marquesa. MENGA o na Menga, Menga Martina (Xiva), Domingo de na Menga (Castelló, Morella). MENGUETA (Almenara, Vilafranca), diminutiu de Menga, reducció de Domenega. MARI, Mari Domingo, filla de Domingo Domènec (Forcall, Morella). VENGINDA (la Salzedella), de Benvenguda.

f) Altres noms femenins

NA COLLAÇA (Vistabella), potser del cognom castellà Collazo. NA FENÇA, *Na Phença* (les Coves de Vinromà), podria ser una reducció de Florença. NA FLAXETA (Morella). GOSETA (Catí), potser diminutiu Gos o Gosa; el 1397 Martí Gossa és notari de la Mata. NA JONA, Berenguera de na Jona (Castelló), probable mala escriptura de Joana. LENONA (Tortosa), sembla una mala escriptura de *Leona*, variant gràfica de *Lleona*, femení de Lleó. MARANDA (Horta). NA CÈRCOLS (Móra), Domingo Cèrcols o de na Cèrcols (Móra), potser és un sobrenom. ORFRESA (Cretes). NA VEXANA (Castelló), mala escriptura de *Veyana* (Vila-real).

NOMS MASCULINS

a) Prenoms o noms de bateig

AÇNAR (Morella), segurament aragonès. ALFONS, *Alfonsus* (Morella). ANTON o ANTÓ, *Anto* (Cinctorres, Forcall), variant d'Antoni. ANTONI, *Antonius*, habitual. ARNAU, *Arnaldus*,

habitual. BERTOLÍ, *Bartholinus, Bartholi, Bertholi* (Morella, Vallibona), possible hipocorístic de *Bartholomeus*. BARTOMEU o BARTOLOMEU, *Bartholomeus* (Catí). BERENGUER, *Berengarius*, habitual. BERNAT, *Bernardus, Bernardo*. BONANAT, *Bonanatus* (Herbers Jussans, Morella), nom de bon auguri, 'en bon hora nat'. DOMINGO, *Dominicus*; de Sant Domingo de Guzman; Domènec o Domenge són anteriors. EGIDI, *Egidius* (Vilafranca), la variant popular llatina *Egilius* va donar la forma primitiva catalana Egili i d'aquí les variants Gili i Gil. ENNEGO o ÉNEC, *Ennego* (Sorita), portat per repobladors aragonesos o navarresos. FERRAN o Ferrando, *Ferrandus* (la Todolella). FORTUNY, *Fortunius* (Vilafranca). FRANCESC, *Franciscus*, habitual; algun *Franciscus* podria correspondre a *Franch, Franci* o *Francí* o la variant fonètica *Francès*. GARCIA, *Garsia* (Morella), *Garsies* (Vallibona); segurament introduït per aragonesos. GUERAU (Garau, Grau o Gerald), *Geraldus* (Morella). GIL, *Gilius* (Forcall), variant d'Egidi. GUERÍ o GARÍ, *Gericus* (Morella). GUILLEM, *Guillelmus*, habitual; *Guillelmus* amaga diferents variants: Guillemet, Guiemet i altres. JAUME, *Iacobus*, forma llatina habitual que amaga les variants Jacme, Jaume i hipocorístics. JOAN, *Johan*, habitual. LLÀTZER, *Làzaro* (Vilafranca). LLOP, *Luppus* (Sorita). LLORENÇ, *Laurentius, Lorenç* (Forcall, Morella). MAIMÓ, *Maymonus, Maymó* (Morella). MARC, *Marcus* (Vilafranca). MARCÓ o Marc, *Marcho* o *Marchus* (Morella). MARTÍ, *Martinus* (Cinctorres, Forcall, Sorita, Xiva). MATEU, *Matheus* (Morella, Vallibona, Vilafranca, Sorita). MIQUEL, *Michael*. NICOLAU, *Nicholau* (el Boixar, Morella). PASQUAL, PASCAL o Pascasi, *Paschal, Paschasio, Paschasius* (Forcall, Morella, Vallibona); Pasqual i Pascal, de *Paschale*, i Pascasi, de *Paschasius*, es confonen. PERE, *Petrus*, habitual. PONÇ, *Poncus* o *Poncio* (Herbers Jussans, Morella). RAMON, *Raimundus*, habitual. SALVADOR, *Salvator* (Cinctorres, Forcall). SANÇ, EN SANÇ, *Sancius* (Forcall, Vilafranca), *en Sancius* (el Boixar). SIMÓ, *Simon* (Morella, Vilafranca). EN SIPRÉS, *en Siprés* (el Boixar). TOMÀS, *Thomàs* (Catí, Morella, la Todolella).

b) Hipocorístics masculins

DOMINGUELLO o *Dominicus* (la Todolella), hipocorístic aragonès. PERETÓ o *Perató* (Morella), derivat de Pere. PERICÓ, *Periconus* i *Perico* (Morella), també derivat de Pere, en ocasions considerats com a dos noms diferents. RAMONET, *Raimundet* (Castell de Cabres).

COGNOMS, SEGONS NOMS O SOBRENOMS

a) Originats a partir d'un prenom

Noms de bateig, la majoria masculins, que s'utilitzen com a nom de família, segon nom indicant filiació o sobrenom. Alguns, amb el pas dels segles, acabaran sent només cognoms.

ADELL (la Pobla), antic prenom. AGUILÓ (Sorita), antic prenom. ANDREU (Morella). ARMENGOL (Morella). ARNAU (la Mata, Saranyana). ASTER (Morella); nom de bateig medieval o, potser, fabricant de llances i asts per cuinar. BLASQUELLO (Cinctorres), amb sufix d'origen aragonès. BONFILL (el Boixar, Vilafranca). BORRÀS (Morella, Sorita), antic prenom. BORRELL (Castellfort), antic prenom que té el seu origen en un sobrenom. DEUSDAT (Cinctorres, Morella); primitiu prenom, com Deuslovol, posat en agraïment. DOMÈNEC, *Domènec* (Forcall, Morella), en el segle XIV només és cognom. EIXIMÈN o Eixemèn, *Eximèni* (Sorita); prenom i cognom, amb les variants *Exemèn*, *Eximeno* o *Exemeno* el 1397. ENNEGO, *Ennego* (Forcall); a Sorita apareix com a prenom. ESPERANDÉU, *Sperandéu* (Forcall). FERRIOLS (el Boixar). GALINDO (Cinctorres), antic prenom portat per aragonesos. GARCIA (Cinctorres); en el 1397 encara és prenom a més de cognom. GENER o GINER, escrit *Gener* i *Ianuarii* (Forcall, la Todolella) i Gener i Giner (Sorita); antic prenom. GUERAU, *Gueraldi* o *Geraldi* (Morella, la Todolella); Guerau el 1397 com a prenom i segon nom. GUARNER (Morella), antic prenom. JOAN (Portell). MARC (la Todolella). MARCÓ, *Marcho* (la Mata). MARTÍ (el Boixar, Vallibona); cognom i prenom el 1397. MAYMÓ (Morella); prenom a Morella el 1397. NADAL (Forcall); prenom i cognom el 1397. NICOLAU, *Nicholai* (Morella); prenom i cognom el 1397. NOMDEDEU (Cinctorres); antic prenom. ORTÍ (el Boixar); antic prenom. D'OTÓ (Herbers Jussans), variant d'Ot. PARÍS, *París* (Castell de Cabres), deformació d'Apàrici. PASQUAL, *Pascasii* (Vilafranca); en el 1397 habitual com a prenom i segon nom. PEDRO (o Pedró), *Pedro* (Morella); n'hi ha diversos com a prenom a Morella, Catí i Forcall el 1397. PERE, *Petri* (Sorita, la Todolella). PIO (Morella); d'origen castellà. PONÇ, *Poncii* (Morella); en el 1397 sobretot prenom i alguns segons noms. RAMON, *Raimundi* (Morella). SALVADOR (Coratxà); *Salvator* (Forcall) nom únic. SANÇ, *Sancii* o *Santcii* (Morella, Vallibona, Vilafranca). SEBASTIÀ (Herbers Jussans, la Todolella).

TOMÀS (Sorita). VICENT (Morella, Tallada). VIVES (Morella, Portell), antic prenom.

EN XIVERT (Vilafranca), variant de Gibert, i EN REGAU (Morella), com Rigau, Rigaut, variant de Rigalt, corresponen a individus amb un sol nom. SAURA (Xiva), antic prenom, únic femení de la llista.

LLOPIS, *Lopis* (Sorita), SANÇ, *Sancii*, o SANXES, *Sanxes* (la Todolella), PERIS, *Pèriç* (Morella). PERIS DEL PRIOR, *Pèriç del Prior* (Vilafranca), són variants catalanes del castellà Lòpez, Sánchez i Pérez.

b) TOPÒNIMS O GENTILICIS

Noms propis que indiquen el lloc de procedència del portador o d'algun dels seus avantpassat. Molts dels topònims van acompanyats de la preposició *de*. Són una mostra de l'origen geogràfic dels pobladors d'aquestes comarques.

ABELLA (Cinctorres), diversos llocs del Pallars i la Ribagorça. D'ARUSCO (Morella), lloc no localitzat. ALBANELLES (Vilafranca), variant del topònim Albanell. ALBARELLS (Morella), poblet de l'Anoia. D'ALLEPÚS, d'*Alepuç* (Forcall), poble del Maestrat aragonès. D'ALMENARA (Morella), llocs de la Plana Baixa i de l'Urgell. D'ALÓS (Morella, Herbers Jussans); d'Alòs o Alós, pobles de les comarques de la Noguera i del Pallars. D'ALTAFULLA, d'*Altafuylla* (la Mata). D'ANGLESOLA (Morella). D'ARENYS (Morella). ASTOR o de l'*Açtor* (Morella), llocs de diversos llogarets del centre de Catalunya. BALAGUER (Portell). BARBERÀ (Morella). BARCELÓ, *Barcelon* (Sorita), masculinització de Barcelona. DE BELLTALL (Morella), poble de la Conca de Barberà. BARREDA o de Barreda (Castellfort), partida de terra de Vilafranca. BELSA o de Belsa (el Boixar, Cinctorres), variant de Bielsa, poble aragonès. DE BEVIURE (Herbers Jussans), nom de llocs a la Catalunya Vella, deformació de Benviure. DE BERGA (Castell de Cabres). DE BRANYANA, de *Braniana* (Vallibona), lloc no localitzat. BUNYOL (Forcall), poble de la Foia de Bunyol. DE CALBERA, de *Calvera* (la Todolella), poble de l'Alta Ribagorça. CAMARASA (Morella), poble de la Noguera. DE CAMPOS (Portell, Vilafranca), nom d'un poble mallorquí i de partides valencianes i catalanes. CARDONA (Castell de Cabres, la Pobla), topònim del Bages. DE CASTELLNOU, de *Castellnovo* (Morella), nom d'un despoblat d'Alcalà de Xivert i de diversos pobles catalans. CASTELLÓ (Morella). CARLUÇ (Sa-

ranyana); Carlús, municipi occità. CUBELLS (Forcall, Morella), poble de la Noguera. ESTERCULL, *Estercuyl*, *Stercuil*, *Stercuyl* (Forcall, la Todolella), *Strecull* a Forcall el 1397; nom relacionat amb Estercuel, poble de la província de Terol, proper a Gargallo. DE FALX (Castellfort), potser per Fals, noms de dos poblets, del Bages i de la Baixa Ribagorça, escrits *Falcs* o *Falzs* en els segles XI-XIV. DE FANDO (Vilafranca), lloc no localitzat; Fandos, cognom viu al Maestrat. FOIX (Morella), població occitana. FONTÉS, *Fontés* (Vilafranca), topònim occità. FORÈS, *Forès* (Forcall), poble de la Conca de Barberà. GARGALLO, *Gargaylo* (Catí, Vallibona), poblet de la província de Terol. GAVALDÀ o de Gavalda (Morella), topònim occità. IRANÇO (Sorita), topònim basc de Navarra. N'ISONA, *en Ysona* (Castell de Cabres); Isona, lloc del Pallars Jussà. DE LLANERA, de *Lanera* (Morella), pobles de la Segarra i la Costera. LLEDÓ (Morella), població del Matarranya. LIMIYANA (Vallibona), variant de Llimiana, antigament *Limiyana* o *Lliminyana*, al Pallars Jussà. MALGRAT (Forcall), lloc del Maresme. DEL MAS (Plegats?), *deç Maç* (Castell de Cabres). MASQUEFA (Vallibona), lloc de l'Anoia. MIRAPOL (Xiva), alteració de Moripol, llogaret del Berguedà. MONTALAR (Morella), lloc no identificat. DE LA MOLA (Forcall), nom de diversos llocs. DE MONTALT (Catí), topònim del Maresme i Priorat. MONTBLANC, *Monte Albo* (Coratxà), capital de la Conca de Barberà. MONTNEGRELL (el Boixar), partida de terra de Sorita. DE MONTORNÈS (Morella), topònim del Vallès, la Segarra i Camp de Tarragona. DE MONTPALAU (Morella), topònim de la Segarra. MONT-RAL, *Montreal* (Portell), en *Montreal* (Sorita); Mont-ral, municipi del Camp de Tarragona. DE MONTSÓ (Sorita), vila aragonesa. MORELL (la Pobla, Vilafranca), poble del Camp de Tarragona. EN MONTSORIU o Montsoriu (Morella), muntanya del Vallès. MONISTROL, *Munistrol* (Morella), poble del Bages. ODÈN o d'Odèn (la Pobla), poble del Solsonès. OLMELLA (Morella), antic topònim del Baix Camp. D'ORTA (Portell); podria ser d'Horta de Sant Joan, a la Terra Alta. D'OSCA (Morella). D'OSSÓ (Castell de Cabres), poble de l'Urgell. DE PAHOYLAC (Morella); Paulhac, ciutat occitana d'Aquitània, Pauillac en francès. DE PAÜLS (Vallibona), poble del Baix Ebre. PENA-ROJA, *Penaroja*, de *Penaroja* (Forcall), poble del Matarranya. EN PERPINYÀ (Morella). PILES (el Boixar), potser té el seu origen a les Piles (Conca de Barberà). DE PORQUERISSES, *Porquerices* (la Todolella), lloc

agregat d'Argençola, a l'Anoia. PRADES o de Prades (el Boixar, Herbers Jussans), vila del Baix Camp. PUIGXORIGUER, *Puigsoriguer* (Morella), topònim del Vallès i Osona. QUEROL (Morella, Vallibona), topònim de la Cerdanya i l'Alt Camp. SA REAL (Castellfort, Sorita), poble del Ripollès i de Mallorca. RIPOLL (el Boixar, Morella). ROCAFORT (la Todolella), nom de pobles de la Conca de Barberà i l'Urgell. DE ROCALLAURA, de *Rocallaura* (Coratxà), poble de l'Urgell. ROSSELL (Morella), poble del Baix Maestrat i antropònim. SAMASÓ, Çamasó (Morella), potser relacionat amb la Masó, poble de l'Alt Camp. SAVALL, Çavall (la Todolella), lloc del Vallès. SEGARRA (Catí, la Todolella). SENTÍS (Morella), poblet del Pallars Jussà. SESSÉ (Morella), variant de Sessué, poble altaragonès. SORRIBES o de Sorribes (Xiva), nom de llocs de la Catalunya Vella. TIMONEDA (Morella), poblet del Solsonès, nom d'origen botànic. TORRENT DE PALOMAR (Palanques), lloc no localitzat; nom no precedit de prenom. TUDELA (Vallibona), topònim de la Segarra i Navarra. VALLÈS, *Vallès* (Morella) DE VALL-LLEBRERA, de *Valllebrera* (Sorita), poble de la Noguera. DE VILANOVA (Herbers Jussans, la Todolella), nom de diversos llocs; potser referit a Vilanova d'Alcolea. VINATEA (Morella), topònim de la província d'Albacete. XIES (Xiva), escrit Gies en altres llocs i èpoques; de Xia, poblet de la Vall de Benasc.

c) Gentilicis

ARAGONÈS (Morella). CATALÀ (Cinctorres). CERDÀ (el Boixar, Morella, Vallibona), natural de la Cerdanya. ESCOT (Morella), escot, escocès. GUIONENC (Sorita), deformació de guissonenc, de Guissona. NAVARRO (Castellfort, Vilafranca). PALLARÈS (el Boixar, Cinctorres). RIPOLLÈS (Morella).

d) Noms comuns referits al relleu, aigua, activitats agrícoles, arbres, arbustos, animals i construccions

D'AIGÜES, *d'Aygues* (Morella). ALMELLA o AMENLA (Morella); Amella, Ametlla, Ametlla en el 1397, variants d'ametlla. BOIX (la Pobla), arbust. DE BRUSCA (Morella), llenya d'arbust. CANALS (Vallibona). CASANOVA (la Todolella). CASTELL (Cinctorres, Xiva). CIREROLA (Castell de Cabres), derivat de cirera. CORTINA (Morella), derivat de cort, corral. DE LES ERES (Coratxà). DE FALCONERA (Castell de Cabres), nom de cims, penyes o llocs espadats. FALLA, *Fayla* (Xiva), esclatxa o cin-

gle roquer. FEIXA, *Fexa* (Castellfort). FIGUERA (Morella). FONOLL, *Fonoyl* (Morella). LAFONT (Forcall). LLENES o de Llenes, *Lenes* o *de Lenes* (Xiva), *Lenes* (Morella). MOLTÓ (Morella, Vilafranca), mascle de l'ovella o nom propi germànic (*Onomasticon*: VII, 299-300). NAVALLES (Morella), lloc no localitzat; 'navall' i 'navalla' designen torrents, barrancs o cursos d'aigua, segons Coromines (*Onomasticon*: V, 446). NOGUER (Castell de Cabres). DE LOS OLMOS (la Todolella), forma castellana per oms. DE L'ONSO, *Dellonso*, *de l'Onso* (Vilafranca), variant d'ós. DEL PI (Morella). PLANA (Morella). PLANELLO, *Planello* (Coratxà). DE PORT (Sorita). PORTA (Morella). PUIG, *Puig*, *de Puig*, *de Podio*, *deç Puig* (Catí, Xiva). RIERA (la Pobla). SOLÀ (Catí), genèric que ha donat nom a partides o masos. SOROLLA, *Soroyla* (Cinctorres), variant d'atzerola, fruit del soroller o atzeroler. TALLADA, *Taylada* (Forcall), EN TALLADA, en *Tailada* (Morella); Tallada o la Tallada, nom de poblets de l'Empordà i la Segarra i de diverses partides de terra. TERRÉS, *Terres* (Morella). DES TORMS o DE TORMOS, *deç Torms* o *de Turmis* (Morella). DEL VALLE (la Todolella). DE VALLE (Morella). DES VALL, DEL VALL, *deç Vall* o *del Vall* (Morella). VILAR (Morella). DEL VENTRE (Morella), nom que pot correspondre a alguna partida de terra de forma que recorda la d'un ventre ple.

e) Noms comuns referits a l'aspecte físic

Indicadors d'un aspecte físic: BLANC, *Blanch*, *Blanc* (Morella, Vallibona); color o masculinització de Blanca. CALBO (Cinctorres). GAÇULL (Cinctorres), de gas, 'color d'ulls blaus cel', com Gasset o Gassol. GRAN (Cinctorres). LLARGUET, *Larguet* (la Pobla). PICÓ (Morella), potser referit al qui té el llavi de dalt més llarg. ROS (Castellfort, Catí, Morella, la Pobla). ROIG, *Rubey* (Cinctorres, Sorita).

f) Noms comuns referits a activitats, càrrecs o dignitats

ABAT (Morella). ASTER (Morella), fabricant llances i asts per cuinar, o d'Aster, nom de bateig medieval. BALLESTER (el Boixar). COLTELLER (Morella). ESCUDER o En Scuder, *Scuder* (Morella). FERRER, *Ferrarii* (Sorita, Vilafranca). FUSTER (Cinctorres). JOGLAR, *Juglar* (Portell). MAÇÓ, *Maçó* (Forcall). METGE, *Medici* (Morella). OLLER (Catí). MULNER (Morella), per Molner, reducció de Moliner. PANER (Morella), relacionat amb pa. PASTOR

(Cinctorres, Vallibona). RAEDOR (Catí), que rau la terra. SABATER, *Sabater*, *Çabater* (Forcall, Herbers Jussans). TORNER (Morella). VAQUER (Portell).

g) Noms d'origen divers

Relacionats amb un objecte, CALÇA (Morella), CARBÓ (Sorita), BARRET (la Todolella) i MARTELL (Portell); amb vies de comunicació, EL CAMINO (Morella); elogiosos, COMPANYY (Castell de Cabres, Herbers Jussans) i CORTÉS (la Mata); a la religió, DE SANT JOAN, *de Sancto Iohanne* (Catí); i altres, ESTREMER, *Stremer* (Xiva), referit a aquell que viu a l'extrem d'una població, LLANSOLA, *Lanzola* (Vilafranca), femení de Llansol, d'origen àrab (*Onomasticon* V, 38) i SUGEDA (Vilafranca), derivat de suja, forma antiga de sutja.

h) D'origen imprecís o desconegut o fruit de males lectures o grafies errònies

ALBARAT (Vilafranca), potser deformació d'Albalat. ALDIART (Coratxà). ALTIMPE (Portell). ALVERIT (Vilafranca), potser Alveric. ANDERER (Castell de Cabres). BAIARRI, *Bayharri* (Morella). EN BASTELLA (Morella). BESTULL, *Bestuyil* (Sorita). CEPERO (Vilafranca); podria ser Ceperó, derivat de cep. CORDET (Vallibona). ESPAET o N'ESPAET (Morella); d'espasa o d'anar 'espaet', a poc a poc. ESTIXA, *Stixa*. EXERNUIT (Forcall); *Exernit* el 1397 a Morella i Forcall; potser d'eixernir, 'netejar'. GARSULLA, *Garsula* (Morella), potser variant de Gassulla. GRINYÓ, *Grinyo* (Forcall), del topònim francès Grignon i aquest de l'antropònim llatí Grinius, variant de Granius. GUALT (la Todolella). MEYHA, *Meyha* (Vallibona), potser té l'origen en el topònim Meià. D'OSA (Morella), potser grafia errònia per onsa. RABAST (Morella).

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Joan - MOLL, Francesc de Borja (1930-1962): *Diccionari català-valencià-balear*, Editorial Moll, Mallorca.
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (coord.) (2004): *Diccionari d'antroponímia catalana*, volum de mostra, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- BAGUÉ, Enric (1975): *Noms personals de l'Edat Mitjana*, Editorial Moll, Mallorca.
- COROMINES, Joan (1980-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 volums, Curial Edicions - La Caixa, Barcelona.
- COROMINES, Joan (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae*, 8 volums, Curial Edicions - La Caixa, Barcelona.

- FAURE, Roberto - RIBES, M. Asunción - GARCÍA, Antonio (2001): *Diccionario de apellidos españoles*, Editorial Espasa Calpe, Madrid.
- GALIANA FERRANDO, José M. (2009): *La visita pastoral d'Otó de Montcada al bisbat de Tortosa (1428-1429)*, Universitat de València, Fons històriques valencianes, 40.
- GUINOT, Enric (1999): *Els fundadors del regne de València*, Biblioteca d'Estudis i Investigacions 40, 2 volums, Edicions 3i4, València.
- GARCÍA EGEA, Maria Teresa (1993): *La visita pastoral a la diòcesis de Tortosa del obispo Paholac, 1314*, Diputació de Castelló, Servei de Publicacions: Història i Documents.
- LLULL MARTÍ, Antoni (2010): *Diccionari de noms de persona històrics i tradicionals a Mallorca*, Editorial Moll, Mallorca.
- MARSÀ, Francisco (1977): *Onomàstica barcelonina del segle XIV*, Edicions de la Universitat de Barcelona.
- MIRALLES I MONTSERRAT, Joan (1997): *Corpus d'antropònims mallorquins del segle XIV*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- MOLL, Francesc de Borja (1982): *Els llinatges catalans*, Editorial Moll, Mallorca.
- MOREU-REY, Enric (1991): *Antroponímia. Història dels nostres pre-noms, cognoms i renoms*, Universitat de Barcelona.
- PALET, Teresa, i ROMERO, Manuel (1987): *Capbreu de la baronia d'Entença (s. XIV)*, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Diputació de Tarragona.
- PIQUER FERRER, Esperança (2001), «La presència de les dones en el Llibre del Repartiment de València: Aproximació a l'antroponímia femenina de les terres valencianes al segle XIII», *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, València, pp. 145-154.
- PIQUER FERRER, Esperança (2005): *Censos de població del territori de Barcelona en la dècada de 1360*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- RUBIO VELA, Agustín - RODRÍGUEZ LIZONDO, Mateu (1997): *Antroponímia valenciana del segle XIV*, Biblioteca Sanchis Guarner 38, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València / Barcelona.

TOPONÍMIA DE LA JANA

Xavier Coloma Fuster

El terme de la Jana es troba al cor del Maestrat, al mig de l'anomenat Maestrat Vell de Montesa. Té una extensió de 19,4 km² i limita, al nord, amb els termes de Traiguera i Canet lo Roig; a l'oest, amb els de Xert i Sant Mateu, i a l'est i sud, amb el de Cervera del Maestrat.

Des de la creació el 1319 de l'Orde de Santa Maria de Montesa i Sant Jordi d'Alfama, la Jana va pertànyer, com els seus termes circumveïns, a la Taula Mestral, és a dir, al territori assignat al mestre de Montesa, que residia en la veïna vila de Sant Mateu.

Tenim un coneiximent prou cabal de la història de la Jana gràcies a l'historiador Pedro Simó Vallés i a la seua obra *La Jana*, publicada pel Centre d'Estudis del Maestrat el 1985.

Entre els vestigis més antics vinculats a la població es troben, de l'època neolítica, el jaciment dels Castelletes en la serra del Solà, mentres que, de l'època ibèrica, es troba el jaciment del Vila-roig.

De l'època romana queden diversos vestigis en el lloc conegut amb el nom del Castell, en la part més alta del poble, entre els quals destaca una estatueta d'Hèrcules, protector dels viatgers. La moderna historiografia identifica l'anomenat *Intibilis* dels diversos itineraris de la Via Augusta amb la Jana, atenent les distàncies que hi ha entre Tortosa i Cabanes. En aquest punt confluïrien la mencionada via amb la Via Hèraclea, que anava fins a Saragossa des de Peníscola. O siga, que es tractaria d'una important cruïlla de camins. D'aquesta

època també es conserva un mil·liari del segle IV, actualment ubicat en la plaça de la Jana.

En època islàmica, el geògraf àrab Al-Idrisi cita en el seu *Itinerari* «La Yanah», que generalment s'identifica amb la Jana. Aquesta seria la primera notícia que tenim sobre el topònim *la Jana*. Tradicionalment, aquest nom s'ha relacionat amb l'existència de fonts o d'aigua. La historiadora Dolors Bramon, però, estableix l'origen d'aquest topònim en el llatí *IANUA*, amb significat de 'porta', ja que era, precisament, lloc d'encreuament de dues vies romanes, que consta que continuaren utilitzant-se en època andalusina.

Ja en l'Edat Mitjana, el comte rei Ramon Berenguer IV va donar la Jana, com la resta de la batlia de Cervera, a l'Orde de Sant Joan de l'Hospital, encara abans de la conquesta. El 1237, després de la conquesta cristiana, el rei Jaume I la va entregar a Hug de Fullalquer, castellà d'Amposta, que la va rebre en nom de l'Orde; la Jana s'integrà en el castell de Cervera i va ser repoblada segons els costums de Lleida.

D'aquesta època s'ha conservat un important document per a la història i la toponímia de la Jana: la carta pobla del Carrascal. Segons la descripció del document, el que sembla que ha desaparegut de la Jana és el Carrascal, ja que el lloc que ocupava el poble no es correspon al que actualment és la zona anomenada el Carrascal, sinó que hauria d'estar aproximadament on es troba el mas del Batlle.

El 1319, com a conseqüència de la creació de l'Orde de Santa Maria de Montesa pel rei Jaume II, els territoris que pertanyien als cavallers de l'Hospital al Regne de València passaren a integrar-se en el nou Orde. D'aquesta època es conserva en l'Arxiu del Regne de València un altre document important per a la toponímia janenca: el llibre de censos de la Jana, pagats a l'Orde de Montesa pel domini útil de la terra. Mitjançant este document, del segle XIV, estudiat per Ferran Garcia Garcia, es pot comprovar com ha perdurat la toponímia de les partides agrícoles de la Jana fins als nostres dies.

El 1358, el mestre Pere de Tous concedeix el privilegi de la institució ramadera anomenada el Lligallo als llocs de Càlig, Canet, Rossell, la Jana i la Barcella, en aquell moment lloc independent de Xert. La raó de ser la Jana un dels llocs elegits la dóna el mateix document, quan es refereix al fet que la Jana quasi està enmig de tots els llocs que formaven el Lligallo i, sobretot, per les característiques del terme, amb abundants pastures i fonts per al proveïment del bestiar, a més d'estar solcada per una extensa xarxa d'assegadors que permetien el trànsit ramader en unes èpoques on la transhumància era fonamental. El Lligallo va perdurar fins a la desamortització del 1835.

Probablement, relacionat amb aquest Lligallo, és la fira de la Jana, inicialment dedicada a la ramaderia, que es va convertir en el segle XX en fira de maquinària agrícola, per arribar als nostres dies com a fira comercial.

L'activitat ramadera ens ha deixat una gran quantitat de topònims, que ens donen una idea de la gran importància que va tenir en altres èpoques. En l'Ajuntament de la Jana encara es conserva el Projecte de Classificació de Vies Pecuàries del 1962, on es detallen i descriuen, si més no, set assegadors principals que solcaven el terme, a més d'altres topònims ramaders. D'ençà, aquesta activitat, que va sustentar la població al llarg dels segles, quasi ha desaparegut; l'agricultura ha ocupat els llocs que abans es dedicaren a pastures i les grans zones humides, com ens indica la toponímia, han deixat pas a planes dedicades al cultiu.

Pel que fa a la toponímia geogràfica, el terme de la Jana conserva molts topònims que fan referència a la presència de l'aigua: les *Llacunes*, les *Llacunetes*, el *cap de la Llacuna*,

la *llacuneta del Pou del Mas*, la *bassa de la Llacuna*, les *llacunetes dels Vilarscapcins*, la *bassa de Llorenç*, les *basses de Xert*. Estes zones humides, que ocuparien una important porció del territori i serien mantingudes amb cura pels pastors, anaren perdent importància a mesura que la ramaderia perdia empremta en el nostre país i l'agricultura anà transformant estes marjals en planes de cultiu, buscant formes de drenatge per evitar la permanència de les aigües; això també ha deixat la seua empremta en la toponímia de la Jana, en noms com ara *l'Aubelló* o *l'Engolidor*. En este singular paratge es troba un avenc natural per on s'escolen les aigües que s'entollen després de fortes pluges en les planes pròximes; als pocs dies desapareixen, evitant que s'acumulen en els camps i que facen malbé els cultius. En el temps de la ramaderia extensiva probablement feren el contrari, evitar artificialment que l'aigua fora engolida per l'avenc i afavorir-ne la seua permanència. Uns roures monumentals denoten la humitat permanent del paratge.

Com ja he comentat, la presència d'estes zones humides va afavorir l'activitat ramadera; són nombrosos els topònims conservats referits a aquesta activitat, assagadors com el de la *Bassa de la Llacuna*, *l'assagador de les Llacunes*, *l'assagador d'en Folch*, *el Prat* o *lo Corral dels Pastors*. En l'actualitat, la ramaderia extensiva quasi ha desaparegut, encara que la Jana conserva un nombre significatiu de granges.

Un altre aspecte que vull destacar de la toponímia janenca és el relatiu a la vegetació natural, que fa referència a masses forestals avui del tot desconegudes. El cas més significatiu és el del topònim *Carrascal* (desaparegut poblament que es trobaria al costat del terme de Xert, en les immediacions de l'ermita de sant Josep). Hi ha altres topònims, referits a este col·lectiu botànic com el *mitjà del Carrascal*, el *pou del Carrascal*, les *Carrasques*, les *Carrasques Grosses*, la *carrasca de Caputxo*, *l'assagador de les Carrasques*, el *camí del Carrascal*, que denoten una presència molt abundant d'aquest arbre en altres èpoques, encara que anà deixant pas al cultiu de l'olivera, que, a poc a poc, s'apropriaria de quasi tot el territori.

Per últim, he de fer esment de la toponímia agrícola de la Jana, on hi ha noms com *los Figuerals*, *los Freginals* o *les Eres*, que parlen de cultius ja desapareguts, i, sobretot, dels topònims relatius a l'olivera, principal cultiu de la Jana de la

nostra època, i també d'altres èpoques molt antigues, com denota la presència de les monumentals oliveres mil·lenàries del seu terme. Igual que en altres llocs del Maestrat, a la Jana és habitual la metàtesi *vilar* per a referir-se a un olivar, i són abundants els exemples: *els Vilars, lo Vilar Gros, los Vilacapsins, los Vila-rojos*.

Fins al segle xx, la viticultura també tingué una gran importància i el vi de Carlon del Maestrat era exportat a tot el món des del port de Benicarló. Però, després de la plaga de la fil·loxera de principis del segle xx, que va arruïnar les vinyes, anà minvant fins a desaparèixer. Per contra, la plantació d'oliveres, que es van unir a les oliveres centenàries i, fins i tot, mil·lenàries que ja existien, va experimentar un augment considerable. En l'actualitat, quasi constitueixen un monocultiu i produeixen un oli de qualitat excel·lent, com el de tot el Maestrat.

BIBLIOGRAFIA

- BRAMON, Dolors - LLUCH BRAMON, Rosa (2002): *Mots remots: Setze estudis d'història i toponímia catalana*, Girona, CCG Edicions.
- CAVANILLES, Antonio J. (1995): *Les Observacions de Cavanilles. Dos-cents anys després*, Fundació Bancaixa, València.
- LÓPEZ, Tomás (1998): *Relaciones Geográficas, Topográficas e Históricas del Reino de Valencia*, Generalitat Valenciana, València.
- MADOZ, Pascual (1982): *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico*, Edicions Alfons el Magnànim, València.
- SIMÓ VALLÉS, Pedro (2005) *La Jana, territorio y patrimonio histórico-cultural*, Centre d'Estudis del Maestrat, Sant Carles de la Ràpita.

DOCUMENTS

- 1332, març 29, Castell de Cervera.
- Llibre de censos de la Jana, pagats a l'Orde de Montesa pel domini útil de la terra. ARV, Clero, Montesa, lligall 886, caixa 2331-2332.
- Document estudiat per Ferran García García, transcrit per Pedro Simó Vallés.

ONOMÀSTICA MODERNA DE VINARÒS

Joan Ferreres i Nos
[Centre d'Estudis del Maestrat]

INTRODUCCIÓ

Com que és un treball d'onomàstica i de demografia no comentarem en aquest apartat la història (fets i personatges significatius, l'economia, l'administració, les autoritats, etc.) de la vila a l'Edat Moderna perquè ens ocuparia diversos treballs o un bon llibre. Només analitzarem l'evolució del veïnatge tenint en compte els morabatins consultats i les dades sobre els oficis artesanals i urbans d'un bon grapat de veïns que ens aporta la documentació estudiada. De totes formes, les diverses llistes que hem localitzat ens aporten informació diferent. Mentre que en una trobem tots els ramaders, en una altra hi ha tots els veïns del raval o molts artesans, i en altres, en canvi, hi ha molt poca informació. Vinaròs, en l'etapa moderna (segles *xvi*, *xvii* i *xviii*), va experimentar un creixement constant i significatiu de la seva població, malgrat l'ensurt de la Guerra dels Segadors, que va provocar una caiguda de quasi el 40%, com podem comprovar onze anys després de conclòs el conflicte. La frenada demogràfica ja havia començat a la dècada dels trenta de segle *xvii*, quan hi havia moviments de tropes i bufaven aires de guerra. La vila de Vinaròs ràpidament es refeia i la població tornava a créixer, i arribava als 588 focs al 1546 abans de la Guerra dels Segadors.

Fent una anàlisi detallada de cada data, observem que l'any 1510 hi havia 175 veïns, per tant s'havia incremen-

tat bastant la població de 118 focs que hi havia al 1492. Recordem que durant l'Edat Mitjana, Vinaròs fou la vila menys poblada de la costa del Maestrat. L'any 1510 hi havia 28 famílies ramaderes amb un total de 6.652 caps de bestiar; diversos mestres artesans com sabaters, fusters i ferrers; les autoritats habituals: justícia, jurats, síndic, mostassaf i consellers municipals, i també hi havia molts llauradors i el notari Francés Adell. Entre tots destaca el batlle Johan Gavalrà ja que ell sol tenia 3.559 caps de ramat que representaven més del 50% de Vinaròs. A la vila hi havia 6 famílies pobres que no pagaven el morabatí de l'any 1510. Tampoc el pagaven, perquè estaven exclosos d'aquest impost, el rector i els quatre preveres que formaven l'estament eclesiàstic. En el cens de l'any 1528, Vinaròs ha continuat creixent força i ja té 242 focs; per tant, en 18 anys ha incrementat la seva població en 67 famílies; el mateix que havia passat a principis de segle. L'increment era degut al creixement natural de la població i a l'arribada d'emigrants de pobles propers.

Al 1565 Vinaròs ja tenia 328 focs. Havia pujat considerablement la població perquè s'havia incrementat en 153 veïns, focs o famílies, respecte l'any 1510. Tot el segle *xvi* és una etapa de pau i prosperitat com s'observa a la comarca del Maestrat, si exceptuem el conflicte de les Germanies que va afectar la vila entre 1520 i 1523. Malgrat tot, a la vila de Vinaròs no van haver-hi gaires represaliats, com va passar a

Vinaròs emmurallat a l'any 1609, quan l'expulsió dels moriscos.
Pintura atribuïda a Pere Joan Oromig i Francès Peralta.

Benicarló, Sant Mateu, Càlig i altres llocs. Recordem que a finals del segle XVI, Vinaròs ja havia superat en veïns a les viles de Peníscola i Benicarló, fenomen que no s'havia donat mai fins llavors.

En el morabatí de 1608 trobem 460 focs. Vinaròs quasi havia triplicat la població que tenia cent anys abans. Com analitzarem en presentar la llista més endavant, hi ha un seguit de continuïtats de vells cognoms que hi perduraven, però també l'arribada de molts cognoms o veïns nous (els emigrats). En aquest morabatí no apareixen separats encara els veïns que vivien al raval però ja hi havia força vivendes fora dels murs medievals. La vila tenia 444 veïns del braç reial (els que pagaven el morabatí) i 16 eclesiàstics. S'havia incrementat considerablement la divisió professional tradicional de llauradors i ramaders, i ara ja trobem més

artesans i més professions liberals. Tot i que la informació segueix essent pobra en aquest sentit. Hi havia els notaris Berthomeu Cister i Francés Gil; l'escrivà Francés Graciano; els teixidors Joan Miralles i Anthoni Miralles; el fuster Joseph Miralles; el mariner Pere Vidreres; l'abaixador Pere Arnau; els corders Pere Gombau i Pere Miralles, i continuaven les famílies tradicionals de ramaders com els Gavalrà, Domènech, Esteller, Torres, etc.

Les dades de població que apareixen els anys 1609 i 1611 estan presentades de forma global i sense llista de veïnatge, semblen una mica exagerades si les comparem amb les de 1608, especialment els 500 veïns de 1611.

Mentre que l'any 1621 observem un lleuger augment de la població ja que la vila passa a tenir 516 veïns o focs que pertanyien a dos estaments socials (reial i eclesiàstic), a més

dels pobres que no pagaven l'impost del morabatí. Per tant, és una llista completa on no devia faltar cap foc ja que la feien els jurats de la vila i coneixien a tota la gent de Vinaròs. Però aquesta llista és molt especial perquè és l'única que hem trobat fins ara que presenta per separat els veïns que viuen al raval. Podem comptabilitzar els 213 focs i els cognoms dels veïns que vivien al raval i els 228 que vivien dins dels murs. Per tant, ja tenim un referent clar de la capacitat de la vila intramurs i de com anava creixent la població del raval o raval al 1621. Hi trobem un bon nombre d'artesans com els ferrers Joan Arnau, Damià Domènech, Vicent Febrer i Francès Ferrer; els sabaters Rafel Forner i Anthoni Llorens; els boters Pere Domènech, Rafel Corner i Cosme Forner; els mestres carreters Damià Domènech i Jaume Domènech; el botiguer Pere Gombau; els teixidors Anthoni Miralles (major), Anthoni Miralles (menor), Joan Miralles, la vídua de Joan Forner, Sebastià Forner i Nofre Vilar; els fusters Joseph Febrer i Joan Meseguer; l'*abassador* Sebastià Arnau; els pastors Joan Arnau, Pere Roca, Berthomeu Vilar i altres que no ho fan constar; els corders Berthomeu, Jaume Miralles i Pere Miralles; els sastres Felip Vilar, Pere Lleó, Miquel Garcia (major), Miquel Garcia (menor), Berthomeu Forner i Pere Meseguer; el calafat Miquel Febrer; el *faenador* Gabriel Gil; mariners Anthoni Lorens i Pere Lleó; el pescador Pere Miralles; l'obrer de vila Joan Miralles; l'hostaler Joseph Ferrer; el paraire Joan Vidal. També hi consta l'ermità de Nostra Senyora de la Misericòrdia Antoni Roca. En aquest morabatí consten una bona nòmina de notaris que demostren la creixent activitat econòmica: Gabriel Bayarri, Berthomeu Cister, Francès Gil, Christòfol Ledesma, Miquel Monfort i Joan Nofre Vilar.

El morabatí de l'any 1632 ens aporta una bona informació del creixement de la vila, que passa a tenir 575 veïns. Els veïns del braç reial que pagaven havien augmentat a 475; en aquest grup estaven tots els de dins del mur i els del fora o del raval. El nombre d'eclésiàstics havia passat de 29 a 24, i el nombre de pobres havia crescut considerablement perquè al 1621 n'hi havia 46 i al 1631 en trobem 76. Observant els cognoms, veiem que hi ha continuïtat però també la incorporació de nous veïns emigrants que passen a engrandir la nòmina de pobres. En la presentació dels veïns de l'any 1632 ja farem una anàlisi més acurada de l'evolució

dels cognoms. També observem una continuïtat de les famílies artesanes i professionals. Vegem quines eren. Creixen molt els mariners de Vinaròs per l'augment del comerç i per la preparació de la guerra europea: Pere Andreu, Pere Ananti, Pere Boix, Joan Bosch, Anthoni Camps, Joan Camps, Anthoni Caselles, Jacobo Coloma, Joan Costa, Rafel Cros, Joan Fabregues, Jaume Febrer, Pere Ferran, Pere Font, Pere Joan, Anthoni Lorens, Pere Lleó, Francès Martell, Pere Miralles, Vicent Navarret, Joseph Nonella, Jaume Oliu, Joan Pans, Damià Pla, Honorat Redó, Carles Ros, Joan Ros, Francès Thomàs, Magi Torrent i Vicent Trifú. També hi ha l'esparter Matheu Aparici. A més s'incrementen els ferrers: Joan Arnau (major), Joan Arnau (menor), Joan Berthomeu, Damià Domènech, Jaume Domènech, Francès Ferrer, Miquel Miralles, Jaume Miralles i Miquel Vilar. Els pastors foren Jaume Arnau (major), Jaume Arnau (menor), Domingo Bernal, Andreu Blasco, Francès Lorens, Joan Lluch i Pere Roca, i els hereus, Antoni Tonda, Miquel Tonda, Berthomeu Vilar i Gabriel Vilar, els quals augmenten, i també en vénen de nous del Baix Aragó. Els pescadors foren Jaume Arnau, Anthoni Miralles, Pere Miralles i Pau Navarro; l'esparter, Aparici Matheu; els corders, Jaume Miralles, Joseph Miralles, Pere Miralles (major) i Pere Miralles (menor) —els Miralles monopolitzaven aquest ofici de fer corda pels mariners i pels llauradors—, i els ferrers, Joan Arnau (major), Joan Arnau (menor), Joan Berthomeu, Francès Ferrer, Jaume Miralles, Miquel Miralles i Miquel Vilar. Respecte els oficis artesanals observem una continuïtat familiar i un augment de professionals per la creixent demanda marinera, comercial i agrària.

Durant el segle XVII la població de Vinaròs segueix creixent de forma moderada però continua fins a l'ensopada de la Guerra dels Segadors. Tot i això, observem que l'any 1646, en plena guerra, encara tenia la vila 588 focs. Per tant, els efectes bèl·lics de finals dels quaranta i principis dels cinquanta foren molt clars davant dels 334 focs que trobem l'any 1662. En els relats de la *Història de Vinaròs* (Borràs Jarque, 1929) i altres treballs publicats, hi ha descripcions molt clares del que van patir els vinarossencs en aquella guerra.

De l'any 1662 tenim la llista completa i podem afirmar que totes les famílies més significatives i més nom-

brores van quedar força minvades. Per exemple, famílies significatives com els Arnau, Xaler, Ferer, Forner, Gombau, Miralles, Pujalt, Roca, etc. van quedar reduïdes a la meitat o menys. Per tant, hi ha força canvis a la vila de Vinaròs, on desapareixeran bastants cognoms habituals de l'Edat Moderna com per exemple els Coloma, Farja, Figuerola, Fillola, Gay, Gil, Lleó, Mata, Monfort, etc. En la llista completa hi trobem a 22 membres de l'estament eclesiàstic, 289 veïns pagadors o de l'estament reial (vilatans) i 23 de pobres, per tant la xifra total de veïnatge era de 334 veïns o focs. De la informació professional que presenta el morabatí de 1662 destaquem el pastor Jaume Arnau, els ferrers Joan Arnau, Agustí Miralles, Berthomeu Miralles, Miquel Miralles i Jaume Domènech, els pescadors Joan Arnau i Antoni Miralles, els mariner Pere Miralles, Joseph Roca i Antoni Vidal, els sabaters Thomàs Arnau, Esterrach, Jaume Ferrer, Joseph Pujalt i Gabriel Miralles, els notaris Thomàs Bonet, Joan Llanussa, Jaume Pujalt i Berthomeu Prunyonosa, el doctor en medicina Jaume Ciprés, el cirurgià Joseph Domènech, el texidor Miquel Forner, els espardenyers Pere Joan Gombau i Batiste Joan, el pintor d'esglésies Vicent Guilló, el *parxader* Joseph Joan, el mestre de fer cases Jaume Miralles, els corders Lluis Ferrer, Joseph Miralles i la vídua de Pere Miralles, el *devantaler* Pere Miralles, l'obrer de vila Pere Miralles, el masover Joseph Peris, el mercader Pere Pons, el doctor en drets Juan Prima i el llaurador Joseph Roca, entre molts altres que no hi consten. També havia caigut la quantitat de població artesanal de la vila.

La resta de dades que presentem en el quadre adjunt del segle XVIII són globals i de moment no hem analitzat els morabatins d'aquest segle per poder fer el comentari adient. Tot i que després de passada la Guerra de Successió, l'increment de la població és gran arreu del Maestrat, però especialment en la segona meitat del segle XVIII. Si observem la població de Vinaròs a l'any 1793 (1321 veïns), veurem que ha multiplicat per tres la població que hi havia al 1712 (402 veïns).

Any	VINARÒS	Font arxivística i/o bibliogràfica
1510	175 focs	ARV. Secció Reial, II, 514bis (Valldecabres, 2002)
1528	242 focs	(Ricardo Garcia Càrcel, 1976: 181)
1565	328 focs	(Túlio Halperin, 1980: 293)

1608	460 focs	ARV. Mestre Racional, n. 11812 (J. Ferreres, 2009)
1609	477 focs	(J. Bernat i M. Badenes, 1994: 146)
1611	500 focs	(Gaspar Escolano, 1611)
1621	516 focs	ARV. Mestre Racional, n. 10908 (J. Ferreres, 2009)
1632	575 focs	ARV. Mestre Racional, n. 11814 (J. Ferreres, 2009)
1646	588 focs	(J. Bernat i M. Badenes, 1994: 186)
1662	334 focs	ARV. Mestre Racional, n. 10908 (J. Ferreres, 2009)
1686	444 focs	ARV. Mestre Racional, n. 10912 (J. Ferreres, 2009)
1699	600 focs	(J. Romeu, 1985, i M. A. Baila, 2008: 43)
1712	402 focs	(J. Bernat i M. Badenes, 1994: 220)
1730	685 focs	(J. Bernat i M. Badenes, 1994: 238)
1786	5999 hab.	(J. Bernat i M. Badenes, 1994: 277)
1793	1321 focs	(J. Bernat i M. Badenes, 1994: 295)

EL CENS DE 1510

L'estudi de la població vinarossenca moderna el comencem a partir de la primera llista completa de veïns que hem localitzat. Pertany a l'Arxiu del Regne de València (cens de les Corts de Montsó) i ha estat publicada per Rafael Valldecabres (2002). És la primera llista representativa dels veïns de començament de l'Edat Moderna. Comptabilitzem un total de 175 focs o veïns que hi havia al 1510. En aquesta llista estan inclosos: els que pagaven el morabatí (braç reial), els pobres i els cinc eclesiàstics o preveres que no pagaven. Aquesta llista, a més de ser completa, ens aporta informació sobre els noms, els cognoms, algunes professions de diversos veïns i especialment de tots els pastors amb el nombre de caps de ramat que posseïen. Aquest primer estudi de l'època moderna ens serveix per a observar l'evolució dels cognoms en posteriors estudis que farem d'altres morabatins del veïnatge de Vinaròs al segle XVII.

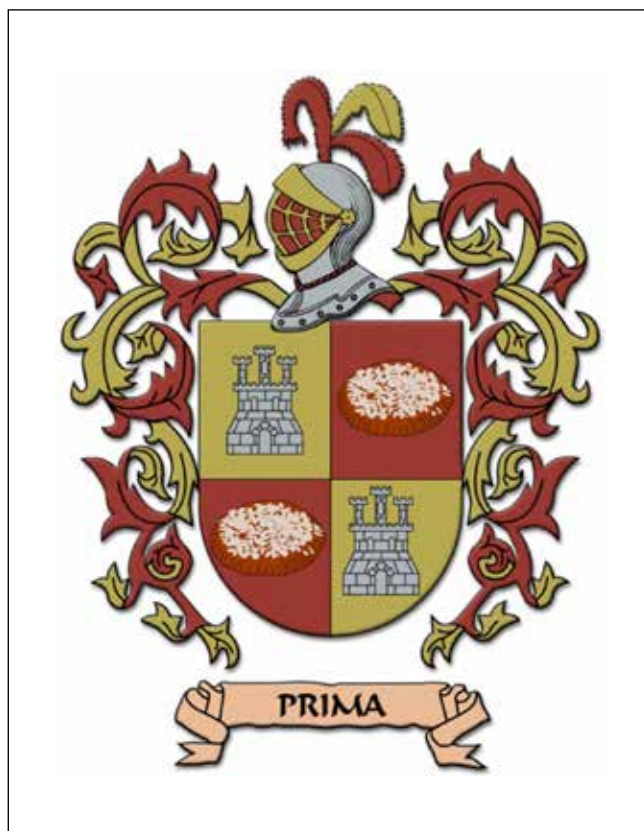
Després d'aquesta síntesi, presentarem la llista completa dels focs que han estat objecte d'estudi. A partir d'aquesta llista també podem observar quins són els cognoms medievals que hi van persistir, aquells que van desaparèixer i també molts altres de nous que anaven arribant a la vila, alguns dels quals han continuat fins avui. De fet, podem comprovar que la vila de Vinaròs seguia estant poc poblada i tots els veïns vivien dins del recinte emmurallat, perquè encara no hi havia ravals. De l'anàlisi dels cognoms, en resulta la següent classificació:

COGNOMS	TOTAL	%
Esteller, Forner i Roca	11	6,28
Arnau	10	5,71
Gavaldà	8	4,57
Febrer	7	4,00
Miralles	6	3,42
Castelldacens i Gombau	5	2,85
Domènech	4	2,28
Adell, Berthomeu, Borràs, Chaler, Figuerola, March, Messu- guer, Torres i Vilar	3	1,71
Alegre, Cerveró, Forces, Garsia, Johan, Jover, Matheu, Martí, Monfort, Pellicer, Pugalt, Sabater i Salvador	2	1,14
Aliet, Arbó, Amellas, Balaguer, Baraqua, Benrich, Botarell, Cabanes, Castellà, Celestina, Dalmau, Dauder, Esmeriga, Ferrer, Gisbert, Guasch, Homedes, Genovès, Llopis, Losco, Marquo, Mascarós, Marçà, Mas, Mir, Misaguer, Omedes, Osset, Parici, Pasqual, Peris, Picon, Planeta, Prima, Redorat, Ribó, Sister, Verdalet, Venecià, Verge, Vives i Voltanya	1	0,57

Comentari

Observem una bona dispersió de cognoms, fenomen que no sol passar a les viles de l'interior del Maestrat, on sol haver-hi algun cognom predominant com els *Montull* i *Olzina* a la Salzadella, els *Ballester* a Cervera, els *Estellers* a Sant Jordi, els *Texidor* i *Borràs* a Càlig, etc. A Vinaròs, malgrat que trobem bastants amb el cognom d'*Esteller*, *Forner*, *Roca*, *Arnau*, *Gavaldà*, *Febrer* i *Miralles*, el tant per cent no és gaire alt.

Respecte als cognoms de l'Edat Mitjana, observem com alguns que foren habituals als segles XIV i XV ja han desaparegut de Vinaròs a principis de l'Edat Moderna, en el cens de 1510, com els *Abellà* o *Avella*, *Albert*, *Caramany*, *Foix*, *Llebra*, *Mestre* o *Maestre*, *Rovira*, *Teixidor*, *Vilalbí*, etc., mentre que uns altres força habituals en temps medievals continuaven presents a la vila, com els *Arnau*, *Berthomeu*, *Xaler* o *Chaler*, *Domènech*, *Steller* o *Esteller*, *Febrer*, *Ferrer* i *Figuerola*. Especialment els *Forner* que eren molt nombrosos, *Gavaldà* (i no *Gauda* com alguns el transcriuen malament), *Gombau*, *Miralles*, que foren els més prolífics del Vinaròs modern, *Nicolau*, *Prima*, *Pujalt* o *Pugalt*, els *Roca*, que també eren força abundants, *Torres* i *Vives*. Els *Xaler*, que era un cognom arrelat a la vila de Càlig, arriben a Vinaròs com a ramaders a finals del segle XV.

Escut dels nobles Prima de Vinaròs
(Font: Joan Roig Vidal).

També podem veure que apareixen en aquest cens de 1510 un conjunt de cognoms que no hem trobat en les llistes medievals estudiades (amb totes les reserves que cal tenir per no haver localitzat fins ara llistes completes de veïns medievals). De fet, sabem que molts dels veïns que trobem a la vila de Vinaròs, ja estaven vivint o procedien de les viles de les batllies properes de Cervera i Xivert, i també de les viles de Benicarló i Peníscola. Aquests són els nous cognoms que trobem a Vinaròs: *Aliet*, *Arbó*, *Amellas*, *Balaguer* (molt habitual en diversos pobles veïns i especialment a la Jana), *Baraqua*, *Benrich* o *Berich*, *Castellà*, *Celestina*, *Cerveró* (un cognom típic del Benicarló medieval), *Dalmau*, *Dauder* (cognom medieval propi de Canet), *Esmerila*, *Forces*, *Gisbert*, *Garsia*, *Guasch*, *Homedes*, *Genovès*, *Jover*, *Losco*, *Llopis*, *March*, *Marçà*, *Marquo*, *Martí*, *Mas*, *Matheu*, *Misaguer*, *Monfort*, *Omeles*, *Osset*, *Pasqual*, *Parici*, *Peris*, *Picon*, *Planeta*,

Quexal o *Quixal* (que procedia de Càlig o Cervera), *Redorat*, *Ribó*, *Sabater*, *Salvador*, *Sister*, *Verdalet*, *Venecià*, *Verge* i *Vol-tanya* o *Voltoranya*. Per tant, observem una bona quantitat de cognoms diferents dels medievals que s'havien implantat a Vinaròs a principis del segle *xvi*, després de les greus crisis de la segona meitat del *xv*.

Finalment, observem que hi ha un conjunt de cognoms amb poca presència que apareixen aquest any o que són vells, però que no trobem en el morabatí següent, el de 1608: *Adell*, *Aliet*, *Arbó*, *Balaguer*, *Baraqua*, *Botarell* (que havia estat molt significatiu i tradicional durant tota l'Edat Mitjana), *Cabanes*, *Castellà*, *Dalmau*, *Dauder*, *Forces*, *Guasch*, *Homedes*, *Jover*, *Losco*, *Marquo*, *Martí*, *Matheu*, *Mir* (de tradició medieval i propi de la vila d'Alcalà de Xivert), *Missa-ger*, *Omeles*, *Osset*, *Parici*, *Pellicer* (habitual a Benicarló), *Redorat*, *Ribó*, *Sister*, *Verdalet*, *Venecià*, *Voltoranya*, etc. És el mateix fenomen de difícil arrelament que trobem en altres viles properes amb els cognoms que tenen poca presència o quantitat.

CENS DE VINARÒS DE 1608

Aquesta llista completa de veïns pertany a l'Arxiu del Regne de València, secció Mestre Racional, i ha estat extreta i estudiada expressament per a elaborar aquest treball. És la segona que hem localitzat ja que té una bona seqüència del veïnatge de principis de l'època moderna de la vila de Vinaròs. Ens demostra amb tota claredat la tendència, des de finals del segle *xv*, de l'augment de la població, que arriba als 460 veïns l'any 1608. El veïnatge de Vinaròs apareix presentat en diversos blocs segons els estaments socials de l'antic règim a Europa. Així trobem l'estament o braç reial en què hi havia 444 veïns i l'estament eclesiàstic format per 16 religiosos, que també havia crescut proporcionalment per l'augment de la població, mentre que no hi ha cap noble o militar. En aquest document podem comprovar els canvis d'ordre en la presència dels cognoms més habituals i també la persistència de moltes altres famílies arrelades a Vinaròs. En aquest morabatí, com que havien passat uns cent anys des de la darrera llista completa, el cens de 1510, observem molts canvis de cognoms que comentarem després. De l'anàlisi dels cognoms, en resulta la següent classificació:

COGNOMS	TOTAL	%
Miralles	32	6,95
Fornet	30	6,52
Arnau i Gombau	22	4,78
Febrer	18	3,91
Messeguer	17	3,69
Domènech	16	3,48
Roca	14	3,04
Pujalt	11	2,39
Esteller o Steller	10	2,17
Ferrer i Gil	8	1,73
Rabassa i Vilar	7	1,52
Xaler o Chaler	6	1,30
Gavaldà, Nicolau i Quexal	5	1,08
Borràs, Covarsí, March, Monfort, Omedes, Pasqual i Reverter	4	0,86
Berthomeu, Cabanes, Figuerola, Fillola, Flos i Garsia, Gisbert, Joan, Leo o Lleó, Oliver, Palau, Revest, Sabater, Torres i Vidal	3	0,65
Andreu, Anglès, Asnar, Barberà, Benrich, Castell, Castillo, Coloma, Felip, Ferrara, Forcadell, Fortunyo, Gay, Lluch, Mallach, Mas, Navarro, Pagès, Prima, Ribera, Ripoll, Salvador, Triffú i Vives	2	0,43
Adrover, Alaboria, Albert, Alegre, Anglada, Anguera, Armeller, Balle, Bas, Bayarri, Bel, Beltran, Bellviure, Blanchadell, Bonet, Bou, Bru, Calabrés, Calcener, Cambra, Cander, Canyagueral, Carbó, Cardenyas, Català, Cavaller, Cenilla, Cerverola, Cifrera, Ciste, Cros, Culla, Daniel, Defora, Dicedo, Elies, Empurdà, Fabregues, Farina, Farja, Feliu, Font, Fort, Gila, Graciano, Guerau, Huix, Laboria, Lauder, Ledesma, Lopes, Llorens, Martorell, Mascarós, Mata, Minyerola, Molés, Monmany, Montoliu, Mora, Morell, Morella, Noguer, Orpinell, Palerm, Pàmies, Pedro, Piera, Pla, Poal, Polo, Pons, Ravena, Redona, Redorada, Roig, Ros, Sala, Sallenta, Sans, Saura, Serra, Simó, Solà, Solera, Texidor, Travesser, Verdera, Verge, Vespa, Viódreres i Ximenes	1	0,22

Comentari

Continua la gran dispersió dels cognoms perquè és una vila d'un fort creixement demogràfic a l'Edat Moderna. Els vells cognoms de Vinaròs no han arrelat d'una forma massiva i majoritària com sol passar en viles xicotetes de l'interior del Maestrat. Per tant, observem una gran mobilitat social, un fenomen que també passa a les viles mitjanes i grans del Maestrat com Sant Mateu i Benicarló.

El cognom *Miralles* ha augmentat moltíssim, i s'ha convertit en el primer de la vila en aquest morabatí de 1608 perquè són quasi el 7% dels veïns de Vinaròs, si el comparem amb la llista que tenim de 1510. També s'han incrementat força els *Forner* (6,52%), els *Arnau i Gombau* (4,78%), seguits dels *Febrer*, *Messeguer*, *Domènech*, *Roca*, *Pujalt i Esteller*. La majoria d'aquests cognoms ja estaven fortament arrelats a finals del *xv* i principis del segle *xvi*.

Hi ha un bon grapat de cognoms habituals a la vila, uns més antics que els altres, que hi continuen, com *Alegre*, *Benrich*, *Berthomeu*, *Borràs*, *Cabanes*, *Chaler* o *Xaler*, *Figueroles*, *Forcadell*, *Gavaldà*, *Garsia*, *Gisbert*, *Johan*, *Llopis*, *March*, *Mas*, *Monfort*, *Pasqual*, *Prima*, *Quexal*, *Sabater*, *Salvador*, *Torres*, *Vilar* i *Vives*.

També observem que apareixen bastants veïns nous que a partir de llavors arrelaran a Vinaròs, com *Andreu*, *Anglès*, *Bas*, *Bonet*, *Castell*, *Coloma*, *Covarsí*, *Culla*, *Daniel*, *Farja*, *Felip*, *Fillol-Fillola*, *Flors*, *Gay*, *Gil*, *Lleó*, *Lluch*, *Mallach*, *Mata*, *Palau*, *Piera*, *Pons*, *Rabassa*, *Revest*, *Reverter*, *Triffú*, *Verdera* i *Vidal*.

Altres cognoms de Vinaròs de l'any 1510 o d'abans han desaparegut del cens de 1608 perquè estaven poc consolidats, com els *Botarell*, *Castelldacens*, *Foix*, *Mestre*, *Mir*, *Pellicer*, *Peris*, *Forces*, *Jover*, *Matheu*, *Martí*, *Aliet*, *Arbó*, *Balaguer*, *Baraqua*, *Dauder*, *Guasch*, etc.

CENS DE VINARÒS DE 1621

Aquesta llista completa de veïns pertany a l'Arxiu del Regne de València, secció Mestre Racional, i ha estat extreta i estudiada expressament per a elaborar aquest treball. És la tercera que hem localitzat ja que té una bona seqüència del veïnatge de l'època moderna de Vinaròs. Ens demostra amb tota claredat la tendència de l'augment de la població, de 175 veïns de principis del segle *xvi* a 516 veïns l'any 1621. De fet, la població vinarossenca anirà creixent fins que comença a disminuir per culpa de la Guerra dels Segadors, quan afecta directament la vila cap al 1647. El veïnatge de Vinaròs apareix presentat en diversos blocs segons l'estament social i el lloc de la vivenda. Així trobem els de l'estament reial (441 veïns), que pagaven el morabatí i vivien dins dels murs, els que vivien fora dels murs al raval

i que no eren pobres; els 46 pobres (que no pagaven morabatí) i 29 preveres de l'estament eclesiàstic, que també ha crescut proporcionalment a l'augment de la població (vegeu el plànol de la distribució de la població de Vinaròs, al final). En una nota final consta el nom del justícia i dels jurats que signaren el morabatí. En aquest document podrem comprovar la presència de les famílies més habituals i alguns canvis en altres famílies. També observem que hi ha diversos veïns nous que, a partir de llavors, arrelaran a Vinaròs, com feren els *Balle*, *Bengemin*, *Peris*, *Planosa*, *Redó*, etc. De l'anàlisi dels cognoms, en resulta la següent classificació:

COGNOMS	TOTAL	%
Forner	34	6,6
Miralles	32	6,2
Arnau	25	4,8
Messeguer	23	4,4
Gombau	19	3,6
Domènech i Febrer	17	3,3
Pujalt	14	2,7
Esteller, Ferrer i Roca	12	2,3
Rabassa i Vilar	11	2,1
Johan	7	1,6
Covarsí, Gil i Xaler	6	1,2
Garsia i Reverter	5	0,9
Berthomeu, Castell, Gavaldà, Gisbert, March, Nicolau, Palau, Pasqual, Quexal, Triffu i Vidal	4	0,7
Andreu, Culla, Ferran, Figuerola, Lleó, Mallach, Monfort, Planossa, Revest, Sabater i Vives	3	0,6
Balle o Batlle, Bas, Bendius, Benrich, Borràs, Cavaller, Coloma, Daniel, Felip, Flors, Forcadell, Gay, Huix, Llopis, Lluch, Mata, Navarro, Peris, Piera, Pons, Ramon, Redó, Ros, Salvador, Soler, Texonera, Torres i Verdera	2	0,4
Adrover, Alboria, Alegre, Anglada, Anglès, Anguera, Amel·les, Assensi, Avanti, Aznar, Badia, Balaguer, Bayarri, Bel, Beltran, Bellés, Bellregart, Bengemin, Blanchadell, Boira, Bolea, Bonet, Bosch, Bous, Brau, Bru, Cabanes, Camaro, Cambra, Canyagueral, Canyelles, Cerdà, Cister, Colom, Company, Corner, Corrau, Costa, Coves, Cros, Dalmau, Empurdà, Fabregues, Farja, Fillol o Fillola, Font, Fortunyó, Galceran, Homedes, Junyeres, Ledesma, Lorens, Llanusa, Llauder, Lleonet, Maceres, Mariner, Martorell, Marcarós, Mas, Molés, Morell, Oliver, Orfanell, Palerm, Pedro, Pinsano, Pla, Polo, Prima, Pujol, Querol, Rivera, Salafranca, Saura, Scoriguela, Segura, Senarsa, Sevilla, Sperave, Teixidor, Torrent, Travesset, Vanaus i Vespa	1	0,2

Mostra del morabatí de Vinaròs de l'any 1632 (ARV)

Comentari

En primer lloc comprovem com més d'un segle després (1510-1621) els *Forner* s'havien convertit en el cognom més habitual de Vinaròs, seguit dels *Miralles* que havia crescut molt, i dels *Arnau* que ja eren significatius a principis del xvi. També observem com han crescut les famílies de cognom *Messeguer*, *Gombau*, *Domènech* i *Febrer*, que solien ser els cognoms més habituals de la vila. Recordem que *Febrer* també era un cognom important a Benicarló i Peníscola per aquells temps. El cognoms dels *Esteller*, que arribaren del Mas dels Stellers (Sant Jordi) i que havien estat importants, el continuaven tenint 10 o 12 famílies.

Observem un conjunt de cognoms que ja eren tradicionals a principis de l'Edat Moderna i que continuen a Vi-

naròs: *Borràs*, *Chaler* o *Xaler*, *Pujalt* o *Pugalt*, *Gavaldà*, *Garsia*, *Figuerola*, *March*, *Berthomeu*, *Torres*, *Vilar*, *Salvador*, *Sabater*, *Gisbert*, *Mas*, *Vives*, etc. Alguns d'aquests han augmentat la seva presència. Trobem un bon conjunt de cognoms, que consten a la llista de l'any 1510, però que han desaparegut en la de 1621, com eren *Adell*, *Castelldacens*, *Cerveró*, *Matheu*, *Jover*, *Pellicer*, *Arbó*, *Aliet*, *Marçà*, etc. Malgrat passar la vila per una etapa d'expansió demogràfica, algunes famílies desapareixen de les llistes contributius per manca de successió masculina o per canvi de residència.

CENS DE VINARÒS DE 1632

Aquesta llista completa de veïns pertany a l'Arxiu del Regne de València, secció Mestre Racional, i ha estat extreta i estudiada expressament per a elaborar aquest treball de recerca històrica. És el quart morabatí que hem localitzat ja que té una bona seqüència del veïnatge de l'època moderna de la vila de Vinaròs. Ens demostra amb tota claredat la tendència de l'augment de la població, perquè Vinaròs arriba a una de les xifres més altes de veïnatge al segle xvii, 575 veïns. De fet, la població vinarossenca anirà creixent fins que comença a disminuir per culpa de la Guerra dels Segadors, quan afecta directament la vila cap al 1647.

El veïnatge de Vinaròs apareix dividit amb els típics estaments socials propis de l'antic règim (braç reial i braç eclesiàstic), a més dels pobres que no pagaven el morabatí. Observem un lleuger augment de la població entre 1621 i 1632. Continuen presents les famílies o cognoms més habituals en aquell segle, amb diversos canvis de posició, com els *Miralles*, que superen en nombre als *Forner*.

De l'anàlisi dels cognoms, en resulta la següent classificació:

COGNOMS	TOTAL	%
Miralles	46	8,0
Forner	30	5,2
Arnau i Gombau	23	4,0
Messeguer	22	3,8
Domènech	19	3,3
Febrer	15	2,6
Roca i Chaler o Xaler	13	2,3

Vilar	12	2,1
Esteller i Pujalt	11	1,9
Ferrer	10	1,7
Gil, Joan o Johan i Rabassa o Rabaça	7	1,2
Pasqual	6	1,1
Covarsí, Ferran, Gisbert i Reverter	5	0,8
Berthomeu, Bonet, Flors, Forcadell, Garsia, Salvador, Vidal i Vives	4	0,7
Andreu, Borràs, Coloma, Culla, Daniel, Felip, Figuerola, Fillol, Font, Gavalrà, Homedes, Llopis, March, Monfort, Peris, Piera, Quixal, Redó o Redon, Senilla, Torres i Triffú	3	0,5
Arenós, Bas, Beltran, Bellés, Belliure, Blanchadell, Boix, Bou, Brau, Camps, Castillo, Costa, Cros, Farja, Lauder, Ledesma, Lorens, Lleo, Mariner, Martell, Mata, Olmet, Palau, Pau, Pinsano, Pla, Pons, Prima, Ramón, Revest, Ros, Sabater, Texonera, Tonda, Torrent i Vanasco	2	0,3
Adrover, Alaboria, Alegre, Anglada, Agramunt, Ananti, Anglès, Anguera, Aparici, Arnelles, Asnar, Balaguer, Barberà, Bari, Beltrola, Bendich, Beneito, Benet, Bengemin, Beniguart, Bernal, Blanc, Blasco, Boira, Bolea, Bordils, Boria, Bosch, Bon, Cabanes, Camaro, Cambra, Canyagueral, Canyelles, Caselles, Castell, Castellet, Català, Cavaller, Cherta o Xerta, Cister, Company, Corrau, Coves, Dalmau, Defora, Ebrí, Empurdà, Fàbregues, Ferruç, Fort, Fresquet, Galceran, Garriga, Gay, Gilleo, Granyana, Guardia, Hola, Huguet, Huix, Junyeres, Lacer, Lanusa, Lluch, Mallach, Martí, Mars, Martorell, Mas, Mascarell, Mascarós, Monçó, Monmany, Montoliu, Navarro, Navarret, Monparler, Morell, Nicolau, Monella, Oliu, Oliver, Orfanell, Palerm, Pans, Planosa, Polo, Prat, Queralt, Querol, Riol, Romeu, Salafranca, Sanch, Sans, Saura, Scoriola, Segura, Santjoan, Sisquet, Soler, Sorita, Teixidor, Thomàs, Tort, Veguer, Verdera, Vespa i Vexell	1	0,17

Comentari

En principi, comprovem com les famílies amb el cognom *Miralles* ocupaven el primer lloc l'any 1632, superant clarament els *Forner*, que en el morabatí anterior de 1621 havia estat el cognom més habitual de Vinaròs. Per tant, en segon lloc estan els *Forner*. També creix força el cognom *Gombau*. Però en la part alta de la taula continuen gairebé els mateixos: *Arnau*, *Messeguer*, *Domènec*, *Febrer*, *Roca*, *Chaler* (el *Xaler* medieval ara castellanitzat), *Vilar*, *Esteller*, *Pujalt* i *Ferrer*. Aquests van ser els cognoms més habituals de la ciutat de Vinaròs a l'Edat Moderna i ho continuaran sent.

En un tercer bloc (menys de deu cognoms), trobem un conjunt de famílies amb un cognom d'origen medieval o modern, que s'anaven consolidant a la vila, com els *Johan*, *Covarsí*, *Gil*, *Xaler*, *Garsia*, *Reverter*, *Berthomeu*, *Ferran*, *Figuerola*, *Fors*,

Forcadell, *Salvador*, *Vidal*, *Vives*, etc. Uns altres cognoms que havien tingut més presència però que el 1632 havien disminuït significativament, com *Gavalrà*, *Nicolau*, *Gay*, *Lleó*, *Benrich*, *Cabanes*, *Castell*, *Lluch*, *Palau*, *Prima*, *Sabater*, etc. Alguns ja havien desaparegut, com *Balle*, *Bel*, *Cerdà*, *Colom*, *Fortunyo*, *Ledesma*, *Maceres*, *Segura*, *Sevilla*, *Rivera*, *Pedro*, *Senarsa*, *Travesset*, *Vanaus*, etc., perquè eren els cognoms de les famílies amb poca presència a la vila. Finalment, en trobem un petit grup de nous: *Barberà*, *Beneito*, *Fàbregues*, *Empurdà*, *Mascarell*, *Monmany*, *Monçó*, *Queralt*, *Saura*, *Thomàs*, *Tort*, *Vanasco*, *Veguer*, *Vexell*, etc., que tindran poca continuïtat.

CENS DE VINARÒS DE 1662

Aquesta llista completa de veïns pertany a l'Arxiu del Regne de València, secció Mestre Racional, i ha estat extreta i estudiada expressament per a elaborar aquest treball de recerca històrica. És el cinquè morabatí que hem localitzat ja que té una bona seqüència del veïnatge de l'època moderna de la vila de Vinaròs. Ens demostra amb tota claredat la disminució evident de la població vinarossenca per culpa de la Guerra dels Segadors, que va afectar aquesta vila, especialment al final, entre els anys 1648 i 1650, a causa dels bombardejos enemics, la pesta bubònica i la fugida de la gent per por de la guerra. En aquest morabatí hi trobem només 334 veïns. Per tant, Vinaròs, que l'any 1646 tenia 588 veïns, havia perdut 254 famílies. El veïnatge de Vinaròs apareix dividit amb els típics estaments socials propis de l'antic règim: braç reial (287 veïns), braç eclesiàstic (22 preveres) i braç nobiliari (2 veïns), a més de 23 pobres que no pagaven l'impost del morabatí. Continuen presents les famílies o cognoms més habituals en aquell segle, amb diversos canvis pel fort impacte de l'emigració i la desaparició o la mort de molts veïns com a conseqüència de la guerra. De l'anàlisi dels cognoms, en resulta la següent classificació:

COGNOMS	TOTAL	%
Miralles	29	8,7
Domènec	12	3,6
Forner	11	3,3
Johan	10	3,0
Arnau, Chaler i Roca	9	2,7

Esteller i Gombau	7	2,0
Messeguer	6	1,8
Belliure, Febrer i Garsia	5	1,5
Ferrer, Gisbert, Lluch, Pasqual, Peris, Pujalt, Vidal i Vilar	4	1,2
Anglès, Llopis, Pons, Prima, Quixal, Rabassa, Sabater, Sancho i Ximeno	3	0,9
Andreu, Banasco, Baxano, Bo, Borràs, Comes, Flos, Jordà, Leonart, Martorell, Nicolau, Oliver, Palau, Piera, Planchadell, Regart, Reverter, Torrent i Verdera	2	0,6
Adrover, Agramunt, Altabella, Arcos, Ariño, Balada, Baldominos, Bargalló, Baró, Bas, Bel, Bendius, Bernat, Berthomeu, Bonet, Bordils, Bosch, Brau, Cambra, Camós, Cano, Cañagual, Carbó, Cartés, Caselles, Català, Cavaller, Ciprés, Covarsí, Costa, Cruz, Culla, Dalmau, Daniel, Darau, Escribano, Astarach, Esteve, Far, Felicio, Felip, Feliu, Fera, Ferran, Fita, Franch, Gallur, Gassó, Gauxachs, Gavalda, Gecondino, Ginesta, Givert, Gilavert, Godés, Grau, Guarch, Guerau, Guílló, Guiot, Guixara, Homedes, Illes, Ledesma, Luz, Llanussa, Llombart, Llorens, Lloret, Majeres, Major, Mallach, March, Mariner, Martí, Martines, Marraco, Mas, Moles, Morales, Noguera, Oliu, Orfanell, Pena, Planossa, Polo, Poll, Ponsich, Prunyonosa, Rabel, Rafelles, Redó, Ribera, Roman, Ruent, Russo, Ruz, Sales, Salvador, San Joan, Santo, Sastre, Segarra, Sevilla, Soler, Torres, Triffu, Uguet, Urgelles, Valmanya, Vallès, Veguer i Verba.	1	0,3

Comentari

En primer lloc observem una gran disminució de veïns, és a dir, de les famílies més habituals de Vinaròs; algunes es van reduir un 50%. Continuen en primer lloc els *Miralles* (8,7%), però passen de 46 a 29 veïns. Els *Forner* han baixat al tercer lloc i els *Domènec* passen al segon. També continuen essent habituals, amb una bona presència, els *Johan* o *Joan*, *Arnau*, *Chaler*, *Roca*, *Esteller*, *Gombau* i *Messeguer*. Amb menys quantitat, els *Febrer*, *Ferrer*, *Lluch*, *Pasqual*, *Peris*, *Pujalt*, *Vidal*, *Vilar*, i també baixen els cognoms *Anglès*, *Llopis*, *Pons*, *Prima*, *Quixal*, *Rabassa*, *Sabater*, *Sancho*, *Torres*, *Triffú*, etc. Creixen prou els *Belliure*, que eren bastant nous a la vila, i baixen força les famílies *Covarsí*. Les dues famílies que han aconseguit el títol nobiliari són els *Prima* (Juan Batiste Prima) i els *Gavalda* (Pedro Gavalda).

Desapareixen de Vinaròs per culpa d'aquell conflicte bèl·lic, segons el morabatí de 1662, algunes famílies que havien tingut una bona presència i persistència a la vila, com els *Alegre*, *Cabanes*, *Castell*, *Coloma*, *Farja*, *Figueroa*, *Fillo-la*, *Gay*, *Gil*, *Lleó* o *Leo*, *Mata*, *Revest* i *Vives*. Alguns cognoms

desapareixen definitivament, però altres ho fan uns quants anys després de la guerra. També desapareixen altres cognoms amb molt poca presència, com ara *Alaboria*, *Anglada*, *Ananti*, *Anguera*, *Aparici*, *Arnelles*, *Asnar*, *Barberà*, *Balaguer*, *Bari*, *Beltróla*, *Beneito*, *Benet*, *Bernal*, *Blanc*, *Blasco*, *Boira*, *Boix*, *Bolea*, *Bou*, *Camaró*, *Castellet*, *Coves*, *Defora*, *Ebrí*, *Empordà*, *Fàbregas*, *Ferruç*, *Fort*, *Fresquet*, *Galceran*, *Garriga*, *Granayana*, *Guardia*, *Hola*, *Huix*, *Junyeres*, *Laser*, *Monparler*, *Mascarós*, *Montsó*, *Prat*, *Queralt*, *Querol*, *Riol*, *Romeu*, *Salafranca*, *Sisquet*, *Sorita*, *Teixidor*, *Thomàs*, *Scoriola*, *Texonera*, *Tonda*, *Tort*, *Urgelles*, *Veguer*, *Vespa*, *Vexell*, etc.

Finalment, trobem uns pocs veïns nous, amb poca presència, com *Ximeno*, *Baxano*, *Bo*, *Comes*, *Arcos*, *Ariño*, *Balada*, *Godés*, *Grau*, *Noguera*, *Rabel*, *Russo*, *Ruz*, *Santo*, *Sastre*, *Valmanya*, etc.

CONCLUSIONS

Per acabar aquesta recerca demogràfica volem presentar un quadre que resumeix l'evolució de tots aquells cognoms que van tenir més presència i persistència en el lloc i vila de Vinaròs des del segle XIV fins a finals del segle XVII. Però també unes conclusions sobre aquest estudi del veïnatge, dels cognoms vinarossencs i de les professions urbanes o artesanes, a més de l'agricultura, la ramaderia i la pesca.

A la població medieval li va costar arrelar-se al lloc anomenat *Vinalaroç* perquè va estar sotmesa a un seguit de problemes generals com les pestes (1348 i 1450), les guerres (1248, 1332, 1451-1461) i, especialment al segle XIII, per ser una vila a la vora del mar i poc protegida de les invasions marítimes. Per aquestes raons d'inseguretat, males collites, fams, dependència administrativa de Peníscola, etc., la població estarà força minvada respecte a altres del Maestrat. Vinaròs, que solia tenir entre 90 i 118 focs, era la vila més xicotera de la batllia de Peníscola durant tota l'Edat Mitjana. Va ser en l'etapa medieval quan es van consolidar unes quantes famílies que creixeran i persistiran, com els *Arnau*, *Berthomeu*, *Botarell*, *Castelldacens*, *Domènec*, *Esteller*, *Febrer*, *Ferrer*, *Foix*, *Forner*, *Gavalda*, *Llebra*, *Mestre*, *Mir*, *Miralles*, *Nicolau*, *Pellicer*, *Prima*, *Pujalt*, *Rovira*, *Roqua*, *Torres*, *Vilalbí*, *Vives*, *Xaler* i algunes més. Molts d'aquests cognoms continuaran i uns pocs desapareixeran

a l'Edat Mitjana. Sense oblidar les limitacions que suposa treballar amb llistes parcials.

La població moderna va continuar creixent, encara més, fins que va tenir els ensurts de la Guerra de les Germanies (1520-1523), la dels Segadors (1640-1651) i la de Successió (1700-1707). Però des de finals del segle XVI la vila de Vinaròs passa a ser capdavantera en població, de la batllia de *Paníscola*. Així l'any 1608 Vinaròs ja tenia 460 veïns, mentre que Benicarló només en tenia 332 i Peníscola uns 290. Observem que bastants dels vells cognoms medievals continuen presents, com per exemple *Arnau*, *Berthomeu*, *Domènec*, *Esteller*, *Febrer*, *Ferrer*, *Forner*, *Gavaldà*, *Gombau*, *Miralles*, *Prima*, *Pujalt*, *Roca*, *Torres*, *Xaler*, etc. Uns pocs cognoms medievals van desaparèixer de les llistes modernes, com els *Botarell*, *Castelldacens*, *Foix*, *Llebra*, *Mestre*, *Mir*, *Pellicer*, *Rovira*, *Vilalbí*, etc., mentre que altres de nous es van incorporar amb força a la vila moderna, com els *Borràs*, *Covarsí*, *Flos*, *Forcadell*, *Figuerola*, *Garsia*, *Gil*, *Gisbert*, *Joan*, *March*, *Messeguer*, *Pasqual*, *Peris*, *Quexal*, *Rabaça*, *Reverter*, *Sabater*, *Triffú*, *Vidal*, *Vilar*, etc. Com podem comprovar en el quadre que presentem a continuació.

Respecte a les professions, les dades estan condicionades a la limitada informació dels morabatins. No estan representades totes, però d'alguns anys hi trobem força informació. Observem com a partir del segle XVI, quan els vilatans surten a viure fora de les muralles medievals, comencen a créixer les professions artesanals i els tallers pels ravals de fora murs. Famílies amb gran presència com els Miralles, Forner, Arnau, Messeguer, Roca, etc. tenen molts representants en aquestes feines artesanals: ferrers, fusters, calafatadors, teixidors, sabaters, espartenyers, corders, esparters, paraires, boters, etc. També hi ha unes quantes famílies que treballen en les tres feines més importants de la vila medieval (llauradors, pastors i pescadors). La llarga nòmina de mariners i sastres a partir de 1632 és deguda a la gran presència de soldats quan el país es preparava per a les guerres de mitjan segle XVII. Lògicament, també trobem altres professions com notaris, mercaders, apotecaris, hostalers, forners, botiguers, etc., però la que sobresurt és la dels religiosos o preveres.

COGNOMS	s. XIV	s. XV	1510	1608	1621	1632	1662	Total
Adell	0	1	3	0	0	0	0	4
Adrover	0	0	0	1	1	1	1	4
Alegre	0	1	2	1	1	1	0	6
Andreu	0	0	0	2	4	3	2	11
Anglès	0	0	0	2	1	1	3	7
Arnau	0	8	10	22	25	23	9	97
Bas	0	0	0	1	2	2	1	6
Benrich/Bendius	0	0	1	2	2	1	1	7
Berthomeu	4	1	3	3	4	4	1	20
Bonet	0	0	0	1	1	4	1	7
Borràs	0	0	3	4	2	3	2	14
Botarell	5	4	1	0	0	0	0	1
Cabanes	1	1	1	3	1	1	0	8
Castell	0	1	0	2	4	2	0	8
Castelldacens	1	2	5	0	0	0	0	8
Chaler/Xaler	1	2	3	6	6	13	9	40
Coloma	0	0	0	2	2	3	0	5
Covarsí	0	0	0	4	6	5	1	16
Culla	0	0	0	1	3	3	1	8
Daniel	0	0	0	1	2	3	1	7
Domènec	4	2	4	15	17	19	12	73
Esteller/Steller	0	1	11	10	12	11	7	52
Farja	0	0	0	1	1	2	0	4
Febrer	1	2	7	18	17	15	5	64
Felip	0	0	0	2	2	3	1	8
Ferran	0	0	0	0	3	5	1	9
Ferrer	1	1	1	10	12	10	4	38
Figuerola	0	1	3	3	3	3	0	13
Fillo-l-a	0	0	0	3	1	3	0	7
Flors	0	0	0	3	2	4	2	11
Forcadell	0	3	0	2	2	4	1	12
Foix	3	2	0	0	0	0	0	5
Forner	2	2	11	30	34	30	11	122
Garsia	0	0	2	3	5	4	5	19
Gavaldà	2	2	8	5	4	3	1	25
Gay	0	0	0	2	2	1	0	5
Gil	0	0	0	8	6	7	0	21
Gisbert	0	0	1	3	4	5	4	17
Gombau	0	1	5	22	19	23	7	77

Johan/Joan	0	1	2	3	7	7	10	30
Llebra	3	0	0	0	0	0	0	3
Lleo/Leó	0	0	0	3	3	2	0	8
Llopis/Lopis	0	0	1	1	2	3	3	10
Lluch	0	0	0	2	2	1	4	9
Mallach	0	0	0	2	3	1	1	7
March	0	0	3	4	4	3	1	15
Mas	0	0	1	2	1	1	1	6
Mata	0	0	0	1	2	2	0	5
Messeguer	0	1	3	17	23	22	6	72
Mestre/Maestre	2	2	0	0	0	0	0	4
Mir	3	2	1	0	0	0	0	6
Miralles	3	4	6	32	32	46	29	152
Montfort	0	0	2	4	3	3	0	12
Nicolau	1	1	0	5	4	1	2	14
Palau	0	0	0	3	4	2	2	11
Pasqual	0	0	1	4	4	6	4	19
Pellicer	0	2	2	0	0	0	0	4
Peris	0	0	1	0	2	3	4	10
Piera	1	0	0	1	2	3	2	9
Pons	0	0	0	1	2	2	3	8
Prima	1	3	1	2	1	2	3	13
Pujalt/Pugalt	4	1	2	11	14	11	4	47
Quexal/Quixal	0	0	1	5	4	3	3	16
Rabaça/Rabassa	0	0	0	7	11	7	3	28
Revest	0	0	0	3	3	2	0	8
Reveter	0	0	0	4	5	5	2	16
Rovira	3	0	0	0	0	0	0	3
Roca/Roqua	1	7	11	14	12	13	9	67
Sabater	0	0	2	3	3	2	3	13
Salvador	0	0	2	2	2	4	1	11
Torres	3	1	3	3	2	3	1	16
Triffu/Trifu	0	0	0	2	4	3	1	10
Verdera	0	0	0	1	2	1	2	6
Vidal	0	0	0	3	4	4	4	15
Vilalbí	4	0	0	0	0	0	0	4
Vilar	0	0	3	7	11	12	4	37
Vives	1	0	1	2	3	4	0	11

BIBLIOGRAFIA

- ALBIOL VIDAL, Sebastián (2003): *Establiments de Vinaròs*, Ed. Centre d'Estudis del Maestrat, col·lecció «Història», n. 4.
- (2007): *Esplendor y declive económico de Vinaròs (1875-1931)*, Ed. Caixa Vinaròs.
- BAILLA PALLARÉS, Miquel Àngel (2008): *Lloc, vila i ciutat: evolució urbana de Vinaròs (segles XIII-XX)*, Ed. Antinea, Vinaròs.
- BARREDA EDO, Pere-Enric (2007): *Benassal. Recull bibliogràfic de textos*, volum IV, Ed. Ajuntament de Benassal, Universitat Barcelona, IEC i la Fundació Carles Salvador.
- BERNAT MARTÍ, Joan Serafi - BADENES MARTÍ, Miquel Àngel (1994): *Creimiento de la población valenciana. Análisis y presentación de los censos demográficos*, Ed. Alfons el Magnànim, Generalitat Valenciana.
- BORRAS JARQUE, Joan Manuel (1929): *Història de Vinaròs*, Ed. Catòlica Correo de Tortosa.
- DIAZ MANTECA, Eugeni (1986): «Notas a la Carta de Población de Benicarló, 1236», *Notas históricas de Benicarló*, Ed. Ajuntament de Benicarló.
- *Libro de Poblaciones y Privilegios de la Orden de Santa Maria Montesa (1234-1429)*, Ed. Diputació de Castelló.
- ESCOLANO, Gaspar (1611): *Segunda parte de la década primera de la historia de la insigne y coronada ciudad y Reino de Valencia*, València, Pere Patrici Mey, Diputació.
- FERRER NAVARRO, Ramón (2007): «Ullada a l'antroponímia medieval de Sant Mateu», *Actes de la I Jornada d'Onomàstica, Sant Mateu 2006*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- FERRERES NOS, Joan (1985): *Aproximació a la història de Sant Jordi del Maestrat*, col·lecció «Quaderns», n. 4, Ed. Centre d'Estudis del Maestrat (CEM).
- (2008): *Aproximació a la població medieval i moderna de la Salzedella*, *El Butlletí del CEM*, n. 90, Centre d'Estudis del Maestrat, pp. 58-85.
- (2008): «El Maestrat dels castells i les muralles», dins el llibre del xxv aniversari del Centre d'Estudis del Maestrat, *El Maestrat històric*, col·lecció «Aproximació a la història dels nostres pobles», n. 1, Ed. Centre d'Estudis del Maestrat.
- (2009): *Territori, població i economia de la Batllia de Cervera a l'edat mitjana*, col·lecció «Història», n. 11, Ed. Centre d'Estudis del Maestrat.
- (2009): *L'esplendorosa Traiguera renaixentista*, col·lecció Aldebaran, n. 75, Ed. Antinea, Vinaròs.
- (2010): *Benicarló: Aproximació al veïnatge del període medieval i modern*, *El Butlletí del CEM*, n. 83.
- (2013): *La comanda d'Alcalà de Xivert i els seus llocs en l'edat mitjana. Territori, població i economia*, premi Vicent Giner, col·lecció «Història», n. 15, Ed. Centre d'Estudis del Maestrat.

- (2013): «Veïnatge de la vila de Vinaròs el 1621», dins *Terres de Cruïlla. Estudis sobre les comarques de la diòcesis de Tortosa*, Onada Edicions, Barçella, n. 14.
- FUSTER BALLESTER, Gemma (1986): «Regimen de gobierno de la villa de Benicarló a través de sus ordenanzas municipales», dins *Notas históricas de Benicarló*, Ed. Ajuntament.
- GARCIA EDO, Vicente (1977): *El Archivo de la Orden de Montesa. Catálogo de los legajos de papeles de la orden de Montesa conservados en el archivo del Reino de Valencia*, (tesina), Onda.
- (1978): *Ordenanzas Municipales de Benicarló de comienzos del siglo xv*, Ed. Ajuntament de Benicarló.
- GARCIA EGEA, Maria Teresa (1993): *La visita Pastoral a la diòcesis de Tortosa del obispo Paholac, 1314*, Ed. Diputació de Castelló.
- GARCIA-GUIJARRO RAMOS, Luís (1978): *Datos para el estudio de la renta feudal Maestrat de la orden de Montesa en el siglo xv*, Ed. Alfons el Magnànim, València.
- GUINOT RODRÍGUEZ, Enric (1986): *Feudalismo en expansión en el norte valenciano*, Ed. Col·lecció universitària de la Diputació de Castelló, Castelló.
- (1991): *El llibre de Privilegis de Peníscola, Vinaròs i Benicarló*, Ed. Ajuntament de Vinaròs.
- (1999): *Els fundadors del Regne de València*, Ed. 3 i 4, València.
- HALPERIN DONGHI, Tulio (1980): *Un conflicto nacional: moriscos y cristianos viejos en València*, Ed. Institut Alfons el Magnànim.
- HERNANDEZ RUANO, Javier (1998): *Justicia y Gobierno en Benicarló (1521-1809)*, Ed. Ajuntament de Benicarló.
- (2006): *La hora de los litigios*, Ed. Biblioteca Valenciana, València.
- MARTÍN DE VICIANA (1564): *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su Reino*, vol. III, 1888, Ed. València.
- MIRALLES I PORCAR, Jesús (1983): «Població del Maestrat de Montesa de l'any 1492», Ed. Butlletí del CEM, n. 1, pp. 22-24.
- (1985): «Dades sobre la població en l'època preestadística. Atzaveta del Maestrat», Ed. Butlletí del CEM, n. 10, pp. 47-52.
- MIRALLES SALES, Josep (1992): «Año 1323. Cambio de Fuero en Salzadella», Ed. Butlletí del CEM, n. 38, pp. 15-19.
- OLLICH I CASTANYER, Imma (1988): *Camp i ciutat a la Catalunya del segle XIII*, Ed. Eumo, Vic.
- PEREZ FUERTES, Pedro (1985): *Reconquista de Morella y el Maestrazgo. Sus cartas pueblas y primera repoblación*, Ed. CEM, Benicarló.
- QUEROL COLL, Enric - MUÑOZ SEBASTIAN, Joan Hilari (2004): *La Guerra dels Segadors a Tortosa (1640-1651)*, Ed. Fundació Privada Duran-Martí, Tortosa.
- ROIG VIDAL, Joan (2008): *Nobles i benestants al Montsià*, col·lecció La Barçella, n. 9, Ed. Onada, Benicarló.
- SANCHEZ ALMELA, Elena (1985): *El llibre de privilegis de la vila de Sant Mateu (1157-1512)*, Ed. Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Castellón.
- SIMÓ CASTILLO, Juan Bautista (1986): «Benicarló, de árabe a cristiano», *Notas históricas de Benicarló*, Ed. Ajuntament de Benicarló.
- SIMÓ CASTILLO, Juan Bautista - MILIAN BOIX, Manuel (1983): *El Maestrazgo Histórico y Morella (puertos y comarca). Historia y Arte*, Ed. Impremta Castell, Vinaròs.
- VALLDECABRES RODRIGO, Rafael (2002): *El cens de 1510. Relació dels focs valencians ordenada per les Corts de Montsó*, Ed. Universitat de València.

ESTUDI TOPONÍMIC DE LES PARTIDES DE VINARÒS. ANÀLISI I SISTEMATITZACIÓ

Marga Gil
Rosa Moros

1. INTRODUCCIÓ

L'objectiu del treball és justificar, a partir de l'etimologia i la documentació històrica, la forma dels topònims de les partides de Vinaròs. En treballs anteriors (Gil - Moros, 2009) vam recollir i fixar la toponímia rural viva del terme, i en aquest document volem mostrar el perquè d'aquestes formes, centrant-nos en les partides. Per tal de contrastar i confirmar les dades obtingudes a partir de la recerca filològica i documental, hem justificat el topònim, sempre que ha estat possible, amb raons històriques, econòmiques o geogràfiques.

Entenem que el treball contribueix al manteniment dels topònims genuïns de la localitat, evitant l'abús de nomenclatures desarrelades que empobreixen el nostre paisatge lingüístic.

Però també contribueix a la normalització del català. La fixació dels topònims, tenint en compte que formen part del patrimoni lèxic del territori, n'estableix la normalitat gràfica per al ple ús en tots els àmbits de la vida pública. Es cerca, doncs, la utilització efectiva en documentació, premsa i senyalística.

Som conscients que en la tasca de normalització també hi intervé el consens: si el topònim no s'accepta, no s'usa. La nostra és una proposta subjecta a futures modificacions, si hi apareixen noves dades basades en estudis o nous documents que justifiquen altres opcions.

2. METODOLOGIA

L'estudi toponímic enceta diverses línies d'investigació complementàries quan, a partir d'un recull de formes orals o dialectals, hi ha la necessitat de fixar la paraula normativa. Aquesta fixació demana una aproximació flexible i polièdrica a l'objecte d'estudi mitjançant diverses disciplines i fonts d'informació. Amb tot, i a pesar d'utilitzar com a bases les diferents aproximacions, som cautes a l'hora d'establir el topònim, sabedores que al cap i a la fi les formes que proposem són això, propostes.

El treball de camp ens ha demostrat que la toponímia és un camp massa relliscós (deformacions dialectals, pèrdua de significat per canvi d'ús del terreny o per desús de la paraula, fixació escrita amb errades per desconeixement de la llengua, topònims transportats...) per a fer afirmacions contundents.

La complexitat que suposa resseguir el camí des del nom al significat i a l'inrevés, ens demana en un primer moment una recerca etimològica sistemàtica. Així, ens hem centrat a establir l'etimologia dels topònims a través d'*OnCat*,¹ i *DECat*,² fins i tot la d'aquells que ens han semblat més obvis.

1. Joan Coromines (1994-1996): *Onomasticon Cataloniae*, Curial, Barcelona.

2. Joan Coromines (1983-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial, Barcelona

Al mateix temps, hem completat la tasca amb la recerca en la documentació de l'Arxiu Històric Municipal de Vinaròs i de l'Arxiu Parroquial. En documents com els establiments del segle XVII, els protocols notariais del segle XVII i els padrons generals de riquesa de segle XIX. Alguna de la informació trobada als arxius s'ha contrastat amb estudis ja publicats sobre aquests documents.

La recerca es completa amb la consulta de publicacions sobre toponímia i estudis monogràfics locals. S'estableix així la relació entre el significat trobat en aquests treballs i la realitat històrica, geogràfica i econòmica del poble que constitueix el nexa necessari entre el mot i el territori.

Finalment hem contrastat tota aquesta recerca amb el recull toponímic realitzat mitjançant enquestes orals, durant els anys 1994 i 2003, a diversos informants que desenvolupaven activitats relacionades amb el camp.

La majoria de les formes normalitzades que proposem coincideixen amb els topònims vius recollits durant aquesta etapa i modificats segons les normes ortogràfiques.

Per últim, hem sistematitzat totes les formes trobades en camps semàntics i taules.

3. SISTEMATITZACIÓ DELS TOPÒNIMS

Hem agrupat els 41 topònims en 12 camps semàntics o sèries, on s'estableix la relació topònim-territori. En cada camp semàntic es fa una introducció general on s'exposa el raonament històric, filològic, geogràfic, o documental que explica aquesta relació.

Cadascun dels camps semàntics conté una taula que organitza la informació arreglada tenint en compte els següents apartats:

- Topònim normalitzat: on es fa la proposta a partir de les dades recollides.
- Topònim documentat: on es té en compte una ordenació cronològica, de més antic a més recent, i on la darrera forma correspon a fonts orals.
- Etimologia: on s'inclou, a més, el significat del topònim. Hem cercat l'ètim originari sense tenir en compte les derivacions. En casos concrets, derivats, hem cercat el significat actual en el *DIEC*.

3.1. ESPAIS HUMITS TEMPORALS

Aquests concepte és proposat pel professor Joan F. Mateu Bellés (2007: 163-176) per tal de trobar la causa geogràfica d'alguns topònims dels corredors prelitorals del Maestrat.

Malgrat que els topònims estudiats per nosaltres pertanyen a una zona litoral, considerem que moltes de les seues observacions poden ser aplicables al nostre territori.

Així, quan parlem d'espais humits temporals ens referim a zones on hi ha una acumulació hídrica de manera no permanent. Aquests entollaments transitoris poden ser causats per aigües que provenen del subsòl, i que es mantenen per la impermeabilitat de la roca, o bé per precipitacions intenses que poden mantenir-se durant hores o fins i tot per més temps. La grandària d'aquests espais també varia. Podríem estar parlant des de llacunes i aiguamolls fins a clots i basses.

En el cas de Vinaròs estem parlant d'un territori bàsicament càrstic on trobaríem clots i zones entollades de manera temporal. Això explicaria molts topònims que actualment serien de difícil comprovació a causa dels successius aprofitaments i transformacions del terreny.

Es tractaria, per tant, de topònims que fan referència a zones humides en el cas de la partida anomenada *los Ameradors*, i en el cas de les partides *les Basses*, *les Bassetes*, *les Cometes* i *les Morteres* el significat es referiria als clots, que es formen en el terreny.

TOPÒNIM NORMALITZAT	TOPÒNIM DOCUMENTAT	ETIMOLOGIA I SIGNIFICAT
los Ameradors	1615: <i>L'Amerador</i> 1647: <i>La merador</i> 1811: <i>Partida del amerador</i> 1820: <i>Partida del Amerador</i> 1994-2003: <i>Los Ameradors</i>	Del llatí EMERARE, MERUS (<i>DECat</i> , i: 263) «Amerar, mullar una cosa en aigua o altre líquid»
les Basses les Bassetes	1615: « <i>Et cum itinere de Traygera eo de les Bases'</i> 1811: <i>Partida de la Balsa, de la Baseta, de les Basses, de les Bassetes, de la Basa, de la Balsa de mas arriba, de la Balsa de abajo</i> 1820: <i>Partida de la Baseta, partida de la Balsa</i> 1994-2003: <i>Les Basses i Les Bassetes</i>	Protohispanic i probablement preindoeuropeu *BARSA O BASSA (<i>DECat</i> , i: 702) «Clota poc fonda en el sòl on es recullen aigües de pluja o de regatge»

les Cometes	1606: <i>La Cometa dita la més amunt</i> 1647: <i>La Cometa</i> 1811: <i>Partida de la Cometa, de les Cometes</i> 1820: <i>Partida de la Cometa i Partida de les Cometes</i> 1994-2003: <i>Les Cometes</i>	Del cèltic CUMBOS (<i>DECat</i> , II: 848) «Depressió en un carst» (<i>DIEC</i> : 392)
les Morteres	1615: <i>Partida dicta de la Murtera</i> 1811: <i>Partida de la Murtera</i> 1820: <i>Les Murteres, partida de la Murtera</i> 1994-2003: <i>Les Morteres</i>	Del llatí MORTARIUM (<i>OnCat</i> , v: 408) «En toponímia valenciana, tolls, fonts i forats, llocs de forma enclotada com la d'un morter»

3.2. ORÒNIMS

Vinaròs és una plana amb dos punts elevats: el puig de la Parreta, amb 111 m d'alçada, i lo Puig de la Misericòrdia, amb 166 m. Aquest últim és, doncs, el punt més elevat i una referència paisatgística immutable.

La formació del topònim *lo Puig* respon al mecanisme segons el qual un nom comú apel·latiu es converteix en nom de lloc perquè designa un indret únic. El nom de l'elevació, per tant, és el que dona nom a la partida *los Pujos* amb una forma de plural que trobarem en moltes partides i que comentarem més endavant.

Tenint com a referència aquest punt més elevat s'explicarien els noms de les partides de *les Planes*, *les Planes Altes*, *les Planetes* i *les Soterranyes Altes* i *Baixes*. En tots els casos el nom indica una situació geogràfica inferior de la partida, si es compara amb l'elevació del Puig.

Pel que fa a l'orònim *cova del Vent*, el significat és clar i es tractaria d'un genèric associat al nom d'un fenomen meteorològic bastant comú en la nomenclatura toponímica. El topònim rebria segurament el nom d'una balma topografiada en aquesta mateixa partida (SICE-CS, 2014).

TOPÒNIM NORMALITZAT	TOPÒNIM DOCUMENTAT	ETIMOLOGIA
los Pujos	1615: <i>Lo Puig</i> 1811: <i>Partida del Puich, el Puig, el Puch, sierra del Puig, del Puig de la Misericòrdia, del Puig de la Virgen</i> 1820: <i>Partida del Puig</i> 1994-2003: <i>Los Pujos</i>	Del llatí PODIUM (<i>DECat</i> , VI: 853) «Puig, turó»
les Planes les Planes Altes les Planetes	1615: <i>La Plana la més avall</i> 1811: <i>Partida de la Plana, de las Planas, de la Planeta</i> 1820: <i>Les Planes i les Planes Altes i les Planetes</i> 1994-2003: <i>Les Planes, Les Planes Altes, Les Planetes</i>	Del llatí PLANUS, -A, -UM (<i>DECat</i> , IV: 578) «Pla, planer»
les Soterranyes Altes les Soterranyes Baixes	1615: « <i>itinere de la Soterrania</i> ' 1647: <i>La Soterrania</i> 1811: <i>Partida de la Soterrania, Soterrania, Soterranea, Soterranea de mas arriba</i> 1994-2003: <i>Suterranyes, Sutarranyes, Sutarranyes Altes i Baixes, Suterranya Alta i Baixa, Les Soterranyes Altes i Baixes</i>	Del llatí [?] SUBTERRANEA (<i>OnCat</i> , VI: 456) «Subterrània»
la Cova del Vent	1606: « <i>Partida dicta La Cova del Vent</i> » 1811: <i>Partida de Cova del Vent</i> 1820: <i>La Cova del Vent</i> 1994-2003: <i>La Cova del Vent</i>	Del llatí CAVUS, -A, -UM (<i>DECat</i> , II: 1021) «Cova, caverna». Del llatí VENTUS (<i>DECat</i> , IX: 121) «Vent»

3.3. COMPOSICIÓ DEL TERRENY

Tot el sòl de Vinaròs és calcari, margues i conglomerat. En el cas de la partida *l'Argamassa*, podem parlar d'una zona amb un terreny format per argila barrejada amb calç, és a dir, argamassa natural.

Un cas diferent el trobem en el topònim *lo Saldonar*, partida que rep el nom del barranc que la delimita i que indica que es tracta d'un espai on es devia concentrar el sauló arrossegat per l'aigua des de la zona de la Sénia-Ulldecona. Es tracta de la forma dialectal *saldó* per *sauló*, amb el significat d'arena, que pràcticament ha deixat de tenir contingut per als parlants actuals.

La partida del Saldonar és de recent creació ja que no apareix en la documentació consultada perquè la zona que ocupa ha estat anomenada històricament partida dels Boverals. Aquesta encara existeix i ha anat reduint el seu territori inicial a causa de la creació de noves partides.

TOPÒNIM NORMALITZAT	TOPÒNIM DOCUMENTAT	ETIMOLOGIA
l'Argamassa	1615: <i>La Arganasa</i> 1647: <i>La argamassa</i> 1811: <i>Partida de la Argamassa, de les Argamases</i> 1820: <i>Partida de la Argamasa</i> 1994-2003: <i>Les Argamasses, l'Argamassa</i>	Preromà o compost del segle II: MASSA, «massa», amb un element possiblement preromà (DECat, I: 365) «Mescla de calç, sorra i aigua»
lo Saldonar	1994-2003: <i>Lo Saldonar</i>	Del llatí SABULO -ONIS (DECat, VII: 718) «Areneta grossa o mena de graveta»

3.4. FITÒNIMS

El poc gruix del sòl, amb poca matèria orgànica per manca de boscos i la ràpida filtració de l'aigua, ha fet que, durant segles el nostre no haja estat un terreny apropiat per al regadiu (horta, fruiters...) i sí per a carrasques, garrofers, oliveres i vinyes que tenen arrels profundes i no els cal excessiva aigua. Els fitònims recollits responen a aquesta realitat. Així tindriem *les Carrasques*, *los Dos Vilars* i *la Parreta*.

En el cas de *les Carrasques*, la partida comparteix nom amb el barranc de la Carrasca que la delimita en una de les seues parts. Segons Moreu-Rey, la classe arbòria que apareix més representada en els fitònims és la que fa referència a la família *Quercus* (1999: 63).

El topònim *los Dos Vilars* es forma a partir del substantiu comú concretat amb el numeral, de manera que el converteix en una referència identificable. *Vilar* és una metàtesi d'*olivar*, comuna al Maestrat i als Ports de Morella i que designa un camp d'oliveres. Aquesta forma dialectal, que es manté viva en altres pobles, ha deixat d'emprar-se en la parla local.

En la mateixa línia de vegetació pròpia de la terra poc fèrtil, trobaríem el fitònim *la Parreta*, herba silvestre, pròpia de les petites elevacions del Maestrat. El nom d'aquesta herba té la forma fixada ja amb el diminutiu.

TOPÒNIM NORMALITZAT	TOPÒNIM DOCUMENTAT	ETIMOLOGIA
les Carrasques	1811: <i>Partida de la Carrasca</i> 1820: <i>Partida de la Carrasca</i> 1994-2003: <i>Les Carrasques</i>	Arrel preromana KARR- (DECat, IV: 390) «Alzina»
los Dos Vilars	1606: « <i>Partida dicta dels dos Vilars</i> ' 1811: <i>Partida dels dos Vilars</i> 1820: <i>Partida dels dos Vilars</i> 1994-2003: <i>Los Dos Vilars</i>	Del llatí OLIVA (DECat, VI: 48) «Camp d'oliveres»
la Parreta	1615: <i>La Parreta</i> 1811: <i>Partida de la Parreta, de les Parretes, del Puchet, del Perenchil</i> 1820: <i>Partida de la Parreta</i> 1994-2003: <i>La Parreta</i>	D'origen incert, possiblement preindoeuropeu, PARRA (DECat, VI: 301) «A les serres del Maestrat és una herba silvestre»

3.5. RAMADERIA

Segons Baila Pallarés, al segle XVI «el terme de Vinaròs comptava amb una xifra de caps de bestiar —oví, equí, boví— ben significativa, segons el cens de 1510: un total de 6.171, que relacionats amb les 173 cases suposaven gairebé 36 caps/casa» (2009: 34).

Aquesta activitat ramadera, que per altra banda és comuna a les terres del Maestrat des de l'establiment de les primeres comunitats, després de la conquesta, n'explica la nomenclatura toponímica: *la Barbiguera* (que rep el nom del barranc que la delimita), *los Boverals* (metàtesi de Bovalar), *les Deveses* i *les Closes*.

Pel que fa al topònim *los Boverals*, la forma que apareix normalment documentada és *bovalar*. Sebastià Albiol Vidal en la seua edició dels *Establiments de Vinaròs* (Albiol, 2003: 23) comenta que quan es fan els establiments dels diferents pobles es prenen com a referència els Furs de València. Sovint fins i tot se'n copia la nomenclatura, cosa que explica-

ria aquesta diferència entre la forma d'ús popular (*Boveral*) i la forma escrita i documentada (*Bovalar*).

TOPÒNIM NORMALITZAT	TOPÒNIM DOCUMENTAT	ETIMOLOGIA
la Barbiguera	1647: <i>Barranch de la barbeguera</i> 1811: <i>Partida de la Barbeguera</i> 1820: <i>Barbeguera</i> 1994-2003: <i>La Barbiguera</i>	Del llatí (VIA)VERVECARIA (OnCat, II, 345) «Assagador»
los Boverals	1647: <i>Lo bovalar</i> 1811: <i>Partida de Bovalar</i> més comú però ja apareix <i>partida del Boveral</i> 1820: <i>Partida del Bovalar</i> 1994-2003: <i>Los Boverals</i>	Del llatí BOS, BOVIS (DECat, II: 184) «Lloc tancat on es guarden els bous»
les Deveses	1647: <i>La Devesa</i> 1811: <i>Partida de la Devesa</i> 1820: <i>Partida de la Devesa</i> 1994-2003: <i>Les Deveses</i>	Del llatí DEFENSA, DEFENDERE (DECat, III: 42) «Terreny comunal destinat a la pastura» (DIEC: 552)
les Closes	1615: « <i>Partida dicta La Clossa d'en Pere Mir</i> » 1647: <i>Torre de la Closa</i> 1811: <i>Partida de la Closa, de la Clossa</i> 1820 <i>Partida de La Closa</i> 1994-2003: <i>Les Closes</i>	Del llatí CLOS, CLOSA (DECat, III: 772) «Terreny clos destinat al pasturatge» (DIEC: 374)

3.6. AGRICULTURA

Les dues activitats bàsiques de la vila des del moment de la seua constitució, foren les relacionades amb la mar (tant la pesca com el comerç) i amb l'agricultura. Una mostra clara la trobem en els *Establiments de Vinaròs* (Albiol, 2003) del segle XVII, on es regulen aquestes dues activitats, juntament amb la ramaderia.

En aquest document es veu una major protecció dels interessos agrícoles quan es contraposen amb els ramaders. Fins i tot zones comunes de pastura perden la seua funció, es parcel·len i passen a ser agrícoles i de propietat privada, tal com s'evidencia en l'*Establiment 69* referit al *Bovalar*: «Ittem se establix que qualsevol persona que tinga heretats en lo

Bovalar no y puga plantar figueres ni altre abre de paratje» (Statutos: f. 27v).

L'activitat agrària genera topònims relacionats amb la parcel·lació del terreny: *lo Campàs* (amb el sufix que indica que es tracta d'un camp extens), *les Capçades* (o bancals) i *lo Portell* referit al pas d'entrada a un marge o bancal.

TOPÒNIM NORMALITZAT	TOPÒNIM DOCUMENTAT	ETIMOLOGIA
lo Campàs	1811: <i>Partida del Campàs</i> 1994-2003: <i>Compàs, Campàs, Lo Campàs</i>	Del llatí CAMPUS (DECat, II: 460) «Terra extensa fora de poblat»
les Capçades	1615: <i>Capsades</i> 1811: <i>Partida de les Capsades, Cabçades</i> 1820: <i>Partida de les Capsades</i> 1994-2003: <i>Les Capçades</i>	Del llatí vulgar CAPITARE, possiblement com a derivat directe de CAPUT, -PITIS (DECat, III: 512) «Bancal que es prepara per a sembrar-hi una mena de llegums, verdura, etc.» (DIEC: 303)
lo Portell	1811: <i>Partida del Portell</i> 1994-2003: <i>Portells, Lo Portell</i>	Del llatí PORTA (DECat, VI: 723) «Pas d'entrada en un marge o en una tanca, que permet just el pas d'un carro» (DIEC: 1337)

3.7. HÀBITAT

La majoria dels topònims referits a l'hàbitat estan relacionats amb construccions rurals destinades a l'activitat ramadera: *lo Corralet*, *los Cabanils* (amb el significat de cabana petita), *lo Corral de les Mates*, *lo Mas de Mestres* i *lo Mas d'en Pastor*. El darrer topònim d'aquesta sèrie, *lo Cup*, estaria relacionat amb el conreu del vi i per extensió designaria l'hàbitacle o *mas* que el conté.

TOPÒNIM NORMALITZAT	TOPÒNIM DOCUMENTAT	ETIMOLOGIA
lo Corralet	1994-2003: <i>Lo Corralet</i>	De llatí CURRALE, derivat de CURRUS (DECat, II: 946) «Dependència adherida a una casa o clos per al bestiar»

los Cabanils	1811: <i>Partida del Cabanil</i> 1820: <i>Partida del Cabanil o Cabañil</i> 1994-2003: <i>Los Cabanils</i>	D'origen incert, probablement indoeuropeu CAPANNA (DECat, II: 365) «Paratge, sovint pecuari o pleta»
lo Corral de les Mates	1811: <i>El Corral de les Mates i de la Matas</i> 1820: <i>Partida del Corral de les Mates</i> 1994-2003: <i>Lo Corral de les Mates</i>	De llatí CURRALE, derivat de CURRUS (DECat, II: 946) «Dependència adherida a una casa o clos per al bestiar» D'origen incert, semític o llatí tardà, MATTA (DECat, V: 524) «Clapa de plantes que cobreix una certa extensió de terreny»
lo Mas de Mestres	1811: <i>Partida del Mas dels mestres</i> 1820: <i>Partida del Mas dels Mestres</i> 1994-2003: <i>Lo Mas de Mestres</i>	Del llatí tardà MANSUM, MANERE (DECat, VII: 416) «Casa de camp i de conreu» Del llatí MAGISTER, -TRI (DECat, V: 632) «Cap, director»; «Mestre: el qui ensenya o pot ensenyar»
lo Mas d'en Pastor	1811: <i>Partida del Mas den Pastor</i> 1820: <i>Partida del Mas den Pastor</i> 1994-2003: <i>Lo Mas d'en Pastor</i>	Del llatí tardà MANSUM, MANERE (DECat, VII: 416) «Casa de camp i de conreu» <i>Pastor</i> és, possiblement, un antropònim, com indica l'article personal
lo Cup	1647: <i>Lo Cup</i> 1994-2003: <i>Lo Cup</i>	Del llatí CUPA (OnCat, III: 475) «Recipient destinat a trepitjar-hi o fer-hi fermentar el raïm o a l'edifici rústic que s'hi destina»

3.8. INDÚSTRIA

L'activitat dels molins situats al riu de la Sénia és primerenca segons la documentació de què es disposa. En un document anterior a la concessió de la carta de població (1242), el castellà d'Amposta, Hug de Fulalquer, dona el molí de Tosca (actual molí de Noguera) i un altre a Miquel Moliner i Pere Riquer, el 31 de maig de 1239 (Roig Mafé

2008, extret de l'AHN, Ordenes Militares, Montesa, carp. 512, doc. 13r).

La partida anomenada *lo Molinet* rep el nom d'un dels molins documentats, del qual queden unes restes situades a tocar del riu. Es pot referir a les restes del molí d'en Tarragó o al d'en Mascarós. Aquests molins apareixen en el mapa del segle XVII titulat *Planta del origen y curso del rio de la Cenia* que es troba a l'Arxiu d'Amics de Vinaròs. De fet, en el padró general de riquesa de 1811 trobem la «partida del Molinet» i «la partida del molino den Tarrago». Es pot tractar d'una coexistència de nomenclatures per a referir-se a la mateixa partida o pot tractar-se de dos partides diferents.

La partida de *les Salines* rebria el nom d'unes antigues salines romanes situades a la desembocadura del barranc que porta el mateix nom. Les restes d'aquestes salines sembla que es podien veure dins de la mar, fins que es va sorsir el barranc.

TOPÒNIM NORMALITZAT	TOPÒNIM DOCUMENTAT	ETIMOLOGIA
lo Molinet	1811: <i>Partida del Molinet</i> 1820: <i>Partida de la Plana del Molinet, partida de la Balsa del Molinet</i> 1994-2003: <i>Lo Molinet</i>	Del llatí tardà MOLINUM, abreviació de SAXUM MOLINUM, (DECat, V: 742) «Mola»
les Salines	1606: «Partida dicta de Della les Salines» 1647: <i>Les Salines</i> 1820: <i>Partida de les Salines</i> 1811: <i>Partida de les salines</i> 1994-2003: <i>Les Salines</i>	Del llatí SAL, SALIS (DECat, VII: 603) «Que conté naturalment sal», també es pot referir en singular al «lloc on es guarda la sal» (DIEC: 1501)

3.9. VIES DE COMUNICACIÓ

Els topònims *lo Pont* i *los Quatre Camins* segueixen el mecanisme clàssic de formació a partir d'un genèric; a més, en el cas del segon es concreta amb el numeral, de manera que el converteix en una referència identificable, com ja hem vist en el cas del topònim *els Dos Vilars*. El topònim *los Quatre Camins* és, amb tota probabilitat, de recent creació com demostra la dificultat per a trobar referències documentals als arxius, fins i tot en els padrons generals de riquesa. És possible

que tota la zona que actualment ocupa correspongués a la partida històrica dels Boverals.

La partida de *les Melilles i lo Puntarró* tenen com a característica comuna la poca intel·ligibilitat.

Les Melilles, d'un *mahagga al-maliliya* 'el camí fressat', i abreujat *al-malilya* > *Melilla* o *Malilla*, s'omple de significat quan tenim en compte que és una partida on conflueixen camins tan transitats com el camí dels Pals i, sobretot, el camí de les Carretes, ja documentat als Stabliments del segle XVII.

En el cas del topònim *el Puntarró*, el caràcter efímer de l'element al qual fa referència (un pont menut) unit al canvi fonètic de la vocal àtona *o/u*, ha dificultat la intel·ligibilitat del topònim.

TOPÒNIM NORMALITZAT	TOPÒNIM DOCUMENTAT	ETIMOLOGIA
lo Pont	1811: <i>Partida del Puente</i> 1994-2003: <i>Lo Pont</i>	Del llatí PONS, PONTIS (DECat, VI: 691) «Pont»
los Quatre Camins	1994-2003: <i>Los Quatre Camins</i>	D'origen cèltic, llatí vulgar CAMMINUS (DECat, II: 453). «Camí»
les Melilles	1615: <i>Partida de Melilla</i> 1811: <i>Partida de Melillas, de la Melilla, de Melilla</i> 1820: <i>Partida de la Melilla</i> 1994-2003: <i>Les Melilles</i>	De l'àrab, derivació de l'arrel <i>mll</i> de l'àrab comú (<i>mahagga al-maliliya</i>) (OnCat, v: 246) «Camí fressat»
lo Pontarró	1650: <i>El Puntarró</i> 1811: <i>Partida del Puntarró</i> 1820: <i>Partida del Puntarró</i> 1863: <i>Partida del Ponterron</i> 1994-2003: <i>Lo Puntarró</i>	Del llatí PONS, PONTIS (DECat, VI: 691) «Pont petit en una sèquia»

3.10. CONSTRUCCIONS DEFENSIVES

Les fortificacions de la vila de Vinaròs presenten tres etapes de construcció: la primera a finals del segle XIII i principis del XIV; la segona al segle XVI i la tercera al segle XIX. En cada nova etapa el recinte emmurallat incorporarà els nous ravals edificats fora de les muralles anteriors. Les partides *Extramurs del Carreró* i *Extramurs de la Mare de Déu* reben el nom a partir de vies de comunicació sorgides fora dels murs (camins ravalers).

Els camins del Carreró i de la Mare de Déu, altrament dit de l'Ermita, estan situats fora del recinte emmurallat possiblement des d'abans de la segona etapa de construcció de les muralles defensives i una part del seu traçat queda sempre fora dels murs en les successives fortificacions.

La partida de *la Torre de Súnyer*, o *la Torre del Sòl del Riu*, rep el nom d'una torre defensiva que encara es conserva, actualment transformada en residència. Es tracta d'un cas de trasllat de nom entre construccions diferents i entre la construcció i el nom del seu propietari. Ho expliquem amb deteniment.

La Torre del Sòl del Riu rep el nom d'una torre desapareguda, que estava ubicada a la costa i al costat del riu de la Sénia, de la qual encara quedaven restes a principi del segle XX. L'actual torre és possiblement de la mateixa època que la torre desapareguda (hi ha referències a aquesta construcció en les *Ordenanzas del Duque de Maqueda* i en les de *Vespasiano Gonzaga* del segle XVI) i s'ha conservat gràcies a una ubicació més allunyada de la costa (uns 300 metres) que l'ha protegida dels embats de la mar. El canvi de nom a *Torre de Súnyer* es dona quan la família Anglés, antics propietaris emparenta per línia femenina amb la família Súnyer, els actuals propietaris (DGPC 2013).

TOPÒNIM NORMALITZAT	TOPÒNIM DOCUMENTAT	ETIMOLOGIA
Extramurs de la Mare de Déu	1994-2003: <i>Extramuros Virgen, Extramurs de la Mare de Déu</i>	Del llatí MURUS, EXTRA MUROS (DECat, v: 847) «Fora de les muralles»
Extramurs del Carreró	1606: « <i>Partida dicta del camí del Carrero</i> ' 1811: <i>Partida del camino del Carrero</i> 1994-2003: <i>Extramuros Carreró, Extramurs del Carreró</i>	Del llatí MURUS, EXTRA MUROS (DECat, v: 847) «Fora de les muralles» Del llatí CARRUS, d'origen gal. Del llatí vulgar CARRARIA «Camí per a carros» (DECat, II: 595)
la Torre de Súnyer	1994-2003: <i>Finca de la Sunyera, Torre de la Sunyera, La Torre de Súnyer</i>	Del llatí TŪRRIS (DECat, VIII: 623) «Torre» Súnyer és un antropònim

3.11. HAGIÒNIM

Només hem recollit un hagiònim, *Sant Roc*. No tenim constància documental d'aquest topònim, sinó només oral (1994-2003), ja que és de creació recent. Segons Borràs Jarque (1979: 493-494), l'estiu de l'any 1915 s'inaugurà una capella dedicada a Sant Roc en la partida de «les Salines o Capçades». Ja des d'abans de l'edificació de la capella (que encara es conserva) s'hi celebraven les festes en honor del sant, de manera que una part d'aquestes partides passà a co-nèixer-se amb el nom de partida de *Sant Roc*.

TOPÒNIM NORMALITZAT	TOPÒNIM DOCUMENTAT	ETIMOLOGIA
Sant Roc	1994-2003: <i>Sant Roc</i>	Del llatí <i>ROCA</i> d'origen preromà (<i>DECat</i> , vi: 355) «Roca»

3.12. ALTRES

El topònim *Vistabella* seria explicable segons les raons aportades per Moreu-Rey (1999: 23). El mot indica una qualitat o un defecte de l'objecte descrit. És evident que és una apreciació poc objectiva de qui utilitza la denominació. Es tracta d'un tipus de topònims bastant comuns en èpoques de repoblament o conquesta.

TOPÒNIM NORMALITZAT	TOPÒNIM DOCUMENTAT	ETIMOLOGIA
Vistabella	1647: <i>Lo caminàs de vista bella</i> 1811: <i>Partida de Vistabella, de Vista Bella</i> 1994-2003: <i>Vistabella</i>	Del llatí <i>VIDERE</i> (<i>DECat</i> , ix: 228) «Vista» Del llatí <i>BĒLLUS</i> , -A, -UM (<i>DECat</i> , i: 751) «Bonica»

4. ANÀLISI DELS CASOS MÉS CONTROVETITS

4.1. TRES CASOS CONFLICTIUS: *MORTERES*, *PONTARRÓ* I *SOTERRANYES*

Aquests topònims per als quals proposem la forma normalitzada amb *o* van ser recollits oralment i en la majoria de casos escrits amb *u*, és a dir, *Murteres*, *Puntarró* i *Sutarranyes*.

El tancament de *o* en *u*, en posició àtona, afecta el significat de la paraula, ja que el manteniment d'una vocal o l'altra remet, en alguns casos, a significats diferents, però igualment acceptables.

L'explicació del fenomen és controvertida. J. Veny (1989: 37-38) observa que abans que la *o* àtona es tancara en *u* de manera sistemàtica en el català oriental (finals del segle *xv* i principis del *xvi*) a gran part del domini català ja s'esdevenia aquest canvi en alguns contextos. Segons això, el tancament de *MORTARIA* en la forma *Murtera* es podria explicar pel contacte amb la bilabial *m*.

L'evolució de *PONTS*, en el derivat *Puntarró*, s'explicaria segons Àngela Buj Alfara (2007: 106) pel tancament de *o* en *u* en casos en què la *o* està en contacte amb una bilabial o una velar; *o* es tractaria, com apunta Coromines (*DECat*, vi: 691-692), d'un possible cas de dissimilació davant de la *o* tònica.

Queda fora d'aquestes explicacions el cas del topònim *Soterranyes*. Les formes documentades segueixen l'evolució habitual de la *ü* breu del llatí clàssic en *o* tancada del llatí vulgar. Per tant de *SUBTERRANEA* evoluciona a *Soterranyes*. Així doncs, la documentació perpetua una forma que evoluciona de manera diferent en la llengua oral, on es tanca en *u*: *Suterranyes*.

Cal observar una altra diferència. En els dos primers topònims la forma amb *u*, és la que trobem normalment documentada. El cas de *Soterranyes* és just el contrari. La documentació mostra sempre una forma amb *o* i no és fins als reculls orals de 1994 a 2003 que trobem les formes amb *u*.

Una vegada establerta la vocal, observarem els tres topònims per separat i n'argumentarem l'etimologia.

Les Morteres

La forma recollida documentalment és *Murtera*/*Murteres*:

TOPÒNIM	DOCUMENT	DATA
«Sitam et positam in termino praesentis ville in partita dicta de la Murtera, prout confrontatur totam dictam hereditatem a capitibus cum torrente de Surrach»	Protocols de Cristobal de Ledesma 1615 F. 264r.v. Arxiu Arxiprestal de Vinaròs	1615

partida de la Murtera	Padró general de riquesa. Arxiu Històric Municipal de Vinaròs	1811
Les Murteres partida de la Murtera	Padró general de riquesa. Arxiu Històric Municipal de Vinaròs	1820

En els reculls orals (1994-2003) trobem per primera vegada la forma amb *o* ja que els informants anomenen la partida amb la designació *les Morteres*.

La forma amb *u* tradicional ens faria pensar, en un primer moment, en un topònim que designaria la planta, *murta*, i per derivació *murtera* (*Myrtus communis*). Seria l'única hipòtesi, de les contemplades que explicaria la forma amb *u*: *Murteres*.

Una altra opció seria considerar que el topònim fa referència a la composició del sòl i per tant estaríem parlant d'una mescla de calç i ciment, és a dir, *morter*. Tindríem a favor d'aquesta opció el fet que ja existeix una altra partida amb característiques semblants: *l'Argamassa*.

Ara bé, sembla que la zona de les *Morteres* no és la que conté més calç del terme o no seria coneguda especialment per això. A més, el mateix segle ^{xvii} en què trobem documentada en els Protocols de Ledesma, la forma *Murtera* amb *u* (f. 264r.v.), trobem també en els Stabliments del Mustassaf la forma *morter* amb *o* referint-se al material de construcció: «y sota la dita pena traguen la cals y morter se troba en dita plasa» (1650).

Evidentment els topònims no solen seguir les mateixes regles d'evolució que els mots comuns, perquè estan fixats de manera escrita i es recopien al llarg dels segles literalment. Encara així, val la pena fer-ne referència.

Finalment, després d'observar la sèrie de topònims que en el terme de Vinaròs farien referència a *clots*, formats a causa de la composició càrstica del sòl, ens vam decantar per l'ètim llatí *MORTARIUM*, i en concret per la seua forma femenina *MORTARIA*, que en toponímia sol designar indrets penyalosos on són inevitables els clots (*OnCat*, v: 408).

Lo Pontarró

La forma recollida documentalment és *Puntarró* i *Ponterrón* (només en un cas i en castellà, però molt significatiu):

TOPÒNIM	DOCUMENT	DATA
	«Ittem stablim y ordenam que ningú sia gosat de abeurar ningun gènere de ganado, com són moltons, crestons y marranchons, en les aygues vedades que són, del Pont en amunt, lo Salt, lo Clot al Puntarró , les Codines Planes, lo Cup, la Galera, lo Estret y los Cocons del Salt del Moliner, y, així mateix los que y rentaran, so pena de tres lliures y un dia de pressor, repartidores ut supra»	Segle ^{xvii}
<i>partida del Puntarró</i>	Padró general de riquesa. Arxiu Històric Municipal de Vinaròs	1811
<i>partida del Puntarró</i>	Padró general de riquesa. Arxiu Històric Municipal de Vinaròs	1820
<i>partida del Ponterron</i>	«En què els mestres d'obres del pont de Sant Gregori (ferrocarril) demanen a l'alcalde permís per treure terres d'aquesta partida». Arxiu Històric Municipal de Vinaròs	1863

En els reculls orals seguim trobant la forma amb *u* *Puntarró*. El fet que la partida tinga forma de triangle, amb una punta molt pronunciada va fer que algun dels informants relacionara el nom amb aquesta particularitat. És un topònim que apareix sovint amb *u*, amb el significat de «pont petit i efímer» com el diminutiu *-arró* indica. El fet que siga un tipus de construcció de poca durada, fet sovint sobre una sèquia, fa que no hàgem trobat restes que demostren el significat del topònim.

L'ús del diminutiu també podria significar l'existència d'un pont més menut o menys rellevant en relació a l'altre pont que encara es conserva sobre el Cervol, el conegut com *lo pont Romà*.

Les Soterranyes

La forma recollida documentalment és *Soterranyes*:

TOPÒNIM	DOCUMENT	DATA
«in termino praesentis villae in partita de la Penya de l'Aguila, prout confrontatur [...] et a capitibus cum torrente de Surrach et cum itinere de la Soterrania»	Protocols de Cristobal de Ledesma, 1615 f. 258v. Arxiu Arxiprestal de Vinaròs	1615
«Ittem, agen de la Peyña de l'Aguila al Garrofer de la Soterrania, al Corral d'en Borràs, al Salt de Moliner, al Garrofer de la Barraca, al Hullastre d'en Chapern, a la Viña de la Sisca, per la Devesa avall a la mar, 3 sous, 6 dinés; per la mudada, 1 sou»	«Stabliments de la vila de Vinaros fets per lo justícia jurats y consell en lo any 1647 del lotinent de justícia», document Statutos, f. 259, manuscrit C, carpeta Aj. Arxiu Històric Municipal de Vinaròs	Segle XVII
partida de la Sotarrania, Soterrania, Soterranea, Sotarranea de mas arriba	Padró general de riquesa. Arxiu Històric Municipal de Vinaròs	1811
partida de la Soterranea	Padró general de riquesa. Arxiu Històric Municipal de Vinaròs	1820

Els informants són els que donen les formes amb *u*: *Sutarranya*, *Sutarranyes* i *Suterranyes*.

L'etimologia del topònim és poc clara. Tant Coromines com Moreu-Rey dubten a l'hora de donar-li un origen llatí. En la miscel·lània de mossarabismes, Coromines parla de dos casos que podrien explicar el significat de *Soterranyes*.

En el primer cas, proposa l'existència en la partida d'un ITER SUBTERRANEUM, o camí enclotat, que aprofitaria el llit d'un barranc sec (*OnCat*, vi: 456). La partida té molts barrancs, i fins i tot la carretera Nacional-232 a Saragossa, que travessa les *Soterranyes*, podria explicar l'ètim.

Amb tot, hem considerat que el segon cas proposat per Coromines s'adequaria més a les raons del topònim.

En aquest segon cas, doncs, Coromines explica l'etimologia de *Suterranya*, un poble de Lleida: «Les ruïnes del poble antic a Suterranya es veuen encara en un fondal dessota el poble actual. D'ací el nom VILLA SUBTERRANEA. Pron. [suterajna] a Palau de Noguera; any 1359: Sotarranya» (*OnCat*, vi: 468). Podem veure una coincidència important amb les nostres *So-*

terranyes, fins i tot en l'alternança de vocals segons siga una forma escrita o oral.

Ens sembla que l'explicació del topònim com a designador d'un element que es troba en una situació inferior, respecte d'un altre, com diu Coromines, «en un fondal dessota el poble actual», seria la mateixa que explicaria el significat de les nostres *Soterranyes*.

Com ja hem vist, en la formació de topònims sovint es pren com a referència un altre element del paisatge, singular o molt evident. De vegades fins i tot s'hi afegeix la preposició *sobre* o la preposició llatina *sub*, que té en la forma *so-* una de les seues variants per evolució. En el cas de *les Soterranyes*, estariem parlant, com ja s'ha dit, d'una zona situada en un pla inferior respecte al Puig. Reforçaria aquesta proposició el fet que les partides de *les Planes* i *les Planetes* seguirien la mateixa línia de formació.

4.2. CANVI DE NOMBRE EN ALGUNES PARTIDES

El canvi de nombre en algunes partides no és un fenomen aïllat sinó força comú que afecta, no tan sols a reculls topònims recents, sinó també en la recerca documental.

J. A. Verge Caballer, en el seu estudi sobre la toponímia rural a Rossell, afirma que «Quan el parlant es refereix al conjunt de les parcel·les que formen la partida les anomena en plural» (2007: 221). Així doncs podria tractar-se d'un desglossament d'una gran partida, que en fragmentar-se per diverses qüestions passa a anomenar-se en plural. En els Stabliments ja s'evidencia la fragmentació d'espais comuns en heretats o propietats privades, en el cas de Bovalar: «Ittem se establíx que qualsevol persona que tinga heretats en lo Bovalar no y puga plantar figueres ni altre abre de paratje» (Statutos: f. 27v).

En el padró general de riquesa de 1811, trobem casos de vacil·lació de nombre en *les Basses*, *les Bassetes*, *les Cometes*, *les Melilles*, *les Planes* i *les Planetes*; mentre que *les Morteres* apareix en singular i en plural en el *Padró general de riquesa* de 1820. Cal, a més, tenir en compte que alguns d'aquest topònims tenen denominacions particulars que podrien afavorir el canvi de nombre com és el cas de *la Balsa de mas arriba* i *la Balsa de mas abajo* documentats el 1811 o, en

el cas de les Planes, *la Plana de mes avall* (1615), *les Planes Altes i les Planetes* (1811).

Per altra banda, recollim dels nostres informants un grup de topònims en plural que presenten una única forma en singular en la documentació consultada. És el cas de *los Ametradors*, *los Pujos*, *les Soterranyes*, *les Carrasques*, *los Boverals*, *les Deveses*, *les Closes o los Cabanils*. Quan i com es va produir aquest canvi o la seua vacil·lació és difícil de precisar. En el cas de les *Soterranyes*, trobem denominacions particulars en el *padró general de riquesa* de 1811 quan es cita una *Soterrania de mas arriba*. Tot i així, el cas possiblement més clar és el de la partida de *les Closes*, recollida ja en plural per Coromines el 1960 i corroborada pels nostres informadors i per diferents fonts topogràfiques (*DECat*, II: 772-773). Ara bé, cal tenir en compte que existeixen diferents propietats amb el topònim en singular com ara *la Closa de Darsa*, *la Closa d'Alejos*, *la Closa de Cecili* o *la Closa la noia*.

La vacil·lació en el nombre es produeix també en el sentit contrari com és el cas de *l'Argamassa i la Parreta*, recollides en singular i plural en el *padró general de riquesa* de 1811.

Tot això demostra que els parlants opten per una forma o una altra aleatòriament i que la convivència de les diferents formes ha estat i és força viva.

5. CONCLUSIONS

Per concloure aquesta exposició, només volem deixar clar que el nostre treball no pretén ser un document tancat, sinó més aviat, i sense por a repetir-nos, un document obert a la proposta.

En molts casos hem hagut de triar entre opcions igualment vàlides i, en qualsevol moment, una dada nova ens pot fer adonar que l'opció bandejada és la correcta. Suposem que la provisionalitat és la característica d'aquests tipus de treballs d'investigació on la informació pot sorgir en el lloc més inesperat.

D'altra banda, en el nostre recull no hi són totes les partides de Vinaròs. Per qüestions d'espai hem treballat les que apareixien més vegades en els reculls orals.

Finalment només ens queda agrair l'ajut de Josep Ramon Lopez Massip, Fernando Juan, Salvador Oliver, José Luis Pascual (Amics de Vinaròs), Mossén Emili Vinaixa, de tots els

informants, de la família, els amics... En definitiva, de tota la gent que s'estima les paraules i el territori i que comprén que les dos realitats van unides, que s'expliquen i ens expliquen qui som i com som.

BIBLIOGRAFIA

- ALBIOL VIDAL, Sebastià (2003): *Establiments de Vinaròs*, Publicacions del Centre d'Estudis del Maestrat.
- BAILA PALLARÉS, Miquel A. (2009): *Lloc, Vila i Ciutat: evolució urbana de Vinaròs (segles XIII-XX)*, ed. Antinea, Vinaròs.
- BORRÀS JARQUE, Joan M. (1979): *Història de Vinaròs*, AC Amics de Vinaròs, Vinaròs
- BOVER PUIG, Juan (1985): «Topónimos de Vinaròs en 1606 y 1615», *Vinaròs*, Vinaròs, pp. 7 i 11.
- BUJ ALFARA, Àngela (2007): «De Benicarló a Benissanet: notes toponímiques i antroponímiques de les comarques centrals», *Actes de la I Jornada d'Onomàstica, Sant Mateu 2006*, AVL, València, pp. 101-114.
- CAROD SEGARRA, Núria (2007): «Toponímia de Sant Mateu», *Actes de la I Jornada d'Onomàstica, Sant Mateu 2006*, AVL, València, pp. 115-126.
- COLOMA, Xavier (2007): «Classificació dels topònims de Xert», *Actes de la I Jornada d'Onomàstica, Sant Mateu 2006*, AVL, València, pp. 133-138.
- COROMINES, Joan (1983-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial, Barcelona (*DECat*).
- COROMINES, Joan (1994-1996): *Onomasticon Cataloniae*, Curial, Barcelona (*OnCat*).
- Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans* (2009), Ed. 62, Barcelona (*DIEC*).
- GUINOT RODRÍGUEZ, Enric (1991): *El llibre de Privilegis de Peníscola, Vinaròs i Benicarló*, Ajuntament de Vinaròs, Vinaròs.
- Història Natural dels Països Catalans*, vol. 2, (1988), Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- JUAN, Fernando - LÓPEZ MASIP, José Ramón (1997): *Estudio de la sierra de la Ermita de Vinaròs*, Ed. Antinea, Vinaròs.
- MATEU BELLÉS, Joan F. (2007): «Geografia i Toponímia del Maestrat. Els espais humits temporals», *Actes de la I Jornada d'Onomàstica, Sant Mateu 2006*, AVL, València, pp. 163-177.
- MOLL, Francesc de B. (1991): *Gramàtica històrica catalana*, Universitat de València.
- MOREU-REY, Enric (1999): *Els nostres noms de lloc*, Moll, Mallorca.
- OLIVER, Arturo (2007) *Les fortificacions de Vinaròs (segles XIII-XVIII)*, AC Amics de Vinaròs, Vinaròs.
- ROIG MAFÉ, Santiago (2008): *El molino de Noguera*, AC Amics de Vinaròs, Vinaròs.

VENY, Joan (1989): *Els parlars catalans*, Editorial Moll, Palma de Mallorca.

VERGE CABALLER, Josep-Antoni (2007): «Significació dels topònims rurals del terme de Rossell», *Actes de la I Jornada d'Onomàstica, Sant Mateu 2006*, AVL, València, pp. 217-233.

FONTS DOCUMENTALS / ABREVIATURES

AHMV: Arxiu Històric Municipal de Vinaròs.

AP: Arxiu Parroquial.

AHMV: Stabliments de la Vila de Vinaròs de l'any 1647, fets per los Justícia, Jurats y Consell, tocants al Lloctinent. Establiments de Vinaròs, document Statutos, foli 259, manuscrit C, carpeta AJ1.

AHMV: Stabliments del Magnific Mustassaf de 1650 (digitalitzat com Ordinacions Municipals 1650).

AHMV: -Padró general de riquesa de 1811(en castellà).

-Padró general de riquesa de 1820 (en castellà).

AHMV: En què els mestres d'obres del pont de Sant Gregori demanen a l'alcalde permís per treure terres d'aquesta partida (1863), carpeta 449-16.

AP: -Protocols d'Onofre Juan Vilar 1606.

-Protocols de Cristobal de Ledesma, 1615.

FONTS D'INTERNET

Flora Catalana, 2014 <http://www.floracatalana.net/llistes/plantes-enfiladises> (14 de gener de 2014).

Dirección General de Patrimonio Cultural (Generalitat Valenciana) http://www.cult.gva.es/dgpa/bics/detalles_bics.asp?IdInmuable=3570 (25 de novembre de 2013).

SICE-CS: Sistema Informático de Catalogación Espeleológica. Provincia de Castellón. <http://www.cuevascastellon.uji.es> (2 de març de 2014).

LÈXIC I TOPONÍMIA A LA DIÒCESI DE TORTOSA

Lluís Gimeno Betí

Batec que ja no bat en mi, ferida
per sempre oberta en l'obert de l'adéu,
cor teu i meu, més vida.

TERESA D'ARENYS, *Lo teu cos meu*

La publicació de diversos treballs¹ d'història medieval que apleguen documents històrics, ens ha empès a analitzar-ne el lèxic generador de noms de lloc. Com que és impossible d'estudiar *tots* els documents d'aquesta mena publicats fins avui, hem considerat que n'hi hauria prou amb l'anàlisi lingüística d'uns pocs, tant els de les comarques septentrionals valencianes, que hom agrupa dins la varietat diatòpica tortosina, com els de la Plana de Castelló durant el segle XIV, període en què la diòcesi de Tortosa responia, per molt de temps, a la divisió històrica que l'organització territorial de l'Església heretava dels romans, que alhora aquests coneixien pels pobles ibèrics, la *llercavònia* que ens descriuen alguns autors romans com ara Juli Cèsar, Titus Livi i Plini el Vell, o grecs com Claudi Ptolomeu.

Ens calen molts treballs de documentació dels nostres topònims, així com reculls de noms de lloc vivents per bastir aquell edifici romànic de què parlava, allà pels volts de

1888, el romanista francès Gaston Paris, el desideràtum del qual era que cada municipi de la vella Romània tingués la seua monografia toponímica (i també dialectal) per a emprendre tot seguit els estudis amb una gran profunditat que ens donarien llum definitiva sobre les grans petges evolutives de cada llengua i dialecte romànic. No cal dir que aquell desig no s'ha complert, però va quedar com una fita que ens esperona cada volta que algú tracta d'analitzar una mostra, per petita que siga, de la toponímia d'algun racó de la nostra Romània, solcada de temps antics per pobles de nissaga ben diversa que han anat deixant-hi, a manera de lleu pinzellada damunt el llenç del conjunt dels parlars romànics, mots i costums, creences i mites, cultura popular i culta que han donat la fisonomia definitiva que avui dia té cada llengua i dialecte romànic, el solar comú d'on procedim.

Presentarem la nostra col·laboració en aquest col·loqui sobre onomàstica en dos apartats. Al primer, hi exposarem alguns topònims originats a les terres de secà, diatòpicament tortosines, generalment relacionats amb el món ramader, com ara: *l·ligallo* i *bovalar* amb les variants *boalatge* i *boveral*; al segon apartat, parlarem de topònims originats per la hidronímia —propis del valencià de la Plana— i en concret pel rec: *botera*, *braçal*, *canalat*, i *capçada*, i finalment un apel·latiu que, tot i pertànyer a l'oronímia, té a veure amb la terra

1. Vide a la bibliografia els treballs referits a aquest aspecte de la nostra història d'on he tret la informació.

de regadiu: *pujol*, d'acord amb la divisió diocesana tortosina tradicional, esmentada suara.

APEL-LATIUS DE TERRES DE SECÀ

Lligallo. Cal dir que és l'apel·latiu general que hom dona en tortosí al camí que tenen dret a seguir els pastors amb llurs ramats travessant propietats. L'*Alcover-Moll*² el fa sinònim de «camí ramader»; propi de Tortosa. Efectivament, és viu a les comarques de Ribera d'Ebre, Baix Ebre, Montsià, Baix Maestrat, Tinença de Benifassà i Matarranya (cf. Gimeno Betí, 1997, mapa n. 203, *El camí ramader*). Coromines afirma que és «comú amb el b[aix]-aragonès i d'origen mossàrab» (*DECLC*, v: 208; cf. també Colón, 1960: 290). Documentat a partir del segle XIII com una institució juridicopecuària, avui romanen en aquesta zona com a sinònim de «camí ramader» (*DECLC*, v: 208 i cf. també Veny, 1991: 111). Aquest nom comú ja apareix com a topònim, per exemple, a Gandesa: *carrerada del Serrall del Lligalló*, amb pronúncia oxítona; així com també a Benissanet: *barranc del Lligallo* (Gimeno Betí, 1991: 629-630). Prové d'una forma llatina *LIGACULUM, derivada de LIGARE «ajuntar» (cf. *DRAE*, s. v.). Per una altra banda podem afirmar que, fora de l'àmbit ja estrictament lingüístic, hi ha circumstàncies concretes que han ajudat a la penetració en català de lèxic aragonès com és ara el comerç ramader i el pasturatge que explicarien la penetració en valencià septentrional i en tortosí de mots com el nostre *lligallo* i altres termes d'aquest àmbit (*redonda, mallada, corder*, etc.). El *DAG* recull una forma *lligall* que sembla no estar documentada enlloc (iv: 315). El *DCVB* ja recull la forma amb la -o final i la situa geogràficament, com ja hem vist, només a Tortosa. És un mot recollit també per Pardo Asso (1938, s. v.) amb el significat de «junta de ganaderos o reunión anual de dueños y pastores en que antiguamente se dirimían las controversias sobre el paso de ganados», accepció que copia del *DRAE*. Aquest diccionari la situa geogràficament a l'Aragó. Pel que fa a la documentació del mot en valencià, tenim, en primer lloc, la creació del tribunal del «lligallo» de Morella. El terme apareix per primera vegada en 1271 al text llatí que fa públic aquest tribunal, i que

2. Recollit pel DIEC i pel Diccionari normatiu valencià (AVL), però no pel Diccionari de la llengua valenciana (RACV).

fou publicat per Valls Taberner,³ juntament a un altre, també llatí, de 1316. En català es documenta a partir de 1329 (cf. Sánchez Adell, 1992-93: 371):

Atenen encara que si ls dits bestiar estranys, de muntada o devayllada, no cascaven o barien la dita partida de terme, que serie més profit e utilitat a les rendes de la senyora Regina en ço que molts bestiar del terme de Morella que parexen fora del terme, dels quals no és aguda a senyor sinó miga delma, aturarien e parien qui és acostumat de fer en Morella, al qual *lligallo* se menen e a menar se deuen los dits bestiar.

Torna a documentar-se (quatre vegades) en un text de 1341 datat a València. Es tracta d'una sentència favorable al monestir de Benifassà, de Domingo Monçó, jutge delegat pel rei, en el plet entre la vila de Morella i el monestir a causa del *Lligallo* (cf. Sánchez Adell, 1995: 480-483):

«E vista la pronunciació feyta per lo dit Balle et manament feyt ensemps ab en Bernat Pinós et en Johan Sanç, justícies del *lligallo*, et la letra per aquells manada fer...»,

«... sie atorgat al consell de Morella et a tots los hòmens de les aldeyes et de tots los lochs et tèrmens de aquella, axí del senyor rey com de órden, com de cavallers, qualsevol que poguessen fer *lligallo* en lo terme de Morella...»,

«Emperò no appar que ls sobredits haien ordenat lo dit *lligallo* ne que aien ordenat en qual loch del terme de Morella... »,

«Attenent encara que segons lo dit privilegi, la pena de x sous en lo dit privilegi apposada contra aquells qui no vendran o trametran llurs pastors al dit *lligallo*...».

En 1358, hi ha el document de concessió a Càlig, Canet lo Roig, Rossell, la Jana i la Barcella per a poder fer

3. Aquest autor va convertir, equivocadament, el mot en oxíton (*lligalló*), quan en realitat es tracta d'una forma paroxítona (*lligallo*), ja que es tracta d'un aragonesisme com s'indica més avall. El primer filòleg que ho féu notar fou G. Colón (1960: 290).

«cascun any» justícia del Lligallo, en què el mot apareix profusament citat (*vide* Díaz Manteca, 1987: 263-264):

«... que comunament cascun any en lo loch de la Jana, tots temps poguessen fer e tener *ligallo* de moltes e diverses bestiar que van exarrats e radius...»,

«... axí en los térmens dels dits lochs com en altres circumvehins, com tenir lo dit *ligallo* sia gran profit de les dites universitats...»,

«Attenents res no menys lo dit loch nostre de la Jana ésser suficient e conivent a tenir e celebrar lo dit *ligallo*...»,

«... dels damunt dits lochs de Canet, de Rossell, de la Barcel·la, de la Jana e de Càlig, presents e esdevenidors, que puxen fer, tenir e celebrar cascun any *ligallo* en lo dit loch de la Jana...»,

«Primerament: que.l dit *ligallo* sia fet en lo dit loch de la Jana, d'ací avant, és a saber, lo dilluns immediat següent après de la festa de Pascha de la Ressurrecció...»,

«Item que cascun any sia elet e creat, per los jurats e consellers del dit loch de la Jana, un prom del dit loch a justícia del dit *ligallo*...»,

«Item que lo justícia del dit *ligallo* e los jurats del dit loch...»,

«... qui en lo dit loch de la Jana són tenguts de fer *ligallo*, per la manera que.ls serà ben vist...»,

«Et si per aquells atrobats n'í seran, que diguen als pastors e guardians dels ramats dels bestiar on les dites bèsties mostrenques e radives seran, que aquelles dejen menar e menen al dit *ligallo*...»,

«Et si fer no ho volran que ladonchs los dits jurats ho puxen dir e manifestar al dit justícia del dit *ligallo*, e ladonchs lo dit justícia del dit *ligallo*...»,

«... en los quals les dites bèsties mostrenques e radives seran de menar aquelles al dit *ligallo* per imposició de pena de LX sous...»,

«... la qual pena o penes puxen levar e executar lo dit justícia del dit *ligallo*, dels dits inobedients e béns lurs...»,

«... lo comú dels dits loch o terç e lo dit justícia del dit *ligallo* lo terç, per sos treballs.»,

«Item que.ls senyors dels bestiar sien tenguts de dir e manar als lurs pastors o guardians que cascun any o cada vegada menen les bèsties mostrenques e radives que.n lo dit bestiar lur seran a cascuns dels dits *ligallo* del dit loch.»,

«... sien tenguts menar los dits bestiar radius o mostrenchs que seran en lo lur ramat o guarda per cascuna vegada al dit *ligallo*, sots la dita pena de LX sous...»,

«... que pastors o altres guardes no tendran a aquells semblantment sien tenguts menar o trametre al dit *ligallo* totes les bèsties mostrenques que en lur poder o bestiar seran.»,

«Item que neguna guarda o pastor o alguna altra persona, qui menarà les dites bèsties mostrenques o radives al dit *ligallo*, no sien osats lejar o aturar alguna de aquelles en algun altre loch, en abcegar aquelles al dit *ligallo*...»,

«Item que.l dit justícia del *ligallo* do e pach a cascun qui bestiar o bèsties mostrenques o radives menaran al dit *ligallo*, per cascuna de les dites bèsties dos diners per sos treballs...»,

«Item que cascun que en lo dit *ligallo* atrobarà e conixerà alcunes qualsevol bèsties sues...»,

«Item que alcun hom o persona strana que serà habitador, vehín o guarda del bestiar del loch on *ligallo* no.s faça, no puxa traher alguna bèstia o bèsties radives o mostrenques o sues del *ligallo* del dit loch...»,

«Item que tengut lo dit *ligallo*, lo bestiar o bèsties mostrenques o radives que en poder del dit justícia e jurats romandran en lo dit *ligallo*...»,

«Item finit e passat lo dit temps de la dita guarda e qualsevol bestiar que sia romàs del dit *ligallo*, lo qual no

haja trobat senyor, sia venut e delliurat a manament del justícia del *ligallo*, per corredor públich al més donant».

Continua la documentació en 1375 (cf. Sánchez Adell, 1992-93: 375 i 1995: 483); aquesta vegada en llatí, dues vegades:

«Pro parte Abbatis et conventus Monasterii de Benifaçano fuit nobis expositum querelosa quod licent homines locorum tenentie dicti Monasterii nunquam ubi fuerint ire ad faciendum *Ligallo*...»,

«Vos tamen pridem precepto penali injuncxistis hominibus predictis jam dicte tenencie quod irant pro tenendo *Ligallo*...».

Un text de l'any següent (1376), escrit en llatí, també el documenta (cf. Sánchez Adell, 1995: 484-485):

«Tamen quia nos de causa seu questione que inter partes jam dictas seu etiam procuratorem nostrum fiscalem ventilatur pretextu convocationis sive cuiusdam juris lo *Ligallo* vulgariter nuncumapti sine tamen lesione...»,

«Stratim vero et ante omnia vos informetis summaria si officiales nostri sunt in possessione pignorandi pro dicto jure del *Ligallo*...».

Un altre text on trobem el mot és un breu document de 1384, que és una ordre feta al justícia del *Lligallo* de Cervera del Maestrat perquè torni bestiar, on el mot apareix tres vegades:

De part del Mestre de Muntesa al feel e amat nostre lo justícia del *ligallo* de la vila nostra de Cervera o son lochtinent, saluts e dilecció. Diu en Miquel Calbo, de la vila nostra de Sent Matheu, que ell ha trobades, en los bestiar del vostre *ligallo*, una ovella e una borega sues, que no li volets donar aquelles... contrastats sens justa raó, perquè a suplicació de aquell consonant aró, volem e a vos dehim e manam que vista la present donets e liurets al dit en Miquel les dites ovella e borega, ell jurant que són sues, e pagan ço que ls altres que traen bestiar del dit *ligallo* paguen, o demà disapte siats davant nos...

Podem assenyalar un text de Castelló de la Plana de 1390 com el document immediatament posterior cronològicament:

Item dehim e pronunciam que cascuna vegada que s farà *lligallo* en cada *sesma* o aldeya de Terol, segons és acustumat, tots los majorals de les cabanes dels hòmens e vehins de Castelló que seran ab los seus bestiar en aquella cesma o aldeya on se farà lo *lligallo* sien tenguts venir al dit *lligallo* e a dur totes les mostrenques que en los seus bestiar tendran les quals sien tengudes restituir al dit *lligallo* e fer totes les altres coses que antigament són acustumades fer en lo dit *lligallo* per los vehins propis de aquella aldeya et de les dites ciutat e aldeyes. Et per semblant manera los vehins de les dites ciutat e aldeyes sien tenguts venir a tot *ligallo* que s farà en lo terme de la dita vila de Castelló si seran presents en la vila e terme de aquella e a dur e restituir totes les mostrenques e fer totes les altres coses que són acustumades per los vehins de la dita vila...

Un altre text que recull el terme *lligallo*, referit a la institució ramadera, és el Llibre d'Establiments de la vila de Culla de l'any 1593, en què el mot apareix, com en el document anterior, citat profusament (Rabassa, 1992: 93-94). Aquest llibre es troba a l'Arxiu Municipal de Culla i inclou un apartat que porta el títol de «Rúbrica del *ligallo*» on apareixen tota una sèrie de manaments adreçats al bon regim d'aquella institució, i on el mot es troba documentat vint-i-tres vegades, i encara remet a unes posteriors edicions de les rúbriques dels anys 1716-1718, que segons Rabassa foren redactades en 1718. És a dir, el mot es registra també als segles XVI i XVIII.

Bovalar. Té el significat de «tros de terra tancat on pasturen els bous» (DCVB, II: 637-638), i cal dir que es troba documentat en aquests diplomes també en llatí i en aragonès. Exemples en català:

«L'onrat consell provehí e ordenà que axí com en lo stabliment del *bovalar* ha penes imposades...» (document datat a Castelló de la Plana en 1385; Sánchez Adell, 1992-93: 384.1, doc. n, 19),

«... prengueren dels dessús nomenats certs troços de terra situats en e dins lo terme del dit loch de Vilanova per a obs del *bovalar* que ara novellament per nós és estat donat al dit loch de Vilanova...» (document datat a Cervera del Maestrat en 1386; Sánchez Adell, 1992-93: 386.7, doc. n. 25),

«... et la universitat de la vila nostra de Paníscola de la part altra deffenent o demanant per rahon del *bovalar* de la dita vila de Paníscola...» (document datat a Cervera del Maestrat en 1386; Sánchez Adell, 1992-93: 387.5, doc. n. 26),

«... en dret del molló antich del *bovalar*...» (document datat a Sant Mateu en 1326; Díaz, 1987: 323.6, doc. lxx),

«Item, havem camí que parteix de la heretat d'en Bernat Lorenç, e passe per lo *bovalar* en grasses, en la camí de Benaçal...» (document datat a Albocàsser en 1389; Díaz, 1987: 442.14).

El trobem documentat en el respectiu plural, i també en una seua variant gràfica:

«... exceptat que no puxen a emprar los *bovalars* e deveses, que són dins los dits térmens...» (document datat a Cervera del Maestrat en 1378; Díaz, 1987: 388.37 i *passim*),

«... los *bovallars*, defesses, vedades et rondas que són stades feytes de huyt anys anllà...» (document datat a Castelló de la Plana en 1390; Revest, 1957: 224.1 i *passim*).

Ultra això, els diplomes encara ens documenten dos substantius amb un significat, si fa no fa, igual: *boalatge* i *boveral*:

«Et los dits en Marcho Aznar et P. Marcho, jurats e prohòmens de consell, respongueren a les coses dessus per lo dit síndich proposades e diçen que reciben ab deguda reverència lo privilegi del senyor rey en totes coses e per totes, saul, emperò, que ls romangue saul los privilegis a ells feytes e atorgats per lo consell

de Terol sobre los *boalatges* e defeses lurs...» (document datat a Valdelinares en 1326; Sánchez Adell, 1986: 320.9, doc. ii)

L'*Alcover-Moll* tan sols enregistra la forma *bovalatge* «tros de terra tancat per a pasturar» als *Costums de Tortosa* (vide encara Duarte, 1985: 61). El segon terme, el trobem al següent document:

«Primerament, afronte la dita devesa ab lo *boveral* del dit lloch de Fredes, en la partida de Canta Perdius, et parteix del dit *boveral* et dóna tot coyll avayll...» (document datat al Monestir de Benifassà en 1382; Sánchez Adell, 1992-93: 382.11 i 12, respectivament)

L'*Alcover-Moll* el defineix com a «lloc tancat on estan els bous» (*DCVB*, ii: 639). En aragonès, l'enregistrem diverses vegades en un sol document dels ací analitzats:

«Et que los dichos *boallares* antigos, los devan declarar» (document datat a Gúdar en 1325; Sánchez Adell, 1986: 319.4 i *passim*)

Més profusament documentat es troba en llatí, fins i tot amb alguna variant fonètica poc ortodoxa:

«... mandavimus quod in quibusdam *boalariis* aldee predicte de Mosqueruela non pascerent ganata sua quamdiu» (document datat a Morella en 1327; Sánchez Adell, 1986: 320.11, doc. iii),

«... et utilitate dicti loci dictum *bovalare*, ac defessiam crescere, aceciam aumentare, ut tam cum *bovalari* antiquo et deffesia antiqua...» (document datat a Sant Mateu en 1326; Díaz, 1987: 321.6),

«... et ascendit ipsum *vobalare* per dictum trocium...» (document datat a Vilanova d'Alcolea en 1386; Díaz, 1987: 331.20).⁴

Dins el capítol de les etimologies, és molt clara l'assignació del llatí *BOVALARE* —llargament documentada en aquests

4. Es troba també als Furs, tant en català com en llatí, davall la variant boalar en els sintagmes fer boalar i facere boalare (cf. Furs, i: 113, iii).

diplomes— com a l'origen del nostre *bovalar*. Per a les altres formes enregistrades en aquests documents, hi trobem el següent: per a l'aragonès *boallares* cal proposar l'ètim *BOALARE*, recollit per Du Cange (*GMIL*, I: 682); per a *boveral* < **BOVERALIS*, i per a *boalatge* < **BOALATICUM* o **BOVALATICUM*. Cal també fer esment ací de la sinonímia que es produeix entre els termes: en alguns documents sembla que *bovalar* siga sinònim de *devesa*,⁵ segons els següents exemples:

«... quod ipsum *bovalare* seu *deffesia* antiqua...» (document datat a Sant Mateu en 1326, Díaz, 1987: 321.6),

«... facere aliquam *deffesiam* seu *bovalarium*...» (document datat a Peníscola en 1320; *ibidem*, 350.8),

«... *devesiam* sive *boalarium* in termino infra terminum castrí Cervarie...» (document datat a Sant Mateu en 1315; *ibidem*, 410.18).

«Aquest significat és enregistrat per l'*Alcover-Moll* per al substantiu *bovalar*: «lloc vedat», «devesa» (*DCVB*, II: 638). El *Du Cange* també el recull: per a *BOALARE* remet a *DEFENSUM* i *VETATUM* amb la mateixa definició «*LOCUS, ager, pratum, vel silva ubi pascua seu animalia immittere*» (*GMIL*, I: 682).

Pujol. Terme ben comú a molts indrets del territori lingüístic català, actualment, però, no és habitual en castellonenc. Tan sols la toponímia ha conservat l'apel·latiu en forma de sis noms de lloc: el *pujol de Gasset*, el *pujol dels Locos*, el *pujol de Manolo*, el *pujol d'Oliver*, el *pujol de Sapeno* i el *pujol de Saràpies* referits a l'oronímia pròpia de la Plana. Aquests pujols encara eren abundosos cap als anys trenta del propassat segle (cf. Porcar, 1933). Actualment, molts han desaparegut per l'expansió urbana del Grau i pel conreu agrícola. Però el significat del mot varia segons que el nom de lloc estiga situat a l'horta o a la marjal. A l'horta, designaven trossos elevats de terra de difícil reg, mentre que a la marjal es tractava de petits monticles que s'alçaven sobre les albuferes i aiguamolls (Gimeno-Arasa, 1993: 60). A més, hi ha també el nom de lloc la *finca dels Pujols*. L'*Onomasticon Cataloniae* (VI: 291) afirma que n'hi ha tants que no val la pena parlar-ne, llevat d'alguns

5. En altres documents el substantiu *devesa* apareix com a sinònim de *VETATUM*: «*defesia seu vetatum*», «*deffesiam seu vetatum*», «*defesia seu vetato*», etc., en un document de 1317 (cf. Sánchez Almela, 1985: 222).

casos especials, i remet al *DECLC*. Aquest diccionari enregistra, per al cas castellonenc, el topònim el *pujol de Gasset*.

La documentació històrica del topònim al terme castellonenc es recull en 1371 al Llibre de Vàlues de la Peita:

«Lorenç Pegunter. Item XIII fanecades de terra al *pujol*, que fan XXVI sous de cens an Bernat Valentí, afronten ab en Coma...» (Sánchez Adell, 1994: 587)

Apareix novament en 1398 al Llibre de Vàlues de la Peita:

«Pere Miquel, laurador. Item la terra del *pujol* a senta Maria del Ledó...» (*ibidem*)

El tornem a registrar en 1468 altra vegada al Llibre de Vàlues de la Peita:

«Arnau Ferrer, major. Item altre quartó al *pugol*, afronte ab escorredor de la vila...» (Sánchez Adell, 1994: 563),

«Anthoni Marquó. Item lo *pugol*...» (*ibidem*),

«Johan Martí. Item VII fanecades de terra al *pugol*, atinent d'en Tripó...» (*ibidem*),

«Nadal Martí. Item lo *pugol* de les figueres...» (*ibidem*),

«Guillem Mas. Item un quartó de terra al *pugol* ab VIII sol. De cens, atinent de na Reboatera...» (*ibidem*).

Continua apareixent en la documentació l'any 1527, també al Llibre de Vàlues de la Peita:

«La muller d'en Johan Squerdo. Item per un *pugol* a la marjal, c sous»,

«Pere Feliu, balle. Item IIII quartons de terra vinya al *pugol*, affronten ab terra de Miquell Guerau ab XXVI sous de cens».

APEL·LATIUS DE TERRES DE REGADIU

Botera. Segons la definició de l'informador de camp és «un forat al terra d'una séquia amb un tap que es pot destapar i donar lloc a l'eixida de l'aigua amb la finalitat

de portar-la al camp o tros de camp que es vol regar». Ens apressarem a dir que aquest significat no és consignat per cap repertori lexicogràfic, ni per cap dels diccionaris històrics nostrats. Molt probablement siga una accepció creada a la mateixa ciutat de Castelló partint del significat més general en català occidental de «forat en una paret per on passa l'aigua». Val a dir que Joan Coromines afirma que és sinònim de *botàs*, d'on prové segons ell, i afegeix que de vegades pot arribar a designar portells o forats per on ix l'aigua d'una bassa, d'un torrent, etc., (DECLC, II: 164-167). L'*Onomasticon Cataloniae* aplega uns quants noms de lloc creats amb aquest apel·latiu: prop de Sant Quirze Safaja, el *pla de la Botera*; a Benés, el *barranc de la Font de la Botera*; a les ciutats de Balaguer i Lleida, *la Botera*; a Vilafamés, Castelló de la Plana i Puçol, sengles *carrer de la Botera*, etc. Aquests topònims els classifica en el grup de noms de lloc relatius a llocs d'aigua desbotant o emmagatzemada (OC, III: 102). Es comptabilitzen set hidrònims amb aquell apel·latiu al terme municipal de Castelló de la Plana: *la botera de Castellet*, *la botera de Clarà*, *la botera de Llopis*, *la botera de Manteca*, *la botera de Mata-rates*, *la botera de Pedraques* i *la botera de Ripollés*. Val a dir que no es troben recollits a l'*Onomasticon Cataloniae*. El terme *botera* ja està documentat en 1398 a la ciutat de Castelló de la Plana en el Llibre de Vàlues de la Peita d'aquell mateix any, que es troba a l'Arxiu Històric Municipal de la mateixa ciutat:

«Pere Navarro e sos fills. Item l casa a *la botera d'en Ballester*, atinent de Valuch...» (Sánchez Adell, 1990: 312),

«Berthomeu Martorell. Item una caseta a *la botera d'en Favara...*» (ibídem),

«Jacme Miquel. Item un troç de pati a *la botera d'en Ripoll*» (ibídem).

El tornem a trobar citat en 1403 al Llibre de Consells de l'Arxiu Històric Municipal de Castelló de la Plana:

«Item lo consell sobre lo feyt de *les boteres* com fos murmuració en la vila que per les pedres que de nou eren estades ficades e meses en les dites boteres los alberchs per les grans pluges que fehie com les aygües pluvials

no poguessen discórrer per les dites boteres...» (Sánchez Adell, 1990: 312)

Apareix citat una altra vegada en 1485 al Llibre de Vàlues de la Peita:

«Bonanat Granyana. Item un corralet a *la botera d'en Favara* prop lo mur...» (Sánchez Adell, 1990: 312)

Al Llibre de Vàlues de la Peita de 1527 també hi és documentat:

Mossèn Pere Miquell. Item un ort que era de mossèn Sanchis, affronte ab lo mur e ab botera, ab l sou vi diners de cens a Sant Miquell.

En 1588, hi havia un *carrer de la Botera* a la ciutat de Castelló de la Plana (Traver, 1958: 479).

Amb el significat de «forat en una paret per on passa l'aigua» està documentat en 1723 a Benassal:

«... fassa una séquia desde *la botera* que ix la aygua del dit pouet hasta el saltador del barranquet» (Beltran Zaragoza, 1998, I: 494),

«... la dita aygua la porte guiada baix, a la altra sua heretat, fent *botera* en la paret...» (ibídem),

«... manaren que vista a present tape la dita *botera* de forma que no puga eixir la aygua al camí...» (ibídem),

«... fassa dita grasada que sia competent per a rebre tota la aygua del camí per la *botera* y que la tinga uberta.» (ibídem).

El mot *botera* té també el significat, a les comarques de la Terra Alta, la Ribera d'Ebre, el Matarranya i el Baix Maestrat, de «forat que hi ha a la part de baix d'una porta per on ix el gat» (cf. ALDT, mapa n. 92: *La gatona*).

Braçal. Derivat de *braç*, designa, segons els informadors de camp, «les conduccions que des de les files porten l'aigua de reg directament al camp on s'ha de regar». Aquest apel·latiu ha deixat, actualment al terme municipal de Castelló de la Plana, una gran quantitat d'hidrònims: fins a quaranta-dos. Són els següents: *braçal de l'Alteró*, *braçal del*

Baladre, braçal del Canal, braçal de Dalt, braçal de Dins, braçal de la Dreta de Ramell, braçal d'Elies, braçal de l'Esquerra, braçal de l'Esquerra de Ramell, braçal de Falcó, braçal de la Fila, braçal de la Fila Avall, braçal de Fora, braçal de Galí, braçal de la Garrofera, braçal de Gautxino, braçal del Guatlo, braçal de Guimerà, braçal de Jérica, braçal del Menut, braçal de la Mota, braçal de Navarro, braçal dels Polidos, braçal Primer de Vora Riu, braçal del Racó, braçal de Roque, braçal del Ros, braçal de Sales, braçal Sec, braçal de la Sénia, braçal de Sotarrani, braçal del Tancat, braçal de na Tora, braçal de Torrat, braçal de l'Ull Fondo, braçal dels Valets, braçal de Vora Riu, braçalet (Fadrell), braçalet (el Racó de Ramell), braçalet de l'Ermida, braçalet de Detràs de Lledó i braçalet de l'Esquerra.

L'*Onomasticon Cataloniae* esmenta un topònim anomenat *Es Braçals* i es demana si es tractarà de «brancs de séquia» (OC, III: 109). És una partida situada al nord de l'Albufereta d'Alcúdia (Mallorca). És l'únic exemple que cita Coromines del nostre apel·latiu formant un nom de lloc, i és estrany que el savi filòleg barceloní no sentís cap hidrònim castellanenc dels més de quaranta que existeixen al terme municipal de la nostra ciutat quan visità la ciutat allà cap a l'any 1961.

Terme lleidatà enregistrat pel *Diccionari Aguiló* amb el significat de «séquia, regueró o corredora que arrenca de la segla», que com es pot veure és quasi igual a la definició donada pels informadors de Castelló esmentada més amunt (DAg, I: 275). El DCVB (II: 642) defineix el mot exactament com a Castelló «rec que condueix l'aigua de la séquia directament al camp que s'ha de regar», i el situa a terres de dialecte nord-occidental i valencianes centrals, amb dues cites del mot: l'una de 1386 de procedència arxivística i l'altra de literària, a l'*Spill* de Jaume Roig. Coromines, contràriament al comentari emés més amunt sobre aquest apel·latiu en parlar de l'*Onomasticon Cataloniae*, sí que enregistra la paraula *braçal* al seu diccionari etimològic, la qual fa derivar de *braç*. Sobre la nostra forma diu, ultra el que ja s'ha documentat en els altres diccionaris, que és pròpia de Castelló de la Plana, però continua sense esmentar-ne cap hidrònim (cf. DECLC, II: 186).

Està documentat en 1527 al Llibre de Vàlues de la Peita:

«Damià Gosalbo. Item dotze fanecades en la mateixa partida, affronten d'en Jaume Coma *brasal* enmig e ab plazent»,

«Item un quartó en la mateixa partida, affronte ab Jaume Coma, *brasal* enmig e ab la céquia del pont d'en Valero»,

«Andreu Gisbert. Item quinze fanecades allí mateix, affronten ab Miquell Molina, *brasal* enmig»,

«Pere Marqués. Item VIII fanecades allí mateix, affronte de na Masa, *brasal* enmig»,

«Miquel Luna. Item tres fanecades de terra davall lo Caminàs, affronten de Guillem Mut, *brasal* enmig»,

«Guillem Mut. Item mig quartó de vinya a Raffellafena, affronte ab Pere Martorell y ab *brasal de Taccida*»,

«Arnau Lasnola. Item un quartó de terra, affronte d'en Jaume Tió, *brasal* enmig, e al costat VIII fanecades [que] affronten de mi mateix e de na Ginera, la vidua»,

«Pere Tosquella. Item XX fanecades de terra, affronten ab Jaume Eximeno, major, e ab la alqueria de mestre Pere Eximeno, ferrer, *brasal* enmig»,

«Anthoni Muntanyés. Item allí mateix VII fanecades de terra, affronten del molí de la viuda de Jaume Català, *braçal* enmig»,

«Francés[c] Peris. Item dos fanecades al Camí de la Mar, ab VII sous de cens als frares, affronten d'en Malràs e ab Martí Adzuara, *braçal* enmig»,

«Alexi Balaguer. Item VIII fanecades [de] orts en la partida del Censal de na Galina, ab VIII sous, VI diners de cens, affronten ab Pere Jover, *brasal* enmig, e ab mi mateix».

Canalat. Cal dir que és un mot especialment castellanenc. Es tracta d'una «conducció que pren l'aigua directament de la séquia mare i per aquesta raó és equiparable a la *fila*». Segons els informadors de camp aquests són termes iguals, i no importa la llargària o l'amplària per a la

distinció. Al terme municipal de Castelló de la Plana hi ha actualment divuit hidrònims creats amb aquell apel·latiu: *canalat d'Alegre, canalat dels Alters, canalat dels Baixers, canalat de Causanilles, canalat de Cecília (Fadrell), canalat de Cecília (Vinamargo), canalat Darrer, canalat de l'Esgarrada, canalat Fondo, canalat de Guimerà, canalat Mitger, canalat de Pelaire, canalat del Rei, canalat de Sant Jaume, canalat del Vedrier, canalat de la Viuda, canalat de Vora Camí i canalat de Vora Ratlla*. L'*Onomasticon Cataloniae* no enregistra l'apel·latiu i, per tant, tampoc no arreplega cap nom de lloc format amb aquest terme. Sembla que el primer diccionari que el recull és el *DCVB* (II: 901) «séquia o canal per a la conducció d'aigua», definició que extrau d'una cita de l'escriptor castellanenc Josep Pascual Tirado. Coromines dona la definició ja coneguda del *DCVB* i hi aporta un topònim: *canalat Fondo*. Afegeix també, pel que fa a la documentació històrica, que ja és citat en 1588 (cf. *DECLC*, II: 466). Totes dues definicions són, com es pot comprovar, castellanenques.

La primera documentació del mot, fins ara, és de l'època medieval per tal com és citat al Llibre de Consells de l'any 1468 que es conserva a l'Arxiu Històric i Municipal de Castelló de la Plana:

«Los béns d.en Anthoni Valentí. Item un quartó de vinya al *canalat d.en Blasquo*, ab tres sous de cens, a céquia d'Almalafa...» (Sánchez Adell, 1994: 548),

«Thomàs Marqués. Item x fanecades de terra atinent del *canalat d.en Blasquo*...» (ibídem).

En 1527 torna a ser citat al Llibre de Vàlues de la Peita d'aquest mateix any:

«Pere Aragonés. Item hun quartó, affronte d.en Johan Marqués, *canalat enmig*, y de mi mateix»,

«Pere Gisbert. Item dos quartons al *canalat d.en Co-ves de les pobilles*, affronten d'hun olivar de Jaume Renau, céquia enmig e ab Pere Gisbert, major»,

«Berthomeu Renau. Item II quartons [d]'olivar en la partida de Vilamargo, affronten de la céquia de la malafa e ab Martí Adzuara, *canalat enmig*»,

«Guillem Ribalta, menor. Item mig quartó allí mateix, affronte de Martí Adzuara e de *canalat*».

Capçada. Cal dir que, segons l'escassa documentació del mot en repertoris lexicogràfics i diccionaris, es deu tractar també d'un terme especialment castellanenc. Segons els informadors de camp, les capçades «són les files que reguen els horts que estan situats a la part més alta». Es recullen, actualment, només quatre hidrònims: *capçada de la Fila Primera, capçada de la Fila del Mau, capçada de Taxida, capçada de Tarregueta*. És un terme no recollit per l'*Onomasticon Cataloniae*. El *DAG* inclou la forma *capçada* amb diversos significats, el més aproximat semànticament al nostre és «brancada d'un arbre», és a dir, la part més altívola de l'arbre (*DAG*, II: 75). El *DCVB* (II: 956) recull cinc accepcions del terme, totes cinc dins el camp semàntic referit a la part elevada o més altívola, bé d'un arbre (que es suposa que trau del *DAG*), del lloc del llibre, d'un terreny o bé referit al darrer tram d'una taula on es planten i es reguen hortalisses, posem per cas. Aquest mateix diccionari el deriva del llatí *CAPITITIA*, provinent de *CAPUT*. El *DECLC* (II: 912) també inclou tota una sèrie d'accepcions referides a la part altívola o elevada d'un cingle, d'una mola, o bé la part alta de les rames d'un arbre. Però tots tres diccionaris tampoc no recullen el sentit que es dona a Castelló de la Plana, ni molt menys hi consignen cap hidrònim.

Pel que fa a la documentació històrica, cal dir que al segle XVI coneixem la *capçada d'en Dalmau*, la *capçada de na Brunella*, la *capçada dels Baladres*, la *capçada de l'Arbolera* i la *capçada del Moro*, noms de lloc que també reben les mateixes files, hidrònims que apareixen consignats al Llibre de Vàlues de la Peita de 1588 (cf. Traver, 1958: 144).

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ I FUSTER, Marià (1914-1934): *Diccionari Aguiló. Materials lexicogràfics aplegats per M. Aguiló i Fuster. Revisats i publicats sota la cura de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu*, Ed. Altafulla, Barcelona [= *Dag*].
- ALCOVER, Antoni M. - MOLL, Francesc de B. (1975, 2 ed.): *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols., Palma de Mallorca [= *DCVB*].
- BELTRAN ZARAGOZÀ, Andreu (1998): *El valencià al segle XVIII. Edició i estudi de textos administratius de les comarques del nord de Castelló*, 2 vols., Societat Castellonenca de Cultura, col·lecció «Filologia, II», Castelló de la Plana.

- COLÓN, Germà (1960): «Recensió», dins *Libre de Ordinacions de la Vila de Castelló de la Plana*, estudi preliminar, edició, notes i glossari de Luis Revest y Corzo, Castellón de la Plana, Sociedad Castellonense de Cultura, 1957, 323, 18 x 26 mm, *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 76, 1960, Max Niemeyer Verlag. Tübingen, pp. 285-291.
- COLÓN, Germà - GARCIA, Arcadi (1970): *Furs de València*, vol. I, Editorial Barcino, Barcelona.
- COROMINES, Joan (1980-1991): *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, 9 vols., Barcelona [= DECLC].
- (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae, Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*. Amb la col·laboració de Max Cahner, Joan Ferrer, Josep Giner, Joseph Gulsoy, Josep Mascaró, Philip D. Rasico i Xavier Terrado, Curial Edicions Catalanes/Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona «La Caixa», Barcelona, set volums publicats. [= OC].
- DÍAZ MANTECA, Eugeni (1987): *El 'Libro de Poblaciones y Privilegios' de la Orden de Santa María de Montesa (1234-1429)*, Història i Documents, Diputació de Castelló, Castelló de la Plana.
- DUARTE I MONTSERRAT, Carles (1985): *El Vocabulari jurídic del Llibre de les Costums de Tortosa (ms. 1272)*, col·lecció «Estudis», 4, Generalitat de Catalunya, Departament de Governació, Escola d'Administració Pública de Catalunya, Barcelona.
- GIMENO BETÍ, Lluís (1997): *Atlas Lingüístic de la Diòcesi de Tortosa*, Institut d'Estudis Catalans, Biblioteca de Dialectologia i Sociolingüística, IV, Barcelona, 700 pàgines.
- GIMENO BETÍ, Lluís - ARASA GIL, Ferran (1993): *La toponímia del terme municipal de Castelló de la Plana*, Ajuntament de Castelló de la Plana, 155 pàgines, un apèndix documental i 32 plànols de distribució i situació dels noms de lloc del terme.
- GLOSSARIUM MEDIAE ET INFIMAE LATINITATIS, *conditum a* Carolo du Fresne Domino du Cange, Niort 1883-1887, 10 vols., I (A-B), II-III (C-F), IV-V (G-N), VI-VII (O-S), VIII-X (T-Z), reproducció fotomecànica de Akademische Druck-U. Verlagsanstalt, Graz-Austria, 1954 [= GMIL].
- PARDO ASSO, José (1938): *Nuevo diccionario etimológico aragonés (Voces, frases y modismos usados en el habla de Aragón)*, Zaragoza.
- PORCAR RIPOLLÉS, Joan Baptista (1933): «Les cultures de la platja de Castelló», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XIV, pp. 79-89.
- RABASSA I VAQUER, Carles G. (1992): «Puntualitzacions sobre la institució ramadera del lligallo. El lligallo de Culla», *Millars*, xv, Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, pp. 81-95.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1992): *Diccionario de la lengua española*, 2 vols., Espasa-Calpe, Madrid [= DRAE].
- REVEST Y CORZO, Luis (ed., 1957): *Libre de Ordinacions de la vila de Castelló de la Plana*, Estudi preliminar, edició, notes i glossari, Societat Castellonense de Cultura, Castelló de la Plana.
- SÁNCHEZ ADELL, José (1986): «Aportaciones a la historia de la ganadería medieval castellonense. La sentencia de Villahermosa entre Castellón y las aldeas de Teruel, sobre pastos, de 1390», *Estudis Castellonencs*, n. 3, Castelló de la Plana, pp. 311-336.
- (1990): «Paisaje urbano de una villa valenciana bajomedieval (notas y datos para una topografía de Castellón de la Plana, s. XIII-XIV)», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXVI (II), Castelló de la Plana, pp. 291-332.
- (1992-93): «Algunos aspectos de la práctica ganadera medieval en tierras castellonenses», *Estudis Castellonencs*, n. 5, Castelló de la Plana, pp. 349-394.
- (1994): «Toponimia rural de Castellón de la Plana en la Edad Media (s. XIV-XV)», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXX (IV), Castelló de la Plana, pp. 517-600.
- (1995): «Aportaciones a la historia de la ganadería medieval en las comarcas del norte castellonenses (Ports de Morella, Benifaça y Maestrazgo de Montesa)», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXXI (IV), Castelló de la Plana, pp. 445-487.
- SÁNCHEZ ALMELA, Elena (1985): *El Llibre de Privilegis de la vila de Sant Mateu (1157-1512)*, publicacions del seminari de estudis econòmics i socials de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Castellón, Castelló de la Plana.
- TRAVER TOMÁS, Vicente (1958): *Antigüedades de Castellón*, Castelló de la Plana.
- VENY, Joan (1991): *Mots d'ahir i mots d'avui*, Empúries, Barcelona.

RECERCA TOPONOMÀSTICA EN ÀREES DE FRONTERA LINGÜÍSTICA

Javier Giralt Latorre
[Universitat de Saragossa]

1. INTRODUCCIÓ

Si parlem de recerca toponomàstica des d'una perspectiva metodològica, cal reconèixer que hi ha publicacions capdavanteres que han aprofundit prou en el mètode que cal emprar a l'hora d'enllestir una investigació sobre els noms de lloc. Publicacions com les de Terrado (1999) o Amigó (1999)¹ han posat a l'abast de tothom, a partir de la seva experiència personal, les bases que han de sostenir qualsevol recerca que s'incorpori a l'àmbit de la toponímia, disciplina que cau de ple dins l'esfera de la lingüística, tot i tenir la particularitat de ser un camp d'estudi completament interdisciplinari. D'altres, com les de Trapero (1995 i 1997), ens proporcionen el ventall de possibilitats d'anàlisi lingüística que ens ofereix un corpus toponímic: fenòmens de tipus fonètic (amb l'especial atractiu d'aquells que reflecteixen resultats diatòpics) i morfològic (sobretot la morfologia derivativa), la relació entre noms propis i noms comuns, l'arbitrarietat i la motivació dels topònims, el lèxic (tal vegada l'aspecte més productiu, ja que la seva varietat i heterogeneïtat és totalment equiparable a la del llenguatge comú), les formes i les funcions dels topònims, o les estructures semàntiques. I no podem oblidar tampoc aquelles aportacions que aprofundeixen en l'estreta relació que hi ha entre la toponímia i la dialectologia,

com és el cas de Veny (1996), que demostra la complexa intersecció existent entre els fets dialectals i els onomàstics.

Com es comprendrà, aquesta metodologia, en els seus diversos vessants, no canvia gens quan s'estudia la toponímia d'àrees de frontera lingüística, perquè, al cap i a la fi, l'objecte d'estudi és el mateix, o sia el nom de lloc. Nogensmenys, hi ha una qüestió que interessa especialment en aquestes zones frontereres: ens referim al fet que la toponímia, com a corpus lèxic utilitzat pels parlants d'un indret determinat, sigui un model de llengua funcional i, alhora, de llengua històrica. Seguint el plantejament de Trapero (1995: 23-24), cal tenir present que la toponímia d'un lloc és el resultat de múltiples llengües funcionals succeïdes en el temps. Sempre s'ha dit, amb raó, que en la toponímia han quedat preservats, com a fòssils, infinitat d'elements lingüístics pertanyents a èpoques passades. En cap altra parcel·la del lèxic poden estudiar-se millor que en la toponímia els estrats successius d'una llengua històrica; però, no són allí mots sense cap funció, ans al contrari, perquè la toponímia és un corpus lèxic viu, funcional, que s'actualitza contínuament en el parlar comú (sobretot a l'àmbit rural).² Certament, la topo-

1. Cal citar-ne, també, d'altres prèvies, com Frago (1990 i 1991) o Moreno (1990).

2. En aquesta mateixa línia, afirma Terrado (1999: 11): «El topónimo tiene una función dentro del sistema de referencias situacionales y forma parte de la competencia comunicativa del hablante. Se crea dentro de una lengua con los mismos recursos fónicos y significativos que cualquier elemento léxico y, después, fosilizado y convertido en elemento identificador, se mantiene como palabra de conocimiento obligado para determinado entorno social».

nímia és un domini on el lèxic roman més conservador, però, en ésser emprat per tots els parlants i en qualsevol situació comunicativa, està exposat a l'evolució i al canvi, de la mateixa manera que el lèxic patrimonial d'una llengua qualsevol. La toponímia és, doncs, llengua funcional que en cada moment es mostra com un tot sincrònic propi d'un territori, però també és el resultat d'una diacronia on les empremtes dels diferents estrats lèxics són ben perceptibles, més que no pas en el lèxic comú.

És aquesta doble condició la que fa de la toponímia localitzada en àrees de frontera lingüística un objecte d'estudi encara més seductor, i així es pot comprovar fàcilment a través de les recerques centrades en el territori aragonès que limita amb Catalunya —l'anomenada Franja d'Aragó— i, en particular, d'aquelles que s'ocupen de la Ribagorça i la Llitera, dues comarques de la província d'Osca on perviuen, al costat del català, l'aragonès i el castellà, parlars de transició d'adscripció lingüística dificultosa. Aquesta circumstància ha afavorit que les investigacions toponomàstiques sobre la Franja septentrional, no només s'hagin limitat a presentar, descriure i analitzar els noms de lloc aplegats, sinó que també s'hagin preocupat per esbrinar el passat lingüístic de la localitat o de la zona estudiada, fent especial atenció a l'època medieval en què convisqueren l'aragonès i el català.³ La nostra contribució,⁴ doncs, vol oferir-ne una mostra amb dos exemples concrets: el primer se centra en la toponímia ribagorçana recollida en poblacions actualment catalanòfones, a través de la qual hom reflexiona sobre la situació de les isoglosses d'alguns trets lingüístics pròpiament aragonesos abans de la propagació del català des de l'Urgell i el seu assentament dins el comtat de la Ribagorça; el segon s'ocupa de la toponímia del municipi castellanoparlant de Binèfar (la Llitera), mitjançant

3. Hem d'esmentar, en aquest punt, algunes contribucions sobre altres territoris catalanoparlants, en les quals s'ha posat de relleu com el contacte amb el castellà ha tingut els seus efectes sobre la toponímia autòctona d'una àrea catalanòfona; tal és el cas de Casanova (1995), que repassa el component toponímic castellà en la toponímia valenciana, o de Gargallo (1991, 1992 i 1995), que se centra, d'una banda, en la duplicitat formal dels noms dels municipis situats a la Franja i, d'una altra, en la denominació dels pobles castellanoparlants per part dels veïns de l'àmbit valencià.

4. Aquest article s'insereix dins la recerca desenvolupada pel Grup Emergent d'Investigació FILAR (Filologia Aragonesa), reconegut pel Govern d'Aragó i cofinanciat pel Fons Social Europeu.

la qual s'intenta descobrir la catalanitat de la llengua parlada en aquesta localitat aragonesa abans del segle XVII.

2. ÀREES LINGÜÍSTIQUES ANTIGUES I MODERNES

2.1. Com acabem d'assenyalar, hi ha recerques que han emprat la toponímia per a establir amb major precisió la situació lingüística que va poder existir en el passat en una determinada àrea fronterera amb Catalunya. Justament, del magne projecte d'investigació sobre la Toponímia de Ribagorça,⁵ dirigit pel Dr. Javier Terrado de la Universitat de Lleida, n'han sorgit alguns estudis de la toponímia menor recollida a les poblacions de la Ribagorça aragonesa que tradicionalment han estat considerades catalanoparlants, adscrites al subdialecte nord-occidental (i, en concret, al català ribagorçà), una comarca d'Osca on, a més, la transició lingüística entre l'aragonès i el català es fa ben palesa, ja que hi existeix una zona amb parlars mixtos, en els quals la barreja d'elements aragonesos i catalans és absoluta.⁶

A través de la toponímia menor es vol conèixer l'abast i, per tant, les antigues fronteres d'una determinada llengua o dialecte, ja que, segons hem indicat, els noms de lloc conserven petrificats nombrosos fenòmens lingüístics que ens revelen un estat de coses diferent del que s'atesta actualment. I una situació lingüística distinta de l'actual tal vegada existí en una part de la Ribagorça aragonesa, segons les dades que ens aporten els topònims. En aquest cas, s'ha mirat d'esbrinar si els parlars actuals de l'àrea esmentada coincideixen o no amb els que es poden deduir de l'estudi dels noms de lloc i, en conseqüència, si la frontera lingüística catalanoaragonesa acceptada generalment coincideix amb la que hauria existit a l'alta Edat Mitjana, etapa en què es consolidaren les llengües romàniques.

2.2. Tenint en compte les solucions fonètiques enregistrades i, sobretot, en observar que no perviuen en el parlar autòcton, sembla lògic deduir que això succeeix perquè el sistema lingüístic que originà aquelles solucions discrepant era diferent del dialecte o de la llengua actual, és a dir, del català. És clar que hi ha fenòmens presents en terres catalanes, però

5. Vegeu una recensió sobre aquesta recerca a Giralt (2007-2008).

6. Ens referim a l'àrea de la conca del riu Isàvena.

d'altres no, i això duu a la conclusió que l'estatut lingüístic d'aquestes terres de frontera fou diferent. Segurament, hi havia les dues llengües que tenim avui, o sia, el català i l'aragonès, però no abraçarien les mateixes zones que comprenen avui. Segons la toponímia i els fenòmens fonètics explicats, es planteja la possibilitat que un parlar ribagorçà de caràcter aragonès (actualment circumscrit a la conca del riu Éssera) arribà més cap a l'est de la província d'Osca, d'on desaparegué a poc a poc com a parla viva en ésser substituït pel català propagat des de punts de la regió veïna. En conseqüència, la meitat nord-est de la Ribagorça (Cornudella, Betesa, Bonansa, Castanesa i Montanui) i la conca de l'Isàvena pertanyeren inicialment al ribagorçà de caràcter aragonès, i a aquesta varietat li serien deguts els trets fonètics conservats en la toponímia, discrepant amb els del dialecte actual.

Aquest plantejament sobre la realitat lingüística medieval ribagorçana ha estat defensat per Vázquez (1994, 1998 i 2009),⁷ bon coneixedor de la toponímia nord-aragonesa. Des d'una perspectiva diacrònica, els resultats fonètics que permeten sostenir aquesta hipòtesi són els següents:

- a) Presència dels diftongs /ia/, /ie/ < ĩ, en qualsevol posició, fins i tot en paraules en què la vocal etimològica va seguida d'algun tipus de iod. Exemples: *Ciallas, Siarra, Ancontriasa, Portiasa, El Torián, Es Paliastros, Comiasas, Cobiassa, Esperiasa, Peñasa; Farubiello, Castieso, Gradiesos, Gubiart, Baliera, Solaniesa, Cumieso, Sarradieso.*
- b) Presència dels diftongs /ua/, /ue/ < ō en qualsevol posició, fins i tot en mots en què la vocal etimològica va seguida d'algun tipus de iod. Exemples: *Barlluanga, Cuasta, Arguala, Muscrualla, Guarts, Suart, Cuanca, Ansirguala; Trofuebas, Confueso, Cueso, Mansuelo, Pallargüelo, Els Pueis, Campuyuelo, Pigüelo.*
- c) Conservació de la -o final. Exemples: *Baranado, Buixo, Campaso, Capoladero, Cumo, Entuixano,*

Estaño, Estaso, Estellero, Feixano, Forado, Garanto, Mallo, Obago, Pago, Pllano, Prat Reduno, Pusso, Roncallo, Sarrado, Tornallo, Turmo.

- d) Metafonia o canvi de timbre en algunes vocals tòniques per la inflexió de l'àtona etimològica -u, de manera que el resultat de ō, ū, que hauria hagut d'ésser /o/, i el de ĩ, ĩ, que hauria hagut d'ésser /e/, esdevé respectivament /u/ i /i/. Exemples: *Camporreduno, Carraduno, Chinestuso, Congustro, Cumo, Cupllos, Furno, Pusso, Turmo; Barranquills, Canarillo, Castesillo, Pradills, Sarradillo, Torrontillo.*
- e) Evolució primitiva de la geminada -ll-, que ha resultat /s/ després de l'ensordiment del fonema inicialment sonor /z/: *La Basi, Besicalianz, Burieso, Carcariasas, Castesillo, Comiasa, Cueso, Esperiasa, Estadieso, Estaso, Fontañasa, Masi-mayó, Mosá, Pllanabasi, Pllañeso, Redoñasa, Sobiasa, Tastieso.* Més esporàdics són els topònims on la geminada llatina ha esdevingut /t/: *Baticasa, Betesa, Estatalagó.*

2.3. Contràriament al que postula Vázquez, la hipòtesi de Terrado considera que és una qüestió opinable si aquest ribagorçà s'ha de considerar com una modalitat integrada en un diasistema al qual podríem aplicar la denominació d'aragonès. Ell és del parer que, per a les varietats romàniques que suposem als segles VIII, IX i X, és més encertat parlar de «ribagorçà antic», integrat en un diasistema pirinenc central. Segons Terrado, no és adient parlar d'aragonès ni de català a la Ribagorça del segle X, i potser tampoc no seria correcte parlar de català al Pallars d'aquella època; creu que en època visigòtica és quan comença a dibuixar-se un dialecte romànic diferent del que predominà a partir del segle XII, quan s'imposaren tendències més concordants amb el català, segons coneixem pels documents escrits. Aquest antic ribagorçà, que degué formar-se entre els segles VI-XI, va entrar aviat en contacte amb varietats més orientals i va anar refent la seva fesomia adequant-la cada cop més a les característiques dels parlars dels comtats catalans (Terrado, 1992: 139-140).

2.4. Com veiem, doncs, l'estudi de la toponímia fronterera esdevé fonamental per a investigar el passat lingüístic

7. Així mateix, Saura (2004: 230) afirma que algunes divergències entre els testimonis oferts per la parla viva i la toponímia benasqueses, o entre diferents estrats d'aquesta última, semblen avalar la hipòtesi de superposició d'un estrat català posterior a un aragonès, d'aquí que les valls més properes al català rebessin l'impacte més continuat d'aquest procés de substitució lingüística.

medieval d'una zona on les circumstàncies polítiques i culturals van afavorir la catalanització que donà forma als parlars que actualment perduren a la Ribagorça nord-oriental (amb més o menys transició). Els topònims demostren que la llengua romànica primitiva parlada a bona part de l'Alta Ribagorça havia desenvolupat en la seva evolució fonètica més trets comuns amb l'aragonès que amb altres romanços pirinencs veïns, com el català o el gascó. Per això Vázquez (2009: 192) indica que caldria matisar les afirmacions que subscriuen que la frontera lingüística entre el català i l'aragonès actual s'ha mantingut així gairebé des de l'origen de les llengües romàniques. En canvi, a partir de les mateixes dades, Terrado (2002: 1635) es decanta per suposar una identitat pròpia per a l'antiga llengua romànica sorgida entre els rius Éssera i Noguera Ribagorçana, seguint la proposta de Coromines (1970: 49), segons la qual fou a l'entorn de l'any 1000 quan es va substituir a la conca de l'Isàvena la llengua romànica pròpia pel català.

Més al sud, ja no hi tenen cabuda les hipòtesis abans citades, perquè la toponímia gairebé no conté els trets lingüístics esmentats de l'antic ribagorçà de caràcter aragonès. Més al sud, a la Baixa Ribagorça i a l'Alta Llitera, el que hi tenim són parlars hereus del ribagorçà de tipus català que preval a partir del segle XIII i que, com ja assenyala Menéndez Pidal (1916: 85), es propagà cap al sud amb la Reconquesta. Per això hi testimoniem un subdialecte de transició, de base lingüística essencialment catalana, però amb elements clarament aragonesos, cosa que també es manifesta en els noms de lloc (Giralt, 1994; Tomás, 2005):

- Diftongació de vocals breus tòniques: *Junquiello* (Açanui), *Maranyueto* (Açanui), *Torreviella* (Açanui), *Variciella* (Calassanç), *Puçuelo* (Calassanç), *Cruciella* (Calassanç), *Cieguers* (Calassanç), *Sardaniella* (Calassanç), *Congustiello* (Gavasa), *Aljub Lluengo* (Sant Esteve de Llitera), *Farratxuelo* (Sant Esteve de Llitera), *Pradiello* (Sant Esteve de Llitera).
- Manteniment de *-o* final: *Piquero* (Açanui), *Puial Roio* (Açanui), *Montalto* (Açanui), *Turmo* (Açanui), *Ginebro* (Açanui), *Rotiçno* (Calassanç), *Cànigo* (Calassanç), *Obago* (Calassanç, Sant Esteve de Llitera), *Munyerio* (Calassanç), *Aljub*

Lluengo (Sant Esteve de Llitera), *Collalbo* (Sant Esteve de Llitera), *Estanyo* (Sant Esteve de Llitera), *Farratxuelo* (Sant Esteve de Llitera), *Puyalto* (Sant Esteve de Llitera), *Regal Oscuro* (Sant Esteve de Llitera), *Ullo* (Sant Esteve de Llitera).

3. FOU CATALANA LA LLENGUA DEL PASSAT? EL CAS DE BINÈFAR (OSCA)

3.1. Si en les explicacions precedents hem fet atenció a l'establiment de la frontera lingüística entre l'aragonès i el català a l'àrea ribagorçana de la província d'Osca, ens centrarem ara en una recerca duta a terme recentment sobre la toponímia de la localitat de Binèfar, ubicada a la comarca de la Llitera (Osca).⁸ La primera referència de caràcter lingüístic sobre aquesta població es troba en un treball de Joaquín Costa de 1879, en el qual assevera que aleshores s'hi parlaria castellanoaragonès com a conseqüència del repoblament de la localitat amb gents procedents de l'interior d'Aragó, després de restar despoblada arran dels conflictes bèl·lics provocats per la Guerra dels Segadors (1640-1652); però, també afirma que en èpoques anteriors s'hi parlà català o «un dialecto mestizo», almenys si hom revisa la toponímia del municipi (Costa, 2010: 65).

En 1906, Jean-Joseph Saroïhandy va presentar en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana la comunicació titulada «El català del Pirineu, a la ralla d'Aragó», on afirmava el següent: «Els qui coneguen la regió de que parlem, asseguraran que'l català arribava antes fins a l'Éssera y'l curs inferior del Cinca. Encara no farà tres segles que Campo, Graus, Monçó, Albalat de Cinca, eren de llengua catalana, com ho son encara Çaidí y Fraga» (Saroïhandy, 1908: 332). Aquestes paraules transmeten la idea que la frontera de la llengua catalana coincidia, almenys fins al segle XVII, amb el curs del riu Cinca, de la qual cosa es dedueix que a Binèfar també es va parlar català. Cal notar, a més, que la cronologia establerta per Saroïhandy coincideix bàsicament amb la que proposà Costa a l'hora de fixar el moment en què Binèfar fou repoblat per aragonesos de l'interior.

8. Com és sabut, a la Llitera s'hi parlen varietats de tres llengües diferents: aragonès a Alins del Monte, català a gairebé tota la comarca i castellà a Binèfar, Esplús i Vencilló.

Uns anys després, en 1914, Antoni Griera elaborà la seva tesi doctoral titulada *La frontera catalano-aragonesa. Estudi geogràfic-lingüístic*, en la qual ens aporta dades de primera mà sobre els parlars catalans de la Franja, però també sobre les varietats aragoneses properes de Benasc, Castejón de Sos, Campo, Graus i Fonz, i les castellanés de Binèfar, Ballóvar i Candanosos. A la introducció de la seva recerca, Griera justifica amb dades la hipòtesi de Costa i Saroïhandy:

La població de Binèfar ens ofereix un cas especial per a la geografia lingüística. La colonització en una època moderna ha determinat la frontera. En una plana on no hi ha cap impediment de relacions, trobem un conjunt nombrós de criteris que separen Binèfar de Tamarit, Almacelles, Sant Esteve. És una frontera més marcada que la que constatem en llocs on és deguda a la falta de vies de comunicació i relacions econòmiques. [...] Aquesta frontera s'explica per un fet històric modern. En 1642, en l'època de la guerra dels Segadors, Binèfar va ésser destruït completament i no va ésser poblat de nou fins en 1652. Aquesta repoblació determina una frontera tan brusca com en pocs límits lingüístics pot cercar-se. Els que van repoblar Binèfar vingueren de l'altra part del Cinca, com ho hem pogut verificar per medi d'una carta institució del Municipi de Binèfar de 1694. Després de la destrucció subsistiren encara algunes famílies, i aquestes tenen el llinatge completament diferent dels sobrevinguts. Alguns noms topogràfics de l'entorn de Binèfar no presenten pas una evolució castellano-aragonesa: partides de la *Figuera de Malcuc, Cova, Casanova, Casafreda, Faixes fortes*. Binèfar, abans de la recolonització, posseïa el dialecte catalano-aragonès, mentre avui és completament diferent a tots els altres pobles aragonesos veïns. Aquesta frontera tan sobtada data del segle XVII (Griera, 1914: 32).

Es pot veure, doncs, com Griera assegura la catalanitat lingüística de Binèfar durant tota l'Edat Mitjana i fins a la seva devastació a mitjan segle XVII; inclús apunta que aquesta localitat posseïa un dialecte catalanoaragonès i, per tant, una varietat de transició. Cal remarcar, a més, que Griera fonamenta la seva argumentació en criteris onomàstics; d'una banda, els antropònims que apareixen en una carta de població de

1694 permeten justificar l'arribada de pobladors a la vila des de les terres interiors d'Aragó; i, d'una altra, els topònims del seu terme municipal conserven mots d'indubtable origen lingüístic català, probablement ja emprats a l'Edat Mitjana.

Tanmateix, Ramón Menéndez Pidal, en la ressenya que publicà en 1916 a la *Revista de Filología Española* sobre el treball de Griera citat, va posar en dubte els plantejaments del prevere català pel que fa a la realitat lingüística de Binèfar: «Como se ve, el lenguaje de Binèfar, lejos de presentársenos como algo especial, está perfectamente trabado con el de los otros pueblos aragoneses del sur y del norte, y en vista de esto, creo que el otro argumento de que se sirve Griera, el catalanismo de la toponimia, necesita también revisión» (Menéndez Pidal, 1916: 86-87). D'aquestes paraules s'infereix que a Binèfar no es va parlar català abans del segle XVII, i que la divisió entre català i castellà en aquest punt de la frontera és conseqüència dels factors històrics provocats per la reconquesta al llarg del segle XIII, com succeeix a tota la frontera entre Aragó i Catalunya des de Tamarit de Llitera fins al Matarranya i el Baix Aragó terolencs, seguint així cap a terres valencianes, de manera que avui es parla castellà on la repoblació fou duta a terme majoritàriament per aragonesoparlants, i català on prevalgué l'afluència de gent catalanòfona.

En un estudi de 1959 sobre «Els noms dels municipis de la Catalunya aragonesa», Joan Coromines reprèn la qüestió de la frontera lingüística entre Aragó i Catalunya, en al·lusió directa a la hipòtesi de Saroïhandy en 1906. D'acord amb l'explicació de Menéndez Pidal, rebutja que la frontera medieval del català arribés al curs del riu Cinca i afegeix que, en el cas de Binèfar, està encara per demostrar que fos nucli catalanoparlant: «En acabar observem que és totalment infundada (llevat potser d'algun poble escadusser com Binèfar, on altrament tampoc no és segura, i en tot cas no se n'ha donat una demostració satisfactòria), l'opinió vulgar segons la qual havia estat català a l'Edat Mitjana tot el territori a l'Est del Cinca, i pel que fa a altres valls més enllà i tot» (Coromines, 1970: 49).

3.2. A través d'aquest recorregut pels estudis lingüístics que ens donen algun tipus d'informació sobre la realitat lingüística de Binèfar des de l'època medieval fins als nostres dies, només hem volgut presentar la problemàtica que planteja el fet que aquest municipi estigui situat en una comarca

on predominin pobles catalanòfons, la qual cosa ha motivat que s'hagin proposat diferents hipòtesis sobre la seva antiga personalitat lingüística. També hem comprovat com Griera proclamà obertament la catalanitat lingüística d'aquest poble i fonamentà tal afirmació en la toponímia del seu terme municipal. Però, igualment hem vist com Menéndez Pidal —i també Coromines implícitament— advocà per una revisió d'aquesta toponímia per tal de corroborar les afirmacions del romanista català.

Resta demostrat, doncs, l'interès que tenen els noms de lloc de Binèfar des d'una perspectiva lingüística i, per això, ens vam proposar d'estudiar-los des d'aquesta òptica, amb l'objectiu de determinar amb quins components lèxics s'han constituït i quins trets dialectals contenen (aragonesos o catalans). En el cas de Binèfar, però, ens hem trobat amb l'obstacle de la inexistència de documentació antiga a l'Arxiu Municipal, ja que fou destruïda per complet durant la Guerra Civil. I fora de l'àmbit local, cal assenyalar que també és escassa la informació localitzada: a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, només en uns pocs documents es constaten alguns topònims, i tampoc no hi ha manuscrits medievals a l'Arxiu Provincial d'Osca⁹ on es faci referència a Binèfar i el seu terme. La recerca en fonts inèdites s'ha completat amb la revisió de tota la documentació medieval aragonesa publicada fins ara, en concret aquella on cabia la possibilitat de trobar dades sobre aquesta població.

3.3. Per a l'objectiu de la nostra recerca, és a dir, establir la realitat lingüística de Binèfar a l'Edat Mitjana, és fonamental el component lingüístic dels topònims. I és aquí on arriba el problema principal de la investigació, ja que cal reconèixer que no es poden extreure conclusions definitives ni afirmar amb la seguretat de Costa o Griera que la llengua parlada a Binèfar fou la catalana, perquè la toponímia analitzada només ens certifica la confluència d'elements de filiació lingüística diversa. A més, resulta impossible fixar l'antiguitat de la majoria de les unitats examinades, atesa la inexistència de documentació que ens ajudi a fer-ho, tot i que podem assegurar —atenent, naturalment, a la història— que els constituents aragonesos i catalans foren els originaris, mentre que

els castellans s'incorporaren més tard. Vegem, a continuació, un breu comentari dels topònims que esdevenen interessants des d'aquesta perspectiva:

a) Identifiquem trets lingüístics catalans en els següents topònims:

- *Aigüera*. Derivat lèxic del català *aigua*, des d'on passà a l'aragonès *ribagorçà*.
- *Alcort*. Adaptació àrab del ll. CÖLLIS, que donà /alqüll/ en andalusí, d'on surt *alcor* 'muntanyola' per dissimilació consonàntica (Corriente, 2008: 87); després, es desenvolupà *Alcorn* i es modificà en *Alcort* per canvi de /n/ final agrupada, tret fonètic totalment viu en català.
- *Casafreda*. Nom compost amb l'adjectiu català *freda* < ll. FRĪGĪDA.
- *Cornera*. Fitònim català molt freqüent en la toponímia pirinenca (*DECat*, II: 941a; *OnCa*, III: 488a-b).
- *Cova*. Del ll. CÖVA, amb resultat català per manca de diftongació.
- *Fajas Tortas*. Nom compost format amb l'adjectiu *tortas* < ll. TÖRTAS, on s'observa absència de diftongació com en català.
- *Malcup*. Nom compost amb el substantiu català *cup* 'recipient on es trepitja el raïm' < ll. CUPUS.
- *Penchat*. Topònim que ens remet al participi del verb *penjar* < ll. *PENDICARE, també conegut en benasquès i alguns parlars aragonesos de la Ribagorça (*EBA*, III: 1422).
- *Portellada*. Mot dialectal català enregistrat amb el sentit de 'portell practicat a una paret de tanca, per a donar pas a persones o bestiar'; cf. *la Portellada* al Matarranya (Coromines, 1970: 118).
- *Segalar*. Col·lectiu que assenyala el lloc on es cultivava el *sègal*¹⁰ 'sègol' < ll. SECALE. És present en la toponímia de la Ribagorça

9. Tan sols s'hi conserven els cadastres corresponents als anys 1862, 1881 i 1884, a més d'alguns protocols de notaris de Montsó del segle XVIII, que contenen actes on intervenen habitants de Binèfar.

10. Mot conservat a Jusseu, Torres del Obispo, Valle de Lierp (*EBA*: IV, 1672) i Calassanç (Giralt, 2005).

oriental d'Osca i del Principat de Catalunya (*OnCat*, VII: 74a-b; *DECat*, VII: 736-739).

- *Toradillas*. Deformació de l'original *Talladellas* (Giralt, 2009: 218), diminutiu de *tallada*, que topogràficament té el sentit genèric de 'paratge escarpat i pedregós', sobretot a l'àrea occidental del català (*DECat*, VIII: 235b; *OnCat*, VII: 218a).

b) Testimoniem solucions lingüístiques aragoneses en aquests topònims:

- *Burales*. Mot aragonès d'origen antic, derivat de *buro*, tal vegada relacionat amb un vell adjectiu *BŪRIUS 'obscur' (*DECat*, II: 339b).
- *Eslisaderas*. Derivat d'*eslisada* 'relliscada', procedent del verb aragonès *eslisar* 'relliscar' (cf. cat. occ. *esllisar*), format segurament sobre la base romànica *LISIUS, creada a partir d'una arrel onomatopeica imitativa del soroll del lliscament (*DECat*, V: 217a).
- *Loseta*. Diminutiu de *losa* < preromà *LAUSA 'pedra plana i de poc gruix' (*DECat*, V: 270b); cf. cat. *lloseta*.
- *San Quílez*. Antropònim aragonès, procedent del ll. QUIRICUS, i més en concret del genitiu QUIRICI (també el cat. *Quirze*).
- *Sierra*. Resultat aragonès i castellà del ll. SĒRRA.
- *Urmos*. Fitònim aragonès procedent del ll. ŪLMU, amb metafonia.
- *Valpastor*. Nom compost amb el substantiu aragonès *val* < ll. VALLEM.

c) Hi ha noms que mantenen resultats compartits per ambdues llengües:

- *Carpina*. Es tracta segurament d'un femení del cat. *carpi* / arag. *carpín*, tal vegada derivat postverbal de *CARPĒRE* 'espatllar' (*DECat*, II: 583b).
- *Chuvera*. Derivat del ll. IŪGU > cat. *jou*, arag. *chubo*, amb consonant africada sorda característica de la fonètica històrica de l'aragonès i del català apitxat (*DECat*, IV:

909b). Aplicat a l'orografia d'una regió, assenyala un terreny que fa d'unió entre dues zones.

- *Collada*. Apel·latiu que sol designar una depressió suau per on es pot passar fàcilment d'un costat a un altre d'una serra, però també una petita elevació del terreny. Des d'un punt de vista etimològic, sembla consensuada la seva procedència del ll. *COLLATUM.¹¹ Està molt estès per tota la toponímia de l'àmbit lingüístic aragonès i català (*OnCat*, III: 408b).
- *Costera*. Derivat de *costa*, emprat en català occidental i aragonès amb el sentit de 'pujada' (*DECat*, II: 1001a; *EBA*, II: 601-602), i així es presenta en la toponímia de les dues àrees lingüístiques.
- *Figuera*. Fitònim compartit pel català i l'aragonès, i present en la toponímia d'ambdós dominis lingüístics (cf. *OnCat*, IV: 216b-217b; Vázquez, 2005: 79).
- *Grallera*. Mot derivat de *gralla* < ll. GRAGŪLA o GRACŪLA, que manté el sentit de 'lloc on nien o abunden les gralles'. S'usa en català i aragonès (*DECat*, IV: 607a; *EBA*, III: 1037-1038), i també s'atesta en la toponímia de les províncies d'Osca (Frago, 1987: 34; Vázquez, 2003: 28) i Lleida (Turull, 2007: fitxa 825).
- *Matacabras*. Paraula composta que en català significa 'calamarsa' (*DECat*, V: 534a) i en aragonès 'temporal d'aiguaneu amb vent fred' (*EBA*, III: 1242).
- *Romeral*. Col·lectiu de *romer* < ll. ROMARIUS, que indica l'indret on abunda aquesta planta aromàtica. S'utilitza en català occidental, aragonès i castellà (*DECat*, VII: 426b), i està molt estès per la toponímia ribagorçana.

11. Derivat de COLLIS 'colina' (Frago, 1980: 82 i 1982: 38; Vázquez, 2002: 96) o de CŌLLUM 'coll' en la seva accepció oronímica (Saura, 2008: 48).

- *Sisallar*. Col·lectiu aplicat al terreny on abunda el *sisall* (cat.) / *sisallo* (arag.) 'siscall, *Salsola vermiculata*', mot probablement relacionat amb el cat. *sisca* < cèltic SES-CA i l'arag. *siso* 'mena de gespa pirinenca' (*DECat*, VII: 950b-951a). *Sisallar* s'atesta tant a la toponímia catalana (*OnCat*, VII: 132a), com a l'aragonesa (Frago, 1980: 176).
- *Sosal*. Col·lectiu derivat de *sosa* 'barrella', procedent de l'àrab /sawdā'/; tanmateix, segons Corriente (2003: 441), el nom de la planta apareix sempre en la forma diminutiva /suwwaydā'/, cosa que obligaria a pensar que en l'andalusí actuà una reducció. Com a topònim existeix a les províncies d'Osca i Lleida (*OnCat*, VII: 170b; Rizos, 2001: 424).

En conclusió, davant les dades que ens proporcionen els topònims comentats, només podem proposar la hipòtesi que tal vegada, fins al segle XVII, la varietat dialectal que hom parlà a Binèfar tingué un accentuat caràcter de transició i fou semblant a la que avui hi ha a les localitats veïnes de Sant Esteve de Llitera, Açaui, Calassanç (catalana), o a la que perviu a Alins del Monte, Fonz o Estadilla (aragonesa), però, en qualsevol cas, no és possible concretar-ne una filiació lingüística determinada o, si més no, predominant.

4. FINAL

En aquestes pàgines hem centrat l'atenció en algunes de les possibilitats que ofereix l'estudi dels noms de lloc en àrees de frontera lingüística, a partir de la doble concepció de la toponímia com a llengua funcional, per tractar-se d'un component més de la llengua viva d'una comunitat de parla, i com a llengua històrica, per haver-se configurat diacrònicament segons els diferents estadis temporals d'aquella llengua funcional. I ho hem fet, en concret, repassant recerques dutes a terme sobre la zona on la província d'Osca limita amb la de Lleida, la qual resulta especialment interessant atès el contacte de llengües que s'hi produí des de l'Edat Mitjana entre l'aragonès i el català, inicialment, i després amb el castellà.

Els topònims resulten primordials a l'hora de determinar l'abast de la llengua aragonesa, com demostren els treballs de Vázquez, ja que determinades isoglosses corresponents a trets lingüístics aragonesos es troben, segons la toponímia ribagorçana, en municipis on actualment es parlen varietats del català. Per tant, són característiques que no romanen en la parla viva, però sí en els noms de lloc, la qual cosa duu el professor Vázquez a plantejar que l'aragonès, durant l'alta Edat Mitjana, ocupà zones situades més a l'est de l'actual frontera lingüística amb el català.

A través de la toponímia també es pot mirar d'esbrinar quina fou la llengua real d'un indret, quan per la seva història sembla que no coincideix amb l'actual. En aquest sentit, hem aportat una recerca personal sobre els noms de lloc del terme municipal de Binèfar, localitat castellanoparlant sobre la qual diversos estudiosos havien cridat l'atenció plantejant que s'hi havia parlat català fins a la seva despoblació a mitjan segle XVII, malgrat que l'anàlisi dels topònims aplegats no permet assegurar-ho. A més, la manca de documentació medieval específica de la localitat és un greu entrebanc que resulta determinant en definir l'adscripció lingüística dels elements que componen els topònims i, en conseqüència, per tal d'albirar quina llengua va ser-hi l'originària.

5. BIBLIOGRAFIA

- AMIGÓ, Ramon (1999): *Introducció a la recerca en toponímia i antroponímia*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- CASANOVA, Emili (1995): «La toponímia d'origen castellà: una proposta», dins Vicenç M. Rosselló i Emili Casanova (eds.), *Materials de toponímia*, II (*Mestratge de Toponímia, 1990-1991*), Universitat de València, València, pp. 1207-1215.
- COROMINES, Joan (1970): *Estudis de toponímia catalana*, vol. II, Editorial Barcino, Barcelona.
- CORRIENTE, Federico (2003): *Diccionario de arabismos y voces afines en iberorromance*, Gredos, Madrid, 2a edició ampliada.
- (2008): *A dictionary of Arabic and Allied Loanwords Spanish, Portuguese, Catalan, Galician and Kindred Dialects*, Brill, Leiden.
- COSTA, Joaquín (1879): «Dialectos ribagorzanos y demás aragoneses-catalanes y catalanes-aragoneses», *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, 46, 2-3; 48, 18-19; 50, 33-35; 51, 41-42 [citat per Joaquín Costa, *Textos sobre las lenguas de Aragón*. I. *Los dialectos de transición en general y los celtibéricos-latinos en particular*, Aladrada Ediciones, Zaragoza, 2010, 63-82].

- DECAT = Joan COROMINES (1980-2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vols., Curial Edicions Catalanes, Barcelona.
- EBA = Francho NAGORE (dir.) (1999): *Endize de bocables de l'aragonés, següentes os repertorios lesicos de lugares y redoladas de l'Alto Aragón*, 4 vols., Instituto de Estudios Altoaragoneses, Huesca.
- FRAGO, Juan Antonio (1980): *Toponimia del Campo de Borja*, Institución Fernando el Católico, Zaragoza.
- (1982): «Toponimia navarroaragonesa del Ebro. IV: Orónimos», *Archivo de Filología Aragonesa*, xxx-xxxI, Zaragoza, pp. 23-62.
- (1987): «Toponimia navarroaragonesa del Ebro. VI: Fauna», *Archivo de Filología Aragonesa*, xxxix, Zaragoza, pp. 55-88.
- (1990): «Los topónimos: fuentes y métodos de investigación», dins Agustín Ubieto (coord.), *Metodología de la investigación científica sobre fuentes aragonesas*, ICE-Universidad de Zaragoza, Zaragoza, pp. 245-265.
- (1991): «Problemas, métodos y enseñanzas de la toponimia», dins Endrike Knörr i María Ángeles Líbano (eds.), *Onomasticon Vasconiae. 4. Actas de las I Jornadas de Onomástica, Toponimia (Vitoria-Gasteiz, abril de 1986)*, Euskaltzaindia, Bilbao, pp. 203-220.
- GARGALLO, José Enrique (1991): «Els pobles castellano-parlants en boca dels veïns de parla valenciana: Resultat d'unes enquestes toponímiques a la zona septentrional del País Valencià (i)», *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, 47, Barcelona, pp. 1-12.
- (1992): «Els pobles castellano-parlants en boca dels veïns de parla valenciana: Resultat d'unes enquestes toponímiques a la zona septentrional del País Valencià (ii)», *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, 48, Barcelona, pp. 243-257.
- (1995): «Topònims de frontera a la Península Ibèrica: Als llindars de l'àmbit lingüístic gallec-portuguès i del català/valencià», dins Vicenç M. Rosselló i Emili Casanova (eds.), *Materials de toponímia, II (Mestratge de Toponímia, 1990-1991)*, Universitat de València, València, pp. 1069-1088.
- GIRALT, Javier (1994): «Toponímia de San Esteban de Litera (Huesca)», *Archivo de Filología Aragonesa*, 50, Zaragoza, pp. 281-321.
- (2005): *Lèxic de la Llitera*, Editorial Milenio, Lleida.
- (2007-2008): «A propósito de la colección Toponímia de Ribagorza: un ejemplo inaudito en el ámbito de estudio de los nombres de lugar de Aragón», *Archivo de Filología Aragonesa*, 63-64, Zaragoza, pp. 215-241.
- (2009): «Toponímia de la Llitera en documentació del segle XIV», dins Hèctor Moret (ed.), *Llengües i fets, actituds i franges. Miscel·lània de treballs etnològics, filològics i lingüístics oferts a Artur Quintana i Font*, Associació Cultural del Matarranya, Calaceit, pp. 205-225.
- GRIERA, Antoni (1914): *La frontera catalano-aragonesa. Estudi geogràfic-lingüístic*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (1916): «Reseña a *La frontera catalano-aragonesa. Estudi geogràfic-lingüístic* de Antoni Griera i Caja», *Revista de Filología Española*, III, Madrid, pp. 73-88.
- MORENO, Francisco (1990): «Aspectos metodológicos de la investigación toponímica», dins Agustín Ubieto (coord.), *Metodología de la investigación científica sobre fuentes aragonesas*, ICE-Universidad de Zaragoza, Zaragoza, pp. 269-280.
- OnCat = Joan COROMINES (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae*, 8 vols., Curial Edicions Catalanes, Barcelona.
- RIZOS, Carlos (2001): *Toponímia de la Baja Ribagorza occidental*, Lleida, Universitat de Lleida, Departamento de Filología Clásica, Francesa e Hispánica. [<http://www.tdx.cat/handle/10803/8175>], consulta: 05-06-2014.]
- SAROIHANDY, Jean-Joseph (1908): «El català del Pirineu, a la ralla d'Aragó», *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, Barcelona, pp. 331-334.
- SAURA, José Antonio (2004): «La transición lingüística en el Pirineo central (i)», *Vox Romanica*, 63, Tübingen, pp. 229-248.
- (2008): *Los nombres y la tierra. Estudio onomástico de Eriste, Sahún y Eresué (Valle de Benasque, Ribagorza)*, Xordica - Prentas Universitarias de Zaragoza, Zaragoza.
- TERRADO, Javier (1992): *Toponímia de Betesa*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida.
- (1999): *Metodología de la investigación en toponímia*, Zaragoza, edició d'autor.
- (2002): «Asimilación lingüística, sustitución lingüística y pervivencia de la toponímia», dins María Teresa Echenique et alii (eds.), *Actas del V Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, Gredos, Madrid, vol. II, pp. 1633-1644.
- TOMÁS, Xavier (2005): «Criteris per a l'establiment normatiu dels topònims de la Vall de la Sosa (Llitera occidental)», *De Lingua Aragonensi*, 1, Graus - Benás, pp. 75-101.
- TRAPERO, Maximiano (1995): *Para una teoría lingüística de la toponímia*, Universidad de Las Palmas de Gran Canaria, Las Palmas de Gran Canaria.
- (1997): «Para una teoría lingüística de la toponímia», dins Manuel Almeida - Josefa Dorta (eds.), *Contribuciones al estudio de la Lingüística Hispánica. Homenaje a Profesor Ramón Trujillo*, Montesinos - Cabildo Insular de Tenerife, La Laguna, vol. II, pp. 241-253.
- TURULL, Albert (2007): *La toponímia de les comarques de Ponent. Un assaig d'interpretació tipològica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- VÁZQUEZ, Jesús (1994): «La toponímia como testimonio de la presencia antigua de fenómenos lingüísticos aragoneses en zonas oscenses de habla catalana: el caso de la Alta Ribagorza», dins Antonio Álvarez i Hermógenes Perdiguerro (eds.), *Toponímia de*

Castilla y León. Actas de la Reunión Científica sobre Toponimia de Castilla y León, Burgos, pp. 267-284.

- (1998): «Toponimia y habla viva de localidades de la cuenca media del río Isábena (Huesca). Aportaciones de un estudio contrastivo», dins Claudio García Turza *et alii* (eds.), *Actas del IV Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, Universidad de La Rioja, Logroño, vol. II, pp. 909-922.
 - (2002): *Nombres de lugar de Sobrepuerto. Análisis lingüístico*, Comarca Alto Gállego, Huesca.
 - (2003): *Municipio de Estadilla*, Editorial Milenio, Lleida.
 - (2005): *Municipio de Veracruz*, Editorial Milenio, Lleida.
 - (2009): «Áreas lingüísticas modernas y antiguas en la Ribagorza: aportaciones de la toponimia», dins Vicente Lagüéns (ed.), *Baxar para subir. Colectánea de estudios en memoria de Tomás Buesa Oliver*, Institución Fernando el Católico, Zaragoza, pp. 173.195.
- VENY, Joan (1996): *Onomàstica i dialectologia*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.

LÈXIC DEL MAESTRAT EN ELS TOPÒNIMS DELS POBLES DE FONDEGUILLA I LA VALL D'UIXÓ

Jordi Julià Garcia

INTRODUCCIÓ

Esta ponència naix arran d'un treball final de màster realitzat a la Universitat Jaume I, un treball que recollia, junt amb un breu estudi, els topònims dels termes de la Vall d'Uixó i Fondegulla. Durant la realització del treball, es va poder constatar la possibilitat que el repoblament de la vall del riu Belcaire per part de cristians provinents del Maestrat, després de l'expulsió dels moriscos, podia haver influït en la configuració d'alguns topònims.

SOBRE LA SERRA D'ESPADÀ I LA SEUA HISTÒRIA DES DE LA CONQUESTA CRISTIANA

La Vall d'Uixó i Fondegulla han sigut molt més que pobles veïns al llarg de la història, de fet les alqueries de l'antiga Fondegulla eren considerades part de la Vall. Estan situades a l'extrem est de la Serra d'Espadà, que, a mitjan camí entre Castelló i València, s'estén des de les zones interiors fronteres amb l'Aragó fins a la mar Mediterrània. Després de la conquesta cristiana i la incorporació d'estes terres als dominis dels reis d'Aragó, la Serra d'Espadà roman un territori poblat quasi exclusivament per moriscos (Ferrando, 1988), que conservaven encara la seua pròpia parla i costums. Tant és així que el bisbe de Tortosa, defensor de la permanència dels moriscos en la diòcesi, tractà d'instruir els moriscos en la fe cristiana amb l'edificació de noves parròquies arreu de la Serra

d'Espadà, incloent-hi els diferents poblats de la Vall d'Uixó,¹ els coneguts com a Benigafull, l'Alcúdia, Zaneja, Benizahat, Benigasló, Benicapdó, Castro i Fondegulla (Alanyà, 2010).² Algunes viles veïnes importants, com ara en la zona interior de Sogorb, foren poblades amb cristians de parla catalana³ i aragonesa, així com Borriana en la zona costera, on predominà l'ús del català, si bé, com a bona part del valencià, hi trobem nombroses empremtes de l'aragonés (Casanova, 2011).

El pas del temps portà canvis, el valencià desaparegué de les contrades sogorbines i de l'Alt Palància cap als segles XVI-XVII, i l'aragonés que s'hi parlava fou substituït per un castellà ple de manlleus aragonesos (Nebot, 1984). A la costa es consolidà el valencià com a llengua d'ús única per part dels cristians, si bé bona part de la Serra d'Espadà continuà sent un territori arabòfon com ho fou prèviament a l'arribada de les tropes de Jaume I. Així, ens trobem amb la Vall poblada per

1. La majoria d'estos topònims formen part de la toponímia urbana de la Vall d'Uixó hui en dia i tenen un origen àrab que no forma part de l'àmbit d'investigació d'este treball.

2. Cal ressenyar que Fondegulla i Castro, amb el seu annex de Benicapdó, formaven part de la Vall d'Uixó i com a tals s'hi refereix el bisbe de Tortosa, fra Pedro Manrique, en les disposicions que pren per tal d'edificar noves parròquies en la zona esmentada (Alanyà, 2010: 266-267)

3. Valga com a exemple, més enllà de la presència de nombrosos catalanismes en el castellà genuí de l'Alt Palància, el llibre *Llibre dels jochs partits dels schacs en nombre de 100* escrit en català per Francesc Vicent, natural de Sogorb i considerat creador dels escacs moderns.

una majoria clara de moriscos sota el govern cristià des de la conquesta fins a l'expulsió definitiva d'este poble.

Amb l'expulsió dels moriscos, la Vall d'Uixó i Fondegulla restaren pràcticament despoblades, i foren repoblades amb cristians, la major part provinents del Maestrat, com observarem tot seguit. Cal assenyalar que la zona que analitzem és frontera lingüística des de fa més de quatre-cents anys entre dominis valencianoparlants i castellanoparlants, si considerem que fa quatre-cents anys allà no hi havia cap frontera lingüística: un contínuum arabòfon travessava la Serra d'Espadà des de la Vall fins a Xòvar i més enllà.

Com cal esperar, en l'estudi toponímic dels termes de la Vall d'Uixó i de Fondegulla trobem l'empremta de les diferents cultures que han fet d'estes darreres costeres de la Serra d'Espadà la seua llar. Així, en la toponímia d'estos termes veiem les marques del valencià, l'aragonés, l'àrab i el castellà, a més de restes d'antics parlars ara submergits en l'obscuritat de la història que vénen a manifestar-se, per exemple, en la presència de l'arrel preromana *cant* per referir-se a *pedregals*.

ELS POBLES ESTUDIATS: SOBRE ELS TOPÒNIMS DE LA VALL D'UIXÓ I FONDEGUILLA

Sovint les denominacions dels pobles valencians han sigut objecte i motiu de polèmica. La Vall d'Uixó i Fondegulla no van restar al marge. Els vellers, i la resta de valencians, solien anomenar⁴ este poble *la Vall d'Uksó*, en lloc d'articular [j] (Uixó). La pronúncia amb [ks] troba el seu origen en la in-

4. Cert és, però, que s'estén cada volta més l'ús d'*Uixó*.

terpretació castellana dels textos antics que parlaven d'*Uxó*. En català antic, el so [j] era ortografiat tant amb una *i* prèvia com sense, amb una escriptura vacil·lant que permetia trobar *caxa/caixa* en els textos. En el cas d'*Uxó*, l'oblit de la segona part del nom ha resultat clau en la interpretació equivocada de la pronúncia, atés que és comú referir-se a este poble com *la Vall* simplement, especialment entre nadius. Per motius de temps i de temàtica en este treball no aprofundirem en la llarga sèrie de documents històrics que donen suport a la nomenclatura aprovada per l'AVL. En el cas de *Fondegulla*, hi hagué, i continua viva, una polèmica quant a l'avinentsa de mantindre davant del topònim l'article àrab o de no fer-ho. Davant la nostra decisió de prescindir de l'article àrab, cal assenyalar que ho fem seguint indicacions d'entesos com Germà Colón o Arcadi Garcia.⁵

ELS POBLES ESTUDIATS: DESCRIPCIÓ GEOGRÀFICA DE L'ÀREA ESTUDIADA

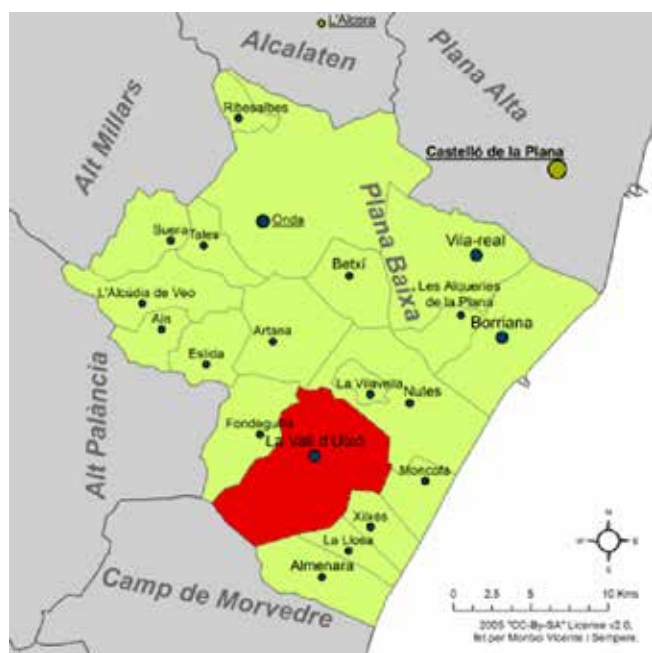
L'àrea d'estudi d'este treball se circumscriu als termes de les localitats de la Vall d'Uixó i de Fondegulla. Ambdós termes són contigus i es troben a mitjan camí entre València i Castelló de la Plana. El terme de la Vall d'Uixó es troba més proper a la mar, mentre que el de Fondegulla s'estén completament dins la Serra d'Espadà. Però, ambdós termes són principalment muntanyencs, si bé a la Vall d'Uixó trobem menys pendent i algunes zones de plana que no existeixen en el terme de Fondegulla.

LA VALL D'UIXÓ

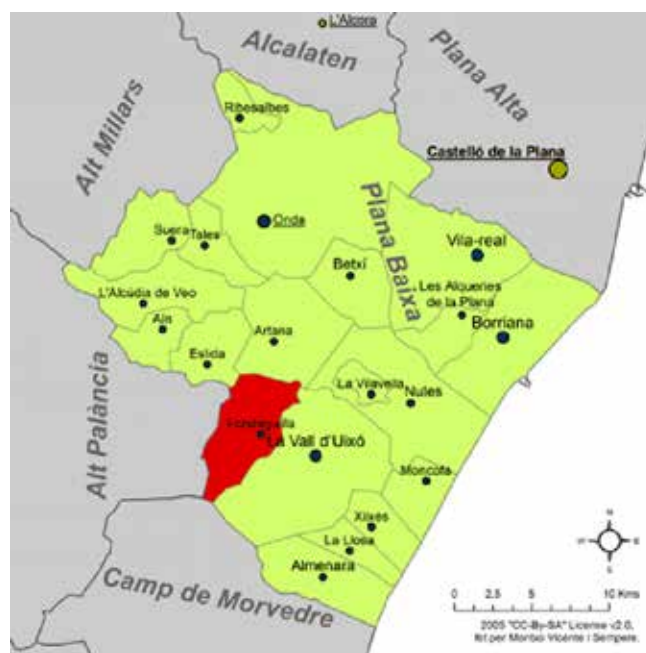
La Vall d'Uixó és una ciutat de 32.202 habitants⁶ que té una extensió superficial de 68.190 m² i una altitud mitjana sobre el nivell de la mar de 118 metres al casc urbà. Es troba a 25 quilòmetres de Castelló i a 45 quilòmetres de València. El seu terme municipal, limita, al nord, amb Artana i Nules; a l'est, amb Nules, Moncofa i Xilxes; al sud, amb la Llosa, Almenara i Sagunt, i a l'oest, amb Fondegulla. És una ciutat d'interior situada en una vall, a només huit quilòmetres de la cos-

5. Fem referència als informes demanats per l'Ajuntament de Fondegulla a especialistes en la qüestió com els esmentats o com Josep Lacreu i Carme Barceló, que coincideixen a preferir la forma *Fondegulla*.

6. Dades INE 2013.

Posició de la Vall d'Uixó en la comarca de la Plana Baixa

Posició del terme de Fonduguilla dins la Plana Baixa

El terme de la Vall d'Uixó, vist des de l'est

L'abrupte terme de Fonduguilla vist des de satèl·lit

ta. L'extensió del terme municipal abraça, aproximadament, 27.000 fanecades de cítrics i la resta es divideix en superfícies de secà, bosc de rebrot, erms i la pròpia localitat amb tots els seus barris perifèrics.

El terme comprèn les elevacions més properes a la mar de la Serra d'Espadà i una zona relativament plana vers Xilxes, Moncofa i Nules, només trencada per la cadena muntanyosa d'Orlell.

FONDEGUILLA

Fonduguilla, localitat de 876 habitants,⁷ té un terme municipal d'una extensió de 28.320 km² i limita, al nord, amb Artana; a l'est, amb la Vall d'Uixó; al sud, amb Sagunt; al sud-oest, amb Soneixa; a l'oest, amb Xóvar, i al nord-est, amb Eslida. És frontera de la Plana Baixa (a la qual pertany

7. Dades INE 2013.

pels criteris lingüístic i de relacions econòmiques que es consideren al traçar les comarques valencianes) amb la comarca de l'Alt Palància. El terme es troba immers totalment dins la cadena muntanyosa de la Serra d'Espadà i això en deriva l'aprofitament del terreny que se'n fa, amb presència rellevant de l'agricultura de secà i de boscos d'alzines sureres que són explotades per extraure'n el suro.

S'hi pot apreciar en la imatge el nucli urbà en un barranc entre muntanyes i enfront de la comunicació que connecta a través del port del Marianet l'Alt Palància amb la plana. En la zona sud del terme també es pot observar una zona de cultiu de cítrics i regadiu.

L'EXPULSIÓ DELS MORISCOS I EL NOU REPOBLAMENT

Arran de les ordres d'expulsió del 1609, el Regne de València viurà un sotrac que canviarà la seua geografia humana d'una manera dràstica i radical. L'expulsió dels moriscos dels regnes hispànics esdevindrà especialment dura a terres valencianes, on un terç de la població era d'origen prejaumí. Esta societat pròpia dins la societat valenciana, regida pels seus propis costums, la seua religió practicada de manera més o menys clandestina i el seu llenguatge propi es veuria forçada a l'exili en terres nord-africanes, fet que canviaria el dibuix del mapa lingüístic valencià.

L'expulsió dels moriscos fou ràpida, i en qüestió de mesos la Vall d'Uixó i Fondegulla restaren pràcticament deshabitades. Cal remarcar que la vall del riu Belcaire era la tercera concentració de moriscos del Regne de València, sols per darrere de Bunyol i Petrer. Amb tot, no quedaren estes terres totalment deshabitades. Una xicoteta proporció de la població d'estes viles eren cristians vells, amb cognoms com Boil, Ferrer, Segarra o Montagut (Peñarroja, 1984: 310-313), i ja algunes parts del terme tenien un nom romànic com el barranc del Porc, una part insuficient per mantindre el quefer diari de l'agricultura de la Vall i que necessità d'un nou repoblament que troba resposta en la carta pobla de 1613. De fet, es calcula que són vora una vintena de famílies les que romanen en els poblats de la Vall després de l'expulsió morisca, una població eixuta després dels embarcaments a la platja de Moncofa, que suposen l'adéu a estes terres d'uns tres mil moriscos.

Podem saber gràcies al 1r llibre de baptismes de la parròquia de l'Àngel de la Vall, que comprén el període entre 1609 i 1620 i que s'ha conservat fins als nostres dies, que els nous repobladors vindran de paratges com Mallorca, València o fins i tot França però destacarà el número de repobladors que vindran del Maestrat, del nord de la Plana Alta i de l'Alcalatén: d'Atzeneta, Benassal, Albocàsser, Catí, Benlloc, Morrell, Xert, Vinaròs, Culla, Cabanes, Sant Mateu, Vilafranca, les Useres o Torre d'en Besora. Estos repobladors del Maestrat valencià seran el nucli més significatiu d'un contingent repobrador que també inclourà a catalans del sud, com ara de la Fatarella i Cambrils, i a aragonesos de les contrades de Terol, com ara Vall de Roures i Fortanet, en un nombre bastant menys significatiu. A més, el 1r llibre de matrimonis d'esta mateixa parròquia, que comprén el període entre el 1610 i 1620, confirma la importància dels repobladors dels territoris esmentats, amb parelles que segellen el seu amor a la Vall i que tenen el seu origen a Peníscola, Figueroles, Tírig o Valls. Cal assenyalar que un 31% dels nous pobladors de la Vall vindran del Maestrat estrictament, mentre que un 29% vindrà de la Plana, amb una especial rellevància pel que fa als habitants vinguts de l'extrem nord de la Plana Alta i de pobles com Vilafamés o Cabanes.

Segurament foren atrets per la possibilitat d'establir-se en un indret amb una horta rica, regada pel riu Belcaire, i un temps més amable pel conreu, gràcies a la proximitat de la mar que suavitzava les temperatures i fa que les gelades siguen poc freqüents. No abandonaren, però, molts d'estos valencians del nord la seua dedicació a la ramaderia. De fet, diversos dels termes que hem recollit en este treball estan relacionats amb la pràctica ramadera que continuà viva en estes terres amb el nou influx poblacional.

L'arribada de nous pobladors provocarà canvis en la geografia urbana de la Vall i Fondegulla. A Fondegulla es formarà el nucli entorn del poble actual, l'antic Alfandec, mentre que Benicapidó quedarà deshabitat i Castro ràpidament perdre l'escassa població que s'hi establirà. A la Vall d'Uixó quedarà despoblat el poble de Benigasló que es convertirà en terres de cultiu, si bé ha estat recuperat per a la geografia urbana arran del creixement recent urbà. Així mateix els nous pobladors de la Vall seran claus a l'hora d'unir els diversos po-

blats entorn a dos nuclis que si bé ara conformen una unitat física continuen separats de cor, festa i patró: el Poble de Dalt i el Poble de Baix.

RECULL TOPONÍMIC

Hem seleccionat un seguit de noms de lloc que el *Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover i Moll situa com a propis de les zones del Maestrat valencià i del sud de Catalunya. Són un total de dotze topònims, sis dels quals pertanyen al terme municipal de la Vall d'Uixó mentre que els altres sis pertanyen al de Fondegulla.

TOPÒNIMS DE LA VALL D'UIXÓ

Assagador de la Travessa

Variacions: Assegadora de la travessa.

Pronúncia: [asaʁa'dor de la tra'besa], [aseʁa'dora ðe la tra'besa], [tra'vesa].

Descripció: *Assagador* és un derivat d'*assagar* que trobem exclusivament al domini occidental del català, en territoris com el Pont de Suert (Catalunya), Calaceit (Aragó) o el Maestrat valencià. Esta paraula fa referència a un camí obert pel pas del bestiar. També trobem este terme a l'aragonés i al castellà. Pel que fa a *travessa*, és un mot d'ús comú i generalitzat, utilitzat amb el sentit de 'dreuera' o simplement de 'camí' des de temps pretèrits, el seu origen el trobem al llatí *transvĕrsa*, femení de *transvĕrsum*, i literalment significa 'estendre's en direcció perpendicular a la llargària'. Es troba situat en la zona est del terme, en el creuament entre els camins naturals de la Vilavella a Moncofa, i de la Vall a Nules.

Tumbo de l'Olla

Variacions: -

Pronúncia: ['tumbo de 'loʎa].

Etimologia: *Tumbo* és una variació pròpia de Vistabella del Maestrat del mot *tumba*, corrent al sud de Catalunya i també a la zona valenciana del Maestrat per referir-se a l'esquella, una espècie de campana rústica. El nom convida a aventurar la presència en la zona d'una campana d'avis feta amb una olla.

Descripció: Es troba en la vora N del barranc d'Aiguallit. En la zona est del terme de la Vall i relativament prop del barri del Carbonaire.

Cascaixar

Variacions: Coscollar.

Pronúncia: [kaskai'ʃar], [kaska'ʎar], [kosko'ʎar].

Descripció: Possible relació amb *cascallar*, recollit a Tortosa per referir-se a la terra pedregosa però de regadiu, en la zona hi ha la font de Cerverola, que permetria, malgrat el caràcter rocós de la zona, regar alguns cultius. La variant *coscollar* pot estar relacionada amb la presència de l'arbust conegut com a *coscoll* o *grèvol* (*Ilex aquifolium*) o un origen antroponímic, atès que *coscollar* ja és un cognom registrat entre els cristians vells de la Vall (Peñarroja, 1984: 312). Cal valorar la presència d'una masia anomenada el Coscollar a la localitat de Culla, al Maestrat.

La seua situació és propera al barranc del Porc, en la zona S del terme municipal.

Clotxes, les

Variacions: Cinc Clotxes.

Pronúncia: [les 'klòtʃes].

Descripció: *Clotxa* té l'accepció de 'presència de clots de poca profunditat en el terreny' al Camp de Tarragona, les terres de l'Ebre i també al Maestrat valencià. Es troba seguint el curs del riu Belcaire cap a Moncofa a la ribera S del riu.

Corralissa, la

Variacions: -

Pronúncia: [la kora'ʎisa].

Descripció: Paraula utilitzada al Maestrat valencià i al sud de la Franja d'Aragó per designar el clos on es tanca el ramat. A més, també és freqüent en la toponímia del nord valencià, el sud de la Franja d'Aragó i l'interior sud de Catalunya. En la zona NO del terme municipal, entre el Castell i el nucli urbà, en el camí cap a la font de Cabres i la Cervera.

Güenya, la (ant.)

Variacions: -

Pronúncia: [la 'ɣweɲa].

Descripció: Possible origen antroponímic, derivat del fet que l'ama de la zona fóra guerxa. La paraula *gueny* és utilitzada a les Illes Balears, la Plana de Vic, l'Empordà i al Camp de Tarragona, cosa que podria ajudar a explicar l'ús d'este mot a la Vall d'Uixó. Està en la zona SE del terme municipal, entre el Maquial i Garrut.

TOPÒNIMS DE FONDEGUILLA

Bovalar

Variacions: -

Pronúncia: [bova'lar], [boba'lar].

Descripció: Tancat on pasturen els bous. Mot viu al Maestrat, hi ha documentació d'un antic *bovalar* a Castelló de la Plana, i també és usat per autors medievals valencians com Jaume Roig. És una elevació del terreny a l'O del nucli del poble.

Carrascalet, el

Variacions: -

Pronúncia: [karaska'let].

Descripció: En el valencià de la zona és comú referir-se a estos arbres com a *sureres*. *Carrascal* i *carrasca* és una forma típica del Maestrat i del sud català per referir-se a este arbre. Contrasta amb l'existència en el mateix terme municipal d'*Alcornocaret*, possiblement fruit d'una denominació prèvia al repoblament de base mossàrab o per influència de localitats veïnes de parla castellana. Igual que *carrasca*, *alcornoque* no és utilitzat en la parla de la Vall i Fondegulla, que opten per *surera*. Es troba passant el riu front el nucli urbà en direcció SE.

Denàs

Variacions: el Denàs.

Pronúncia: [de'nas].

Descripció: La *dena* és l'acció de fer un treball pel comú del poble. Estes terres de titular municipal eren conreades per treballadors rurals. Esta paraula és recollida a pobles del sud català, com Gandesa i Tortosa, i també al Maestrat valencià. És el nom d'una partida i pic al NO del nucli urbà, relativament proper.

Malladeta, la

Variacions: -

Pronúncia: [maAa'deta].

Descripció: Una de les distintes accepcions de *mallada*, referida a l'ús d'este mot als Ports de Beseit, Tortosa i Benassal, és la de 'lloc arcerat on reposen pastors i ramats'. Es troba en la zona NO del terme, prop del Coll Roig.

Paridera

Variacions: Barranc de la Paridera.

Pronúncia: [pari'dera].

Descripció: Una *paridera* és el lloc on es reuneixen les ovelles per parir o bé per guardar-les a l'hivern. És un mot corrent a les parles occidentals de Catalunya i al Maestrat valencià. Esta partida està situada en la zona O del terme.

Penyes de Moixell

Variacions: -

Pronúncia: [muj'jeA].

Descripció: Estes penyes poden recordar pel seu aspecte a un bolic o manyoc de llana, una de les accepcions de *moixell*, recollida a les Terres de l'Ebre. És un cingle arrodonit al S del Castell de Castro.

CONCLUSIÓ

Són moltes les petjades que la toponímia recull del pas de cultures i llenguatges en un territori. En una zona de mestissatge continu al llarg de la història de la humanitat, com és la dels termes estudiats, açò és encara més visible.

Fent un recorregut des dels temps més pretèrits i els topònims d'arrels preromanes, trobem marques del vell llatí que l'àrab substituï, marques d'este i de la seua coexistència amb el valencià i l'aragonés, i també constatem l'arribada del castellà a les nostres terres. I no només això, sinó que, dins d'un mateix idioma com és el cas del valencià, podem trobar les petjades que deixaren els repobladors d'unes terres no molt llunyanes nord enllà que vingueren a configurar els actuals nuclis poblacionals de la Vall i Fondegulla. Un lligam entre pobles que no ha estat encara prou estudiat i que agermana localitats del sud i del nord de la vella governació de Dellà Uixó. Un lligam que demana treballs sobre el segon repoblament de la vall del riu Belcaire que ajuden a concretar l'abast d'una influència que en la toponímia es manifesta sobretot en paraules relacionades amb els usos ramaders que s'exportaren des de les altures del Maestrat als fèrtils contraforts de vora mar de la Serra d'Espadà.

BIBLIOGRAFIA

ALANYÀ I ROIG, JOSEP (2010): «Els moriscos del bisbat de Tortosa. La població de la serra d'Espadà i de la Vall d'Uixó», en *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, Societat Castellonenca de Cultura, Castelló de la Plana.

- ALCOVER, A. M. - MOLL, F. DE B. (1978): *Diccionari català-valencià-baleàric*, Moll, Mallorca.
- BADIA I MARGARIT, ANTONI - PONS I GRIERA, LÍDIA - VENY, JOAN (1993): *Atles lingüístic del domini català. Qüestionari*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- CASANOVA, EMILI (2001): «La frontera lingüística castellano-catalana en el País Valencià», en *Revista de Filología Románica*, vol. 18, Universidad Complutense, Madrid.
- CASANOVA, EMILI (2010): «El romanç andalusí (o mossàrab) a través de la toponímia valenciana», en *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, Societat Castellonenca de Cultura, Castelló de la Plana.
- FERRANDO, ANTONI (1988): «Interés històric geogràfic i toponímic d'un informe militar sobre la Serra d'Espadà (1561)», en *Sharq Al-Andalus*, 5, Universitat d'Alacant, Alacant.
- FUERTES PALASÍ, JUAN FRANCISCO (2004): *El término municipal de Vall de Uxó. El patrimonio rural no catalogado*, Associació Arqueològica de la Vall d'Uixó, La Vall d'Uixó.
- NEBOT CALPE, NATIVIDAD (1984): «El castellano-aragonés en tierras valencianas (Alto Mijares, Alto Palancia, Serranía de Chelva, Enguera y la Canal de Navarrés)», en *Archivo de Filología Aragonesa*, 34-35, Institución Fernando el Católico, Zaragoza.
- PORCAR MIRALLES, MARGARITA (1988): «Algunes notes —històriques i etimològiques— al voltant del topònim La Vall d'Uixó», en *Millars Filologia*, IX, Col·legi Universitari de Castelló, Castelló de la Plana.
- PEÑARROJA TORREJÓN, LEOPOLDO (1984): *Moriscos y repobladores en el Reino de Valencia: La Vall d'Uxó (1525-1625)*, vol. I, Del Cenja al Segura, València.

CONTINGUT SEMÀNTIC DELS NOMS DE MUNICIPI DEL MAESTRAT I ELS PORTS

Joan Carles Membrado Tena

[Departament de Geografia, Universitat de València]

1. INTRODUCCIÓ

La toponímia és la branca de l'onomàstica que estudia els topònims o noms propis de lloc i es basa en tres ciències auxiliars principals, que són la lingüística, la història i la geografia (Moreu-Rey, 1982: 11).

La lingüística esbrina l'etimologia del topònim, que pot ser *transparent* —ço és, de contingut semàntic clar— o *no transparent* o fòssil, ja que no es correspon amb paraules usades dins l'àmbit geogràfic i lingüístic estudiat (1982: 13).

La història ens ajuda a comprendre un context concret —religiós, bèl·lic, rural, urbà, etc.— dins el qual els topònims són testimoni d'una forma determinada de relació entre l'home i el lloc (Dorion, 1984: 103).

La geografia física i la humana han donat lloc a un gran nombre de topònims: en el cas del Maestrat i els Ports, a la majoria. Com afirma Sauer (1985: 42), des dels inicis la societat humana ha descrit i comparat els llocs que coneixia, i els ha posat nom, i arran d'això va sorgir la ciència geogràfica, com a resposta a la necessitat d'organitzar aquest saber.

En aquest article ens centrem en l'estudi dels noms de municipi del Maestrat i els Ports, un grup ben significatiu, per tal com són els topònims oficials més emprats i reconeguts per les institucions públiques i privades de la comarca, i els més estudiats pels especialistes en la matèria. El contingut semàntic dels noms de municipi del Maestrat i els Ports fa referència a

elevacions i depressions (orònims), a confluència de rius (hidrònims), a plantes (fitònims) o a animals (zoònims); també es refereix a activitats agropecuàries (agricultura), o bé a llocs per a viure (vila, vilar), per a defensar-se (castells, torre) o per a circular (vies de comunicació o odònims); finalment, abraça també antropònims (basats en noms i cognoms de persona) i hagiòtopònims (basats en personatges de la religió, sants).

Cal dir que els noms de municipi representen un conjunt homogeni des del punt de vista territorial, la qual cosa permet fer comparances significatives dels uns amb els altres. A més, posseeixen un notable fonament històric: solen ser els més antics i els millor documentats, per tal com els assentaments de persones sobre el territori són el suport damunt el qual s'organitza la vida de qualsevol col·lectiu humà (Tort, 2000).

2. METODOLOGIA

En aquest article ens hem centrat en l'estudi dels 47 topònims de cap de municipi del Maestrat històric i dels Ports. Com que hi ha 10 municipis d'aquests 47 que tenen el nom compost amb dos topònims (nucli i segment diferenciador), realment hem analitzat un total de 57 casos. Entre els topònims de municipis amb noms composts no hem considerat plausibles d'anàlisi aquells el nucli diferenciador dels quals fa referència a la comarca. Hem obviat els pobles que es diuen

del Maestrat (que apareix en 6 ocasions), *de Morella* (2 casos) o *del Rei* (1 cas, on *del Rei* és equiparable a *de Morella*, ja que Morella era «vila reial» o «del rei»). Però, més enllà d'aquests 57 topònims, hem estudiat també alguns altres topònims significatius de pobles (sense rang de municipi), rius, muntanyes i partides dels Ports-Maestrat. A més a més, a fi de comparar els topònims dels Ports-Maestrat amb altres topònims semblants, hem analitzat els topònims d'alguns pobles propers al Maestrat històric i als Ports, tant de València com de Catalunya i de l'Aragó, que ens ajuden a comprendre millor la realitat toponímica dels Ports-Maestrat sense circumscriure'ns estrictament als 47 topònims municipals.

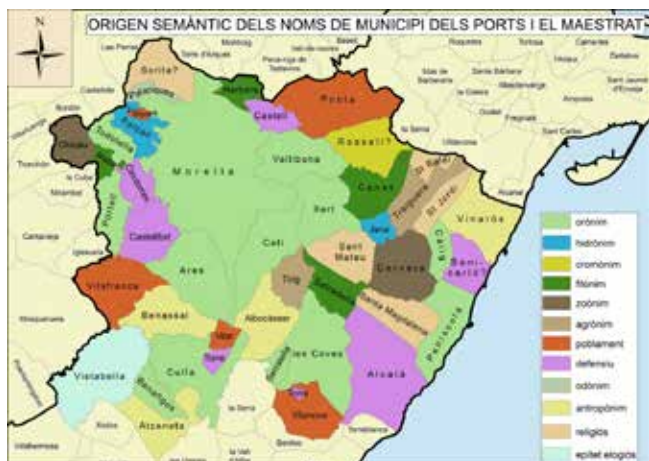
Per a la recerca del contingut semàntic dels noms de municipi del Maestrat i els Ports, hem acudit a dos fonts principals: d'una banda, per a la toponímia àrab i berber, hem optat per seguir *Noms aràbics de lloc*, de Carme Barceló; de l'altra, per a la resta de topònims, hem fet servir l'*Onomasticon Cataloniae*, de Joan Coromines. També hem acudit a altres fonts que citem oportunament al cos del text i posteriorment a la bibliografia. Quan el contingut semàntic del topònim és dubtós, ho hem assenyalat per mitjà d'un *potser* o un *possiblement*; quan el contingut semàntic és discutit, hem procurat donar les diferents versions que dona un mateix autor, o que ofereixen diversos autors, per al topònim en qüestió.

3. CONTEXT TERRITORIAL I LINGÜÍSTIC

Pel que fa a la denominació dels municipis, hem fet servir sempre la forma en valencià dels topònims (mapa 2), encara que no sempre coincideix amb l'oficial: el Forcall i el Portell gasten oficialment les formes *Forcall* i *Portell* (de Morella), que, sense deixar de ser valencianes, manquen d'article, que sí que s'empra en la parla quotidiana; Benassal encara no ha adaptat la seua grafia al valencià estàndard i oficialment és *Benasal*. Sant Rafael del Maestrat fa servir oficialment *San Rafael del Río*, en castellà, mentre que Santa Magdalena de Polpís empra la forma corrupta *Pulpis*. A l'extrem septentrional del País Valencià, el topònim *Sorita*, oficialment *Zorita del Maestrazgo*, és el cas més cridaner; d'una banda, empra la forma castellanitzada *Zorita*; de l'altra, com a segment distintiu, gasta *del Maestrazgo*, que, a més d'estar en castellà (cf. Ares

del Maestrat, Atzeneta del Maestrat, Vistabella del Maestrat), no és històric, ja que Sorita no ha pertangut mai al Maestrat. Un altre poble que també gasta *del Maestre* (equivalent a *del Maestrazgo*) com a segment distintiu és Cervera: a diferència de Sorita, però, aquest municipi sí que és profundament maestratí. Els pobles que oficialment es designen amb dues denominacions (valencià/castellà) són *Sant Jordi / San Jorge*, *Peñíscola / Peñíscola* i *Vilafranca / Villafranca del Cid*. Cal dir que la història de Vilafranca mai no ha estat lligada al Cid, però tampoc al Maestrat, a pesar que alguns intel·lectuals valencianistes proposaven anomenar-la oficialment Vilafranca del Maestrat, i a pesar que aquests mateixos intel·lectuals optaren per incloure-la dins la comarca de l'Alt Maestrat.

Les actuals comarques valencianes, basades en la comarcalització de Joan Soler el 1970 i adoptades per la Generalitat valenciana de manera no oficial (Membrado, 2013), no coincideixen exactament amb la demarcació històrica del Maestrat. El Maestrat històric està dispers, de fet, entre cinc comarques: l'Alt i el Baix Maestrat, la Plana Alta i Baixa i l'Alcalatén. Tot el Baix Maestrat formava part del Maestrat històric, llevat del Monestir (Tinença) de Benifassà i, a partir de 1488, de Peñíscola, que passà a la Corona. Tot l'Alt Maestrat formava part del Maestrat, llevat de Catí i de Vilafranca, que eren part del reialenc de Morella, la resta del qual conforma l'actual comarca dels Ports. Quatre municipis de la Plana Alta eren part del Maestrat (les Coves de Vinromà, la Serratella, Vilanova d'Alcolea i la Torre d'en Doménech), mentre que Vilafamés (amb la Vall d'Alba i Sant Joan de Moró, que se'n segregaren al llarg del segle xx) era un enclavament meridional de l'Orde, separat físicament de la resta del Maestrat. Tres municipis de l'Alcalatén eren també del Maestrat, com resulta evident en els casos d'Atzeneta del Maestrat i Vistabella del Maestrat, i no tant en el cas de Benafigs. A més, a la Plana Baixa, Onda (i Tales) també configuraven un enclavament meridional del Maestrat (mapa 1). A banda, el Maestrat de l'Orde de Montesa posseïa altres territoris més al sud pertot arreu del Regne de València, com ara Montcada, Silla, Montroi, Sueca, Perputxent (l'Orxa, Beniarres) i Montesa. El Maestrat es dividia en quatre batlies, de les quals la més important era la de Cervera, i en tretze comandes, on destacava la Major, el cap de la qual era el municipi de les Coves de Vinromà.

Mapa 3. Origen semàntic dels noms de municipi dels Ports-Maestrat.

presències antigues el rastre de les quals han anat esborrant els successius esdeveniments històrics.

Entre els topònims caps de municipi d'origen pre-romà trobem només *Sorita* (probablement preindoeuropeu) i *Xert* (indoeuropeu prellatí), l'origen historicolingüístic dels quals, per la seua antiguitat, és el més complex d'esbrinar, especialment en el cas de *Sorita*.

No hem distingit entre topònims llatins pròpiament dits i topònims tardollatins (o romànics prejaumins), atès que no hi ha discontinuïtat entre les varietats lingüístiques històriques (o varietats diacròniques) que donaren origen als uns i als altres; sí que pot haver-hi, però, interferència de l'àrab a partir del segle VIII. Entre els topònims de caps de municipi d'origen llatí o romànic prejaumí als Ports-Maestrat hi ha *Ares*, *Benicarló*, *Benafigos*, *Càlig*, *Catí*, *Culla*, *Jana*, *Morella*, *Peníscola*, *Polpís*, *Tírig*, *Todolella*, *Traiguera*, *Vallibona*, *Villores* i *Xivert*.

A tot el País Valencià, els topònims municipals d'origen àrab suposen un 35% del total, i en algunes comarques superen el 50% (el Comtat, 58%; la Ribera, 55%; l'Horta, 54%; la Safor, 52%). Els Ports i el Maestrat són les comarques valencianes on l'empremta musulmana és menys visible pel que fa a l'origen lingüístic dels noms de municipi (només 16% del total). Entre el 57 topònims estudiats de caps de municipi als Ports-Maestrat en trobem 9 amb aquest origen:

Albocàsser, *Alcalà*, *Alcolea*, *Atzeneta*, *Benassal*, *Benifassà*, *Olocau*, *Vinaròs* i *Vinromà*.

Els topònims d'origen català conformen el grup més nombrós pel que fa als caps de municipis (53% del total). Hi trobem 30 topònims amb aquest origen: *Canet lo Roig*, *Castell de Cabres*, *Castellfort*, *Cervera*, *Cinctorres*, *Coves*, *Forcall*, *Herbés*, *Mata*, *Palanques*, *Pobla*, *Portell*, *Rossell*, *Salzadella*, *Sant Jordi*, *Sant Mateu*, *Sant Rafael*, *Santa Magdalena*, *Serratella*, *Torre d'en Besora*, *Torre d'en Doménec*, *Vilafranca*, *Vilanova*, *Vilar de Canes* i *Vistabella*.

5. CONTINGUT SEMÀNTIC DELS NOMS DE MUNICIPI DEL MAESTRAT I DELS PORTS

Hem agrupat els topònims descrits en aquest article (vegeu mapa 3) en funció de si descriuen una qualitat geogràfica de l'entorn de tipus físic (orònim, hidrònim, cromònim, fitònim...) (punt 5.1) o de tipus humà (poblament, defensiu...) (punt 5.2) o bé deriven d'antropònims, de personatges de la religió o són propagandístics (epítets elogiosos) (punt 5.3).

5.1. GEOGRAFIA FÍSICA

5.1.1. Orografia

Els topònims relacionats amb l'orografia poden referir-se a zones elevades o deprimides. Entre els topònims que es presten a més interpretacions trobem *Morella*. Segons Coromines (v, 396), procedeix de *moella*, diminutiu de *mola*, «tossal elevat i de cim planer», derivat del llatí *mōla*, amb el mateix significat, més el diminutiu *-ella*, que apareix recurrentment en altres topònims majors dels Ports (*la Todolella*, *el Portell*) i del Maestrat (*la Salzadella*, *la Serratella*, *Rossell*). Aquest diminutiu ponderatiu s'explicaria perquè la moleta sobre la qual s'assenta el castell de Morella es troba prop d'altres moles molt més grans com ara la mola d'en Camaràs o la mola de la Garumba.

Segons Barceló (1983), *Morella* possiblement fa referència a unes restes de muralla, fet que es pot veure reforçat pel fet que durant el segle XI i XII diverses fonts àrabs citen *Morella* com a *Murala*, *Murila* i *Murella* (Querol, 2006: 185). Podria, per tant, ser un diminutiu de *MURUS*, 'muradeta'. Per la seua ubicació estratègica, *Morella* és un lloc fortificat des

de ben antic. Probablement es despoblà i abandonà durant l'època tardoromana i els nous pobladors posteriors, parlants encara d'una llengua romànica, en veure les restes de les antigues murades, la podrien haver rebatejat «la muradeta», seguint un procés paral·lel al de SAGUNTUM, també abandonada i després rebatejada com MURUS VETERES 'murades velles' per les restes de fortificacions que hi van trobar els nous residents.

Durant el segle XI, dues fonts àrabs citen *Morella* respectivament com HISN MAURILA i MAURELLA (Querol, 2006: 185). Aquesta forma antiga reforça la teoria de Nieto (1997: 247), que considera que *Morella* derivaria de VILLA MAURELIA, nom llatí d'un *fundus* el propietari del qual seria un tal *Maurellius*. L'evolució fonètica és regular: monoftongació de *au* en *o*, obertura de *i* en *e*, i palatalització de *l·lia* en *lla*.

Ernest Querol (2000), igual que Coromines, troba que *Morella* és un orònim, però no derivat de *mola*, sinó que es remuntaria més arrere en el temps i vindria d'una arrel preromana MOR- 'pedra, punta (de roca)', probablement per la forma punxeguda de la rocassa sobre la qual s'assenta el castell de Morella. Aquesta arrel MOR- apareix en altres topònims significatius valencians com ara *Moraira* (pel 'cap' o 'punta' de Moraira).

La *Todolella* deriva del diminutiu del llatí TŪTĒLA, 'post defensiu, post de guàrdia' habitual en altres topònims peninsular (cf. *Tudela de Navarra*) (Salaberri, 2011: 89). La *Todolella* es troba sobre un tossal des d'on es vigila o *kes tutela* la vallada del riu de Cantavella i el Forcall.

Culla sembla derivar de l'àrab *kulya* 'cim de muntanya', mot que, al seu torn, derivaria del llatí CUCULLA, 'cim' (Barceló, 2010: 38). *Culla* es troba en la part més alta del seu extens terme, a 1.088 msnm. El seu castell controlava tota la Setena de la *Culla* històrica, composta per l'extens terme de *Culla* i per sis altres municipis (Benassal, Vistabella, Atzeneta, Benafigos, Vilar de Canes i la Torre d'en Besora). Altres topònims valencians d'origen similar són *Cullera* i (*Beni*)*cull*, a la Ribera, municipis que s'ubiquen, respectivament, sobre sengles elevacions enmig de la immensa plana de la Ribera (Membrado, 2012a: 51-52).

Encara que *Benafigos* sembla un topònim d'origen àrab, segons Coromines (II, 420), en realitat seria d'origen llatí, derivat de PINNA FICUS, 'penya de la figuera'. En boca àrbiga, el

topònim tardollatí *Penafigos* (cf. *Pena-roja de Tastavins, Matarranya*) hauria esdevingut *Benafigos*, perquè els àrabs converteixen sistemàticament la *p* oclusiva sorda en *b* oclusiva sonora (cf. *Benafetxines*, partida d'Albocàsser, de PINNAS FICINAS 'penyes de les figueres'; *Benicadell* de PENNA CAPELLA 'penya que cau, costeruda'; *Benacantil*, de *pena a(la)cantí*). A més, la forma *bena* coincideix amb altres topònims àrabs, com ara *Benassal*, que sí que deriven de l'àrab (*a*)*ben* 'fill'. Els araboparlants, per tant, haurien reinterpretat *pena* en *bena* per acostar-lo a una pronúncia habitual en àrab. Inversament, també segons Coromines (VIII, 37-39), *Vilafamés*, derivat de l'àrab *ibn al-hamis*, 'fill del cinquè', fou reinterpretat des d'una possible forma *Benafamés* a una altra *Vilafamés*, que té molt més de sentit en boca d'un catalanoparlant.

Xert, i el seu parònim català *Xerta* (Baix Ebre), derivarien d'una base indoeuropea preromana CERTIS, CERTA amb el so *k* inicial palatalitzat en època romana tardana —*txert(-a)*— i fossilitzat, sense evolució posterior cap a la forma normal en català *sert(a)*. La forma CERTIS podria derivar de l'arrel indoeuropea KER- , 'tallar', més el sufix indoeuropeu molt productiu —TIS,—TA, utilitzat molt sovint per a formacions abstractes en totes les llengües indoeuropees (Coromines: VIII, 125-126). Aquest tall o penya-segat fóra segurament la impressionant mola de *Xert*, amb un desnivell vertical de 100 m (de la cota 600 a la cota 700) en una distància horitzontal de tan sols 200 m. En el cas de *Xerta*, el tall podria referir-se a les costerudes gorges de l'Ebre, aigües amunt de la població de *Xerta*, que separen fisiogràficament el món tortosí (Baix Ebre) de la Ribera d'Ebre (Móra d'Ebre).

La *Serratella*, com la seua població veïna de la *Serra d'en Galceran*, presenten noms transparents, i fan referència a la serra dita *d'en Galceran* (1.082 m), que separa els dos principals corredors o valls prelitorals maestratines: la de Cabanes-les Coves, a llevant, i la de la Rambla de la Viuda-Albocàsser, a ponent. La *Serra* (d'en Galceran), ubicada dalt de la muntanya en el camí entre Benlloc i la rambla de la Viuda, es troba a 750 msnm, mentre que la *Serratella*, entre la Torre d'en Doménech i Albocàsser, a 780 msnm. Per tant, el doble diminutiu (*serreta* > *serretella* > *serratella*) no es referiria a la mida del relleu, sinó a les dimensions de la població, ja que la

Serra (d'en Galceran) ha estat històricament molt més poblada que la Serratella.

Segons Coromines (VIII, 135), el topònim *Xiva*, hui una part del terme de Morella, derivaria del llatí *cĒPA* 'ceba', per la forma arredonida de l'elevació on s'assenta la població. La forma *tormo*, derivat de *TUMULUS*, és una penya que es diferencia de les altres perquè és un gran bloc aïllat (Coromines: VII, 304) i dóna origen a Tormos (la Marina), la Vall de Tormo (Matarranya) i, en diminutiu, al *Turmell*, notable penya entre Xert i Vallibona, on la serralada prelitoral catalana, d'orientació NE-SO, i la serralada ibèrica, d'orientació NO-SE, conflueixen amb la part còncava mirant cap al nord.

La *península de Peníscola*, antiga illa unida a la costa per una estreta banda de terra, delata l'origen semàntic d'aquest topònim, que derivaria d'una forma vulgar del llatí *PAENINSULA* (*PAENE-* 'quasi' + *ĪNSULA* 'illa'). Aquesta forma alternativa seria *PAENISCULA* (*PAENE* + *ISCUA*). *ISCUA* ('illa') ha donat la forma *iscla* en occità (cf. *Iscla de Pòrcaròlas*), *ischia* en italià meridional (cf. *Ischia* de la badia de Nàpols) i *illa* en català (Arasa, 2000: 51). La forma castellanitzada cooficial *Peñíscola* és una corrupció del nom valencià per la interferència del mot *peña*, ja que el castell s'ubica sobre la part més elevada del poble, al capdamunt d'una penya.

Entre els orònims que fan referència a zones deprimides n'hi ha tres, tots d'origen llatí: *Catí*, *Càlig* i *Vallibona*. *Catí* deriva de *CATĪNUS*, 'conca, llibrell', perquè prop del poble hi ha una zona endorreica de difícil drenatge, on les aigües que baixen del santuari de l'Avellà, per ponent, i de l'ermita de Sant Vicent, per l'est, s'estanquen dins el plat o conca de Catí, i no tenen eixida cap a la Rambla de Cervera (cf. el Catí de Petrer i el Cadí de l'Alt Urgell, que també presenten difícil drenatge). Entre Morella i Ares hi ha el notable mas de la *Llàcua*, derivat del llatí *LACUA* 'bassals, tolls', plural d'un neutre *LACU*, variant vulgar de *LACUS*, 'llac' (Coromines: V, 25), que, com el seu nom indica, és una zona també de difícil drenatge, on l'aigua s'entolla. El riu de *Calders*, afluent del Bergantes, derivaria de *CALDARIUM* 'calderó, olla, vas de metall' (Coromines: III, 189) perquè hi ha bassetes o gorgs on s'hi estanca l'aigua (cf. riu Gorgos).

Càlig deriva de *CALICE*, 'llit sec d'un riu', que en castellà ha donat *cauce*, amb el mateix significat, i *cáliz*, 'copa per beure a la missa', i en català ha donat només *calze*. *Càlig*

es diu així perquè es troba al costat de la rambla de Cervera, just en una zona on la rambla és especialment ampla, de fins a 250 m en el punt on és travessada pel gual del camí de Peníscola a Ulldecona. *Vallibona* deriva del llatí *VALLIS BONA*, però, a diferència de Vallbona (de les Monges) o (la Pobla de) Vallbona, la toponímia ha estat més conservadora i ha preservat la *i* del llatí. Aquest és un topònim propagandístic per atraure pobladors i també comparatiu amb la veïna *Vallivana*, del llatí *VALLIS VANA*, 'vall buida, improductiva', terreny comunal del terme de Morella, ple de boscs, deshabitat i sense conrear, no gaire lluny d'una *Vallibona* històricament cultivada, propícia per a la ramaderia i amb població dispersa als masos. La Valltorta és un topònim transparent conegut per les seues pintures rupestres, i fa referència bé al fet que la majoria de les valls del Maestrat van de nord a sud, seguint els corredors litorals, mentre que la Valltorta circula de ponent cap a llevant, o bé al fet que en la seua trajectòria transversal aquest barranc descriu notables meandres.

Entre els orònims municipals que fan referència a cavitats hi ha un de molt clar (les Coves de Vinromà) i un de dubtós (Alcalà de Xivert). El Maestrat és una comarca de sòls calcaris on abunden els rius subterranis, l'aigua dels quals dissol la roca calcària i forma coves (horizontals o en pendent suau), abrics o balms (cavitats poc profundes), i avencs (verticals o en pendent pronunciat). El topònim *les Coves* és transparent i fa referència a les nombroses cavitats que es troben al terme, entre les quals la més famosa, l'avenc del Mas Nou. *Xivert*, que en documents medievals anteriors a la conquesta apareix com a (*E*)*xuvert*, podria derivar, segons Coromines (VIII, 136-137), d'*eixobert*, participi del verb *eixobrir* ('migpartir, tallar'), derivat del llatí *EXŌPĒRIRE*, 'descobrir'. Aquest *eixobert* faria referència a l'avenc de Xivert, ben pròxim al castell homònim, i que ateny una fondària de 64 m. Coromines explora i descarta per inversemblants altres possibilitats per a l'origen de Xivert, com ara que vinga del cognom germànic *Gisbert*; del basc *Etxeberry*, 'casa nova', (d'on deriva també *Xavier*, no molt allunyat de *Xivert*); o també del basc *Çuburiti*, 'la vila del pont', d'on deriva (el Pont de) *Suert* (medieval *Subert*, similar al medieval *Xuvert*, però *Alcalà* no es distingeix ni per la influència lingüística bascoide ni per cap pont ni riu notable). Altres topònims cèlebres referits a cavitats són les coves de la

Valltorta (Tírig), patrimoni de la humanitat, i la *Balma de Sorita*, on hi ha el famós santuari i marededéu. El topònim *balma* és un topònim fossilitzat, on la paraula *balma* forma part del lèxic general del català/valencià, però s'ha perdut en la parla quotidiana (almenys al País Valencià), i només sobreviu a la toponímia. Al morellà Mas dels Fusters existeix una balma que rep el nom reiteratiu o tautològic de *cova de la Balma*. Això passa amb altres substantius com ara *torrent* (en el valencià col·loquial *barranc*), *puig* (en el valencià col·loquial *tossal*; cf. al terme d'Ares *el Puig* al costat d'*el Tossal*, i el *Montegordo* d'Albocàsser no massa lluny del *Tossal Gros* de les Coves, ni massa lluny tampoc dels *Pujols* de la Serra). L'ús de diverses variants d'una llengua, usades o no en la llengua quotidiana (*tossal*, *puig*, *pujol*) o el d'una altra llengua veïna (*monte*) és útil per a diferenciar topònims amb trets similars i relativament pròxims entre si.

Entre els orònims municipals dels Ports-Maestrat hi ha, a més, dos passos de muntanya. D'una banda *Ares del Maestrat*, on *Ares* és una supervivència del llatí *ARAS*, 'altars' en llocs pròxims a un pas de muntanya i on els caminants feien ofrenes als déus protectors dels colls (Coromines: II, 231-232). El topònim *Ares* es molt freqüent als passos pirinencs catalans: *el Coll d'Ares* entre Prats de Molló i Molló, per on fugiren molts republicans en acabar la guerra civil espanyola; *la Collada d'Ares* a l'Alt Urgell, el *santuari de la Mare de Déu de les Ares* al coll de la Bonaigua (Pallars Sobirà), en el camí entre Sort i Vielha; i encara uns quants més. A València destaca el *coll d'Ares* entre els corredors del Maestrat (conca del Millars) i els altiplans dels Ports (conca de l'Ebre), *Ares del Bosc* (entre la conca del Serpis i la del riu de Guadalest) i *Ares d'Alpont* (actual Aras de los Olmos) entre Xelva i Ademús a través d'un pas muntanyenc que evita les gorges del Túria. D'altra banda, tenim *el Portell de Morella*, que deu fer referència al port de la Cabrella, que es troba en el camí que uneix Cantavella (Cantavieja) i Anglesola (la Iglesuela) amb Cinctorres i Morella. Aquest port marca la divisòria entre la conca del riu de la Cuba (afluent del Cantavella) i la de la Rambla de Sellumbres o Riu de Calders. Cal no oblidar que la mateixa comarca dels Ports, rep aquest nom de *ports* per l'abundància de ports que cal travessar per entrar-hi: des de Vall-de-roures i Alcanyís, el de Torre Miró; des de Vinaròs i Castelló, el de Querol; des de

Castelló i Albocàsser, el Coll d'Ares; des de Cantavella (Cantavieja) i Anglesola (Iglesuela), el de la Cabrella.

El topònim *Bergantes*, riu principal dels Ports de Morella, ha estat estudiat per Ferran Arasa (1989), que considera que podria ser d'origen celta, compost del radical *BERG* 'elevació, muntanya' i el sufix *NT*, àmpliament usat per les llengües indoeuropees per a hidrònims. Arasa pensa que *Bergantes* podria derivar de *BRIGANTES*, topònim molt estès per àrees de llengua cèltica com ara la Gàl·lia i la Gran Bretanya, i considera versemblant formular la hipòtesi que els *brigantes* foren els celtas que habitaven els Ports de Morella.

5.1.2. Hidrologia

Entre els noms de municipi relacionats amb els recursos hídrics n'hi ha un que és ben clar i no deixa lloc al dubte: ens referim a *el Forcall*, topònim transparent sinònim de *forca*, en aquest cas una 'forca de tres puntes'. Cadascuna d'aquestes tres puntes són, respectivament, de ponent a llevant, els rius de Cantavella, el de Calders i el de Morella, que conflueixen tot just al terme del Forcall per formar el riu *Bergantes*. Altres hidrotopònims municipals notables on conflueixen rius al País Valencià són *Cofrentes*, derivat del llatí *CONFLUENTES*, perquè hi conflueixen el Cabriol i el Xúquer; i *Montaverner*, topònim que, malgrat tenir una aparença transparent en català, emmascara un origen àrab, ja que deriva de *muntabb an-nahr*, 'confluència de riu' (Coromines: v, 334).

Cal dir que el paisatge dels Ports de Morella es manifesta sovint en forma de relleu subtabular (moles o muntanyes de cim pla com les descrites ací), i és *l'única comarca valenciana les aigües de la qual van cap al nord, és a dir, cap a l'Ebre*, riu cap al qual faran cap les aigües del *Bergantes*, que prèviament s'hauran unit al Guadalopec, riu que conflueix a l'Ebre, a Casp. Cal dir que el riu *Bergantes* és *conegut a la comarca de Castellot* i Alcanyís com el (*riu*) *Valenciano*, per ser el principal riu valencià les aigües del qual fan cap al Baix Aragó, encara que no és *l'únic, ja que les aigües d'Herbés*, Herbeset, Castell de Cabres, Coratxà i el Boixar van al riu de Tastavins i d'allí al Matarranya, que dona nom a la comarca aragonesa homònima, de llengua catalana. La divisòria entre l'Ebre i els rius que van directament a la Mediterrània la marquen els ports de Torre Miró (que separa les conques ebrenques del

Bergantes, a ponent, i Matarranya, al nord, de la del Cervol, a migdia); de Querol (entre la conca de l'Ebre i la Rambla de Cervera) i d'Ares (entre l'Ebre i la Rambla Carbonera o de la Viuda, conca del Millars).

Un altre hidrònim ben interessant del nord valencià és *la Jana*, que deriva del llatí *DIANA* «divinitat campestre dels boscs i les aigües» (Coromines: IV, 462-463). Aquest topònim està associat, per tant, a les fonts, que són fonamentals per al poblament al Maestrat, mancat de rius amb aigües superficials, però no de fonts que brollen ací i allà i que en possibiliten el poblament. No sabem amb certesa a quina font es refereix el topònim *la Jana*, però el poble i el terme presenten nombrosa hidronímia, on destaca *la partida de los Horts de la Font*, al casc urbà; *la d'Enllà la Font*, a tocar de l'anterior; i *les Fontanelles*, a llevant de l'anterior. Tampoc és impossible que *la Jana* faça referència a la font més famosa del Baix Maestrat, la de la Mare de Déu de la Salut (Traiguera), ubicada a 4 km a llevant de la Jana, i que s'haguera produït un desplaçament, fet habitual en la toponímia (abans de la fundació de Jaume I, l'actual Castelló de la Plana es trobava 6 km més al nord, al Castell Vell, i Nules 3 km més a ponent, a l'actual Vilavella). Altres exemples de topònims derivats de *DIANA* són, entre *Teulada i Moraira*, *la font de la Jana*; a Vilafamés, *la font d'en Jana*, on l'aigua que raja proveeix de reg a l'horta del poble; i a Anna (Canal de Navarrés) hi ha una petita Albufera amb nombrosos ullals que hi brollen.

Fora dels Ports, fitant amb el límit nord, hi ha el poble aragonès catalanoparlant *d'Aiguaviva*, d'etimologia transparent, però interpretable: segons Coromines (II, 39) fa referència a una «aigua viva, ràpida, moguda», i segons Moran *et alii* (2002, 22) vol dir 'aigua que brolla', és a dir, una font o un ullal.

Sant Rafael del Riu (o del Maestrat) i *les Cases del Riu* (terme de Rossell) són dos topònims transparents referits a sengles pobles ubicats a la vora sud del Riu de la Sénia.

5.1.3. Flora

Quant als fitònims de caps de municipi, cal destacar que les canyes donen lloc a *Canet lo Roig*, derivat del llatí *CANNĒTUM* 'canyar', on el sufix *-et té valor col·lectiu* i vol dir 'bosc de canyes, canyar'. És notable el canyar o *canet* al sud del poble, tot al voltant del riu de la font de la Roca. *Canet* és

*un topònim molt productiu que apareix tant a València (Canet lo Roig, d'en Berenguer), com a Catalunya (Canet de Mar, del Rosselló, d'Adri, de Verges) i a Mallorca (alqueria del terme d'Esporles). A Vilar de Canes, que deriva del llatí CANNA 'canya', no hem trobat cap canyar notable a la rambla Carbonera, al nord del terme, però sí al barranc del Ginebral, al sud, que fa cap al riu del Molinell. Aquest topònim ha restat fossilitzat: no només mai ha evolucionat cap a *Vilar de Canyes*, si no que la *-r* final de *Vilar* sempre s'ha pronunciat, a pesar que d'acord amb la pronúncia del Maestrat hauria d'haver caigut, com passa de fet amb la veïna *Mola del Vilar*, pronunciada [del vilá]. També deriva del llatí CANNA el topònim *Alcanar* (el Montsià) referit a un canyar o bosc de canyes, i el topònim *canada* (d'Ares), on una *canada* és un espai de terreny més baix situat entre dues elevacions pròximes, en el cas de la *canada* d'Ares, la mola d'Ares, a llevant, i les llomes de la Mare de Déu de Castellfort, a ponent.*

Dos arbres de la família de les salicàcies han donat nom a dos municipis del Baix Maestrat: un del gènere *Populus* (Polpís, derivat directament del llatí) i un altre del gènere *Salix* (la Salzadella, derivat del valencià *salze*). Tant el pollancre ver o xop (*Populus nigra*) com el pollancre blanc o àlber (*Populus alba*) són arbres de ribera espectaculars per la seua alçada i que amb el vent fan un soroll característic. A la vora de Santa Magdalena de Polpís passa la rambla d'Alcalà, on encara hui dia trobem notable vegetació de ribera on els pollancre podien créixer. El topònim *Polpís*, pronunciat [pulpís] a Benicarló, [polpís] a Peníscola i [polpit] a Traiguera, derivaria del plural del llatí *POPULETUM/POPPLETUM*, ço és *POPPLETOS*, que hauria esdevingut *polpits*, i posteriorment *polpís* (Coromines: VI, 252-254). El topònim es repeteix en altres indrets com ara *Polop de la Marina* (de *POPOLO* > *polopo* > *polop*) o al monestir de Poblet (derivat de *POPULETUM* > *poplet* > *poblet*). D'etimologia transparent en aquest cas, el *barri de l'Albareda* o l'*Albereda*, al costat del riu de la Cuba (el Portell de Morella), rep aquest nom per l'abundància d'àlbers (*Populus alba*). El salze dóna lloc al topònim transparent en català/valencià *la Salzadella*, derivat de *salzedella*, 'salzeta petita'. El salze, que pot atènyer fins a 20 m, creix en zones humides de la conca mediterrània, a la vora de barrancs i rius. No falten les zones humides al terme de la Salzadella: cap al sud hi ha el riu de les Coves, a

només mig quilòmetre del nucli urbà, i cap al nord hi ha les partides del Fondo de la Llacuna, les Llacunes, el Cap de les Llacunes i el Camí de les Llacunes, de la Salzadella. Probablement, el nom de *la Salzadella* derive d'un gran bosc de salzes que hi devia haver prop de la població, en la partida anomenada la Gatellera (*gatell* és una varietat de salze).

La *rambla Carbonera*, que naix al terme d'Ares, rep aquest nom per l'abundància de carrasques que hi ha a la seua capçalera, amb la llenya de les quals es feia tradicionalment carbó. Al nord dels Ports hi ha la comarca del Matarranya, la capital de la qual és *Vall-de-roures*, topònim transparent que es refereix a la presència de roures. Al terme de Catí, enmig d'un frondós carrascar, hi ha el notable *santuari de l'Avellà*, topònim on *avellà* és una forma antiga i alternativa en català/valencià per referir-se a *avellaner*, forma derivada a partir d'*avellana* (d'*oliva* deriva *olivera*, antigament *oliu*).

La *Mata*, derivat del llatí *MATTA* 'coberta vegetal', fa referència a una bosquina, una zona de vegetació baixa, o, potser, a un bosc extens i espès, ja que, segons Coromines, la paraula *mata* s'usava antigament, especialment al Pirineu, per a designar aquest tipus de bosc. En l'actualitat, la vall del riu de Cantavella, on es troba la Mata, és ben cultivada de cereals, però en el moment que els primers pobladors li digueren *la Mata* devia haver-hi encara una àrea de vegetació arbustiva, probablement un coscollar, o arbòria (un carrascal). De fet, a l'ombria muntanyenca de la Mata encara hui dia sobreviu un carrascalet esclarissat.

A la Tinença de Benifassà hi ha l'antic poble del *Boixar*, hui dependent de la Pobla de Benifassà. És un topònim transparent derivat de *boix* 'arbust de la família de les buxàcies', i vol dir 'camp de boixos'.

Herbers o *Herbés*, d'acord amb la pronúncia local, sembla un topònim transparent, derivat del plural d'*herber*, lloc on abunda l'herba i, per tant, les pastures per al bestiar (prats). La difícil orografia dels Ports no el fan un lloc propici per a l'agricultura, però sí per a la ramaderia ovina extensiva, que ha estat històricament la base de la seua economia. En època medieval Herbers es deia *Herbers Jussans* per diferenciar-lo d'*Herbers Sobirans*, que es correspon amb l'actual *Herbeset*, que hui forma part del terme de Morella. Es habitual a València emprar un diminutiu per diferenciar un topònim d'un altre

homònim ubicat relativament prop: *la Serra (d'en Galceran) / la Serratella, Godella / Godelleta, Villena / Billeneta, Montán / Montanejos, Quart (de les Valls) / Quartell, Quatretonda / Quatretondeta, Castelló (de Rugat) / Castellonet (de la Conquesta) o el Toro / Toràs* (en aquest cas, augmentatiu).

5.1.4. Fauna

Els zoònims que designen caps de municipi als Ports-Maestrat són tres. D'una banda, *Olocau* de l'àrab *al-uqab* 'les àguiles', 'lloc d'àguiles' (Barceló, 2010: 59), aplicat per a àrees muntanyenques visitades sovint per aquestes aus. El topònim maestratí *Penyagolosa*, que fa referència a la muntanya més alta del País Valencià després del Cerro Calderón, també podria derivar de les àguiles, concretament de *penya aguilosa*, és a dir, 'penya de les àguiles'. D'altra banda (Castell de) *Cabres*, topònim transparent en català/valencià, aplicat per a àrees muntanyenques visitades sovint per aquests mamífers tan àgils i especialitzats en grimpar pels relleus esquerps, com ara els que hi ha cap als Ports de Beseit i la Tinença de Benifassà (cf. Puig Cabrer, de catí, o mont cabrer de Mariola). Finalment, *Cervera* (del Maestrat), del llatí *CERVĀRIA* 'terra de cérvols', animals que hui han desaparegut d'aquesta àrea, però que en temps no tan remots poblaven aquestes contrades. Coromines (III, 367) suggereix que (el riu) *Cervol* és un topònim emparentat amb la veïna (rambla de) *Cervera* (dita així perquè passa prop de Cervera del Maestrat), havent-se format –per distingir-s'hi– a partir d'un diminutiu *Cerverol* i havent quedat després reduït a *Cervol*. El riu de les *Truites*, dit així per l'abundància d'aquest tipus de peix de riu, naix a Vilafranca, en el límit entre València i Aragó, i s'uneix a la rambla de Sellumbres, que al seu torn fa cap al Calders i després al Bergantes.

5.1.5. Color del terreny

Els cromònims descriuen el color de les roques, del sòl o del paisatge en general. Al Maestrat hem trobat dos topònims municipals que podrien ser considerats *cromònims* 'noms de color (de la terra)'. D'una banda, *Rossell*, i de l'altra, el seu veí (Canet) *lo Roig*. No descartem, que *Rossell* siga un cognom importat de Catalunya, però també és versemblant la idea que siga un diminutiu de ros *rosset*, pel color groguenc o claret de la terra, enfront del color més rogenc de la terra

del seu veí meridional Canet lo *Roig*. Prop del poble de Canet hem observat que la terra és més rogenca que al terme de Rossell, on en general els camps sobre els quals creixen les oliveres presenten un color més clar. L'adjectiu *roig/roja* és repeteix en alguns altres notables topònims municipals com ara *Mont-roig de Tastavins* (Matarranya), *Mont-roig del Camp* (Baix Camp), *Riba-roja de Túria* (Camp de Túria) i *Riba-roja d'Ebre* (Ribera d'Ebre). D'altra banda, tornant al terme de Rossell, trobem l'antic poble de *Bel* (Tinença de Benifassà), que podria derivar de l'arrel iberobasca *bel-* 'negre', potser amb un sentit de 'bosc dens, tancat, quasi negre'. En l'actualitat, encara hi ha un carrascar espès a la zona del Bel, molt minvat a causa de les rompudes per conrear-hi (cf. Biel, comarca Cinco Villas, Aragó).

Als Ports hi ha el poble de *Villores*, que podria derivar del llatí *VILLA AUREA* > *Villora* > *Villores* (pluralitzat), també pel color d'or (daurat, claret) de la terra, en comparança amb els tons més rogencs que es troben cap al Forcall. Els adjectius per descriure una terra clara o groguenca solen derivar de *daurat*, com ara al topònim Oriola, derivat d'*AUREOLA*, diminutiu d'*AUREA*, o a Catadau, medieval *Catadaur*, derivat de *CAPITE AUREU* 'cap d'or, punta daurada' (Barceló, 2010: 43).

5.1.6. Clima

A la Tinença de Benifassà hi ha l'antic poble de *Fredes*, hui dependent de la Poble de Benifassà, que es caracteritza perquè és un dels més freds del País Valencià, com evidencia el seu topònim transparent en la nostra llengua, derivat de (*terres*) *fredes* (cf. *Frías*, prov. Burgos; *Campofrío*, prov. Huelva; *font Freda*, a la Vall d'Albaida, els Ports, etc.). Entre Atzeneta i Vistabella hi ha el *coll del Vidre*, que podria referir-se a la presència d'aigua 'vidrada' a causa de les contínues glaçades hivernals que cristal·litzen l'aigua.

5.2. TOPÒNIMS RELACIONATS AMB LA GEOGRAFIA HUMANA

5.2.1. Edificis per a viure

Entre els noms de municipi relacionats amb edificis per a viure trobem *Villores* als Ports, que acabem de descriure en el punt 5.1.5. Pot sobtar que *Villores* no haja esdevingut *Vilores*, ja que en català *VILLA* ha donat *vila*, però abans de

l'arribada dels pobladors catalanoparlants el topònim ja devia estar consolidat pels arabòfons i fossilitzat, i mai no es va canviar. Respecte a la pluralització de *Villora*, desconeixem el motiu, però podria deure's a la dispersió dels masos o llocs de poblament pel terme. No és una cas excepcional, ja que *Cotes*, a la Vall de Càrcer, era *Cota* en temps de Jaume I, i *Suera* és pluralitzat i esdevingut *Sueras* als pobles veïns castellanoparlants (perquè hi ha la *Suera Alta* i la *Suera Baixa*). En l'actualitat, hom tendeix a pluralitzar innecessàriament topònims que sempre han estat singulars, com ara *les Marines* i *les Riberes*, quan dient *la Marina* i *la Ribera*, per defecte ja estem incloent-hi tant la Baixa com l'Alta. Aquest fenomen de pluralització del topònim comarcal no s'ha estès –fins ara– ni a la Plana ni al Maestrat ni al Vinalopó.

Un nom ben transparent amb el sentit de poblament és *la Poble de Benifassà*. Una *poble* era un lloc que estava sota la jurisdicció i el caprici d'un senyor, en aquest cas l'abat dels monestir cistercenc de Benifassà. El topònim *Poble* es repeteix dues vegades més als Ports (*la Pobleta d'Alcolea*, *la Poble del Bellestar*) i set vegades més en altre capitals municipals valencianes: *la Poble Tornesa*, *de Vallbona*, *de Farnals*, *Llargueta*, *del Duc*, *Puebla de Arenoso* i *Puebla de San Miguel*.

Vilafranca i *Vilanova* (d'Alcolea) són dos topònims transparents derivats del català *vila*. *Vilanova* formava part del Maestrat i, per tant, estava sotmesa al mestre de l'Orde de Montesa, mentre que *Vilafranca* era una vila franca o lliure, dependent del rei (cf. *Vila-real*). *Vilafranca* era part del reialenc històric de Morella, a pesar d'haver estat inclosa modernament a l'Alt Maestrat. No obstant això, els vilafranquins se senten més prop de la comarca morellana i s'hi celebra de tant en tant l'*Aplec dels Ports* (quatre vegades entre 1982 i 2010), jornada de celebració i reivindicació que es fa anualment a algun dels pobles dels Ports.

El topònim *Vilar de Canes* deriva de *vilar* 'vila petita', mentre que *Cabanes*, plural de *cabana* 'construcció rústica de pedra o de fusta', del llatí *CAPANNA*, és també un nom transparent. El fet de no convertir la doble *n* llatina en *ny* és un tret propi del Maestrat-Ports, on fa servir *cabana* i no *cabanya* (cf. *el Cabanyal*), *cana* (cf. *Vilar de Canes*, *la Canada*) i no *canya* (cf. *Riudecanyes*), *canar* (cf. *Alcanar*) i no *canyar*. *Les Cases del Riu* (Rossell) es un topònim ben transparent, referit a un nucli

de població a la vora del riu de la Sénia, a la riba oposada al municipi de la Sénia (Montsià).

5.2.2. Edificis defensius

Abunden al País Valencià els noms de municipi amb caràcter defensiu, herència d'una secular inestabilitat política. *Castell de Cabres* i *Castellfort* semblen forteses segures, una perquè és tan esquerpa que només *és propícia per a les cabres* i l'altra perquè és forta, ferma, sòlida. *Castell* deriva de CASTELLUM, diminutiu de CASTRUM, 'campament militar, fort'; com a derivats hi ha CASTELLIONE, diminutiu de CASTELLUM, que dona nom a *Castelló de la Plana* (i al *de la Ribera, d'Empúries, de Farfanya*, etc.) (Casanova, 2011: 264).

Un topònim dubtós és *Benicarló*, gran ciutat del Maestrat, que, d'acord amb Barceló (2010: 101), seria un topònim àrab, derivat de *beni* + *gazl* + *un*, on *beni* vol dir 'família de', *gazl* és 'nom de persona' i *un* és 'sufix augmentatiu'. Un altra teoria té Coromines (III, 274-275), que, basant-se en la grafia medieval *Benicasló*, considera que podria ser un topònim romànic preislàmic, derivat de PINNA KASTLON 'penya del castellet o del castell', sent *kastlon* una forma indoeuropea prelatina derivada de *kastlo-*, corresponent al llatí CASTRUM 'castell, fort' + el sufix *-on*. Si l'antiguitat del topònim fóra la que suggereix la teoria de Coromines, caldria ubicar aquest *castellet* al jaciment ibèric del Puig de la Nau, abandonat ja en època romana, però encara amb notables restes arquitectòniques. La forma *cas(t)lon* hauria perdut la *t* > *caslon*, i després la *s* hauria esdevingut *r* > *carlon*, com passa en altres topònims (*Alfara de Carles*, al Baix Ebre, deriva de la forma medieval *castles*; *Carlet*, a la Ribera del Xúquer, podria deriva de *castlet* > *castellet*).

Alcalà de Xivert deriva de l'àrab *al-qalat* 'el fort, el castell', i faria referència a l'imponent castell de Xivert. No gaire lluny d'Alcalà es troba *Vilanova d'Alcolea*, derivat d'*al-qulaya*, diminutiu d'*al-qala(t)*, i que, per tant, vol dir 'castellet' (Barceló, 2010: 77). D'ací deriva també el segment diferenciador del topònim *la Pobleta d'Alcolea*.

Pel que fa a les torres, tenim la *Torre d'en Besora*, la *Torre d'en Doménec* i *Cinctorres*. Les dues primeres porten el nom del senyor de la vila, mentre que la tercera indica que al terme hi havia *moltes* torres, no necessàriament *cinc*, igual

que a Setaigües no hi ha necessàriament *set* rius o fonts. A causa de la inestabilitat política, hi havia moltes masies fortificades al Maestrat i als Ports. Aquest tipus de masia presentava dues zones clarament diferenciades: d'una banda, hi havia la masia, i de l'altra, la torre, que en un primer moment tenia un paper defensiu destacat, però amb el temps s'adaptà a les necessitats de l'ús residencial i acaba sent l'edifici principal de l'explotació agrària. La *Torre Beltrans* (Ares) és un dels millors exemples d'aquest tipus de masies fortificades que encara perviuen. Fora ja del Maestrat, fitant amb el límit meridional, destaca un altre topònim derivat de *torre*, com és *Torreblanca*. I al nord dels Ports, ja dins la comarca del Mataranya, trobem *Torredarques*.

Coratxà, poble de la Tinença de Benifassà que hui forma part del terme de la Pobla, deriva de CORIACEA 'cuirassa, fortificació defensiva', transformat i pluralitzat pels àrabs en *quratxani* 'cuirasses, murades'.

Coromines (II, 105) fa derivar *Alcossebre* d'AL QUSAI-BA, diminutiu d'AL QASABA, 'fortalesa' (d'on deriva el castellà *alcazaba*). Aquest petit fort permetria vigilar les incursions de possibles enemics per mar, ja que Alcossebre es troba a poca distància de *Capicorb* (del llatí CAPUT CURVUM 'cap corb'), ixent natural sobre la mar que permet augmentar el radi de vigilància.

5.2.3. Agropecuari

Els topònims relacionats amb l'agricultura solen ser transparents: *Hortells*, antic municipi que hui fa part del terme de Morella, és un lloc on hi havia hortets, regats amb l'aigua del riu Bergantes. El nom del poble *la Sénia* (el Montsià) indica que el reg es feia amb aigua subterrània, fet habitual tant al Baix Maestrat com al sud del Montsià, on no abunden gens les aigües superficials per la naturalesa calcària del rocam. El *barranc Aiguadoliva* fa referència a l'abundància d'oliveres pertot arreu del Baix Maestrat, de les quals s'obté unes olives que fan un oli d'extraordinària qualitat.

Pel que fa a la ramaderia, el *barranc de la Barbiguera* deriva del llatí (VIA) VERVECARIA, de VERVEX 'ovella' (Coromines: II, 345), ja que les ovelles hi poden circular sense gaire dificultat a l'anar aquest barranc sec quasi tots els dies de l'any (cf. *barranc de les Ovelles*, Alacant).

La partida de *l'Alforí*, de l'àrab AL-HURI 'depòsit de gra' (Barceló, 2010, 73), es troba al costat del pla de Vistabella, on hi ha les millors terres de cultiu de cereal del seu terme. La *dena del Moll* (amb o tancada) és també la millor terra de cultiu del terme de Morella. Deriva del llatí MEDELLUM 'terra bona substanciosa' (cf. *Mollerussa, Mollet*).

Dos municipis del Maestrat deriven de la presència de blat al seu terme. El municipi de *Tirig* deriva del llatí TIRICE. Aquesta forma evolucionada vindria del llatí TRITICUM (d'on *trigo* en castellà) que, per metàtesi, dóna TITRICUM, i amb la caiguda de la *t* esdevé TIRICUM i TIRICE (cf. *Tirgo*, a la Rioja). El municipi de *Traiguera* derivaria de (VALLIS) TRITICARIA (*triguera* en castellà), 'vall productora de blat'. A sant Mateu hem sentit la pronúncia [treguera] en comptes de [traiguera].

5.2.5. Xarxa viària

L'únic riu amb cabal d'aigua més o menys permanent que hi ha als Ports és el Bergantes, les aigües del qual se'n va cap a l'Ebre. És a la vora del Bergantes que hi ha la població de *Palanques*, el nom de la qual al·ludeix a una palanca o passarel·la feta de taulons entre les dues ribes del riu. D'altra banda, l'únic riu amb cabal d'aigua permanent al Maestrat és el riu de la Sénia, que fita amb la comarca del Montsià i fa, per tant, frontera entre València i Catalunya. Al terme d'Ulldecona hi ha els nuclis de *Sant Joan del Pas* i *d'el Pas*. En aquest segon punt el camí entre Sant Mateu i Tortosa travessa el riu de la Sénia a través d'un gual, aprofitant que la glera s'eixampla. Aquest gual seria el responsable de la formació d'aquest topònim transparent.

5.2.6. Edifici religiós

Aigües avall de Palanques, hi ha la població de *Sorita*, en el punt més septentrional del País Valencià. L'etimologia de *Sorita* (medieval *Çorita*, castellà *Zorita*) és ben difícil d'esbrinar. El topònim *Zorita* és molt repetit per tota la península Ibèrica, especialment a la conca del Duero, però també a la del Guadiana, Tajo i Ebre. N'hi ha tres a la província de Salamanca, un a Àvila, un a Cáceres, dos a Palència, un a Valladolid i un altre a Guadalajara. A Cantàbria hi ha una *Zurita* i, a més, hi ha sengles rius *Zorita* a Burgos i a Segòvia. A més hi ha una *Sorita* a l'Aragó catalanoparlant, que és un despoblat de la

Baells (Llitera). Coromines (VII, 166) li atribueix un origen paleobasc ÇORITUTA, 'camp de cereals madurs, estesa de collites'. No ens convenç gaire aquest significat, perquè encara que no falten topònims al·lusius als cereals (Formentera, Traiguera, *Tirig*, etc.), resulta molt rebuscat que siguin a més 'cereals madurs' i que un topònim tan original es repetisca tantes vegades a Espanya. Altres autors fan derivar *Sorita* del castellà *zurita* 'mena de colom', sense justificar quina mena de relació podria haver-hi entre els coloms i tots aquests pobles. Nieto (2006: 182) suggereix, sense massa convenciment, que pugui relacionar-se amb l'aragonès ZAFORAS i ZOFRAS i amb el català antic i dialectal SAFARÓS 'brut, fastigós', que derivarien de l'àrab vulgar SAXRI, 'abrupte'. L'explicació més convincent de les que hem trobat ha estat la que dóna Mikel Urkola (2010: 21). Segons aquest autor el topònim *Sorita/Zorita* tindria un origen preindoeuropeu (bascoibèric). Gimbutas (1991, 1996) descriu la gran deessa preindoeuropea, la Dama Blanca, la mitologia de la qual va ser predominant a l'Europa preindoeuropea entre el 7000 i el 3500 a. C. Urkola creu que l'abundància del topònim *zorita / zurita / çorita / sorita* per Espanya indicaria que la presència d'aquesta deessa era abundant en temps prehistòrics. *Zuri* vol dir 'blanc' en eusquera, i *zurieta* voldria dir 'el lloc de la (dama, deessa) blanca'. Repassant les *çorites* hispàniques, Urkola es refereix a una *Zorita* de Burgos, que sospita que és la mateixa que apareix en un document del segle *x* citada com a «Zorieta», fet que relacionaria el topònim *Zorita/Zurita* amb el basc *Zorieta/Zurieta*. Urkola considera que totes les *çorites* deuen tenir un poblament molt antic. Aquelles que hem pogut estudiar s'ubiquen al costat d'una ruta històrica preromana. La *Zorita* d'Extremadura es troba en el camí entre CORDUBA a TURGALIUM (Trujillo). La *Zorita* de los Molinos se situa sobre la via romana entre Àvila i Arévalo. El castell de *Zorita* de los Canes es troba sobre una penya al costat del riu Tajo en el camí entre la capçalera del Tajo i la Alcarria. *Zorita* del Páramo i *Zurita* de Cantàbria es troben en la ruta entre la meseta castellana i la costa cantàbrica. Al costat del riu Pisuerga i en el camí castellà de Sant Jaume, a Melgar de Fernamental (Burgos), hi ha el lloc sagrat de l'ermita de Nuestra Señora de *Zorita*, patrona del municipi. La *Sorita* valenciana es troba en la ruta que comunicava Biscargis (els Ports) amb el Baix Aragó. I a *Sorita*, just a l'extrem nord del regne, trobem

un dels santuaris més extraordinari de tot València. Potser el més impressionant des del punt de vista paisatgístic: la Balma de Sorita. Un indret d'aquestes característiques degué ser un lloc sagrat des de temps immemorials. L'antiquíssim topònim Çorita ('lloc de la deessa blanca') podria explicar-se, per tant, recurrent a la mitologia preindoeuropea.

Altres llocs sagrats de la comarca són el *Muixacre* (Morella), derivat de *mont sacre*. Prop dels Ports-Maestrat, trobem altres topònims com ara *Alcañiz* (Alcanyís), que podria procedir de l'àrab *al-kanais*, 'les esglésies' (Vázquez, 2011: 100); *Iglesuela* (Anglesola), o (Sant Carles de la) *Ràpita*, derivat de *ràbita* 'monestir musulmà'.

5.3. Noms derivats de noms de persona

5.3.1. Antropònims

Pel que fa als topònims derivats de noms de persona d'origen llatí, n'hi ha un de notable als Ports: *la Saranyana*. Es relaciona amb propietaris d'una vil·la rústica romana o *FUNDUS*, mot d'on deriven els mots *latifundi* ('gran propietat rústica') i *minifundi* ('petita propietat'). *Saranyana* derivaria del llatí *SERANIANA* O *SERENIANA* aglutinació de *SERANIUS* O *SERENIUS* (nom de persona) + el sufix femení *-ANA*, amb el significat de 'lloc pertanyent a', i per tant voldria dir 'la propietat de Seranius o de Serenius' (cf. *Sarinyena*, Monegros, i *Serinyà*, Pla de l'Estany, forma masculina de *Saranyana*) (Arasa, 2000: 52).

Quant als topònims d'origen àrab derivats de nom de persona, Barceló (2010: 92-93) distingeix entre els derivats d'*IBN* 'fill de', que en dialecte andalusí sonaven *ABIN* O *ABAN*; els derivats de *BANI*, 'fills de', que assenyalen el poblament d'un lloc amb persones de la mateixa família i que en dialecte andalusí han esdevingut normalment *BENI*, a València i al sud de Catalunya, *BINI*, a les Illes Balears, i *BENA*, a Andalusia i Castella; i els derivats d'*ABU*, *pare*. Tant els *IBN* com sobretot els *BANI* han estat molt productius a l'hora de crear antropotopònims al País Valencià. Comparat amb la resta de València, però, on hi ha més de 50 topònims municipals derivats de *BENI* o de *IBN*, al Maestrat només en trobem quatre (*Vinaròs*, *Vinromà*, *Benassal* i *Benifassà*) i un de dubtós (*Benicarló*, que hem explicat en el punt de 5.2.2). Als Ports, que és la comarca valenciana menys arabitzada des del punt de vista de la toponímia, no

en trobem ni un sol exemple d'aquest tipus. Els topònims que comencen per *Beni* o per *Vin* no s'han de traduir necessàriament com 'els fills de' o 'el fill de', sinó que es poden entendre com a 'el lloc de' o 'allò de', com en l'expressió emprada a Mallorca *ço d'en*, com ara en *So'n Castelló*, *So'n Moix*, *So'n Dureta*, etc. o en l'expressió pròpia del migdia valencià *lo de*, reduït a *lo*, com ara en *Lo (de) Morant* (Alacant) o *Lo (d)i Mori* (Elx).

El topònim (Tinença de) *Benifassà* deriva de *BENI HASSAN* 'família de Hassan' (Barceló, 2010: 99), sent *Hassan* un nom de persona habitual al món àrab (cf. *Massalfassar* (l'Horta) 'hostal de Hassan'). El topònim *Benassal* (medieval *Abinançal*) prové d'*ABIN ANZAL* 'fill d'Anzal' (Barceló, 2010: 104). El topònim *Vinaròs* (medieval *Vinalaroc*) deriva d'*ABIN AL-ARUS*, 'fill de la núvia' (Barceló, 2010: 105) o 'fill del nuvi' (Coromines: VIII, 74) (cf. *Bujalaroz* (Monegros), medieval *Burjalaroz*, de *BURJ AL-ARUS*, 'torre del nuvi o de la núvia').

Actualment, Vinaròs és la capital del Baix Maestrat, però històricament el de les Coves de Vinromà fou cap de la Comanda Major del Maestrat de l'Orde de Montesa, que incloïa els actuals municipis de les Coves, Tírig, Albocàsser, la Salzadella, Vilanova, la Serratella i la Torre d'en Doméneç. Segons Alomar (2009: 277-278), *Vinromà* podria tenir dos possibles orígens: *IBN RUMMAN*, on *IBN* és 'fill de' i, i *RUMMAN* vol dir 'el cristià', ja que els àrabs anomenaven *RUM* (derivat del llatí *ROMANUS*) als cristians; o *IBN RUMMAN*, on *RUMMAN* vol dir 'magranes', que s'hauria de traduir per 'fill d'en magrana', o 'fill del magraner' (Barceló, 2010: 105).

Barceló (2010: 106) considera que *Albocàsser* deriva d'*ABU QASIR*, on *ABU*, literalment 'pare', s'empra habitualment per a designar un lloc, mentre que *QASIR* voldria dir 'violent'; *ABU QASIR* seria, doncs, 'el (lloc) del violent'. Segons Coromines (II, 87), *ABU'L-QASR* podria significar 'l'home de l'alcàsser, el qui el té o el guarda'. Això donaria lloc a *Abolcàsser* i després a *Albocàsser*. No sabem quin castell o alcàsser podria ser l'origen d'aquest topònim.

Pel que fa a antropotopònims derivats de tribus amazigues hi ha *Atzeneta*, de *Zanata* (Barceló, 2010: 111). Els noms de les tribus eren emprades pels amazigues per distingir-se en un medi arabitzat.

Pel que fa als antropònims en català/valencià, són molt freqüents per a crear toponímia relativament nova, es-

pecialment de masos, com ara als municipis de Mas de Barberans i de Masdenverge (Montsià) o del Mas dels Estellers (nom antic de Sant Jordi dels Maestrats). Però la majoria de les vegades s'ha elidit el mot *mas de* i el topònim s'ha simplificat: *els (masos dels) Llivis, els Ivarsos, els Rosildos, els Pujols, els Valentins* (municipi del Montsià), etc.

5.3.2. Hagiotoponims

El Baix Maestrat és una de les comarques valencianes amb major nombre d'hagiotoponims que són capitals de municipi: dels 18 que hi ha a València, 4 es troben en aquesta comarca. *Sant Mateu* és un topònim del temps de la conquesta cristiana, però *Santa Magdalena* de Polpís (segregada d'Alcalá de Xivert al segle XIX), *Sant Jordi* del Maestrat i *Sant Rafael* del Maestrat (segregats de Traiguera als segles XVII i XX, respectivament) són topònims de creació recent. Al Montsià també hi ha hagiotoponims de creació relativament recent com ara *Sant Carles de la Ràpita* (s. XVIII), *Santa Bàrbara* (s. XIX) o *Sant Jaume d'Enveja* (s. XX).

Els hagiotoponims majors abunden en llocs on la islamització va ser superficial o nul·la, com ara al nord i a l'est de Catalunya (Catalunya Vella) i a Castella i Lleó, on a partir d'un centre religiós (monestir, església, parròquia) es creava un municipi, de manera que l'advocació es convertia en topònim. A València, al sud i a l'oest de Catalunya (Catalunya Nova), a les Illes Balears (excepte Eivissa) i a Aragó, la major part dels grans topònims ja estaven creats quan van arribar els cristians, de manera que els noms de municipi referits a personatges de la religió són escassos.

5.3.3. Epítets elogiosos

La majoria dels epítets elogiosos emfatitzen les suposades qualitats de la població com ara la bellesa, les vistes o el plaer que s'hi pot trobar. Entre aquests trobem *Vistabella del Maestrat*, *el Bellestar* (la Pobla de Benifassà), *la Pobla del Bellestar* (Vilafranca) o *Villahermosa del Río*. Són llocs més aviat freds i poc amables on, si més no, el nom suposa un reclam per a nous pobladors. *Bell-lloc* podria ser també un epítet elogiós o potser derive d'un cognom *Benlloc*. *Olocau del Rei* i *Vilafranca* destaquen també les característiques d'aquest pobles, ja que són viles reials i per tant lliures o franques. Al

Maestrat aragonès hi ha el poble de Mirambel o Mirambell (sinònim de *vista bella*) (cf. Bonrepòs i Mirambell, l'Horta).

6. CONCLUSIONS

Els topònims, i en especial els noms de municipi —que són els topònims més antics i millor documentats—, se'ns mostren com un testimoni excepcional d'unes presències antigues al nostre territori, hui desaparegudes. Les successives onades pobladores o conqueridores han anat transformant d'una manera més o menys gradual la cultura i la llengua de les actuals terres valencianes, però cadascuna d'aquestes ha deixat la seua empremta gravada en la toponímia: abans de la romanització la cultura ibera —i també la d'algun o alguns pobles indoeuropeus— ja va deixar la seua empremta en la toponímia dels Ports-Maestrats. La conquesta romana va suposar la desaparició progressiva de la llengua ibèrica de les actuals terres valencianes; l'expansió musulmana va propiciar la ulterior desaparició del llatí. Tanmateix, aquesta llengua va tornar sis segles després a través de diferents variants del romanç: el català —més tard anomenat també valencià— s'imposà a tot el nord del País Valencià, llevat del poble d'Olocau, on es parla castellanoaragonès.

Malgrat la dominació catalanoaragonesa, només el 53% (30 de 57) dels topònims de caps de municipi dels Ports-Maestrats són d'origen català/valencià. Entre la resta, hi ha un 16% (9 de 57) d'origen àrab, un 28% (16 de 57) d'origen llatí prejaumí i un 3% (2 de 57) de topònims preromans. A més, cal dir que els topònims de les poblacions més notables dels Ports-Maestrats, com ara Vinaròs, Benicarló, Peníscola i Morella són anteriors a la conquesta de Jaume I. Aquest fet mostra la tendència conservadora de la toponímia, per la qual quan s'aplica un nom a un lloc, aquesta denominació sol perdurar encara que la llengua en què s'ha creat desaparega (com els casos de l'ibèric i l'àrab) o evolucione (com passà amb el llatí) (Moran *et alii*, 2002: 5).

Cal destacar que a tot el País Valencià els topònims municipals d'origen àrab suposen un 35% del total, i en algunes comarques superen el 50% (el Comtat, 58%; la Ribera, 55%; l'Horta, 54%; la Safor, 52%). Tanmateix, els Ports i el Maestrat són les comarques valencianes on l'empremta musulmana és menys visible pel que fa a l'origen lingüístic

dels noms de municipi (només 17% del total). De fet, a la comarca dels Ports l'únic topònim d'origen àrab és *Olocau*. La ràpida neteja ètnica que els cristians practicaren amb els musulmans al nord del Regne de València (foren expulsats massivament durant el segle XIII, a diferència de la resta del territori on es mantingueren fins al XVII) degué influir en la progressiva desaparició o transformació de la toponímia en aquestes contrades.

Pel que fa al contingut semàntic del nom de nuclis de població dels Ports-Maestrat, hi ha un predomini dels orònims (topònim que designa una muntanya o un altre accident del terreny) (15 casos), tal com es podia esperar d'un territori tan accidentat com són les comarques més septentrionals de València, on el sistema ibèric i la serralada litoral catalana convergeixen i formen l'esquerpa comarca dels Ports i la no menys accidentada de l'Alt Maestrat. Sense eixir de la geografia física, també hi ha algun topònim cap de municipi que fa referència a la flora (5 fitotopònims), la fauna (3 zootopònims), el color del sòl (2 cromotopònims) i les aigües (2 hidrotopònims). Dins aquest darrer grup trobem una confluència de riu i una referència a una font.

Quant a la geografia humana, trobem bastants topònims de caràcter defensiu (8 casos), a causa de la inseguretats amb què es vivia en llocs de poblament predominantment dispers com ara el Maestrat i els Ports. També hi ha alguns exemples de llocs de poblament (5 casos), o bé d'activitats agropecuàries (2 agrotopònims); n'hi ha, a més, algun topònim que es refereix a la xarxa viària (1 odònim referit a un pont de palanques). També trobem bastants noms derivats d'antrotopònims (8 casos, dels quals 6 són d'època àrab) i un nombre excepcionalment alt d'hagiotopònims (5), que són molt poc freqüents a la resta del País Valencià. Finalment és remarcable el fet que hi haja tres topònims referits a epítets elogiosos (*bona, franca, bella*), per atraure pobladors cristians cap a aquestes contrades.

Repassar el significat del nom dels nuclis de població dels Ports i del Maestrat històric és com fer una classe de geografia: els distints tipus de relleu; els abundants recursos hídrics; la flora, fauna i geologia; la geografia urbana, que distingeix entre diversos tipus de ciutat (pobla, vila, etc.); la geografia del transport, que descriu les vies de comunicació;

i la rural, que estudia les activitats agropecuàries (conreus, explotacions agràries, etc.), moltes de les quals es troben en un marc on predomina el poblament dispers, que propicia la creació de masies.

Les aportacions dels experts en aquestes llengües avui extintes (preromanes, llatina, àrab andalusí, berber, etc.) a la nostra àrea d'estudi són fonamentals per establir quin és el contingut semàntic de cada topònim. Això no sempre és fàcil: en el cas de les llengües preromanes, el principal problema és que el nostre coneixement d'aquestes llengües és molt limitat, i, en general, passa que molts dels noms de lloc ens han arribat amb una pronunciació molt canviada respecte a l'original, en haver estat contaminats al llarg de la seua història per les successives llengües dominants. No obstant això, en la majoria dels casos, la ubicació geogràfica dels topònims, amb la documentació històrica i, de vegades, les restes arqueològiques, ens poden ajudar a desentranyar el seu significat últim. Com afirma Villar, la toponímia (els noms de lloc) presenta un gran avantatge sobre l'antroponímia (els noms de les persones que van fundar i van habitar els llocs): mentre que aquesta última es desplaça i desapareix gairebé sempre al mateix temps que els individus, aquella sol perdurar secularment, i encara que finalment es corrompa o caiga en desús, el ritme de transformació/desaparició és molt més lent, la qual cosa possibilita dur a terme una reconstrucció del significat d'un topònim. Les obres de lingüistes com Coromines i Barceló, entre moltes altres, així com el coneixement geogràfic i històric de la nostra àrea d'estudi, ens han permès reconstruir el contingut semàntic de la major part de la toponímia principal dels Ports i del Maestrat històric, sense obviar que en molts casos les solucions que oferim s'han de considerar tan sols com a hipòtesis probables, i que alguns topònims notables continuen prestant-se a una interpretació ambigua i, per tant, discutida.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni - MOLL, Francesc de Borja (1972): *Diccionari català-valencià-balear*, Moll, Palma de Mallorca.
- ALOMAR, G. (2009): «Notes d'antroponímia de la possessió de Vinromà (Muro)», *XXI Jornada d'Antroponímia i Toponímia*, Gabinet d'Onomàstica, Universitat de les Illes Balears, Santa Maria del Camí.

- ANDRÉS, Fernando (1999): «La economía de la Orden de Montesa cuando la incorporación: patrimonio, renta, gasto, balances (1592-1602)». *Estudis: Revista de Historia Moderna*, 25, pp. 55-88.
- ARASA, F. (1989): «Notes sobre l'hidrònim Bergantes», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXVI, pp. 163-171.
- ARASA, F. (2000): «Alguns topònims d'origen antic de les comarques septentrionals del País Valencià», *Estudis de Toponímia Valenciana*, Denes.
- ARASA, F. - ROSSELLÓ, V. (1995). *Les vies romanes del territori valencià*, Conselleria d'Obres Públiques, Urbanisme i Transports, València.
- ATLES TOPONÍMIC VALENCIÀ, projecte Acadèmia Valenciana de la Llengua i l'Institut Cartogràfic Valencià.
- BARCELÓ TORRES, Carme (1983): *Toponímia aràbiga del País Valencià. Alqueries i castells*, Ajuntament de Xàtiva, Xàtiva.
- BARCELÓ, Carme (2010): *Noms aràbics de lloc*, IIFV - Bromera, València.
- CABANES, A. - FERRER, R. - HERRERO, A. (1981): *Documentos y datos para un estudio toponímico de la región valenciana*, Artes Gráficas, València.
- CABANILLES, Antonio Josep (1797): *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Población y Frutos del Reyno de Valencia*, Bancaixa (reedició), València.
- CASANOVA, Emili (2009): «Toponímia Valenciana de la Edad Media, entre el mundo árabe, catalán y aragonés: pautas para interpretarla», *Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences*, Universitat, York.
- CASANOVA, Emili (2011): «Comunidad Valenciana», *Toponímia hispánica. Origen y evolución de nuestros topónimos más importantes*, pp. 257-292, Denes, València.
- COROMINES, Joan (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*, 8 vols., Curial Edicions Catalanes & La Caixa, Barcelona.
- DORION, H. - POIRIER, J. (1975): *Lexique des termes utiles à l'étude des noms de lieux*, Les Presses de l'Université Laval, Québec.
- GIMBUTAS, M. (1991): *Dioses y diosas de la Vieja Europa*, Istmo, Madrid.
- (1996): *El lenguaje de la Diosa*, Grupo Editorial Asturiano, Oviedo.
- MEMBRADO, Joan Carles (2011a): «An Analysis of Toponymic Anomalies in Valencian Municipalities by Means of a GIS», *XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques. Els noms en la vida quotidiana*, International Council of Onomastic Sciences, Barcelona.
- (2011b): «Origen historicolingüístic i contingut semàntic de la toponímia municipal valenciana a través d'un SIG», *XXIV Congrés Internacional de ICOS sobre Ciències Onomàstiques. Els noms en la vida quotidiana*, International Council of Onomastic Sciences, Barcelona.
- (2012a): «Contingut semàntic dels noms de municipi de la Ribera», *Actes de la VI Jornada d'Onomàstica. Alzira*, Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, pp. 49-64.
- (2012b): «Análisis y comparación de la semántica de los nombres de municipio de Valencia y Aragón», *Studium*, 18, pp. 13-43.
- (2012c): «Toponímia sucronense en Valencia», *Biblio 3W, Revista bibliográfica de geografía y ciencias sociales*, XVII, 999.
- (2013): «La división territorial valenciana: antecedentes, problemas y política de la Generalitat», *Investigaciones Geográficas*, 59, pp. 5-24.
- MORAN, J. - BATLLE, M. - RABELLA, J.A. (2002): *Topònims catalans. Etimologia i pronúncia*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- MOREU-REY, Enric (1982): *Els nostres noms de lloc*, Moll, Palma de Mallorca.
- MOREU-REY, Enric (1995): «Tipologia toponímica», Rosselló & Casanova (eds.), *Materials de Toponímia - I*, 45-52, Generalitat Valenciana i Universitat de València, València.
- NIETO, E. (1997): *Breve diccionario de topónimos españoles*, Alianza, Madrid.
- NIETO, E. (2006): «Xodos i Sorita: el que el mestre Coromines va dir-ne i el que nosaltres podem afegir-hi», *Actes de la I Jornada d'Onomàstica. Sant Mateu*, Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, pp. 177-184.
- PIQUERAS, J. - SANCHIS, C. (1992): *L'organització històrica del territori valencià*, Conselleria d'Obres Públiques, Urbanisme i Transports, València.
- PIQUERAS, Juan (1995): *Geografía de les comarques valencianes*, vol. IV, Foro Edicions, València.
- POKORNY, Julius (1948-1949): «Zur keltischen Namenskunde und Etymologie», *Vox Romanica*, 10, pp. 220-267, Berna.
- QUEROL, Ernest (1999): «Una etimologia més antiga per a Morvedre», *Arse*, 32-33, pp. 100-123.
- QUEROL, Ernest (2000): «Les bases toponímiques preindoeuropees Mor- i Pal-: una proposta metodològica», *Estudis de toponímia valenciana*, Denes, pp. 401-414.
- QUEROL, Ernest (2006): «Morella es un orònim», *Actes de la I Jornada d'Onomàstica. Sant Mateu*, Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, pp. 185-201.
- ROSSELLÓ, Vicenç (2004): *Toponímia, geografia i cartografia*, Universitat de València, València.
- SALABERRI, Patxi (2011): «País Vasco y Navarra», *Toponímia hispánica. Origen y evolución de nuestros topónimos más importantes*, pp. 63-97, Denes, València.
- SAUER, Carl (1985): «La educación de un geógrafo», M. D. Garcia Ramon, (ed.) *Teoría y método en la geografía humana anglosajona*, Ariel, Barcelona, pp. 38-53.
- TORT, Joan (2000): «Toponímia y territorio. Los nombres de los núcleos de población de la comarca del Baix Camp, Tarragona, desde una perspectiva onomasiológica», *Scripta Nova*, 67, Universitat de Barcelona, Barcelona. [<http://www.ub.edu/geocrit/sn-67.htm>]

- TORT, Joan (2003): «Toponimia y marginalidad geográfica. Los nombres de lugar como reflejo de una interpretación del espacio», *Scripta Nova*, 138, Universitat de Barcelona, Barcelona. [<http://www.ub.edu/geocrit/sn/sn-138.htm>]
- URKOLA, Mikel (2010): «Algunos datos de toponimia preindoeuropea», *Arse: Boletín anual del Centro Arqueológico Saguntino*, 44, pp. 17-66.
- VÁZQUEZ, Jesús (2011): «Aragón», *Toponimia hispánica. Origen y evolución de nuestros topónimos más importantes*, Denes, València.
- VILLAR, Francisco (2000): *Indoeuropeos y no indoeuropeos en la Hispania prerromana. Las poblaciones y las lenguas prerromanas de Andalucía, Cataluña y Aragón según la información que nos proporciona la toponimia*, Universidad de Salamanca, Salamanca, p. 491.

LITERATURA I ONOMÀSTICA.

NOTES A PROPÒSIT DE LES COMARQUES VALENCIANES SEPTENTRIONALS

Lluís Meseguer

[Universitat Jaume I; Acadèmia Valenciana de la Llengua]

1. LES FECUNDES RELACIONS ENTRE LA LITERATURA I L'ONOMÀSTICA

L'onomàstica pot ser descrita, amb la terminologia de Lluís Vicent Aracil referida a la llengua, com el «nus d'un multidiscurs», és a dir, com un element de definició social i alhora com una disciplina referida al procés següent de significació i idealització socials: geografia física (toponímia), geografia humana i social (antroponímia), i geografia literària (espais, personatges), que implica una geografia mítica i una geografia simbòlica.

En tal marc, la literatura en contacte amb l'onomàstica cal entendre-la com tota comunicació (creació i documentació i difusió oral o escrita) en què intervenen la denotació i la connotació verbal. En tot cas, el procés de designació literària de la toponímia pot ser caracteritzat amb la fórmula que vaig proposar per als topònims (Meseguer, 1992, 1993, i 1997, pp. 69-73) i que obeeix una seqüència en la qual intervenen quatre processos diacrònics: (a) designació social, (b) creació d'esquemes lingüístics, (c) usos patrimonials i (d) usos literaris.

És per això que l'onomàstica no troba en la literatura solament un instrument per a la documentació i l'etimologia, sinó, sobretot, per als canvis històrics i l'entrellaçament entre característiques i pragmàtica de les unitats toponímiques i antroponímiques (vegeu Terrado, 1999, capítol IV, sobre el sig-

nificat, on per cert recull la importància dels criteris de Joan Coromines en l'*Onomasticon Cataloniae*, en principi derivats del seu magisteri, per a la classificació i l'estudi onomàstic). I tal presència de la literatura també és aplicable als enfocaments imprescindibles de l'onomàstica en relació a la dialectologia, a l'etnologia, a l'antropologia, i als estudis de la cultura popular (el folklore com a «forme spécifique de création», com la definí Roman Jakobson, o la cultura *nazionale popolare* moderna, segons estudià Antonio Gramsci).

La literatura culta contemporània, per tant, també hi juga un paper fonamental, ja que literaturitza usos populars i els patrimonialitza tot atorgant-los (noves) connotacions mítiques, simbòliques o socials. És a dir, participa en la creació i en la socialització onomàstica. I és, per tant, un escenari privilegiat en la codificació d'expressions lingüístiques i retòriques, fins al punt que les grans tendències literàries contemporànies es podrien considerar potser d'acord amb l'actitud discursiva amb què converteixen en referents les experiències personals i col·lectives: mitificació, simbolització, conservació, definició, crítica...

En tot cas, aquesta perspectiva de l'onomàstica i la literatura és essencial en la constitució de la *cultura cívica* i de la *cultura nacional*. Documents onomàstics definitius són l'«Oda a la pàtria», però també «La barraca», o «El pi de Formentor». I configuradors de les ciutats i societats afectades

són els espais literaturitzats en *Guerra i pau*, *La febre d'or...* O *La campanya del Maestrazgo* de Galdós (visió externa dels fets) posterior a *El Tigre del Maestrazgo* (visió més biogràfica dels fets), idèntiques en la perspectiva política de l'Espanya liberal moderna, decisives per a entendre l'obra que incorpora més riquesa toponímica de les *terres de Cabrera* (que, recordem, en l'obra de Galdós es dirigia en català/valencià als seus combatents): *L'Hivern del Tigre* d'Andreu Carranza, on compareixen pràcticament totes les poblacions de les *terres de l'Ebre*, incloent-hi òbviament, les del *Maestrazgo*, topònim manipulat en tal moment històric i amb finalitat bèl·lica.

Des de la perspectiva contemporània, la capacitat *sociosemiòtica* de l'onomàstica i la literatura (Even Zohar, 2011: 77-99) no prové només del component nacionalitari —històric, geogràfic, social, cultural. Ni de la universal capacitat sistematitzadora i creativa del llenguatge; per exemple, de la sistematicitat de la metaforització (tal com estudiaren Lakoff-Johnson, 1980), o de la *semiòtica de la ciutat* (segons Algirdas Greimas o l'Escola de Tartu), o dels *llocs de la memòria* (segons Pierre Nora), o de la *poètica de l'espai* (segons Gaston Bachelard), o de les estructures antropològiques de l'imaginari (segons Gilbert Durand)... Sinó del fet que pertanyen a societats de la comunicació, que són *polisistemes* (amb la terminologia d'Even Zohar) amb institucions, repertoris, mercats, múltiples i diversos, o siga, multiculturals i multilingües, és a dir, amb una tensió constant entre diversitat i identitat, entre dependència diglòssica i necessitat d'integració i de cohesió.

Així, de fet, qualsevol societat contemporània comparteix tres cultures literàries i tres estrats onomàstics: el de la cultura popular tradicional, la cultura popular contemporània de masses, i cultura *culta*; i si es manifesta amb dues llengües, en són sis; i si hi afegim la cultura de la globalització, set; és a dir, per exemple, hi ha set *cultures* valencianes: tres cultures valencianes / tres cultures hispàniques / cultura en llengua anglesa (vegeu *in extenso*, Meseguer, 1997, capítol «Literatura i nacionalitat»). I d'altra banda, sotmeses a dos tipus de mobilitat: la social i la territorial. Així, cal tenir en compte que la representació literària i cultural del *corredor mediterrani* —o siga, on viu l'onomàstica del Maestrat i de totes les comarques valencianes septentrionals en connexió amb les meridionals de Catalunya i les orientals de l'Aragó—

té com a constant històrica la interacció d'impactes migratoris: el desplegament nord-sud en els seus orígens al segle XIII; les imposicions del castellà i el francès amb migracions funcionaries estatals uniformistes a partir del segle XVI i especialment des de la divisió provincial d'Espanya al segle XIX; i les migracions populars interiors al llarg del segle XX: sud-nord, illa-península, interior-costa, camp-ciutat, muntanya-pla (¡terra alta / terra baixa!)...

La caracterització interna i externa del territori crea o adopta (per originalitat o per analogia, amb caràcter formal o funcional) significats onomàstics que es converteixen en socialment canònics amb participació de fenòmens de literaturització, que es poden classificar, en principi en tres àmbits:

- Metaforització (metonímia, sinèdoque, símbol)
- Narrativització (llegenda, personatge, tipus...)
- Ironització (paròdia, hipèrbole, crítica, sàtira)

En els tres àmbits operen els hàbits socials populars, la documentació oral (del cicle anual, de l'espectacle) i l'escripta (historiogràfica, administrativa i literària), i dels tres àmbits participen els processos de literatura creativa contemporània.

2. LES COMARQUES VALENCIANES SEPTENTRIONALS, MIRANT EL BAIX ARAGÓ I LES COMARQUES CATALANES DE L'EBRE

En l'eix dins/fora caracteritzador de tot territori, la primera distinció important és precisament de llengua: la figuració i la topicalització, tot i ser instruments universals i comparables, es revelen en cada llengua amb manifestacions més o menys específiques. Així, les terres valencianes originàries —de l'època històrica en què la llengua les caracteritza—, les del Maestrat i els Ports, atresoren un cabal onomàstic, literari i cultural tan notable com digne de ser avaluat, encara que siga superant la casualitat tòpica exterior, com la d'aquell personatge de la brevíssima narració de Max Aub *Algunos crímenes ejemplares*, que confessava: «¡Tenía el cuello tan largo! Lo maté porque era de Vinaroz».

En general, l'adscripció essencial al territori adés anomenat de la «perifèria interior» del País, ha estat emfasitzada recentment en fòrums com la XIa. Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos (Morella, 1996) i el I Congrés de Cultura i Territori a la Diòcesi de Tortosa (Benicarló, Tortosa i Morella, 2001),

impulsats per la Universitat de les Terres de l'Ebre —en col·laboració amb la Rovira i Virgili i la Universitat Jaume I—, els Centres d'Estudis i les associacions de referència de comarques i viles de les comarques de l'Ebre, amb un perfil d'inclusió de la llengua i la literatura en els camps del coneixement i l'aplicació, de l'erudició i l'acció social, l'educació, el turisme, la comunicació: en termes de *mimesi* (representació del territori) i de *poiesi* (creació del territori). En general, es poden tenir en compte diversos eixos d'integració cultural, lingüística i literària d'aquestes comarques:

1. El pes de determinats gèneres. Així, la cultura popular compartida. O la literatura jurídica i administrativa, amb obres de primer ordre, com el *Llibre de les Costums de Tortosa* (el manuscrit és del 1272 i l'extensió de tres-cents folis), però també els *Establiments* de Morella, Herbers, o Benassal (material de treball i estudi essencial per al *Vocabulari del Maestrat* de mossén Joaquim Garcia Girona). O, la literatura religiosa, com el delicat *Llibre d'hores* quatrecentista de Morella (editat per Germà Colón el 1960); i sobretot, la creació literària o erudita del clero, en unes comarques cohesionades històricament per la diòcesi de Tortosa, que fins al 1960 s'estenia entre la Ribera de l'Ebre i Almenara (en termes històrics, les obres de Francesc Mulet o Francesc Vicenç Garcia, i en temps contemporanis, les obres erudites o literàries de Josep Costa Borràs, José Segura, Tomàs Bellpuig, Joaquim Garcia Girona, Manuel Betí, Manuel Milián, Joan Baptista Manyà, Josep Alanyà...).
2. Les relacions entre les terres dels Ports, l'Alt Maestrat, el Baix Maestrat, el Baix Aragó, la Terra Alta, el Montsià, el Baix Ebre, i la Ribera d'Ebre, amb alguns centres notables: històricament, per exemple, les relacions entre Morella i Tortosa. Així, en l'època barroca, les activitats de Francisco de la Torre, els Ram, i Gaspar de la Figuera (vegeu Querol, 1999 i 2003: 299-313). La condició administrativa dels territoris aflora en algunes obres representatives: així els *Col·loquis*

de la ciutat de Tortosa de Cristòfol Despuig, on apareix el «cavaller valencià» don Pedro o algun entremés de Carlos Gassulla d'Ursino, on s'imita la parla dialectal de personatges valencians, catalans i aragonesos. En general, els autors tortosins del segle xx han manejat una llengua no localista sinó representant en part un *hinterland* intercomarcal.

3. L'existència de ciutats i pobles com a centres de presència de la literatura contemporània: l'Aragó (Braulio Foz, Desideri Lombarte, Jesús Moncada), Tortosa (J. Moreira, M. Pérez Bonfill, Z. Burgos, M. Vergés, J. Massip, A. Roig), Sant Carles (S. Juan Arbó, E. Rosales), Vinaròs (W. Ayguals, J. M. Borràs, F. Almela, A. Giner, C. Santos, J. E. Adell), Benicarló (M. Garcia Grau, J. Gregori, J. Igual), Benassal (J. Garcia Girona, C. Salvador), Albocàsser (C. Melià, J. Castellano)...

En termes d'ús lingüístic, les parles del *tortosí* i el *valencià septentrional* (descrites en termes dialectals per Lluís Gimeno i altres estudiosos) comparteixen tres models de normativitat o de generalització: *tradicional*, *regionalista* i *fabrià* (Albert Aragonés, 2003: 11-28), i, com el conjunt de les parles occidentals, no és enterament acordat ni al model barceloní urbà actual ni al del valencià general. Així era històricament, com demostra, per exemple, un text barroc, el *Diálogo seriojocoso para en los Maytines de Noche Buena*, inclòs en el *Pensil celeste de flores* (1730) de Carles Gassulla d'Ursino, on compareixen quatre personatges, amb els seus parlars: un aragonés, un català, un valencià i un castellà. I en tot cas, manifesten el seu patrimoni lexical, fraseològic, i onomàstic, construït sobre la cultura popular oral, i sobre els diversos estrats literaris històrics.

Com és lògic, la conclusió té un ordre històric: cada model, fins a arribar a la modernitat actual, supera l'anterior i alhora s'aproxima a la *indeterminació* dialectal, és a dir, als models coherents amb la normativa i els usos lingüístics generals. El fet, però, que no estiga tancat el debat sobre les relacions entre literatura i normativa amb una adopció exclusiva del model *fabrià*, és a dir, modern (així, en els exemples esmentats adés; o en la teoria i la pràctica del poeta tortosí

Albert Roig; o en les activitats del grup de Quico el Cèlio, el Noi i el Mut de Ferreries; o en les més internacionalistes realitzacions dramaticomusicals del vinarossenc Carles Santos; o en les pàgines de les revistes com *Beceroles. Lletres de Llengua i Literatura*, o les empreses com Comunicació dels Ports...) obliga a considerar els models com a contemporanis, és a dir, capaços d'influir i proposar riqueses o precisions lexicals i semàntiques, i fins i tot representacions pròpies, regionals o comarcals, de la normativa aplicada o aplicable al territori.

En general, dins la tradició de la catalanística, el coneixement de la cultura valenciana septentrional es deu a la seua gran aportació literària al *Diccionari català-valencià-balear* (els corresponsals de mossén Alcover majoritàriament clergues, com Joaquim Garcia Girona) i del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* i l'*Onomasticon Cataloniae* del savi Joan Corominas, que es prodigà en algunes visites juvenils per les terres de Castelló, però no sempre fructíferes: per exemple, respecte a Herbers, omet tota informació documental escrita original, davant l'emmudiment de -r en la pronúncia, opta per inventar un «Erbessos» absolutament remot...

3. NOTES DE CULTURA POPULAR

El territori del Maestrat i els Ports documenta testimonis populars d'alta representativitat del País. Així, la coneguda cobleta que diu (Ribés, 1902):

En València, sóc francés;
en França, sóc valencià;
en Castella, aragonés,
en Aragó, castellà.

Sens dubte és un notable document, aplicat a la circumstància *nacional* valenciana, de la noció d'identitat, vinculada precisament a la seua capacitat o necessitat d'adaptació a l'alteritat. Fins i tot, s'hi poden endevinar, en el dinamisme que hi implica l'*adaptabilitat*, algunes connotacions discursives perfectament representades en la llengua; per exemple, l'antroponímia. En tot cas, cal subratllar que no hi apareixen la noció d'*espanyol*, ni la de *català*.

I, en contrast, les actituds socials autoafirmatives i compensatòries regulen també els moviments migratoris des

del punt de vista de l'*origen*, de la terra originària, com assenyala la següent cantarella infantil, autèntic dicteri territorial, estés, si més no, arran de l'onada migratòria del nord valencià cap al Barcelonès i el Vallés després de la Guerra del 1936-1939 i els anys seixanta del segle xx (recollida a la població d'Herbers):

Català rabut,
fill de Barcelona,
que per dos quinzets
te fan ballar la mona.

En tot cas, els dicteris de veïnatge, que ajuden a explicar tants fenòmens de divisió territorial, es fossilitzen independentitzant-se dels orígens *relacionals*, com demostren els arxiconeguts però poc analitzats, a propòsit dels territoris ací implicats: «Catalans i valencians, cosins germans», però «Valencià i home de bé, no pot ser» o «Català, si no te l'ha feta te la farà».

A hores d'ara, escolades algunes dècades de convivència metodològica entre història oral i antropologia, entre sociolingüística i ecologia, resulta obvi que la creació literària real, la figuració literària comarcal, té una empremta essencial de l'oralitat tradicional. Donat el manteniment de la tradició popular, el seu folklore exigeix una recollida científica que encara no s'ha produït. I després un aprofitament que retria resultats fascinants en la representació de l'àmbit nacionalitari, de la cohesió social, del diàleg entre literatura popular i escriptura culta, i fins i tot de psicologia cognitiva: basta pensar en l'expressió de la sentenciositat, a través de les parèmies, els refranys, les cobles i folies, i el cicle festiu. Així, la coneguda reivindicació de la certesa, a propòsit del castell:

El castell de Morella
és de pedra i durarà;
més durarà la paraula
que del meu cor eixirà.

O bé, l'expressió de la ciclicitat agrícola del temps, en la següent cançó de batre (recollida a Herbers; vegeu en general Meseguer, 2006):

Arre muletetes a batre
 que prompte vindrà el sembrar
 i alego vindrà lo rompre
 i después lo mantornar.

La recerca del cicle anual forneix dades complementàries interessants: així, posseïm alguna descripció sumària sobre el cicle anual, vàlida per a les comarques, com *Les festes de Benassal* de Carles Salvador. I recopilacions absolutament exhaustives i indispensables per a la recerca de qualsevol ordre, i particularment onomàstic, com la recollida *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa*, a cura d'Artur Quintana i Hèctor Moret. Als anys vint del segle xx, la Societat Castellonenca de Cultura començà un procés de recollida, ja paral·lela de l'*Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, que va tenir prou pitjor sort que aquest: no va ser continuat. Tot i això, d'aquest intent procedeixen dades degudes a Joan Manuel Borràs Jarque, a Enric Soler Godes, a Carles Salvador, a Antoni Porcar Candel, a Àngel Sánchez Gozalbo i a Miquel Adlert. Tot amb tot, les recollides recents encara procuren creacions bastides en temps contemporani: jo mateix vaig poder rebre tres romanços de Coratxà (Meseguer, 1983), tots tres ambientats al segle xx.

Per tal de subratllar la importància de la literatura i de la cultura popular per a l'onomàstica, es poden ressaltar dos camps: el de la redenominació i el llegendari dels gentilicis i alguns topònims. Així, tot i que cal col·lacionar amb altres replegues individuals, la de Francesc Ribés (1902) és la base dels treballs posteriors de Manuel Sanchis Guarner, com *Els pobles valencians parlen els uns dels altres*, volum 1. Ací s'entén, per exemple, els tòpics en desús (els «usurers de Morella» d'un text de Pere el Cerimoniós); l'extensió i ambigüitat dels «socarrats» (maulets o no: Cocentaina, Xàtiva, Culla, Penarroja de Tastavins)..., als quals cal afegir les narrativitzacions («La rabosa i el llop» de Tírig i d'Albocàsser; o «El corb i la rabosa» de Tírig i Benassal), i les seues expansions, com la cobleta de Garcia Girona:

A Albocàsser tots són llops
 i a la Torre són bitxacs,
 al Vilar tots són llangostos
 i a Culla són socarrats.

O les construccions de rimes populars: «Per Xert passa despert», «A Catí lo dimoni no el va poder seguir». O la nominalització antroponímica i les seues dificultats: *la Serra d'en Galceran, la Torre d'en Doménech...* O les ambigüitats: *el Tossal del Rei o Tossal dels tres Reis*. O el paracronisme: *barranc d'en Ferreró, d'en Fons, font d'en Mas*, que pot perpetuar-se en tres estadis: *mas d'en / del / de Soberano, font d'en / del Mas...* I la interferència del castellà (el *Maestrazgo*, la *muela* o els *puertos*, difosos per Baroja en *Los confidentes audaces*, on documenta també el mas Blanc on Cabrera sojornà ferit, actual mas de Pitarch), compatible amb la nova creativitat: l'Aplec dels Ports (i els seus participants *aplequers*), anomenat *alifares* al Baix Aragó, i el retorn dels *bureos*, etc. I parlant dels *bureos*, pocs documents literaris populars aporten més toponímia dels masos que dues peces costumistes de mossén Julià Sanjuan: *La festa de sant Antoni en l'any 1903* (1922), o *Els Majorals del Corpus* (1929), referides al terme municipal més gran del país, el de Morella, organitzat, com és sabut, en deu denes.

L'altre camp destacable és el del llegendari toponímic. Per exemple, el camp de les coves. Així, la cova de l'Ós (o Balma, o Boia), el personatge de l'Onso (vegeu l'estudi *L'Onso i el Carnestoltes de la Mata*, 2014, de Kassim Carceller), vinculable a la rondalla internacional de «Joan de l'Ós» (i Tombatossals, Esclafamuntanyes, etc.). En els *Establiments* d'Herbers (iniciats el 1326, ed. Guinot, p. 143), es parla «del riu davall la tallada e de molló en molló torne al barranc de la cova de l'Ós, e passe tot barranch avall e via al camí de Morella»... I bé: ni rastre de la cova en el Llibre dels Asagadors y Abeuradors y Amplius (compilat els segles xvi-xvii, inèdit), ni en els papers dels notaris Antolí (segle xvii) en vies d'edició a cura de Joaquim Salvador.

Quant a la mitografia religiosa, mariana o no, el santuari més incorporat al corpus llegendari ha estat el de la Balma de Sorita, el qual, al primer terç del segle, va provocar reflexions literàries i polèmiques del major atractiu. D'acord amb l'exhaustiu estudi d'Àlvar Monferrer (1997), el millor llibre de l'àmbit de la Balma és, segurament, *Bolangeria de dimonis*, del metge i historiador castellonenc Àngel Sánchez Gozalbo, i en concret les narracions *El casament del dimoni de Sorita* i *La llegenda de la Verge*. Però no és l'únic.

Un altre exemple: el del tossal de la Camiseta, entre Herbers i Torre d'Arques, associat a la llegenda de la dona morta i el xiquet que plora de fred demanant una *camiseta*, adjuntada a la romeria de la Tossa (en el peiró de la qual es penja una tela blanca immaculada i beneïda en una creu de sarga), i associada a les creus de sarga on es tira una pedra al munt que s'hi acumula com a testimoni. I bé: una utilització actual, literàriament rellevant, del mite, la trobem en la novel·la *Licantropia* (2013) de Carles Terès, en un entorn terral i antropològic (amb altres llegendes dels pobles on es troba l'Aragó amb les terres valencianes, com el de la «Lloba blanca», o de la família Ram de Viu d'Herbers (en la novel·la *Els Torrent de Prats Jussans*).

3. NOTES SOBRE TERRITORI I HISTÒRIA DE LA LITERATURA

La documentació literària històrica no està deslligada sinó que evoluciona de manera complementària a la de tradició popular oral, i no solament la literatura *constitutiva* (poesia, narrativa, teatre), sinó la *condicionada* (literatura del jo, literatura de viatges, historiografia i cronística, literatura religiosa, administrativa...)

Per exemple, cap altre document és més ric sobre antroponímia i toponímia dels territoris de l'Ebre i Castelló que el text llatí de la visita pastoral a la diòcesi de Tortosa del bisbe Francesc de Paholac, del 1314 (García Egea, 1993). No n'hi omet ni un sola població, i de cap població s'estalvia personatges i costums. Tanmateix, la visita és contemporània d'un fet que, recentment, ha estat font literària: l'exili dels càtars occitans a la Corona d'Aragó, és a dir, al Maestrat i els Ports, recreat narrativament ara mateix per Víctor Amela en *El càtar imperfecte* (2012), a propòsit de la «plaça Tarascons» de Morella (i la documentació del registre de la Inquisició de Jacques Fournier, bisbe de Pamiers, editada per Jean Duvernoy).

Però és útil examinar alguns exemples de textos primaris, o secundaris, d'ús del territori, d'idealització metafòrica, llegendària, o crítica.

En l'*Spill o Llibre de les dones* (c. 1460, primera part del «Quart Llibre») de Jaume Roig, el protagonista, després d'altres vicissituds i en un viatge pel país, resumeix el seu pas pel territori del nord valencià:

Per la fredor
molt me cansà
Benifassà
e Vallivana.
Fui per la Plana
e per la Vall,
ab gran treball,
a Vall de Crist.

És clar que el focus del passatge —a més dels elements conventuals, però, alerta, ¿què entén per *Vallivana*?— no es posa en la constant de viatge nord-sud de tota la documentació històrica, però expressa la dicotomia *terra alta* / *terra baixa*.

I bé, en la confecció del *Saidia* (1919) —el màxim document toponímic d'un territori valencià, amb el diàleg del llegendari tradicional i el fonament documental del *Llibre dels feits* tal com era conegut en el seu temps—, mossén Joaquim Garcia Girona utilitza el concepte aplicat a les accions de Balasc d'Alagó, i a l'esquema de la «conquesta» de nord a sud, de terra alta a terra baixa. En la carta a mossén Alcover (del 29 de maig del 1906) en què li comunica la seua estirp verdagueriana: «M'hay capficat en que'l nostre Maestrat y Plana de Castelló, capsalera del Reyne de Valencia, tinguen sa llegenda, son petit *Canigó*», continuada amb una altra (del 29 de juny del 1908) on li comunica que «tinc acabat lo poema, intitulat "Seydía", que consta de catorze cants en vers». En realitat, però, l'obra es basa en *Lo deslliurament de Morella* (del Sexenni del 1910), presentada en una altra carta a mossén Alcover (per l'obra del *Diccionari català-valencià-balear* i com a consultor estètic del màxim representant de l'important nucli intel·lectual de Benassal), on defensa la «Terra alta» originària del Regne, i critica durament els morellans per la seua unflor i la seua castellanització. Tal concepte, el de *terra alta*, apareix en el preludi de *Seidia* i es confronta amb la *terra baixa* (que apareix en el cant i i en el cant xi), quan l'ermità certifica a Seidia:

T'admires? No, poncella, que ací d'antic vivia
la casta aspror cristiana, com viu lo roure arreu;
segur que en los vells segles Jesús ja somreia
sobre esta Terra-Alta, i cada puig floria
al somriure de Déu.

En tot cas, per l'obra circulen tots els temes encara oberts de la recerca onomàstica actual: així, els topònims d'etimologia irresolta o els d'adstrat àrab o mossàrab, l'interès d'involucrar-se en els debats sobre els arabismes, fins i tot amb anotades i pintoresques consultes a un monsenyor Athanasios Saboya, arquebisbe de Beirut, sobre els topònims *Albocàsser* (cant II), *Xivert* i *Ben-Aròs* (cant XI: ni més ni menys que *Vinaròs* significaria «llinatge de la xica hermosa»). I, sobretot, indagant en la relació entre documentació del segle XIII i ús actual, amb descripcions o disquisicions literàries notables, per exemple, sobre l'Espadà o el Palmeral de Borriana, i respostes a mites fundacionals (per exemple, sobre Castelló de la Plana), i narrativitzacions de la «conquesta» (no cal oblidar les festes de bous i cavalls de la «plaça» d'Onda (cant V), i el ball pla de Borriana (cant VIII, qui sap si metonímicament induït per la centralitat sociològica «del Pla» de la ciutat, que provocà una anècdota del dialectòleg Lluís Gimeno Betí, quan, en una cita amb un company, demanà a uns clients d'un bar on es trobava «el carrer Pla», i rebé una riota de tota la reunió: «¡Açò és el Pla!», i segurament pensant tots: «¿No seràs de Castelló?»).

Tanmateix, hi destaca el diàleg entre història i llegenda, en la transposició de topònims a antropònims, i en la *fundació* dels topònims simbòlics. Així, en el bell romanç *La Mare de Déu del Cid* (cant XI), després d'adoptar la mitologia del *Cid* (evidentment, la supera amb l'anotació del testimoni de l'Ateva pròxima a «Carthago Vetus», amb la documentació cronística jaumina (la *Glesiola*), i sobretot adoptant el mateix esquema temàtic que el del romanç verdaguerià del «rei Jaume a sant Jeroni» i afegint-hi el *topos* del «Salt del cavall» (amb el format que pren a la Iglesuela, i també a Lluçena, que remetien al cicle de sant Jaume). En tot cas, no cal oblidar-ho, la marca de la pota del cavall és motiu d'*El Comte Arnau* (estudiat profusament per Josep Romeu).

Per no oblidar un cicle important fins al segle XIX, convé esmentar el del milacres de sant Vicent, que s'ha beneficiat després no solament de l'edició dels sermons —i les pèrdues de la Guerra del 1936-1939— sinó d'esdeveniments traslladats a *milacres*, alguns dels quals vinculats a Nules, la Poble Tornesa o... Morella (on se'n conservaren alguns, exhumats per mossén Manuel Betí al primer terç del segle XX). Amb una tècnica mixta entre diàleg barroc i costumisme saine-

tesc, el segle XIX va produir dues obres sobre el miracle del xiquet esquarterat. Un de Pascual Pérez Rodríguez —o de Miguel Preciado—, *La Loca de Morella*, estrenat a València l'any 1851. L'altre és el de Xoxim Balader, titulat *El chiquet descuartizat. Milacre pera representarse en l'altar del carrer de la Mar* (1869)... Precisament, enguany se celebra el fet, emmarcat en la visita a Morella de l'estiu del 1414, quan s'hi trobaren «un sant, un rei i un papa» (o siga, el predicador, el rei Ferran i el papa Luna).

En general, l'atractiu del territori septentrional no ha cessat d'atraure la literatura valenciana millor: remetem, per exemple, a curioses pàgines de *Crim de Germania* de Josep Lozano: els testimonis sobre la Corbina, i el tractament del personatge de Guillem Sorolla (teixidor de sant Mateu enviat a Morella a fer-la agermanada sense aconseguir-ho). Tanmateix, l'època contemporània ha viscut una diversificació literària sense precedents: motivada per l'emigració i l'exili, per la literatura de viatges, i en general pel desplegament de la poesia, la narrativa i l'espectacle.

Amb tots aquests antecedents, els procediments literaris d'idealització, mitificació, simbolització, conservació i definició de la realitat de la comarca, han anat generant necessitats de revisió i reconeixement d'aportacions literàries anteriors segons nous paràmetres. I també, és clar, nous estils d'escriptura literària que no s'explicarien sense el folklore ni sense els cicles històrics medievals i moderns. Així, el romanticisme popular excità l'aparició de l'excursionisme o l'associacionisme popular; el costumisme provocà fórmules d'autoreconeixement arquetípic i edulcorat, i l'augment de les edicions i les traduccions obrí la temàtica comarcal al *vent del món* i, per tant, a la subjectivitat de cada escriptor. Per tals camins s'ha arribat a l'època daurada i alhora tràgica de la literatura actual.

Quant a la poesia, l'evolució ha diversificat els camins de la idealització de la comarca: superant els tòpics derivats del jocfloralisme hi han ajuntat subtils o estrafolàries combinacions de fidelitat comarcal, de valencianisme, d'apassionament viatger o paisatgístic. Des de Teodor Llorente, que en el poema «En la montanya» (1877) hipostasiava sentimentalment una excursió, passant per un «Nocturn» del llibre *Vermell en to major* (1929) del mestre i gramàtic Carles

Salvador, o *Els pelegrins de les Useres* de Bernat Artola, o... fins a arribar a un dels monuments literaris dels valencians: el *Mural del País Valencià* (1996) de Vicent Andrés Estellés, i la seua construcció poètica. Una prova de la metodologia discursiva del *Mural* sencer el poema «Castelló de la Plana» (aparegut abans com a *Cantata de Castelló de la Plana*, vol. 10, pp. 55-68, i dins el *Mural* (III: 672-675), precedint el poema «Isabel a Castelló» (III: 676-678), un elegant himne, lletania organitzada en versos bimembres de metàfores amb l'estructura de sintagma nominal, conjuminant fins a 204 referències econòmiques, paisatgístiques o històriques, de què la ciutat i el seu *hinterland* són creditors: «Retorne a tu, principi de la còlera [...] castell que avança, collites de ràbia [...] umbilical cordó de Catalunya [...] puig i barranc, remots rius fundadors [...] parets de cérvols, mel recuperada, dòcil argila, navegada amplària.»

En general, d'acord amb un meticolós llistat d'Honorat Ros, ens trobem dins l'obra davant 349 topònims valencians majors, titulars de poema o de llibre; i el cos central *Mural* són els llibres ^{XXII} al ^{XXVI}, és a dir, els llibres de ciutats: *Llibre de Dénia*, *Alcoi*, *Llibre d'Elx*, *Alba d'Altea*, *Alacant*, *Oriola*, *Llibre de Peníscola*, *Morella*, *Llibre de Borriana*, *Llibre de Gandia*, *Llibre d'Alzira*, *Xàtiva* i *Llibre del Puig*. En tot cas, el tractament de les comarques septentrionals són una autèntica literaturització social de la toponímia. Les següents mostres en són rònega demostració:

L'Alcalatén. *L'Alcora*. «Creixen els plats tots florits d'anagrames».—*Llucena*. «Tens a les nits extenses claredats» (la burgesia estiuant al Pla des de començos del segle).—*Les Useres*. «Apostolats de fatigada pols» (la romeria dels Pelegrins).

Els Ports. *Castellfort*. «Tronen els noms al pas de la conquesta».—*La Todolella*. «Una remor d'unes danses antigues».

La Plana Alta. *Benicàssim*. «Com ara és el sucre de la pansa».—*Orpesa*. «Torre del mar o guaita permanent» (la Torre del Rei).

La Plana Baixa. *Artana*. «Vent de ponent que marceix les collites» (l'himne valencianista, mesclada amb referència a Vicent Tomàs i Martí).—*La Vall d'Uixó*. «Antiga vall de falçs vindicatives» (l'auge de les organitzacions obreres, especialment en la fàbrica de calçats de Segarra).

L'Alt Maestrat. *Benassal*. «Ací sonà, entre barrancs i fonts». (la contrada de la Font d'en Segures, i prop de la Valltorta).—*Vilafranca del Maestrat*. «Franc el teu gest, el teu calaix obert» (etimologia del nom, tradició comercial)...

Però, sens dubte, cap altre llibre millor que el *Document de Morella* (1979, 1994), fundat en la simbologia de la pedra, com els millors poemes europeus i hispànics del temps de la poesia civil, existencialista o política de mitjan segle ^{XX}: la *Longa noite da pedra* de Celso Emilio Ferreiro, *Harri eta herri* («Pedra i poble») de Gabriel Aresti, *Lo demás es silencio* i *Cantos íberos* de Gabriel Celaya... Farà bé el lector i el ciutadà actual de comprovar-ho en els deu cants que el componen:

1. *Un pectoral quotidià de pedra*. (Enumeració amb epítets.) Inscripció d'anell, bigues, clau, vedella, finestra, blat, rosella, falç, espígol, telers (una Morella amb les grans fàbriques ja tancades, però amb unes vint empreses familiars encara obertes), foc, matalàs. (...) Carrers de porxos (centre urbà) i silenci, toquen a mort (fet real i ambigu).
2. *Seguretats de validesa exempta*. Orgue oxidat (de Santa Maria, abans de ser restaurat), trona de foc (predicació de sant Vicent, 1414). (Escena amb interlocutors reals.) Seu el roder, intemporal, al marge, retorna l'orb d'originari ceptre (...) fan el senyal de la creu, / parlen llatí, tots dos, sense saber-ho.
3. *He retrobat la pena on vaig deixar-la*. He resseguit, lletra a lletra, a la llosa, / el permanent edicte.
4. *Obren escuts pedrapiquers rurals*. Analfabets, ho coneixien tot. (...) Tallen la carn de la pedra dinàstica. (...) Treballen molt; multipliquen nissagues.
5. *Altiu sonet de les catorze torres* (que componen les muralles de la ciutat (...) obren carrers de catalanes síl·labes.
6. *Fonamental de pedra i argument*. (Escena de l'apropiació de Jaume I, rere la conquesta de Balasc d'Alagó.) Acte de llum i voluntat suprema / aquella nit d'accelerat cavall / covava el rei (...) Seguia el rei i esperava Morella.

7. *Canonitzat, amb música de pedres*. Pot més el jorn que la pedra mateixa; / perdurarà, més que els segles polsosos (cançó popular: «El castell de Morella / és de pedra i durarà»), la netedat extenuant del cel (...) cau una *sang des de les quatre barres* (...), profitosa llana, semen pregon, llum als *codicils de pedra*.
8. *Com ornament de capa pluvial*. (7 períodes de *similitudo*.) Ornament, sacerdot, ritual, missal, orgue, foc, pastors (...) l'ofertament d'alguna *flor de pedra*.
9. *L'hivern, el temps, l'estació pregona*. De soledat i d'extermini (...). Sota la neu, la terra alena encara (...) i plantarà l'arbre gran de la festa [...] hom mirarà, als fons dels temps, Morella. (...) l'idioma / que passarà de mà en mà per tothom [...], des del cantó del vent de Catalunya.
10. *El llarg hivern de matalassos fondos*. Encés el foc com una cobla canta, (...) aquest hivern que no s'acaba mai (...) de soledat a soledat els dies (...) vindran els fills i fugiran després (...) de tanta neu, de tanta soledat (...) cau una mort de culle-
ra de fusta.

I tot coronat per una emotiva «Endreça a mossén Joaquim Garcia Girona» que comença «De vós aprenc i desaprenc ensems»: «el vostre vocabulari / i el Maestrat ressuscitava [...] escolte el rei [...] l'aigua que cau constantment d'una font / sense que mai no l'escolte ningú [...] uns ulls cansats de mirar tots els temps.»

Tant per una semblant extensió i estructura mètrica, es caracteritza la sèrie per la constància de la metonímia fulgurant i rellevant, en un dels primers versos, usualment en tres àmbits: a partir de la realitat social i econòmica, a partir dels components històrics, o en casual incorporació a alguna constant temàtica del *Mural*. La voluntat de delimitació semàntica de la toponímia no es basa en l'originalitat individual, sinó a sintetitzar-la amb la seua funció dins el projecte històric del País.

Amb un rerefons distant del jocfloralisme, i amb atenció més directa a la literatura popular, la narrativa ha anat conjuminant variades summes de viatge, antropologia,

narrativitat positivista i subjectivitat. No és possible ometre la mirada de la literatura de viatge en la mirada des de València, la Plana, l'Horta etc., i des de Catalunya... sobre les terres septentrionals, vistes com a purament originàries.

La màgia del llegendari i l'anecdolari popular que el nucli castellanenc va anar creant ressona encara en veus de viatgers, com Josep Ruiz de Lihory el baró d'Alcahalí, en *Los endemoniados de la Balma* (1912) o els *Cuentos i lligendes regionals* (1918), com Eduard López Chavarri dins *De l'horta i de la muntanya* (1916) o *Proses de viatge* (1929); Joan Fuster, al seu *Dietari 1952-60* (*apud* 1969: 336-353), i Emili Beüt en els seus articles; i Joan Perucho en diverses obres sobre les terres de l'Ebre i, en particular, *Les històries naturals* (1960) fantàsiques i atentes als cicles històrics i mítics de les comarques. També Gaetà Huguet Segarra presenta en les narracions gestades als anys vint i editades en *Els valencians de secà* (1969), algunes escenes interessants de la vida i la memòria masovera. Casimir Melià, de família d'Albocàsser, capta, en el seu variat recull *De la meua terra* (1981), la unió de valencianitat i catalanitat del caràcter del Maestrat i els Ports... Passant per la col·lecció de Josep Maria Espinàs (1989-1996), *A peu per la Terra Alta* (1989), *A peu per l'Alt Maestrat* (1991), *A peu per l'Alcalatén* (1996), *A peu pel Matarranya* (1996). I, sobretot, el seu rerefons descriptiu emotiu i reflexiu actual de les pròpies comarques: d'un Joan Josep Rovira en el cicle iniciat amb *Olor de terra* (1983), i d'un Josep Igual en tants textos periodístics i lírics, etc.

De tota manera, hi ha dos àmbits narratius de creació, més destacables, potser, des del punt de vista de la relació en literatura i onomàstica. Un —podríem dir-ne— de constant: el bandolerisme i la mitografia dura i bèl·lica, i el bandolerisme. I l'altre, el de la variada mitografia i la literaturització narrativa de la ciutat i els àmbits locals.

Pel que fa a la literatura de guerra, cal distingir entre mitografia vinculada al bandolerisme, i narrativa històrica, encara que no sempre siga fàcil (ni siguin igualment pertinents les referències onomàstiques).

El cicle de literaturització més rendible, sobretot en llengua castellana, ha estat el carlisme, la figura de Cabrera, i en general el tractament del bandolerisme, o el bandit generós, aplicable també a figures com Panxampla (així, en *Pan-*

xampla, ¿bandoler o fugitiu?, 1996, de Josep Rovira), el Floro (amb toponímia menor relacionada: el «Pinaret del Floro», habitual de diversos pobles, vinculat a l'anècdota del xiquet que es troba a Pascual, li diu que porta una bosseta de monedes però que no ho pot dir per si les hi furta el Floro, i ell l'allibera dient-li que «el Floro no roba a xiquets»)... I encara, fins i tot, aplicat al maquis posterior a la Guerra del 1936-1939, i esplèndides creacions com *Viatge al final del fred* (1983) de Joan Francesc Mira, o *Cròniques perdudes* (1996), i en particular l'AGLA i la figura de Teresa / Florenci Pla Meseguer, la Pastora, amb maniobrades utilitzacions, com la recent i discutible d'Alicia Giménez Bartlett *Donde nadie te encuentre*.

Gradualment, la interpretació literària del carlisme es generalitza, amb dues línies estilístiques: una derivada de la voluntat de crònica, i una altra refeta amb l'escreix de materials orals. Ja l'any 1842 apareix l'obreta *La caiguda de Morella* de Ramon Mas (vegeu DDAA, 1986: 60), atacant i ridiculitzant Cabrera. Quatre anys més tard, el vinarossenc Wenceslao Ayguals de Izco obri, amb *El Tigre del Maestrazgo; o sea, de grumete a general*, la tradició mitogràfica sobre Cabrera, en la qual participaran plomes tan notables com Pérez Galdós (*La campaña del Maestrazgo*) o Baroja (*Los confidentes audaces*).

Ara bé, una de les derivacions primeres de la literaturització és el conjunt de sainets liberals de l'època del Sexenni Democràtic. Tots els sainets solen referir-se al carlisme com a evocació el·líptica de l'acció, i per tant no utilitzen els personatges històrics com a personatges dramàtics. Dit altrament: el punt de vista assenyalava inequívocament una complicitat amb el públic amb voluntat d'estigmatització. Convé esmentar-ne tres: *Ya ve Cucala!* de Francesc de P. Huertas, *La perla de la Illeta ó els Carlistes en Vinaroz* (1875) de Cayetano Frenera i *Els dos anells* (1874) de Francesc Palanca i Roca... Tanmateix, l'aparició del territori, i de l'onomàstica, com a element central del relat no predomina fins al moment actual: així, en *La creu de Cabrera* (2003) de Joan Andrés, en una trilogia composta amb dues obres anteriors: *La forja de Lessera* (1999), sobre el món ibèric, i *Noverint universi*, centrat en la Vallibona i la Morella del segle XIV (2000).

Als efectes d'aquest estudi, la figura de Cabrera aprofita especialment a propòsit de l'excel·lent novel·la de territori *L'hivern del Tigre* (2004), precedida d'un altre títol del cicle del

bandolerisme: *Anjub. Confessions d'un bandoler* (2000). Cap dada resulta més concloent que els topònims majors de les rutes de Cabrera (tal com les enumera Izquierdo, 2006):

Morella, lo Convent de Benifassà, Xodos, Vistabella, lo Penyagolosa, la Salzedella, lo Santuari de la Verge dels Àngels a Sant Mateu, les Coves de Vinromà, lo mas de les Atalaies al terme d'Alcalà de Xivert, lo mas de Roig al terme de Rossell, les Gúbies del Parrissal als Ports de Beseit, lo mas dels Cirers al barranc de Vallibona, a la comarca dels Ports; Tortosa, Arnes, Vallibona, Bel, Benifassà, lo mas del Brut del terme de Beseit, l'ermita de Sant Miquel de Vall-de-roures, Fredes, Cretes, Ràfels, Arnes, Herbers, Castellfort, Vilafranca del Cid, Fortanete, lo mas de Silvestre de Beseit, Batea, Gandesa, lo tossal dels Tres Reis, lo Boixar, Maials, los Ports de Tortosa, Herbers, lo mas de Barrina, prop d'Horta de Sant Joan, Maella, Prat de Comte, lo Montsagre de Paüls, l'ermita de Sant Roc —també a Paüls—, Alfara, lo port de Torremiró, a prop de Morella. I després de xafar Navarra, el nostre heroi torna a l'ermita de Sant Cristòfol d'Herbers (documentació: pertany al terme de Coratxà), passa a Castell de Cabres, lo Boixar, veiem com les partides carlistes es repartixen una per Pena-roja, al Matarranya, una altra a Arnes i Paüls, a la terra de l'Ebre, i una altra al barranc de Vallibona, als Ports, al País Valencià, voleu més sentit d'unitat de territori? Lo mas del Bosc vallibonenc es convertix en quarter general carlista, i continua per Sogorb, Sant Mateu, Alcanar, lo pont del Cervol, la Ràpita, lo Mas de Barberans, la Sénia, Roquetes, Xerta, Beseit, lo riu Ulldemó, Vall-de-roures, Aiguaviva, Cantavella, l'Horta de València, i després d'entrar a Extremadura, la Manxa i la Rioja, torna a Torreblanca, la Sénia, Vall-de-roures, Sant Mateu, Tivenys, Xerta, Morella, Benicarló, Gandesa, Cretes, Valdealgorfa, la Freixneda, Herbers, Móra d'Ebre i la Sénia.

I per cert, hi apareix una *caspolina* —de Casp—, és a dir, una de les dones que oficiaven les cerimònies de curació d'endimoniades en el santuari de la Balma. Signe, en tot cas, de la unitat de matèria que la terra pren en la utilització literària de la toponímia.

La narrativa ha excel·lit en altres manifestacions: la més important, la de ciutat o lloc. Si s'examina bona part de la millor narrativa del darrer segle, el pes del paisatge i els personatges s'hi acomoda localment, sense dependència del

llegendari o la documentació. I s'hi produeix una tensió entre densitat temàtica i estilística, i abandó de l'atenció a l'onomàstica. En tot cas, no és possible ometre, des del cicle de Sebastià Juan Arbó (la part més dostoiievskiana de la seua obra) que culmina en *Terres de l'Ebre*; al de Joan Francesc Mira en *El bou de foc*, al costat d'altres obres també antropològiques sobre el territori, com la «Vallalta» d'*Un estudi d'antropologia social al País Valencià*; passant pels llibres de viatges i evocacions periodístiques combinades amb la creativitat narrativa de Joan Perucho en *Les històries naturals*; i també per les eclisions narratives recents, vinculades a àmbits locals, com les múltiples creacions de Desideri Lombarte (Pena-roja de Tastavins) coronades narrativament en *Les aventures del sastre Roc d'Arça* (1985-2010) i companyes estrictes de l'estudi *600 anys de toponímia a la vila de Pena-roja* (1990). O la Tortosa viscuda des del Seminari Diocesà, i més tard, en l'obra de Joan Josep Rovira, *La ciutat lila* (1998), reflexió autobiogràfica i existencialista en diàleg amb conceptes constants, com els de *Terra màtria*, destria nivells de consciència entre el poble i la ciutat contemporània. O el sant Carles de la Ràpita il·lustrat i interromput de *La ciutat invisible* (2008) d'Emili Rosales. O les obres d'Andreu Carranza de la terra... O el Benassal (o Vilafranca) d'*El balneari* (2013), un espai d'homologació del *hinterland* valencià en el sistema cultural europeu (de *La muntanya màgica* de Mann). Llevat de l'obra, rica en toponímia, de Desideri Lombarte, no era funció d'aquestes notes comprovar l'existència de molt bona narrativa en les comarques septentrionals —i no perifèriques, en tal cas—, sinó posar en l'agenda de la literatura la seua capacitat de dialogar amb la documentació i les recerques onomàstiques.

Nota bene. En homenatge a la ciutat de Vinaròs, on nasqué l'estudi, és just de proposar una recerca sobre la densitat històrica de la ciutat marinera i republicana, costumista i moderna, estesa des dels germans Ayguals, els germans Soler, el costumari d'Esteller, Argemí, Delmàs, o Foguet, les històries de Borràs Jarque, l'erudició d'Almela Vives, l'art i la música dels germans Querol, els exiliats Pascual Leone i la Gatita Blanca, i sobretot la ciència i la poesia d'Alfred Giner, i la música universal de Carles Santos... Com si responguera al poema «Vinaroç» de les *Aspurnes vinarocenques* (1946) de Foguet («Vinaroç: De dins la mar ixqueres ilusories...»), l'obra de Car-

les Santos, el quart de la família Santos vinculat a la música en totes les seues facetes, és una de les màximes expressions de l'ecosistema cultural i vital mediterrani, i basta escoltar l'òpera referida als (seus) pares, *Ricardo i Elena* (2000), i reconèixer l'onomàstica en la seua Sargantaneta, la barqueta que arribà a conèixer l'investigador biomèdic i exiliat als Estats Units, el biòleg Alfred Giner Sorolla, autor de llibres de poemes com *Amunt i avall* (1980), i d'assaigs on la poesia i la ciència confluïen en el sentit de la terra i de l'univers.

Un dia d'exili, mirant l'oceà Pacífic des de la vora de San Francisco (potser, en Sausalito, per cert, bell topònim *sessejant*), després d'evocar el Vinaròs de les maduixes o el carbassat, la sènia o la cuca-fera, la infantesa o els crims de la guerra, escriu el poema titulat *Pacífic*, que diu:

Àrids bancals,
enyoren regs,
rat-penats
xuclen
càlides sangs,
burxen
per sous
els afuats humans [...]
L'esplèndida mar
ens dóna
de tot:
ones d'amor,
corals i pluges,
sal i verdor.
Pacífic,
Atlàntic,
Me-di-ter-ra-ni meu!

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ, C. (2002): *Toponímia i etimologia*, Barcelona, UIB-UB-PAM.
 AMIGÓ, R. (1999): *Introducció a la recerca en toponímia i antroponímia*, Barcelona, PAM.
 ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent (1996): *Mural del País Valencià*, 3 vols., València, ed. Tres i Quatre.
 ARAGONÉS, Albert (2003): «La llengua catalana dels escriptors tortosins de principis del segle XX», dins *Llengua i literatura a les comarques de la diòcesi de Tortosa*, pp. 11-28.

- BACHELARD, Gaston (1957): *La poétique de l'espace*, Paris, PUF.
- BERTRAN, J. M. (2008): «Per una metodologia científica en l'estudi de l'onomàstica», *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica*, núm. CXI.
- BESER, Sergi - CARBÓ, Julio (1999): *Morella. Imatge i paraula*, Barcelona, ed. Lunweg.
- CARCELLER, Kassim (2014): *L'Onso i el Carnestoltes de la Mata*, La Mata (autoedició).
- CARRANZA, Andreu (2000): *Anjub*, Barcelona, Edicions 62.
- CASANOVA, Santiago (1978): *Col·lecció de vint-i-set goigs marians de la comarca de Morella*, Castelló de la Plana.
- COROMINES, Joan (1980 i ss.): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vols., Barcelona, Ed. Curial - la Caixa.
- (1989): *Onomasticon Cataloniae*, 8 vols., Barcelona, Ed. Curial - la Caixa
- DDAA (1994): *Introducció a l'onomàstica*, edició a cura d'Albert Turull, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs.
- DDAA (2003): *Llengua i literatura a les comarques de la diòcesi de Tortosa*, coord. M. A. Pradilla, Benicarló, Ed. Onada.
- DDAA (2004): *Història i territori a les comarques de la diòcesi de Tortosa*, coord. M. A. Pradilla, Benicarló, Ed. Onada.
- DOLZ, Manuel (1997-1998): «Diálogos y villancicos serios y seriojocosos para la Noche Buena de Navidad, en valenciano», *BAMYC*, xvi, pp. 103-148.
- (2000-2001): «Diálogos y villancicos serios y seriojocosos para la Noche Buena de Navidad, en valenciano», *BAMYC*, xvii, pp. 71-117.
- DURAND, Gilbert (1960): *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*, París, Dunod.
- Establiments municipals del Maestrat, els Ports de Morella i Lluçena (segles XIV-XVIII)*, editor E. Guinot, València, Universitat de València, 2006.
- EVEN ZOHAR, Itamar (2011): «O papel da literatura na criação das Nações da Europa», en *Escrever a nação: literatura e nacionalidade (uma antologia)*, Ponte Guimaraes, Opera omnia, pp. 77-99
- GARCÍA EGEA, Maria Teresa (ed.) (1993): *La visita pastoral a la diòcesi de Tortosa del Obispo Paholac*, Castelló de la Plana, Diputació de Castelló.
- GARCIA GIRONA, Joaquim (1910): *Deslliurament de Morella*, Morella, Imp. Tipografia Catòlica.
- (ed. 2000): *Seidia*, Edició i estudi preliminar d'Òscar Pérez i Ramon París, Benicarló, Ed. Saó.
- GINER, Alfred (1994): *Obra poètica*, Barcelona, Ed. Fabregat.
- HUGUET, Gaetà (1969): *Els valencians de secà*, València, L'Estel.
- MESEGUER, Lluís (1983): «Tres romanços de Coratxà», *Butlletí del Centre d'Estudis del Maestrat*, 4, 1983, pp. 75-80
- MESEGUER, Lluís (1992): «La invenció literària del paisatge: la toponímia en l'obra de Bernat Artola i de Josep Pascual Tirado», dins *Actes del Setzè Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I-Societat d'Onomàstica, vol. II, pp. 555-562.
- (1993): «Onomàstica literària: sobre la designació literària de la toponímia», dins *Actes del Congrés d'Onomàstica. XVII Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*, Barcelona, Societat d'Onomàstica, pp. 353-366.
- (1994-95): «Alguns documents de literatura oral d'Herbers», *Boletín de Amigos de Morella y su Comarca*, xiv, 1994-95, pp. 52-68.
- (1997): *Literatura oberta*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2000): «Els Ports de Morella: comarca i literatura», dins *Actes de la XIa Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Morella*, Castelló de la Plana, Diputació de Castelló, pp. 483-515.
- (2003): *Castelló literari*, Castelló de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume I-Diputació de Castelló.
- (2006): «Comarca i figuració literària», dins *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Morella*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, pp. 77-98
- (2009): «Literatura catalana i migració», dins *Els processos migratoris a les terres de parla catalana*, Barcelona, Publicacions de la Coordinadora de Centres d'estudis de Parla Catalana, pp. 685-694.
- MIRALLES, Joan (1985): *La història oral*, Mallorca, Ed. Moll.
- MONFERRER, Àlvar (1997): *Els endimoniats de la Balma*, València, Consell Valencià de Cultura.
- QUEROL, Enric (1999): *Tortosa, república literària (1475-1800)*, Tortosa, Consell Comarcal del Baix Ebre.
- QUINTANA, Artur - MORET, Hèctor (1995): *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa*, 3 vols., Calaceit, Instituto de Estudios Turolenses-Associació Cultural del Matarranya.
- RIBÉS, Francesc (1902): *Cantares populares de la provincia de Castellón*, Castelló de la Plana, Ayer y hoy.
- SALVADÓ, Roc (2004): «Guerra i sentit de la terra. Dinàmica bèl·lica al territori de la Diòcesi de Tortosa al segle XIX», dins *Història i territori a les comarques de la diòcesi de Tortosa*, pp. 246-269.
- SALVADOR, Carles (1952): *Les festes de Benassal*, Barcelona, Ed. Barcino.
- SÀNCHEZ GOZALBO, Àngel (1931): *Bolangeria de dimonis*, Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura.
- TERRADO, Francisco J. (1999): *Metodología de la investigación en toponimia*, Saragossa, ed. Autor-Editor.

METODOLOGIA DE TREBALL I APROFITAMENT DEL MATERIAL ONOMÀSTIC

Maite Mollà Villaplana
[Acadèmia Valenciana de la Llengua]

INTRODUCCIÓ

L'objectiu d'esta intervenció és donar a conèixer les activitats de la Secció d'Onomàstica dutes a terme en este últim any, especialment aquelles referides a les comarques del nord de Castelló (la Plana Alta, l'Alcalatén, el Baix Maestrat, l'Alt Maestrat i els Ports), en les quals se centra la Jornada d'Onomàstica d'enguany.

Atenent les dos grans vessants de la disciplina onomàstica, l'exposició estarà dividida en dos apartats: toponímia i antroponímia.

LA TOPONÍMIA

L'AVL, com a entitat competent per a normalitzar la toponímia valenciana, té inventariats i georeferenciats¹ en la infraestructura de dades valenciana Terrasit² 26.568 noms geogràfics en els 66 pobles d'estes cinc comarques del nord

1. La toponímia és una disciplina que està lligada al territori de manera indissociable; no podem separar la part lingüística del topònim de la part geogràfica; si separem els topònims de la seua situació, estos perden una part importantíssima dels seu valor. Per això, l'AVL sempre ha treballat sobre topònims ubicats, abans en un mapa, i ara, en una ortofoto.

2. Una infraestructura de dades espacials és un conjunt de recursos heterogeni, que inclou dades, metadades, tecnologies, polítiques, estàndards, recursos humans i usuaris, harmonitzats i integrats en un sistema virtual per a compartir informació geogràfica en la xarxa. La Directiva INSPIRE 2007/2/CE, de 14 de març de 2007 establí el marc legal que regula la Infraestructura de Dades Espacials de la Unió Europea. Font: <http://www.ign.es>.

Mapa de les comarques del nord de Castelló

de la província de Castelló, dels quals únicament els corresponents a Olocau del Rei (166) pertanyen a la zona castellanoparlant i, per tant, estan escrits amb el codi ortogràfic castellà.

Com s'ha explicat en altres ocasions, per a la toponímia menor s'ha seguit el criteri de territorialitat lingüística, és a dir, en la zona castellanoparlant tant la part específica del topònim com la part genèrica es representen en castellà, i en la zona valencianoparlant, en valencià. Però, com que les llengües són permeables, sobretot en les zones de frontera, trobarem valencianismes en la part castellana i castellanismes en la part valenciana. Hem respectat els castellanismes que s'han quedat fossilitzats en la parla de la zona, però els hem escrit amb el codi ortogràfic valencià: *collado del Fraiximeno* (Morella), *barranc de Don Pedro* (Alcalà de Xivert), *cova del Judio* (Olocau), *lo Xarco* (Santa Magdalena de Polpís); en canvi, els castellanismes habituals que no contenen sons estranys al nostre sistema i que es diferencien poc del valencià, els hem normalitzat (pico > pic, villa > vil·la). A l'hora d'aplicar este criteri, hem tingut en compte la diferència entre el genèric i la part específica del topònim. En general, hem mantingut els castellanismes que constitueixen la part pròpia del nom de lloc; en canvi, hem normalitzat els que constitueixen el genèric: *alqueria de Motxila* (Alfàfar), *la Buitrera* (Atzeneta del Maestrat), *casa de l'Agüelo Cote* (Atzeneta del Maestrat), però *magatzem de Fabregat* (Torreblanca).

D'altra banda, els valencianismes en la zona castellanoparlant presenten diferents situacions: sense adaptar (*cueva de los Lladres*, a Olocau del Rey), adaptats fonèticament (*barranco de los Cocioles*, a Alpuente) o adaptats morfològicament (*collado de los Cocones*, a Requena). En tots els casos s'ha respectat la forma viva, arrellegada per l'enquestador i, simplement, s'ha representat amb el codi ortogràfic castellà.

Després d'este incís per a explicar alguns dels criteris utilitzats, convé posar en relació les xifres exposades més amunt amb la quantitat global de topònims que formen la base de dades, 121.346. En el quadre següent es pot observar la diferència de més de 8.000 topònims entre l'any 2013 i el 2014. És a dir, que en l'últim any els nostres col·laboradors, els que fan el treball de camp, ens han proporcionat huit milers de topònims nous. Si dividim el territori valencià en dos zones lingüístiques, la quantitat global de topònims és de 40.968

en la zona castellanoparlant i de 80.378 en la zona valencianoparlant, la qual cosa dóna una densitat toponímica de 5,2 topònims per quilòmetre quadrat; la densitat de la zona nord de Castelló és un poc superior a esta mitjana, 6,01 topònims per quilòmetre.

	Zona castellanoparlant	Zona valencianoparlant	Total
Març del 2014	40.968	80.378	121.346
Març del 2013	36.428	76.729	113.157
Diferència amb l'any 2013	+ 4.540	+ 3.649	+ 8.189
Diferència amb l'any 2012	+ 2.338	+ 4.103	+ 6.441

Xifres globals de topònims georeferenciats en la IDE Terrasit

Quant a la revisió posterior que l'Acadèmia fa una vegada acabada la recopilació per part dels enquestadors, enguany s'ha centrat especialment en el camp *Idioma*. En la Jornada d'Onomàstica d'Alzira explicàvem els camps obligatoris que ha de tindre un conjunt de dades espacials (CDE),³ entre els quals estan l'identificador, el nom de l'entitat, la geometria, l'estatus, la tipologia i l'idioma. Doncs bé, enguany ens hem centrat especialment en este últim atribut obligatori que ha de tindre el nom geogràfic.

El fet de treballar sobre un territori amb dos zones lingüístiques afegix complexitat a la nostra tasca, ja que ens obliga a tindre tres tipus d'etiquetes en este camp: *valencià*, *castellà* i *valencià/castellà*. La primera està pensada per a topònims exclusius de la zona valencianoparlant: *camí de l'Arròs*; la segona, per a topònims de la zona castellanoparlant: *rambla de los Lidoneros*; la tercera, per a topònims que estan situats en zones limítrofes: *barranc de les Ombries / barranco de las Umbrías*. A més, les línies divisòries traçades mitjançant una llei sempre es veuen superades per la realitat, que és molt més complexa. Per exemple, un barranc

3. Una explicació més detallada d'este tema, es pot trobar en «Els treballs onomàstics de l'AVL», dins les *Actes de la VI Jornada d'Onomàstica. Alzira, 2012*, publicades per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua l'any 2013.

discorre tranquil·lament, independentment que, en un moment concret del seu recorregut, hi haja una disposició que diga que en este punt s'acaba una zona lingüística i comença una altra. En estos casos, si ha sigut possible, hem creat dos fitxes, una per al poble castellanoparlant i una altra per al valencianoparlant; però, si esta solució no ha sigut satisfactòria, hem optat per l'estructura exposada més amunt amb els dos topònims separats per una barra, *assagador de les Llomes / azagador de las Lomas*. Quant a la toponímia major, en molts casos la forma amb barra ens ve donada per l'oficialitat, ja que, per exemple, el nom oficial d'alguns municipis ja conté la barra, *Alacant / Alicante, Castelló de la Plana / Castellón de la Plana*, etc. A més, el tres grans rius naixen en zona castellana i desemboquen en la costa valenciana; per tant, també tenen una forma bilingüe *riu Túria / río Turia, riu Xúquer / río Júcar* i *riu Segura / río Segura*. Algunes serres, com la *serra de Perenxisa / sierra de Perenchiza*, també s'estenen per ambdós territoris.

Relacionat amb este tema, està el cas particular de les entitats inframunicipals valencianoparlants incloses en un municipi castellanoparlant. En esta qüestió el criteri ha sigut el del respecte a la llengua de la toponímia; així, els topònims del llogaret de Barba-roja estan catalogats en la nostra base de dades amb idioma *valencià* i escrits amb el codi ortogràfic valencià, encara que el municipi d'Oriola estiga considerat castellanoparlant; el mateix ocorre amb els topònims de Poublanc, de Monfort, o els de Veo, de l'Alcúdia de Veo.

Respecte de la zona que ens ocupa hui, es pot afirmar que és un àrea molt treballada (només en la població de Morella comptem amb 3.882 fitxes). En general, el treball està molt avançat, però encara hi ha algunes enquestes en procés, com ara les d'Ares del Maestrat, Benassal, Vistabella del Maestrat, Orpesa, la Serra d'en Galceran, Vilafamés i Vilanova d'Alcolea. Hem publicat 34 fullets de la col·lecció «Toponímia dels Pobles Valencians»;⁴ per tant, més del 50% dels pobles d'estes comarques tenen el seu opuscle de toponímia. Rosa Moros i Margarida Gil publicaren el fulllet de Vinaròs l'any 2009; Jesús Bernat és l'autor de Xodos, Almas-

sora i Atzeneta; Xavier Coloma s'ha encarregat de Xert i la Jana; Casto Sorlí ha treballat la toponímia de Cervera del Maestrat; Pere-Enric Barreda⁵ ha preparat Benassal, i Rafael Serret, Herbers, per citar alguns dels municipis que tenen ja la seua publicació.

TOPONÍMIA DEL CARXE

Com hem dit, el nostre objectiu és recopilar, normalitzar i divulgar tota la toponímia valenciana; per això, no podíem deixar de banda la zona de parla valenciana de la província de Múrcia, la part corresponent dels municipis de lecla, Favarella i Jumella, coneguda com a *el Carxe*. Comptem amb una base de dades de 375 topònims ubicats en els mapes 1:25.000 de l'Institut Geogràfic Nacional, que, a partir de les enquestes toponímiques que va realitzar la investigadora Ester Limorti, estem treballant per a publicar-los en un format paregut al de la col·lecció «Toponímia dels Pobles Valencians». El Consell d'Europa és un organisme molt interessat en este projecte, ja que esta institució valora molt positivament la col·laboració interregional dels estats membres en la defensa de les llengües minoritàries.

FACEBOOK

L'any passat en esta mateixa jornada explicarem el treball que havíem fet en relació amb l'ús de la toponímia valenciana en buscadors, mapes, aplicacions, etc., d'empreses privades. En concret, vam exposar les correccions fetes a la capa de toponímia dels buscadors de Google Maps, empresa a la qual enviàrem 1.400 correccions, i de Nokia Maps, corporació a la qual férem arribar 2.785 modificacions. Enguany hem escrit una carta a l'empresa Facebook per a instar-los a utilitzar la toponímia oficial valenciana, ja que hem tingut queixes de molts usuaris relacionades amb el fet que esta xarxa social usa formes com *Villareal de los Infantes, Torrente o Onteniente*, entre altres, per a referir-se als nostres municipis, quan *Torrent* és el nom oficial des de 1979; *Ontinyent*, des de 1982, i *Vila-real*, des de 2006.

4. Als assistents a la jornada se'ls entregaren els dos últims números la col·lecció, el corresponent a la Jana (187), elaborat per Xavier Coloma, i el de Cervera del Maestrat (188), que va presentar Casto Sorlí.

5. Sentim moltíssim la mort dels nostre col·laborador Pere Enric Barreda, que va faltar precisament el dia anterior a la celebració d'esta jornada, en la qual havia d'intervindre. Ens queda el seu grat record i la seua magnífica aportació a la toponímia valenciana.

NOMENCLÀTORS OFICIALS

La constatació per part de la Secció d'Onomàstica de la utilització del Nomenclàtor de l'Institut Nacional d'Estadística (INE) i del de l'Institut Valencià d'Estadística (IVE) com a nomenclàtors oficials quant als noms de municipis que hi apareixen, va fer que es plantejara la correcció d'estos compendis i l'enviament dels errors detectats als responsables d'estes institucions.

- **Nomenclàtor de l'Institut Nacional d'Estadística.** En la carta que envià el president de la nostra institució a l'INE el 24 de gener d'este mateix any, insta esta institució perquè esmene els huit errors detectats en la informació que ofereixen per Internet. Hem de tindre en compte que, encara que parega una quantitat reduïda, les correccions es referixen únicament a la toponímia major, és a dir, al nom del municipi. Este nom ha sigut aprovat mitjançant un decret (la referència del qual afegirem també al document); per tant, no hi hauria d'haver divergència entre el nom que apareix en el decret i el que publica l'INE. Des d'esta institució ens contestaren informant-nos que publiquen un únic nomenclàtor a l'any que no inclou ni els canvis que s'han produït durant l'any en curs ni durant l'any anterior; és a dir, en el document publicat l'any 2014 no es troben els canvis produïts en el 2013, que en el nostre cas són *Callosa d'en Sarrià* (anteriorment *Callosa d'En Sarrià*), *la Serratella* (anteriorment, *Sarratella*), *Vilallonga / Villalonga* (que ha passat de ser únicament oficial en castellà a ser bilingüe) i *Montroi / Montroy* (en el mateix cas). El canvi de *Potries* per *Potriés*, que apareixerà publicat en el DOCV pròximament,⁶ tampoc constarà en este nomenclàtor. Arran de la nostra carta, però, sí que esmenaren els topònims *el Ràfol d'Almúnia*, *Rafelbunyol* i *Benigànim*.

6. Este canvi previst va ser publicat finalment en el DOCV de l'11 d'abril del 2014.

- **Nomenclàtor de l'Institut Valencià d'Estadística.** Encara que este institut ha deixat d'existir per la Llei de Pressupostos de la Generalitat per a l'Any 2013, les seues competències han sigut assumides per la Direcció General d'Economia de la Conselleria d'Economia, Indústria, Turisme i Ocupació, que també ens ha contestat a la proposta de corregir catorze noms de municipi del Nomenclàtor que publiquen anualment. En la resposta ens indiquen que n'han actualitzat onze (*Los Montesinos*,⁷ *el Camp de Mirra / Campo de Mirra*, *el Ràfol d'Almúnia*, *el Fondó de les Neus / Hondón de las Nieves*, *El Toro*, *la Mata*, *la Torre d'en Doménech*, *La Yesa*, *el Puig de Santa Maria*, *Rafelbunyol* i *Benigànim*); per tant, només en queden els que han patit una alteració en el nom durant l'any 2013, que es corregiran al final de l'any 2014.

A partir de tot això, es pot afirmar que els nomenclàtors oficials d'arreu de l'Estat estan correctes respecte de la toponímia valenciana, amb l'excepció dels canvis realitzats durant l'any 2013 i d'alguna qüestió puntual de forma. Una qüestió diferent és que estos compendis elaborats per a publicar el padró no s'haurien de prendre com a oficials quant a la toponímia. En este sentit són molt més fiables tant el Registre d'Entitats Locals estatal com l'autonòmic, on els canvis s'actualitzen només es publiquen en el BOE o en el DOCV, respectivament. El document *Els pobles valencians* també està en contínua actualització i es pot consultar en la pàgina principal del web de l'AVL.

NOM DELS MUNICIPIS

Com s'ha vist, hem hagut de fer un esforç per a corregir estos nomenclàtors en els casos en què el nom del poble és oficial en valencià; evidentment, en este sentit, no podem fer res respecte dels pobles que no tenen oficialitzat el seu nom en valencià, que en són 44 dels 395 de la zona de predomini lingüístic valencià. D'estos 44 municipis, els 12 que mostrem a continuació són de la zona nord de Castelló.

7. L'article inicial dels municipis de la zona castellanoparlant s'escriu amb majúscula inicial.

Nom oficial	Nom en valencià
Benasal	Benassal
Benlloch	Bell-lloc
Cervera del Maestre	Cervera del Maestrat
Forcall	el Forcall
Herbés	Herbers
Lucena del Cid	Llucena
San Rafael del Río	Sant Rafel del Riu
Santa Magdalena de Pulpis	Santa Magdalena de Polpís
Sierra Engarcerán	la Serra d'en Galceran
Todolella	la Todolella
Vilafranca del Cid	Vilafranca
Zorita del Maestrazgo	Sorita

Municipis de la zona nord de Castelló que han de promoure el canvi de nom

També convé recordar en este punt que de les 33 localitats valencianes que tenen el nom oficial bilingüe, 10 corresponen a estes comarques:

Nom oficial bilingüe
Almassora / Almazora
Benicàssim / Benicasim
Castelló de la Plana / Castellón de la Plana
les Useres / Useras
Orpesa / Oropesa del Mar
Peñíscola / Peñíscola
Sant Jordi / San Jorge
Vilafranca / Villafranca del Cid
Xert / Chert
Xodos / Chodos

Municipis de la zona nord de Castelló amb el nom bilingüe

Si bé esta és una possibilitat que està en la llei, en la pràctica este bilingüisme oficial provoca en molts casos la pèrdua de la forma valenciana.

TOPONÍMIA DE LA CARTOGRAFIA NÀUTICA

Enguany s'ha fet també la correcció de la capa de toponímia extreta de la cartografia nàutica bàsica compresa entre les escales 1:60.000 i 1:45.000 corresponent a la Comunitat Valenciana amb què treballa l'Institut Hidrogràfic de la Marina del Govern d'Espanya, proporcionada per este organisme com a resultat de l'acord de col·laboració establert en la reunió de la Comissió Especialitzada de Noms Geogràfics (CENG), celebrada el 21 de novembre del 2012 a Madrid. La quantitat de topònims estudiats, els corresponents a la zona costanera del municipis valencians, va ser de 530 dels 9.830 per a tot l'Estat, i la quantitat d'errors detectats i esmenats va ser de 389. La taula següent mostra alguns exemples:

TOPÒNIM	CORRECCIÓ
Cabo de Santa Pola	Cap de Santa Pola
Cabezo Destacado	Cabeço Destacat
Bajo de La Nao	Baix de la Nau
Islote de La Nao	Illot de la Nau
Isla de Tabarca	Illa Plana (o de Tabarca)
Islote La Galera	Illot de la Galera
Cabo de las Huertas	Cap de l'Horta
Monte de las Matas	Serra de les Mates
Elche	Elx / Elche

Exemples de topònims corregits de la cartografia nàutica

COL·LABORACIÓ AMB L'INSTITUT GEOGRÀFIC NACIONAL (IGN)

Com hem dit, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua col·labora en diversos projectes amb l'Institut Geogràfic Nacional, a través de la Comissió Especialitzada de Noms Geogràfics (CENG).⁸ Una vegada conclòs el Nomenclàtor Geogràfic Concís d'Espanya (NGCE), s'ha començat el Nomenclàtor Geogràfic Bàsic d'Espanya (NGBE). La primera versió del NGBE es troba disponible en el Centre de Descàrregues del Centre Nacional d'Informació Geogràfica. Esta primera versió compta amb 1.132.498 topònims, dels quals

8. Per a més informació sobre la Comissió, podeu consultar: https://www.fomento.gob.es/MFOM/LANG_CASTELLANO/ORGANOS_COLEGIADOS/CSG/Comisiones/COMISION_NOMBRES_GEOGRAFICOS2.htm

51.440 són valencians. La segona etapa en l'elaboració del nomenclàtor consistirà en la comparació d'esta toponímia amb la de les bases de dades de l'AVL. Es tracta de trobar les discrepàncies i arribar a solucions de consens, encara que tenint en compte la distribució de competències en esta matèria. La presa de decisions es distribuïx, segons el mateix IGN publica en l'apartat I.2 del document que servix de guia i que estableix els criteris generals que s'utilitzen a l'hora de fixar la toponímia en les seues sèries cartogràfiques i nomenclàtors, *Toponímia. Normas para el MTN25. Conceptos básicos y terminología*, de la següent manera:

- 1) Totes les comunitats autònomes tenen competències per a determinar el nom oficial de les entitats locals bàsiques: províncies i municipis.
- 2) Les comunitats autònomes tenen capacitat per a establir i modificar els noms dels elements geogràfics de titularitat i gestió pròpia (béns d'interés cultural, espais naturals protegits, ports marítims autonòmics, etc.).
- 3) Quant a la resta de la toponímia (serres, pics, paratges, rius, fonts, llacs, cases, etc.), només les comunitats autònomes amb una segona llengua oficial i el Principat d'Astúries tenen competències sobre la seua normalització.
- 4) L'Estat té capacitat per a establir la denominació oficial de determinades entitats geogràfiques d'interés general (parcs nacionals, aeroports i ports de l'Estat, etc.), la titularitat de les quals li correspon.
- 5) L'IGN exercix les competències sobre la toponímia que no s'hagen atribuït a les comunitats autònomes, així com sobre la toponímia supra-autonòmica, és a dir, la que afecta més d'una comunitat autònoma.

En resum, l'Estat no té les competències en la toponímia major ni menor de les comunitats autònomes bilingües com la nostra; per tant, s'ha establert un diàleg amb la finalitat que el Nomenclàtor Geogràfic Bàsic d'Espanya, a més d'assolir un nivell de qualitat, siga respectuós amb la legalitat vigent. Este diàleg és fluït i intens, i esperem que al llarg de l'any

que ve fructifique en este nomenclàtor, com ja passà l'any anterior amb el Nomenclàtor Geogràfic Concís d'Espanya.

L'ANTROPONÍMIA

En este primer trimestre de l'any 2014 el percentatge de persones que s'han adreçat a l'AVL amb la finalitat de valencianitzar el seu nom o cognom s'ha incrementat en un 60% respecte al mateix període de l'any passat. Segurament, la major presència mediàtica de la institució, especialment durant el mes de febrer,⁹ ha provocat que un nombre considerable de ciutadans utilitzaren el formulari *Valencianitza el teu nom*. S'han normalitzat, entre altres, els noms *Joana, Ximo, Evarist* o *Anna Maria* i els cognoms *Llorenç, Mojoli, Roís* o *Cubells*. A més, hi ha persones que han sol·licitat un informe a l'AVL per tal d'incloure la preposició *i* entre els seus cognoms. A banda d'això, alguns ciutadans ens plantegen dubtes legislatius en relació amb el canvi de nom o cognom. L'exemple expressat a continuació és una de les consultes més freqüents:

Pregunta

Hola, tinc un conegut que em demana si en el Registre Civil s'acceptaria registrar el seu fill amb el nom de *Sento* o *Cento*, com a hipocorístic de *Vicent*. Voldria saber què diu la normativa sobre aquest punt. Moltes gràcies!

Resposta

En resposta a la seua pregunta, li comuniquem que, amb la legislació actual, és possible la inscripció del nom d'una persona en el Registre Civil amb un hipocorístic o diminutiu, ja que la prohibició anterior va ser derogada per la Llei 3/2007, de 15 de març, reguladora de la rectificació registral de la menció relativa al sexe de les persones. D'altra banda, li comuniquem que la forma correcta de l'hipocorístic del nom *Vicent* és *Cento*.

En la major part dels casos, els dubtes plantejats estan referits, d'una banda, a les possibilitats legals, i de l'altra,

9. El *Diccionari normatiu valencià* es publicà el 5 de febrer del 2014.

a la correcció de formes lingüístiques concretes. Amb esta finalitat de servici al ciutadà, la Secció d'Onomàstica està preparant la segona edició del *Vocabulari de noms de persona*, en la qual s'inclouran un nombre aproximat de 400 antropònims més que en la primera edició. Estes entrades noves provenen del buidatge d'obres de referència i de l'estudi de les dades sobre els noms reals que els valencians tenen, publicades per l'INE en el seu web.

En este sentit s'ha treballat en la incorporació de l'equivalència femenina de 110 noms d'home que en l'edició anterior no tenien el seu corresponent nom de dona; s'han incorporat noms com *Aleixa*, *Laureana* o *Sixta*. D'altra banda, hi ha hagut un canvi en l'estructura del *Vocabulari*, motivat pel canvi de legislació, en el sentit de donar a totes les entrades la mateixa entitat, encara que es tracte d'hipocorístics, ja que en un llibre que pretén servir de guia en els registres civils, a hores d'ara no tenia sentit plasmar una diferència jeràrquica entre la forma plena, *Joaquim*, i l'hipocorístic, *Ximo*, per exemple, ja que a hores d'ara eixa diferenciació no existix legalment.¹⁰

Esperem que esta segona edició del *Vocabulari*, que inclourà més de 2.800 entrades, represente un avanç respecte de l'anterior i faça més fàcil tant als interessats com als treballadors dels registres civils la gestió dels tràmits per a la valencianització del nom o cognoms. En este sentit, en els últims deus anys l'AVL ha propiciat la valencianització del nom o el cognom de 781 persones. Esta dada representa multiplicar per tres els informes fets per l'Administració en els 10 anys anteriors, la qual cosa ens motiva per a continuar treballant en esta línia, ja que, com es pot comprovar, el fet d'oferir facilitats proporciona una resposta positiva per part del ciutadà.

10. Mitjançant la disposició final segona de la Llei 3/2007, de 15 de març, reguladora de la rectificació registral de la menció relativa al sexe de las persones (BOE de 16 març) va quedar eliminada la referència a la prohibició de la consignació d'hipocorístics en el Registre Civil.

CAVITATS SUBTERRÀNIES DE LA TINENÇA DE BENIFASSÀ I ELS PORTS

Juan Elías Ramos Barceló
Josep Lluís Viciano Agramunt
[Espeleo Club Castelló]

L'Espeleo Club Castelló (ECC) és una entitat dedicada a l'estudi i a la catalogació de les cavitats de les comarques castellonenques. Divulga els seus treballs per mitjà d'una publicació titulada *Berig*, nom del primer topònim que es coneix d'unes cavitats: les *coves de Berig* apareixen en el document de donació del castell de Culla als Templers, en 1213. La comunicació que segueix es basa en els treballs de grup de l'ECC. Hi farem un llistat de la toponímia de les cavitats subterrànies que hi ha en l'àmbit geogràfic de la Tinença de Benifassà, i també d'aquells municipis dels Ports que podem considerar que formen un conjunt geològicament homogeni amb la Tinença de Benifassà.

Elaborem el llistat de topònims a partir dels termes antics, encara que ara *el Bellestar*, *el Boixar*, *Coratxà* i *Fredes* s'han afegit a *la Pobla de Benifassà*, i el de *Bel a Rossell*. L'origen de les dades són les replegades sobre el terreny, de gent que coneix la situació de les cavitats, però també de les documentals, de les publicacions i de qualsevol altra procedència.

Abans de seguir, farem un repàs als genèrics que s'utilitzen en la zona per als diferents tipus de cavitat; també descriurem la metodologia seguida per a fixar els topònims, els mitjans utilitzats, les prioritats en l'acceptació de més d'una denominació, etc.

TERMINOLOGIA

Els mots genèrics utilitzats per a referir-nos a les cavitats, i amb els quals les fitxem, són els que normalment s'empren o s'han emprat en la zona, ja que procedeixen de la documentació, de la bibliografia i dels informadors locals. Per això, considerem interessant recordar els genèrics següents:

Abric: és un terme relativament recent introduït en la zona pels estudis de les pintures rupestres i es refereix a cavitats més amples de boca que profundes.

Arrimador: mot utilitzat per a referir-se a coves poc profundes, en què un es protegeix dels agents atmosfèrics (calamarsa, neu, pluja, etc.) *arrimat* a la paret.

Avenc: és la cavitat d'accés vertical o inclinat, on de vegades per a entrar-hi cal l'ajuda de mitjans tècnics (cordes, electrons, escales, etc.).

Balma: cavitat de poca profunditat formada en una paret rocosa i sovint a una certa altura sobre el sòl. L'accés sol ser lateral.

Cau: forat de dimensions reduïdes, que pot ser utilitzat d'habitatge per alguns animalons (raboses, teixons, etc.), i que molt rarament són accessibles a l'espeleòleg.

Cova: cavitat subterrània a la qual es pot accedir sense necessitat de l'ús de mitjans tècnics específics. Són cavitats molt usades per l'home, sobretot com a habitatges, foguerals, mallades, sesters, etc.

Cova-mina: cavitat natural ampliada i reformada per l'home per obtenir recursos minerals.

Engolidor: cavitat per on les aigües de pluja d'un indret penetren a l'interior de la terra. N'hi ha pocs d'accessibles a l'espeleòleg.

Font: surgència.

Forat: cavitat que pot ser d'una gran llargària, però d'accés relativament reduït, poc útil per a fer-ne un ús camperol o ramader.

Mina: cavitat subterrània feta per l'home per a obtenir o captar recursos minerals o hídrics.

Ronyosa: pany rocós on creix la vegetació en abundància.

Sobalma: cavitat poc fonda semblant a una balma, però coberta una roca que sobreix.

METODOLOGIA

L'ECC ha elaborat el SICE (Sistema Informàtic de Catalogació Espeleològica), una important base de dades del món subterrani, amb més de 5.000 cavitats. Sobretot és obra de l'amic Joaquim Arenós i de la col·laboració de la resta de membres del grup, que aporten materials com topònims, coordenades, dades sobre accés i situació, topografies, bibliografia, etc.

En els treballs de catalogació, es fitxen totes les cavitats que superen els 4 metres, en horitzontal o en vertical, però es cataloguen, sense tindre en compte dimensions, totes les que tenen un topònim o interès arqueològic i/o etnogràfic.

El treball d'anys en la catalogació ha fet que es creara una metodologia per a donar el nom que escau a cada cavitat.

Primer tenim com a fonamental donar a la cavitat el nom amb el qual es coneguda per la gent de la zona, que l'han utilitzada de sempre o els ha fet de referència per situar-se. Això no obstant, hem d'admetre que el nom pot variar al llarg del temps per diverses raons:

- Tenia el nom del propietari i aquest ha canviat.

- No s'ha utilitzat en un període llarg de temps i el nom antic s'ha perdut —alguna vegada sols tenim la dada documental—, i, quan es torna a utilitzar, se'n pren un de nou.

- La zona que treballem ha sofert una despoblació i, per tant, hi ha una ruptura generacional, per la qual cosa cada dia és més difícil trobar persones que coneguen l'entorn i la seua topònima tradicional.

Per tant els procediments utilitzats per donar nom a les cavitats són els següents:

- Informadors autòctons que coneixen bé el territori i també el nom que s'ha donat tradicionalment a les cavitats. Solen ser pastors o propietaris dels terrenys on s'obren.
- Documentació històrica en la qual apareguen noms de cavitats. Especialment delimitacions de termes o finques i escrits ramaders per l'ús que els pastors han fet de les cavitats com a mallades i sesters.
- Publicacions sobre activitats espeleològiques o arqueològiques en la zona. Ací cal tenir present que en molts casos s'han rebatejat d'una manera absurda o aleatòria cavitats que tenien un topònim conegut, però s'ha ignorat i se n'ha creat un de nou, sense arrelament entre la població autòctona. I això dificulta o fa impossible el treball a l'hora de situar-les.

En el cas de no haver estat possible trobar el nom amb el qual es coneix la cavitat, per falta d'informadors o perquè és poc coneguda, hem adoptat els criteris següents per fixar-li un nom:

- Afegir el genèric al nom de l'accident geogràfic on es trobe: *barranc, indret, muntanya, partida*, etc.
- Donar-li el nom de la propietat on s'obre: *mas, corral*, etc.
- Fitxar el nom seguit d'un número d'ordre en el cas d'haver-hi diverses cavitats en una zona i que tradicionalment se les conega amb un sol nom.

RELACIÓ DE CAVITATS PER TERMES MUNICIPALS

Com ja s'ha dit, aquesta relació de cavitats procedeix del catàleg de l'Espeleo Club Castelló (pot consultar-se en la pàgina web www.cuevascastellon.uji.es). És un llistat de topònims que en algun cas tenen més d'una denominació.

En el llistat de cada terme seguiran uns comentaris sobre algunes de les cavitats.

EL BELLESTAR

Abric / Salt, barranc del
 Aire, cova de l' / cova del Vent
 Ampla, cova
 Arc del Racó de la Geganta, coveta de l'
 Bagassa-2, cova de la
 Bagassa, forat de la
 Barranc de la Moleta, cova del
 Barranc de la Moleta, cova-mina del
 Barranc de Villops (o *Vintllops*), cova del
 Barranc del Flare, cova del
 Barranc del Toio, coveta del
 Beguda dels Coloms, la (cova)
 Boix, coveta del
 Borrego, cova del
 Borrego, avenc
 Brocalera, coveta
 Budell, cova d'en
 Calderassa, la (ullal)
 Calenta, cova (Fitó)
 Calenta, coveta (Escaletes)
 Canal del Margalló, cova de la
 Cantó de les Solanes de les Gralles, cova del
 Castellar, avenc del
 Catxa, coveta
 Cingle de la Melonera, cova del
 Cingle de les Tossalades, coveta del
 Codinetes, cova de les / Clotxetes, cova de les
 Coloms del Fitó, cova dels
 Coloms del Salt, cova dels / Coloms de la Tenalla,
 cova dels
 Corralissa del Xuello, cova de la
 Corralissa, cova de la

Covassa Alta
 Covassa de Baix
 Creus, cova de les
 Cribalós-1, cova
 Cribalós-2, cova
 Cribalós-3, cova
 Cribalós, abric
 Figuera de les Costes, cova de la
 Fogueral de l'Horta del Peraire, cova del
 Forat / Fargal
 Forat, cova del
 Forn del Vidre, avenc del
 Franc, forat d'en
 Galins, cova dels
 Gat, cova del
 Geganta, cova de la / Geganta, fogueral de
 Goleró, cova del
 Gotellera, cova de la
 Gotellera, cova-mina
 Horta del Peraire, cova de l'
 Horts del Salt, cova dels
 Junqueret, cova del
 Lladres, cova dels / Mirandes, cova de les
 Llargues, coves
 Lleixes, cova de les
 Mallada, cova de la
 Malladeta, cova de la
 Marta, coves de na
 Martinaire, cova del
 Mataburros, cova
 Mauro, les canals de
 Mauro, forat de
 Mola del Fitó, cova de la
 Moro, cova del
 Most, cova del
 Negra, cova / Forn del Vidre, cova del / Fusera, cova
 de na / Fustera, cova de na
 Neu, coves de la
 Obscura, cova
 Ombria del Fitó, cova de l'
 Ombria del Pradet, avenc de l'

Ombries de la Borrulla, avenc de les
Oms, cova dels
Palla, cova la
Palmera, mallada de la
Paloma, cova de la
Panxanegre, cova de
Paredada, coveta
Paridora, cova de la
Pataques, cova de les
Peixera, cova de la
Pigròs, sobalmeta del
Pilons, cova dels
Piricanya, cova
Piques, cova de les
Pobre, coveta del
Polvorí dels Flares, cova del
Pont Foradat, el
Portell de l'Infern, coves del,
Pouet de les Pinyes, cova del / Tio Cinto, cova del
Quico, cova
Quinto, cova d'en
Racó del Cirer, cova del
Racó del Cirer-2, cova del
Racó en Blanc, cova
Rebolcador dels Matxos, avenc del / Miner, avenc del
Redona, cova
Redoneta, cova
Roja de la Mola del Convent, cova
Roja de la Tenalla, cova
Roja del Reclot, cova / Baciets, cova dels
Serrans, cova dels
Sombretet, coveta del
Soterranya, cova
Teix del Barranc del Ferro, cova del
Tiona, coveta de la
Tormassal, cova del
Tormassal, mina del
Tormassal del Fitó, cova del
Tona, cova
Ufera, cova
Vall, cova de la

Chavalera transcriu, de l'índex de l'Arxiu de Benifassà, de 1805, una relació de mallades, en gran part cavitats. Del terme del Bellestar són les mallades següents:

Pallarols

Lo cinglet d'Oliver, la cova de Serrans, lo racó d'en Blanch, lo racó de les Carabaseres.

Fargal

Lo racó de la Carrasca, la Sotarranya, la cova de la Paloma, lo racó dels Oms.

Fitó

La cova dels Coloms del Fitó, les coves Llargues, la cova del Tormessal. La cova d'en Quinto, lo racó del Most, les coves de la Neu, lo raconet del Cirer, lo cingle del Cirer, la solana de la Figuereta, la cova del Forat, la cova del Bassiol, los cingles d'en Badell, lo collaret d'en Godes, lo racó de les Romeres, la cova Roja de la Tenalla, la cova del Carrascal, la cova d'en Barceló, la Paridora, lo cingle Blanc del Salt, la cova dels Coloms del Salt, les coves Llargues de Faixa de Rei, la cova de la Figuera de les Costes del Forat d'en Franc, la sobalmeta del Pi Gros, lo pinaret Roig.

EL BOIXAR

Buscarró, cova del / Albarda, cova de l'
Coms, cova dels
Cova, la
Mas d'en Roda, avenc del
Mas d'en Roca, cova del
Trencaladres, avenc de

En el nomenclàtor de 1860, apareix la *cova de Coms* com a alberg de camperols.

La *cova del Buscarró* pareix que és el nom actual de la *cova de l'Albarda* dels documents medievals.

La cova és un gran enfonsament càrstic, ara molt cobert de vegetació, però amb restes d'haver sigut sotmés a condicionament ramader. Segons els establiments del poble s'hi accedeix a través d'una de les carreres o passos de bestiar importants del terme. També en els establiments es prohibeix traure els fems de la cova sense pagar.

CORATXÀ

Abella, cova
 Antolino, coves de n' / Grillos [?], cova dels
 Ase, avenc de l'
 Barranc de l'Asquerola, cova del
 Canal del Forn, cova de la
 Canals, cova de les
 Cova / Marrocal
 Coves, les
 Domingo, coveta d'en
 Ferrer, cova del
 Feixa, cova de la
 Forat, mas del
 Laxa, avenc de la
 Mas de Petxí, avenc del
 Maset d'en Josep, avenc del
 Mestra, cova de la
 Mitjavila, cova de
 Mitjavila-2, cova de
 Mitjavila-3, cova de
 Mola, cova la
 Naprú, cova de
 Naprú, avenc de
 Ortiello, cova de l'
 Pista, avenc de la
 Puntassa, cova de la
 Rata, cova de la
 Sant Jaume, cova de / Agüelo Huerto, cova de l'
 Sord, cova del
 Teix, cova del
 Túnel de la Mola Mitjavila

En el nomenclàtor de 1860, apareix la *cova dels Grillos* com a alberg de pastors.

FREDES

Alcalde, cova de l' / Covassa, la
 Barceló, cova d'en
 Barranc del Salt, coveta del
 Basseta, avenc de la
 Boveral, avenc del / Cantaperdius, avenc de

Camí del Mas Blanc, avenc del
 Cego, coves del / Cingle de Rafael, coves del
 Cingle Borrasca, cova del
 Cingle del Camí de les Codines de Paula, cova del
 Clot de la Fonteta, coveta del
 Codines de la Pólvora, cova de les
 Coll de Rubert, abric del
 Coloma, cova de la
 Cullerers, cova dels
 Curro, cova del
 Flare, forat del
 Fonteta de Gràcia, avenc de la / Colls, avenc dels /
 Gàpito, coveta de
 Hedrera, coveta l'
 Alar, cova l'
 Llargues del Mas del Peraire, coves
 Marranxar, cova del
 Mina, la
 Monjo, cova del
 Morranda, cova de la
 Ombria de la Cova Roja, avenc de l'
 Pasqualó, coves de / Agustí, coves d' / Agostinot,
 coves d' / Granja, coves de la
 Pista del Negrell, coveta de la
 Poma, cova d'en
 Pont Foradat-1, cova del
 Pont Foradat-2, cova del
 Pont Foradat, avenc del
 Quixal, cova d'en / Pinar Pla, abric del
 Racó de la Geganta, abric del
 Roca Blanca, coves de la / Benitet, cova de
 Rocalta, cova
 Sant, coveta del
 Socarrada, cova / Fumà, coveta
 Solanet de Ràmia, cova del
 Tormo, cova del / Racó del Caro, cova del
 Vaca, cova de la

En el diccionari de Madoz ixen les *coves de Pasqualó*, segurament la que ara es coneix per *cova d'Agustinot*, i les dels *Cingles de Rafael*, també segurament les que ara es coneixen per *coves del Cego*.

De la de *Codines de la Pólvara*, amb unes bones pi-
quetes on es treballen els materials, es diu per tradició que era
on les partides de Cabrera feien la seua pólvora.

LA POBLA DE BENIFASSÀ

Aguilar-1, cova de n' / Miquel-1, cova d'en
Aguilar-2, cova de n' / Miquel-2, cova d'en
Aguilar de Baixes, cova de n' / Miquel de Baixes,
cova
Aguilar, mallada de les coves de n' / Miquel, mallada
de
Aubellons, els / Baciets, cova dels
Barranc del Salvatge, cova del
Bassiol, cova del
Bergana, forat de la
Boixera, la (ullal temporal)
Cadireta del Papa, la
Campament Maqui Mas del Cabanil, avenc del
Carlita, avenc del / Mas de Sinfores, avenc del
Carretera del Boixar, avenc de la
Caseta de Cardona, avenc de la
Castellar, cova del / Mas del Retor, cova del
Catxa, coveta
Cogulló, avenc del
Drac-1, abric del
Drac-2, abric del
Drac-3, abric del
Drac, cova del
Estrets del Coll d'en Panés, coveta dels
Hedreria del Castellar, cova de l' / Figuera del Cas-
tellar;
Morrall Llampat, cova del
Ferrins, cova dels / Ferri, cova del
Font de la Boteta, cova de la
Iníció, cova d'
Mangraner, ullal del
Mas d'Esparvé, cova del
Mas d'Esparvé, avenc del
Mola del Carrascalet-1, cova de la
Mola del Carrascalet-2, cova de la
Mola del Carrascalet-3, cova de la

Mola del Carrascalet-4, cova de la
Mola del Convent-1, avenc de la / Mola Rasa, avenc
de la
Mola del Convent-2, avenc de la / Mola Rasa, avenc
de la
Mola del Convent-3, avenc de la / Mola Rasa, avenc
de la
Mola del Malgraner, avenc de la / Coll del Ferri,
avenc del;
Pla de Pinar Roig, avenc del / Solà en Brull, avenc de
Ombria, cova de l'
Pont Foradat, el
Porcs, cova dels
Roca Antònia, avenc de la
Ronyosa, sobalma de la
Rossegadors, cova dels / Polvorí, coveta del
Rossegadors, ullal dels
Salvatge-1, cova del
Salvatge-2, cova del
Salvatge-3, cova del
Santa Escolàstica, avenc de
Teulatí, cova del / Sant, cova del / Trobada, cova
Tou, cova del
Vidal, coves i ullal d'en
Vilanova, coveta la

Chavalera també relaciona un bon conjunt de malla-
des del terme de la Pobla: la cova de la Peixera, la coveta de la
Figuera, la cova dels Porcs, lo cinglet de la Cova dels Porcs, lo
Matissalet, la cova del Drac.

Malgraner

Les coves de n'Aguilar, la cova de n'Aguilar de Baixes,
la mallada de Dalt n'Aguilar, la Vilanova, la coveta del Caste-
llar, lo Carrascalet, la cova del Ferre en son cingle, la sobalma
de la Ronyosa, la Ronyoseta, lo Esme de la Ronyosa, lo racó
d'en Brull.

La cova d'Iníció és una construcció de pedra seca,
però podria haver-hi alguna mena de cavitat en el pany terrós
contra el que es féu, perquè hi ha algun indici constructiu que
pareix confirmar-ho.

Des de les obres de l'embassament de Benifassà els interessats per les pintures rupestres a la cova dels Rossegadors també l'anomenen cova del Polvorí, perquè llavors era la seua funció.

CASTELL DE CABRES

Amerador, cova de l'
 Caputxeres, abric de les
 Castell, cova del
 Covassa, la
 Folet, cova
 Guadalupe, mina
 Guinyardera, avenc de la
 Mas de la Cova, cova del
 Mas de Pau, cova del
 Mas de Pau-2, cova del
 Mateu Gratilla, cova d'en
 Roca Fumà, avenc de la
 Roca Fumà, coveta de la
 Sord, avenc del / Mas de Vilalta, avenc del

En el Nomenclàtor de 1860 apareix una *cova de Comes* com a alberg de camperols.

Per situació, la *cova de Mateu Gratilla* dels documents medievals podria ser la que ara es coneix per cova de l'Amerador.

Bel

Abellés, cova dels
 Agüela Massa, forats de l'
 Aigua, cova de l' (zona Preguntó)
 Aigua, cova de l' (zona Requena)
 Arques-1, coves de n'
 Arques-2, coves de n'
 Avenc, (zona Llampera)
 Aviador, coveta de l'
 Batistes, cova dels
 Bous, cova dels
 Camí, cova del
 Canal, cova de la
 Carrasca Grossa, cova de la
 Coll Ras, avenc del

Coloms, cova dels
 Coma Negra, coves de
 Conills, coveta dels
 Corda, cova de la
 Mola Tancada, cova de la
 Covaxelles, les
 Mas Nou, covassa del
 Pena, covassa de la
 Coves Fosques, avenc de les
 Escurrunyé, cova de l'
 Esquetxero, cova de l' / Pastor, cova del
 Figuera, coveta de la / Figueres, coveta de les
 Font Morta, coveta de la
 Fosques, coves
 Fumada, coveta
 Galliner, cova el
 Garrofer, cova del
 Jonquera, avenc de la
 Llamp, avenc del
 Llampera, cova
 Mallà, cova de la
 Mallada del Portell, cova de la
 Marco, covetes de
 Mas de l'Esquetxe-2, cova del
 Mas de l'Esquetxe, bocamina del
 Mas de la Coveta de Marco, forat del
 Mas de les Cardones, avenc del
 Mas de l'Esquetxe, avenc del
 Mas Nou, avenc del / Tossa, avenc de la / Joaquimet,
 avenc d'en
 Matxo, cova del
 Matxo, coveta del
 Mola, avenc de la
 Moleta del Terme, coveta de la
 Moros, forats dels
 Morranda, coves de la
 Nevera dels Moros, la
 Obscura, cova
 Ós, cova i font de l'
 Paellassa, cova la
 Pedaços, coveta dels

Planet, cova del
 Pocpà, coveta de
 Puntal, coveta del
 Racó del Bassot, coves del
 Racó Roig, cova del
 Roca de l'Àliga, cova de la / Penya de l'Àliga
 Roges, covetes
 Romigué-1, cova del
 Romigué-2, cova del
 Romigué-3, cova del
 Selleta, avenc de la / Desfeta, avenc de la / Salvador,
 avenc d'en
 Selleta, ximenera de la
 Selleta, forat de la
 Sepulcrales de la Pena, covetes
 Serrall de Comanegra, coves del
 Solls, cova les
 Teixos, avenc dels / Grèvol, avenc del
 Test de la Mola Tancada, lo
 Torta, cova
 Vinyassa, cova de la

Les mallades del terme de Bel que esmenta Chavallera són la cova de la Corda, la cova Torta, la cova Obscura, la cova Llampera, la Mata-rasga, lo cap del Romiguer.

Cal recordar que cada mallada tenia el seu fogueral, on els pastors tenien les seues coses, feien els menjars i pernoctaven / alguna mallada en tenia més d'un.

Dels forats de l'Agüela Massa es diu que quan els xiquets donaven massa nosa els contaven que dels forats eixien caramels i pastissets, i així marxaven a una hora de la població i es tranquil·litzava tot.

La coveta de l'Aviador deu el nom a trobar-se contra un lloc per on s'aviaven els troncs d'alguna tallada, per estalviar-se l'arrossegament, però hi ha algun informador —més jove— que ho relaciona amb «cosa ramadera».

La nevera dels Moros, a la Pena, és una depressió —com un avenc obert lateralment— formada sobre la mateixa fractura on s'obren els forats dels Moros en la paret del penya-segat.

ROSSELL

Àngel, cova d' / Roca d'en Piqué, cova de la
 Arques, cova gran de n'
 Avenc, l'
 Ballesteres, cova de les / Ballestera, cova
 Barberana, cova / Parruc, cova
 Barranc de Comanegra-1, forat del
 Barranc de Comanegra-2, forat del
 Barranc de la Covassa-1, cova del
 Barranc de la Covassa-2, cova del
 Barranc de la Covassa-3, cova del
 Barranc de la Covassa-4, cova del
 Barranc de la Covassa-5, cova del
 Barranc de la Covassa-6, cova del
 Barranc de la Covassa-7, cova del
 Barranc de Requena, cova del
 Birbals, cova d'en
 Blai, cova de / Menaqueta [?], cova
 Bosc Negre, cova del
 Bruixes, cova de les
 Bufador, el (ullal)
 Campanero-1, cova
 Campanero-2, cova / Sarró, cova
 Colador, cova del
 Costa del Coll Roig, avenc de la
 Coveta, la
 Fornou, cova d'en / Forns, cova d'en
 Fumada, cova
 Fumada-2, cova
 Fumada-3, cova
 Jaume, cova d'en / Pedreres, cova de les / Pedrenyes,
 cova de les
 Juan Ramon, mina
 Llarga, cova
 Llissenta, cova
 Mas de Vito, forat del
 Palla, cova de la
 Panera, cova d'en
 Piquera, cova
 Poble, cova del
 Riu Cervol, avenc del

Rodant, cova / Gralla, cova
 Roques, cova de les
 Ros, forat d'en
 Salvador, coves d'en
 Serranes, coves / Serrano, cova
 Sotarraina, la

HERBERS

Barranc de les Covetes, abrics del / Grana, cova de
 na
 Bel, coveta d'en
 Bona, cova de na
 Bosc de Xulita, avenc del / Miquel Vilalta, avenc d'en
 Congost, cova del
 Foradada, cova
 Garro, cova del
 Heroles, coveta de n'
 Lloma de Ferràs, coveta de la
 Obscura, coveta
 Pinar de la Vall, avenc del
 Roca de na Ortina, cova de la
 Roca de Vilalta, cova de la
 Sabatera, cova
 Sanc, cova d'en
 Sant Esteve, cova de
 Serret, avenc de / Mas de Borràs, avenc del
 Xulita-2, cova

En un manuscrit ramader de passos, dels segles ^{xvi} al ^{xviii}, apareixen la *cova d'en Sans* o *dels Clots*, la *cova del Congost*, les *coves de na Grana*, la *cova Foradada* —ara, les *coves Foradades*—, la *cova d'en Vilalsa*, la *cova de Sant Esteve*.

VALLIBONA

Aigua, cova de l'
 Alda, cova n' / Alba, cova n'
 Barral, cova
 Barranc, avenc del
 Barranc de les Ferreres, avenc del
 Barranc de la Font del Teix, cova del
 Barranc del Riu Cervol, coves del

Bollidor, avenc del
 Bosc, avenc del
 Cabres, cova de les / Conyo, cova el
 Camí de l'Hostalàs, cova del
 Camp Xic, cova de lo
 Campanes, forat de les
 Caseta, avenc de la / Casetes, avenc de les / caseta
 de Mitjavila, avenc de la
 Castell, cova del
 Cingle de Marquet, cova del
 Cingle de Xiveta, cova del
 Cingle del Tossal de la Borja-1, cova del
 Cingle del Tossal de la Borja-2, cova del
 Cingle Gros, coves del
 Cocons-1, cova
 Cocons-2, cova
 Cocons-3, cova
 Cocons-4, cova
 Cocons-5, cova
 Coma, coveta de la
 Costa, cova de la
 Esglesiassa, cova de l'
 Estrets dels Cocons, cova dels
 Ferradura, cova de la
 Ferre, cova del / Hospital [?], cova de l'
 Ferreres-1 i 3, cova-mina de les
 Ferreres-2, cova-mina de les
 Ferreres-4, cova-mina de les
 Ferrers-1, cova dels
 Ferrers-2, cova dels
 Flares, coveta dels
 Foradades, coves de les
 Fumà del Coll d'en Segret, coveta
 Gambairot, el (surgència temporal) / Molinera, salt
 de la
 Garrofé, coves del
 Gavatx, cova del (arrimador)
 Gorg, cova del / toll de la Cova
 Goronllongo, coves del / Borenllongo, coves del
 Gravet, cova del / Garrofer, cova del

Hostalàs, cova de l' / Devesa, cova de la / Biel [?],
 cova de
 Joquera, cova de la
 Llargues, covetes
 Lluc, cova de
 Mas d'Eloi, cova del / (surgència temporal)
 Mas d'Eloi, covatxo del
 Mas de Ferrer, cova del
 Mas de Fonollosa, cova del
 Mas de la Borja-1 i 2, coves del
 Mas de la Fou-1, avenc del
 Mas de la Fou-2, avenc del
 Mas de la Fou, coves del
 Mas de la Torreta, avenc del
 Mas de Miquel, coves del
 Mas del Bosc-1, cova del
 Mas del Bosc-2, cova del
 Mas del Cap del Barranc, cova del
 Mas Nou-1, cova del
 Mas Nou-2, cova del
 Maset del Coix, cova del
 Micó, forat
 Mina Negra, avenc de la / Roc, avenc d'en
 Molí de la Torre, cova del
 Monja, cova de la
 Moro, cova del
 Moro, forat del / Costa, forat de la
 Negra, cova
 Palos, cova de
 Papers, forat dels
 Penjada, cova
 Pixador, cova del
 Pixador, forat del
 Planet de la Serra, cova del
 Portals de Marta, cova dels
 Querolet, cova de
 Raig, cova del
 Riu Cervol, cova del
 Salat, cova d'en
 Salat, forat d'en
 Salvatge, forat del

Sant Domingo-1, mina de
 Sant Domingo-2, mina de
 Solana, cova de la
 Tender, cova del
 Torn, cova del
 Tornera, coves de la
 Tornera, ull de Bou de la (surgència temporal)
 Tossal, cova del
 Ullal de la Fou, coves de l'
 Unça, cova l'
 Vicenç, avenc d'en
 Voltorera, cova

En una replega de topònims espeleològics, l'any 1972 uns pastors parlen de «la cova de l'Hospital», que ara no hi ha forma de localitzar, però també de «la cova del Ferre», que n'hi ha qui pensa que pot ser la mateixa. Les dues coves les situaven pel mas de Miquel.

El camí d'accés al poble des de la costa era, més o menys, el que seguia el riu Cervol. En un punt intermedi hi havia un hostel, ara l'Hostalàs, on es pot sojornar. El casalici també dóna nom a la cavitat amb tanca ramadera que hi ha, més amunt, en la vessant, però en alguna replega toponímica algú va escriure «Los Talàs», i ara hi ha un mapa de la zona on llegeixes «Els Talàs», lluny del mot inicial.

DOS CASOS D'EVOLUCIÓ D'UN TOPÒNIM DE CAVITAT A BENIFASSÀ

CAS 1

La cova de l'Edrera del Castellar es troba en el morral Llampat, en la línia que separa el territori de la Tinença de Benifassà i la Sénia, també els termes antics del Bellestar i la Pobla.

- a) Segons l'últim habitant del mas del Castellar, D. Antonio Royo, que fa no massa temps va faltar, i amb el qual parlarem moltes vegades, el nom de la cavitat era *cova de l'Edrera*, pertanyia al mas del Castellar i era utilitzada pel mas, encara que en una visita (2 de febrer de 2010) no hi havia aquest tipus de vegetació pels seus vol-

tants. El Sr. Royo pensava que n'hi degué haver fa temps. Aquesta persona va nàixer pels anys 20 del segle passat i recordava que era el nom que li donaven el seu pare i son avi, i el topònim vindria de mitjan segle XIX.

- b) En la *Geografía de la provincia de Castellón de Sarthou Carreres*, editada en 1913, en els capítols inicials, quan explica els límits provincials, i en notes a peu de pàgina fa referència al Decret de Partició en províncies de 1822, revisat definitivament en un decret reial de novembre de 1833, on diu:

Desde el término de Fredes, una vez pasado el «mojón trifinio», vamos a la Moleta del Cid (Montenegrolo?) en cuyo recodo tuerce la línea la Cova del Lladre [Morrall Llampat?] y las Cogullas y de allí bajaremos hacia el Martinete a buscar el rincón de la Peña del Águila. Ya desde aquí por el río Cenja hasta el mar.

No sabem si la descripció dels límits de la província la pren Sarthou de la que es féu en 1822-1833 o bé de fonts locals contemporànies. El que sembla clar és que aquesta *cova del Lladre*, situada en els límits de Castelló i Tarragona, és molt probable que siga la cova de l'Edrera, ja que el morral Llampat és una referència geogràfica molt clara per a marcar els límits, ben visible des de molts punts.

- c) En l'establiment que dóna el convent en emfiteusi perpetu a Joaquim Bel Centelles, llaurador del lloc del Bellestar, segons R. Vidal Querol en el seu llibre *Benifassà visto desde los manuales notariales de la Villa de la Sénia*, en què es diu:

Un pedazo de tierra en el territorio de este Real Monasterio, partida llamada del Castellar que linda de un lado con tierras del término del mangraner del otro lado con el Fitó y de un cabo en la Coveta de la Figuera y del otro cabo con la moleta del Gall, con todas sus entradas y salidas usos y costumbres.

Tal com es dibuixa el terreny sobre el mapa són terres del Castellar i la coveta de la Figuera correspon a la cova de l'Edrera, ja que limita pel nord amb aquestes terres.

El document té la data de 12 de setembre de 1785 i aleshores podria haver-hi una figuera pels voltants de la cavitat.

Com es veu, el topònim ha evolucionat segons la vegetació que creixia propera, però també per l'ús possible fet per roders, bandolers i lladres de camí, que buscaven cavitats de bona visibilitat sobre llocs de pas o ben amagades com a refugi.

CAS 2

La cova del Forn del Vidre es troba en els terrenys d'aquest mas, ara Centre de Recuperació d'Aus, situada sobre la vorera dreta del barranc del Teulatí, quasi sobre el forcall d'aquest amb el riu Verd que ve de la Pobla de Benifassà i els estrets del Bellestar, que després s'uniran amb el Malgraner i seguiran ja com a riu Sénia. Està situada pràcticament en la línia divisòria dels termes antics de la Pobla de Benifassà i el Bellestar, en la part de la mola de les Tossalades i davant mateix de la mola Rasa o del Convent. Entre les dues moles passa el barranc del Teulatí, on hi ha el pas del camí d'accés al convent des del riu Sénia.

- a) El topònim *cova del Forn del Vidre* el dóna un prospector d'arqueologia per haver-hi recollit alguns testos de terrissa a mà, dipositats en el SIAP de la Diputació. Com que desconeixia si la cova tenia nom, li va donar el de l'element del paisatge més proper i característic, que era el *Forn del Vidre*.
- b) La *cova Negra* és el nom que li dóna l'últim habitant del mas del Forn del Vidre, conegut pel padró i resident a la Sénia en l'actualitat. El nom ja venia dels pares.
- c) El topònim la *cova de na Fustera* apareix en la carta de població del Bellestar, donada per fra Berenguer (9 de març de 1278). Quan fixen els límits o termes d'«illam grangiam dicitur Bellestar», diu:

Videlicet sicut affrontat de prima parte in termino ville de Bell-lloch et secunda parte in serra de Boxar et per ipsam serram sicut aque vertuntur in dictam vallem et descendit per illum torrentem que aqua discurrit usque ad fontem qui est juxta quandam quercum grossam et per ipsum torrentem sicut aqua discurrit usque ad covam

de na Fustera et de ipsam covam de na Fustera vadit ferire ad illum maiorem rupem que est ultra fossa de na Dolça, et ipsi fosse proximiorum sicut aque redeunt versus dictam fossam et torrentem, et de predicta rupe descendit in torrentem, et de ipso torrente ascendit per ipsum serradallum usque ad locum qui dicitur Prat Alberc, et ad serram que dicitur de les Ferreres, et de ipso loco que dicitur de les Ferreres revertitur per serram serram contigue termino de Bel usque in termino dicte ville de Bell-lloch.

Encara que no es conega exactament la situació de la fossa de na Dolça i el prat Alberc, es pot dir que la cova la situen en els límits del Bellestar i el convent i podria coincidir amb la nostra.

d) Cova de na Fusera. En l'«Índice de todos los documentos que existen en el Archivo del Real Monasterio de Nuestra Señora de Benifazá, compuesto en el año 1805 por el Reverendo P. D. Fr. Joaquín Chavalera, Archivero Bibliotecario de dicho Real Monasterio», còpia manuscrita del Dr. Esteve Gálvez, en l'apartat de còpia i traducció literal dels estatuts o establiments d'un quadern escrit a mà pel P. Gisbert, notari del monestir de Benifassà, en la caixa I, 2a divisió, lligall III:

Notere. El P. Gisbert los traduxo del latín al lemosín o catalán y yo los traduzco al castellano con toda fidelidad; y para mejor inteligencia dexo algunos terminos catalanes porque traducidos se les habría de dar significado algo distinto.

- Sense data el Libro de las Dehesas y Establecimiento del Monasterio... (p. 630):

Dice que en 1575 yo Fr. Miguel Juan Gisbert Monje y Notario he escrito dichas dehesas y Ordinaciones de establecimientos sacados de sus originales bien y fielmente comprobados de un libro antiguo custodiado en el archivo referido a la fundacion de dicho Monasterio por los Abades y Monjes que habia entonces [...]

Al asignar para dehesas de dicho Monasterio para los ganados que tenemos y tengamos a saber la Vall de la Tenalla del coll del terme del Boyxar hasta el Coll del Malgraner [...]

Va a lo mas alto o al tosal de la sierra de la referida solana asi como se ve del Monasterio y de la altura del referido tosal que sobrepuja las rocas de las selletas, baja a otro tosal sobre la cueva ó rocas royas que estan sobre el gravet del camino que va a la Granja de Fredes, y baja por el barranco a una carrasca grande que esta en el barranco referido cerca de una piedra grande y de una fuente. Y bajando por dicho barranco sube la cueva de na Fusera, va hasta el cabo o punta de las rocas que estan en lo forcall del rio, que baxa del Monasterio y de la tenalla y se junta con el rio que baxa de la Granja del Bellestar y de Celalber. Y bajando de dicha punta de peñas por unas rocas o serrall va a un estrecho o gravet que esta al camino del Monasterio. Y de dicho gravet subiendo por un serrall va a lo mas elevado de las rocas de dicha muela, y por las elevaciones de las rocas de dicha mola circuye la mola referida hasta lo mas elevado de un tosal que esta en la punta de la referida mola a la part del Malgraner.

- També apareix quan es parla de «Bovalar [...] del Monasterio» (p. 631):

Para que los animales de nuestro Monasterio asi grandes como pequeños tengan algunos pastos propios, asignamos y tomamos debajo y dentro de los limites de la referida dehesa bovalar, a saber [...] hasta el tosal mas alto que excede sobre las rocas de las selletas y asi dicho tosal baxa por el barranco cerca de una carrasca grande que esta en dicho barranco, cerca de una piedra gruesa e inmediata hay una fuente y de la referida carrasca baja por el barranco abajo hacia la cueva de na fusera y por las eminencias de las rocas que estan sobre dicha cueva de na fusera va por lo mas alto de las rocas hasta el cabo o punta de las rocas que estan sobre las peñas (forcall) del rio que baxa del Monasterio, y de la Tenalla al dicho estrecho o gravet y por dicho rio subiendo va hasta en derecho de dos serradalls, el uno de ellos baja del tosal de la mola, y el otro baxa de la altura o cima de la solana que esta sobre el Monasterio.

ZOOTOPÒNIMS DE LES COMARQUES DEL NORD DEL PAÍS VALENCIÀ: ELS PORTS, L'ALT MAESTRAT, EL BAIX MAESTRAT, L'ALCALATÉN, LA PLANA ALTA I LA PLANA BAIXA. NOTES PER A UN CATÀLEG

Honorat Ros i Pardo
[Acadèmia Valenciana de la Llengua]

I. OBJECTIU I MÈTODE

El *Corpus toponímic valencià (CTV)*¹ és el resultat de les enquestes que va promoure la Generalitat valenciana a partir de l'any 1994 i que ha sigut ultimada per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, amb «l'objectiu d'inventariar, fixar la grafia i situar geogràficament la toponímia valenciana, utilitzant com a suport l'escala 1:10.000 de la cartografia valenciana». ² Un total de 230 enquestadors, llicenciats en filologia, història i geografia, ensinistrats en la metodologia de l'enquesta onomàstica i en la cartografia han recollit els topònims vius «poant del terreny [...], des del respecte màxim al topònim oral, vestit amb l'ortografia normativa però sempre mantenint les varietats lèxiques dialectals i arcaïques i recopilant les informacions onomàstiques de coneixedors del territori». ³ L'AVL ha exercit la funció de fixar «les formes lingüísticament correctes de la toponímia i l'onomàstica oficial de la Comunitat Valenciana». ⁴ El resultat és una recopilació d'uns 60.000 topònims vius.

El treball que presentem es centra en l'estudi del *Corpus toponímic valencià* per a catalogar els zootopònims: els topònims de les comarques de predomini lingüístic valencià de les terres del nord del País Valencià relacionats amb la fauna, amb el món animal, amb els noms dels animals, tant dels silvestres propis del territori com dels domèstics, o amb derivacions d'estes denominacions. Per a fer la catalogació ens ha sigut necessari considerar i analitzar diferents aspectes etimològics i historicodocumentals, però considerant els resultats com a notes per a un catàleg.

En la recerca s'ha tingut com a referència primera el *Catàleg dels vertebrats valencians (CVV)*,⁵ que cataloga un total de 431 espècies «vertebrades silvestres que, fins a l'any 2005, estan presents o ho han estat en temps molt recents a la Comunitat Valenciana» (p. 13), amb les denominacions en valencià i en castellà, i també les científiques més amplament reconegudes i utilitzades. Quant als invertebrats, hem atés les denominacions recopilades en diferents enciclopèdies i catàlegs; també els dels endèmics assenyalats per la Conselleria de Territori i Habitatge. Pel que fa als animals *domèstics*, hem tingut present diferents llistes del món agropecuari. Les entrades referents a la zoologia del *Diccionari normatiu valencià* de

1. Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, 2009.

2. AVL, 2009, *Corpus toponímic valencià*, vol. i, p. 7.

3. Emili Casanova Herrero, *Aportacions lèxiques i metodològiques de l'Atles Toponímic Valencià*.

4. Llei 7/1998, de 16 de setembre, de la Generalitat Valenciana, de Creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, art. 7b.

5. Conselleria de Territori i Habitatge de la Generalitat valenciana, *Catàleg dels vertebrats valencians*, València, 2005 (CTIH 2005).

l'AVL també han sigut cabdals a l'hora de compendiar la fauna habitual de les nostres terres. L'aplec dels elements referenciats ens ha permés partir de les denominacions faunístiques en un nombre aproximat de 1.200.

En el nostre treball ha sigut un facilitador imprescindible el programa informàtic de l'AVL Topoval, inclòs en el *Corpus toponímic valencià*.⁶ Gràcies al programa hem pogut identificar els topònims per la seua relació lèxica amb els noms dels animals i els seus derivats, així com els elements que s'hi relacionen, i també la ubicació en els municipis.

De la intersecció entre els topònims dels municipis de les comarques del nord del predomini lingüístic valencià del CTV i els noms d'animals, i els seus derivats possibles (variants), i dels noms dels llocs on els animals realitzen accions (cau, paridera, abeurador, assegador...), esdevé un conjunt de possibles zootopònims.

D'esta intersecció, en una primera aproximació, resulta una llista de 823 topònims que tenen 148 lemes faunístics originaris (131 noms d'animals, 3 noms col·lectius i 14 noms de llocs on la fauna habita o actua), amb un total de 258 variants.

Resum inicial de la recerca			
Originaris	Nombre	Variants	Zootopònims
Invertebrats	20	32	70
Amfibis	2	3	6
Peixos	8	11	17
Rèptils	3	4	7
Aus	59	83	221
Mamífers	44	98	334
Col·lectius	3	3	9
Llocs	14	24	161
TOTAL	150	258	830

A partir d'esta llista inicial de possibles zootopònims, realitzem desambiguacions, eliminant de la llista 67 topònims. Després d'estes desambiguacions, el catàleg que proposem queda reduït a 763 zootopònims.

6. Es pot consultar a través de l'enllaç «Corpus toponímic» de la pàgina principal del web de l'AVL.

Originaris	Nombre	Variants	Zootopònims
Invertebrats	20	32	56
Amfibis	2	3	6
Peixos	8	11	17
Rèptils	3	4	7
Aus	58	80	187
Mamífers	43	97	320
Col·lectius	3	3	9
Llocs	14	24	161
TOTAL	148	254	763

De les anàlisis posteriors deixarem de banda els 72 zootopònims que tenen com a element inicial el genèric *assagador*⁷ —que seran objecte d'un altre estudi—. Per tant, finalment quedaran en la proposta de **catàleg de zootopònims** un total de 691 topònims.

D'estos, n'hi ha 57 homònims ubicats en diferents municipis, amb un total de 100 repeticions.⁸ Si agrupem els homònims i assenyallem en cada cas (entre parèntesis) els municipis on s'ubiquen, la llista queda reduïda a 591 topònims. A més, hi ha 4 topònims repetits perquè cadascun està generat simultàniament per dos lemes faunístics.⁹ Quedaria una llista de 587 topònims.

Originaris	Nombre	Variants	Zootopònims
Invertebrats	20	32	54
Amfibis	2	3	6
Peixos	8	11	17
Rèptils	3	4	6
Aus	55	80	161
Mamífers	43	97	269
Col·lectius	3	3	6

7. Dels 72 topònims amb el genèric *assagador* solament n'inclourem un en l'anàlisi posterior: *assagador de la Paridera*.

8. Topònims repetits en diferents municipis: 31 topònims en 2 municipis, 12 topònims en 3 municipis, 6 topònims en 4 municipis, 1 topònim en 5 municipis, 2 topònims en 6 municipis, 1 topònim en 6 municipis. Total 100 topònims repetits: de mamífers, 51; d'aus, 22; d'invertebrats, 2; de rèptils, 1, i de llocs 24.

9. *Cau del Covilar, cau dels Gats, cau Rabós, assagador de la Paridera i assagador de l'Ull de Bou*.

Llocs	14	24	65
TOTAL	148	254	587

Del catàleg que proposem, estudiarem quins són els generadors de zootopònims. Recopilarem els genèrics que les referències faunístiques especifiquen. Els classificarem en estrictes i en zootopònims amb zooantropònims, referenciarem quins són els zootopònims exclusius d'estes comarques del nord del País Valencià pel que fa als noms d'animals que els generen, i concretarem la distribució geogràfica, per municipis i comarques.

II. ELS GENERADORS DELS ZOOTOPÒNIMS

1. DESAMBIGUACIONS

A partir de la llista inicial de possibles zootopònims (un total de 727), realitzem desambiguacions. Així resulta que cinc topònims, malgrat la primera aparença amb referència a *cavall* (*pota de Cavall*) i *bou* (*ull de Bou*),¹⁰ són clarament fitotopònims.

Altres tenen en els possibles lemes originaris significats diferents, i per tant triem una opció atés el context territorial i altres consideracions sobre el que estimem que és més versemblant. Tot i això, en uns casos optem per eliminar-los de la llista; així en els topònims referits a *Boix* (17), *Carbo / Corbó* (13), *Capicorb* (2), *Cerverola* (5), *Eriçal* (1) i *Mosquera* (13). En altres casos, però, els mantenim: els referents a *Aranyó*, *Peixquera* i, de manera especial, a *Mascarell*.¹¹ Són opcions que es prenen, però susceptibles de posteriors revisions.

D'esta manera resulten eliminats 56 topònims:

10. *Pota de Cavall* (Culla), *l'Ull de Bou* (Cervera del Maestrat, Peníscola), *ull de Bou de la Tormera* (Vallibona), *ull de Bou del Gorg* (Vallibona) i *assagador de l'Ull de Bou* (Peníscola).

11. Pel que fa a l'etimologia de *Mascarell*, poble agregat al municipi de Nules, el DCVB assenyala que es tracta d'un derivat diminutiu de l'àrab mu'askara 'campament', amb el sufix romànic *-ellu*. Però, no podem deixar de banda l'entrada de la *Gran enciclopèdia catalana*: «Mascarell: Ocell de l'ordre dels pelecaniformes, de la família dels súlids, de 90 cm, de color blanc, amb un traç negre entorn dels ulls, i d'ales llargues, estretes i amb les puntes negres. El bec fa uns 10 cm, i és gris blavós i punxegut. Nia a les costes escarpades del nord d'Europa, i hiverna a la resta del litoral europeu, especialment a la Mediterrània occidental». El nom d'este ocell «amb un traç negre entorn dels ulls» té relació amb l'adjectiu *mascarell*: «mascarat, tacat de mascara (Mall.)» (DCVB).

1.1. Boix

Segons el DNV el mot *boix* té les accepcions: «Arbre menut (*Buxus sempervirens*), de fulles verdes tot l'any, flors blanquinoses i perfumades i fruit en càpsula» i «Au (*Aythya ferina*) amb el plomatge de tons grisos i el cap de color marró rogenc». Tornant a considerar l'adscripció inicial com a zootopònim de 17 topònims que especifiquen genèrics amb *de Boix / d'en Boix*, els considerem fitotopònims.¹²

1.2. Carbo / corbó

Hi ha 7 topònims que tenen com a especificació la referència a *carbo*¹³ i 6 topònims que inclouen el mot *corbó*¹⁴ en la denominació, que inicialment es van incloure en la llista per la seua possible relació amb *corb* o amb *corbo* («corb» i també «animal que té les banyes girades endins», segons el DCVB). Finalment, s'ha considerat relacionar-los amb el que assenyala el DCVB, respecte a *Corbo*, punt 3: «Etim.: del llatí CORBE, 'cistell'. El *corbo* en el sentit de 'cim de muntanya' tal vegada pugui relacionar-se, com fa Coromines (BDC, xxiv: 21), amb el llatí CŪRVU, 'corbat'; però també podria venir de *corbe*, per la semblança d'una muntanya amb un cove invertit. El canvi de gènere del femení *corbe* al masculí *corbo* es pot explicar per contaminació de *cove* (<cophīnu). A l'espera d'ulteriors anàlisis, retirem els 13 topònims de la llista.

1.3. Capicorb

El referent toponímic és un nucli poblacional que pertany al municipi d'Alcalà de Xivert, i està enclavat al sud del terme municipal, des del barranc d'Estopet fins al terme de Torreblanca, en la plana d'Orpesa-Torreblanca.¹⁵

12. *Barraca de Boix* (la Jana), *barranc de Boix* (Morella), *camí del Mas d'en Boix* (Xert), *font de Boix* (Vallibona), *lloma de Boix* (Morella), *mas d'en Boix* (Xert), *mas de Boix* (Albocàsser, Atzeneta del Maestrat, Vallibona), *mas de Boix de Baix* (Morella), *mas de Boix de Dalt* (Morella), *mas de la Sort d'en Boix* (Culla), *mas del Coll d'en Boix* (Xert), *mas del Pou d'en Boix de Baix* (Culla), *mas del Pou d'en Boix de Dalt* (Culla), *maset de Boix* (Morella), *pic de Boix* (Vallibona), *pou d'en Boix* (Culla), *tossal d'en Boix* (Albocàsser). Hi ha un total de (17+1) 18.

13. A Vistabella del Maestrat: *barranc del Carbo*; i a Villahermosa del Rio: *cuevas del Carbo*, *El Carbo*, *mas del Carbo*, *molino de Abajo del Carbo*, *rio del Carbo* i *solana del Carbo*.

14. A Benassal: *barranc de Corbó*, *castell de Corbó*, *Corbó de Baix* i *Corbó de Dalt*; i a Vilafranca: *font de Corbó* i *mas de Corbó*.

15. En el *Corpus toponímic valencià* hi ha dos topònims amb el nom *Capicorb*: *Capicorb* (Alcalà de Xivert) i *pou del Remei de Capicorb* (Torreblanca). Però

Majoritàriament s'assenyala que és un topònim d'origen mossàrab amb el significat de *Caput curvum* (*cap corbat / punta corbada*), superant l'etimologia popular que relaciona el topònim amb el nom de l'au *corb*. Per això, deixem els dos topònims fora del catàleg final.

1.4. Cerverola

Per la seua possible relació lèxica amb cérvol es van catalogar inicialment com a zootopònims: *barranc de Cerverola* (la Vall d'Uixó), *Cerverola* (la Vall d'Uixó), *la Cerverola* (Cervera del Maestrat), *llomes de Cerverola*, (Alfondeguilla, la Vall d'Uixó) i *rambla de Cerverola* (la Vall d'Uixó). Però s'han reconsiderat i queden exclosos del catàleg, atés la definició dels diccionaris respecte de *cerverola*: «planta de la família de les rosàcies: *Agrimonia Eupatoria* L. (v. *agrimònia*)» (DCVB), i d'*agrimònia* «planta herbàcia perenne (*Agrimonia eupatoria*), de flors grogues i fruits aqueniformes, molt utilitzada en farmàcia per les seues propietats astringents» (DNV).

1.5. Eriçal

El topònim *l'Eriçal* (Vistabella del Maestrat), que és exclusiu d'estes terres, fou inclòs per la seua possible referència a *eriçó*: «mamífer insectívor (*Erinaceus sp.*), de cap menut, morro afusat i potes i cua molt curtes, amb la part superior del cos recoberta de punxes que utilitza per a defensar-se enrotllant-se i formant una bola» (DNV). Però optem, d'una manera més adient, pel sinònim *cadira de pastor* com a referent d'*eriçó*: «Arbust (*Erinacea anthyllis*) molt espinós, de forma redona com de coixí, amb fulles menudes i flors de calze unflat» (DNV).

1.6. Mosquera

El DCVB inclou com a accepcions dels significat de *mosquera*: «herba mosquera (*espunidella groga*)» o «abelleira mosquera (planta orquidiàcia, *Ophrys muscifera*)», i també «ocell de la família dels motacíl·lids (espècie *Motacilla rubecula*), que s'alimenta principalment de mosques»; a més de «lloc ombrívol del bosc on el bestiar va a remugar els migdies

n'hi ha altres no inclosos en el *Corpus*, com *platja de Capicorb* (Torreblanca).

d'estiu, per preservar-se de la solejada i de les mosques». En canvi, el DNV només la inclou com a *pit-roig* i com a *orquídia* (*Ophrys sp.*): «els labels de la qual pareixen una abella o una mosca posada sobre la flor».

Hi ha 13 topònims que inclouen en la seua denominació el mot *mosquera*,¹⁶ que, inicialment, catalogarem com a zootopònims. Finalment, però, es consideren fitotopònims. D'esta família solament hem considerat zootopònims els que tenen el mot *mosquerí*.¹⁷

1.7. Pota de Cavall

El topònim *pota de Cavall* (Culla) és un fitotopònim, malgrat que sembla, per l'aparença lèxica, un zootopònim. Així consta en els diccionaris: «planta herbàcia perenne (*Tussilago farfara*), rizomatosa, de fulles basals arrodonides i peciolades i de capítols solitaris que apareixen abans que les flors» (DNV).

1.8. Ull de Bou

Hi ha cinc topònims amb el referent *ull de bou*: *l'Ull de Bou* (Cervera del Maestrat, Peníscola), *ull de Bou de la Tornera* (Vallibona), *ull de Bou del Gorg* (Vallibona) i *assagador de l'Ull de Bou* (Peníscola). Més enllà de la primera aparença lèxica, poden tindre com a referents generadors tant uns tipus d'ocells com uns insectes o diferents tipus de plantes (DCVB). El DNV, en referir-se a una accepció del mot *ull* («Animal o planta que, per les seues dimensions o per la forma de les flors, recorda un ull»), assenyala respecte a *ull de bou* dos significacions: «planta (*Pallenis spinosa*) de tronc dret, estriat i pelut, i de flors grogues, que es cria en llocs herbosos» i «carraguet» ('au insectívora'). Hem descatalogat els cinc topònims en considerar-los fitotopònims.

16. *Camí de la Mosquera* (les Coves de Vinromà), *corral de la Mosquera* (Llucena), *el camí de la Mosquera* (Llucena), *font de la Mosquera* (Llucena), *font Mosquera* (Vallibona), *la Mosquera* (la Serra d'en Galceran, les Coves de Vinromà), *la mosquera de Baix* (Llucena), *la mosquera de Dalt* (Llucena), *la mosquera de Sant Josep* (les Coves de Vinromà), *mas de la Mosquera* (Llucena), *casa de la Mosquera* (Assuévar), *fuenta de la Mosquera* (Assuévar) i *camino de la Mosquera* (Almedíxer, Assuévar).

17. *Caseta del Mosquerí* (l'Alcora, Llucena), *el capoll del Mosquerí* (Figueroles, Llucena), *foia del Mas del Mosquerí* (Llucena), *font del Mosquerí* (Llucena), *mas de Mosquerí* (les Coves de Vinromà, Llucena).

2. ANIMALS GENERADORS

2.1. Noms d'animals generadors

Són un total de 131 noms d'animals i derivats generadors de 512 topònims. Respecte als agrupaments, mantenim la possibilitat de desambiguacions —encara tenim dubtes de classificació, que sempre és revisable—. Per exemple, pel que fa al topònim *Tossal de les Tigres* (l'Alcora, Lluçena), si el referent és un mamífer carnívor o bé un insecte heteròpter;¹⁸ hem pres, però, esta última opció. S'ha optat per incloure *aranyat* per la possible relació amb *aranya*. *Mardans* s'ha considerat lèxicament una entrada pròpia, tot i poder-se referir tant al mascle de l'ovella com al de la cabra. Quant a *oroneta*, tant pot referir-se a un ocell com a un peix;¹⁹ hem optat per catalogar-la com a au. I també respecte als topònims amb referència a *Montlleó*.²⁰

Agrupem els noms d'animals generadors de topònims de la manera següent (entre parèntesis indiquem el nombre de topònims que generen):

Invertebrats, 20: *abella* (13), *abugots* (1), *aranyat* (1), *caragol* (6), *cigaler* (2), *cigarra* (1), *cuc* (2), *formiga* (2), *galera* (1), *grill* (7), *llangostes* (1), *mosca* (3), *mosquit* (5), *petxina* (1), *poll* (2), *puça* (5), *sangonera* (1), *sépies* (1), *teixidor* (4) i *tigres* (1). Total topònims: 60.

Amfibis, 2: *granota* (2) i *sapo* (4). Total topònims: 6.

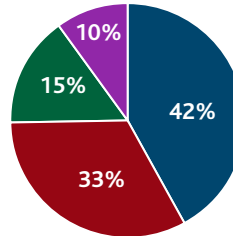
18. El DNV dona les dos entrades: «mamífer carnívor molt feroç (*Panthera tigris*), gran depredador, de pèl blanc en el ventre i rogenc amb ratlles amples i fosques en el llom i la cua» i «insecte heteròpter que ataca diversos cultius, com la perera, el plataner o l'ametler».

19. Segons el DCVB: «ocell de diferents espècies del gènere *Hirundo*, i principalment la *H. rustica* (v.oronella)» i «peix volador, de l'espècie *Dactyloptera volitans* (Val.)».

20. Segons el DCVB, *Montlleó* etimològicament deriva «del llatí 'mōnte leōnis, 'muntanya del lleó'». En canvi, Coromines opina que, respecte al *Montlleó del Maestrat* (però no pel que fa a *Montlleó de Segarra* a Catalunya), està «descartat que vinga de Montem leone», perquè «el Montlleó del Maestrat és nom de riu, i d'un veïnat, no pas de cap turó ni muntanya» (*Onomasticon Cataloniaem*). Segons Xavier Puigvert i Gurt, «La procedència de *g'abal al-'uyün*, 'la muntanya de les fonts' ja va ser assenyalada per Manuel Sanchis Guarnier per al riu Montlleó, afluent del Millars, al nord del País Valencià. El primer element va ser traduït literalment (*g'abal* > mont-) i el segon va donar lloc a una etimologia popular (*al-* 'uyün > -lleó)».

Animals de referència

131 animals

55 aus	43 mamífers
20 invertebrats	8 peixos
3 rèptils	2 amfibis

Peixos, 8: *anguiles* (2), *asseit* (1), *boqueró* (1), *pagre* (1), *peix* (3), *samaruc* (2), *sardina* (2) i *truites* (1). Total topònims: 13.

Rèptils, 3: *drac* (1), *fardatxo* (3) i *serp* (1). Total topònims: 5.

Aus, 55: *abellarets* (2), *àguila* (27), *aranyer* (3), *assor* (3), *buitre* (6), *buscarró* (4), *canari* (1), *capblanc* (3), *capó* (1), *cerdana* (1), *cogullada* (6), *colom* (20), *corb* (6), *crebalòs* (2), *cucala* (6), *cuquello* (7), *esparver* (1), *estornés* (3), *falcó* (2), *ferreret* (4), *gallina* (6), *gallineta* (1), *garsa* (1), *gavilan* (2), *gavina* (2), *gralla* (2), *griva* (1), *guatla* (3), *martinet* (1), *mascarell* (5), *merlota* (1), *miloca* (2), *mosqueri* (5), *mussol* (4), *oca* (1), *oriol* (2), *oronetes* (4), *pajarillos* (2), *palom* (17), *pardal* (2), *pato* (4), *pavos* (1), *perdiu* (4), *picossa* (1), *pixon* (1), *polit* (5), *pollo* (5), *reiet* (1), *roget* (2), *roquer* (1), *rossinyols* (1), *soliguer* (3), *teuladí* (1), *tordo* (1) i *turcàs* (1). Total topònims: 201.

Mamífers, 43: *ase* (2), *borreguet* (1), *bou* (14), *burra* (4), *cabra* (24), *catxorro* (1), *cavall* (7), *cérvol* (25), *conill* (12), *egües* (1), *esquirols* (3), *furó* (1), *gat* (10), *gorris* (1), *gos* (3), *jabalins* (1), *llebre* (2), *lleó* (5), *llop* (29), *mardà* (1), *marta* (5), *matxos* (4), *moltó* (3), *rossí* (2), *mostí* (1), *motxo* (2), *muleta* (1), *ovelles* (1), *perdigó*-

na (2), *perdiguer* (6), *perro* (1), *porc* (9), *rabosa* (19), *rata* (6), *rossegadors* (1), *segall* (1), *seglar* (1), *talponar* (2), *toro* (2), *truja* (2), *vaca* (9) i *xoto* (2). Total topònims: 231.

2.2. Noms d'animals amb derivats

Hi ha 51 noms d'animals amb un total de 120 dels seus derivats.

La relació entre el nom de l'animal i alguns dels seus derivats planteja dubtes en uns quants casos.²¹

Els ordenem per la quantitat de topònims que generen:

Llop (7), *lloba* (1), *llops* (2), *llobet* (1), *llobera* (5), *llobatera* (2), *llobateres* (2), *cantallops* (7), *cantalobos* (2). Total topònims: 29.

Àguila (8), *àliga* (4), *aguilona* (3), *àguiles* (3), *aguilera* (5), *aguilar* (3). Total topònims: 26.

Cérvol (3), *cervo* (4), *cervera* (7), *cerveres* (3), *servera* (6), *cervereta* (1), *cervell* (2). Total topònims: 26.

Cabra (3), *cabres* (7), *cabrit* (1), *cabrella* (1), *cabrida* (2), *cabrideta* (1), *cabrer* (4), *cabrera* (3), *cabreres* (1) i *cabreros* (1). Total topònims: 24.

Colom (3), *coloma* (3), *coloms* (2), *colomines* (1), *colomer* (8), *colomera* (2), *colomers* (1). Total topònims: 20.

Rabosa (12), *rabosera* (2), *raboser* (3), *raboseres* (2). Topònims: 19.

Palom (2), *palomo* (2), *paloma* (3), *palomita* (2), *palomos* (5), *palomet* (1), *palomar* (2). Total topònims: 17.

Abella (2), *abelles* (3), *abeller* (2), *abellar* (2), *abelatjar* (1), *abellarets* (3) *abellers* (1). Total topònims: 14.

Bou (10), *bous* (1), *bouets* (1), *pelabous* (1), *corribou* (1). Total topònims: 14.

Conill (6), *conilla* (1), *conillet* (2), *coniller* (1), *conillera* (1), *conejera* (1). Total topònims: 12.

Gat (3), *gats* (4), *gata* (1), *gatín* (1), *matagats* (1). Total topònims: 10.

Porc (4), *porcs* (1), *porquereta* (2), *porcella* (2). Total topònims: 9.

Vaca (2), *vaques* (3), *vaquer* (1), *vaquera* (3). Total topònims: 9.

Cavall (4), *cavalls* (2), *cavalleries* (1). Total topònims: 7.

Corb (6), *corbera* (1). Total topònims: 7.

Cuquello (6), *cantacucos* (1). Total topònims: 7.

Grill (2), *grilla* (2), *grills* (1), *grillera* (2). Total topònims: 7.

Buitre (2), *buitrera* (3), *buitreres* (1). Total topònims: 6.

Caragol (2), *caragola* (3), *caragols* (1). Total topònims: 6.

Cogullada (5), *cogullades* (1). Total topònims: 6.

Gallina (3), *gall* (1), *gallino* (1), *matagallàs* (1). Total topònims: 6.

Perdiguer (4), *perdiguera* (2). Total topònims: 6.

Rata (5), *espanta-rates* (1). Total topònims: 6.

Lleó (2), *montlleó* (3). Total topònims: 5.

Mascarell (3), *mascareis* (1), *mascarells* (1). Total topònims: 5.

Polít (4), *polita* (1). Total topònims: 5.

Pollo (2), *polla rosa* (2), *polles roses* (1). Total topònims: 5.

Burra (2), *burrero* (2). Total topònims: 4.

Buscarró (2), *buscarrons* (2). Total topònims: 4.

Matxos (3), *matxero* (1). Total topònims: 4.

Mussol (3), *mussolera* (1). Total topònims: 4.

Pato (3), *patos* (1). Total topònims: 4.

Perdiu (1), *perdigó* (3). Total topònims: 4.

Sapo (3), *mata-sapos* (1). Total topònims: 4.

Teixidor (1), *teixidores* (3). Total topònims: 4.

Aranyer (1), *aranyós* (2). Total topònims: 3.

Cuc (1), *cucs* (1), *cucanyo* (1). Total topònims: 3.

Gossa (2), *gos negre* (1). Total topònims: 3.

Mosca (2), *moscalló* (1). Total topònims: 3.

21. Hem pres opcions revisables: *cucanyo* s'ha inclòs en relació amb l'insecte *cuc*; *palomita*, en el grup de *palom*, quan, segons el DCVB (v. *palomida*), podríem catalogar-lo com a un *peix*: «Peix gros de bastina, sense escata, de bon gust (Vinaròs)», i fins i tot com a un *bolet*; *toret* s'ha inclòs com a una variant de *Toro*, encara que, segons el DCVB, pot fer referència a un «toro jove», a una au («gomet jove», segons el DNV) o a un insecte.

Mosquit (1), *mosquits* (1), *mosquita* (1). Total topònims: 3.

Peixo (1), *peixera* (2). Total topònims: 3.

Formiga (1), *formigosa* (1). Total topònims: 2.

Gavilan (1), *gavilana* (1). Total topònims: 2.

Gralla (1), *gralles* (1). Total topònims: 2.

Granota (1), *granotera* (1). Total topònims: 2.

Jabali (1), *jabalins* (1). Total topònims: 2.

Pajarillos (1), *pajarín* (1). Total topònims: 2.

Poll (1), *pollosa* (1). Total topònims: 2.

Rossi (1), *Monrossí* (1). Total topònims: 2.

Toro (1), *toret* (1). Total topònims: 2.

Xoto (1), *xotos* (1). Total topònims: 2.

2.3. Generadors exclusius de les comarques del nord

Els noms d'animals generadors exclusius de les comarques del nord, que definim segons el DNV o el DCVB, són els següents:

Abellarets (diminutiu d'*abellar*) < *abellar m.* Lloc on hi ha molts bucs d'abelles (DNV). Conjunt de ruscs d'abelles. Etim.: del llatí *apīcūlāre, mat. sign. (DCVB).²²

Abugot m. **1.** Abella mascle (Solsona, Sta. Col. de Q., Pla d'Urgell, Maestrat, Cast.); **2.** Insecte lepidòpter (Pla d'Urgell, Os de Balaguer). Etim.: de *abegot*, per assimilació (DCVB).²³

Aranyer m. inv. Au (*Tichodroma muraria*) d'uns tretze cm, de cos grisenc, ales arrodonides, rogenques i negrenques, bec llarg, que s'enfila caminant per les parets dels penya-segats buscant aràcnids i insectes en els clevills de les roques (DCVB); *pela-roques* (DNV).²⁴

Cervell m. (diminutiu de *cérvol*). No apareix ni en el DNV ni en el DCVB.²⁵

Cigaler m. Cau o amagatall de la cigala. *Respon la cigala de son cigalé*, cançó pop. (ap. Milà

Rom. 398). Los Cigalers: nom d'una partida de terra que hi havia en el terme de Les Borges del Camp. En la partida de terra anomenada los cigalés, doc. a. 1709 (arx. parr., Borges del C.) (DCVB).²⁶

Crebalòs < *trencalòs m. inv.* Au (*Gypaëtus barbatus*) de 100 a 110 centímetres de llargària i quasi tres metres d'envergadura, de color blanc rogenç al cap, amb una ratlla negra des de cada ull fins al bec, que s'alimenta de carronya, especialment pell i ossos (DNV).²⁷

Cucala f. Ocell de la família dels còrvids, espècies *Corvus corax* i *Corvus corone* (Empordà, Vallès, Val., Mall., Men.) (DCVB). Au (*Corvus corone*) de plomatge de color negre amb brillantor metàl·lica en el coll i en el dors, bec fort i potes nues (DNV).²⁸

Drac m. Animal fabulós que se sol representar amb la figura d'una serp corpulenta proveïda de potes i d'ales, molt feroç i amb capacitat per a llançar foc per la boca. *La llegenda de sant Jordi i el drac. Un drac alat* (DNV).²⁹

Estornés < *estornell m.* Au (*Sturnus vulgaris*) d'uns 21 centímetres de llargària, de plomatge negre amb reflexos verdosos i rogençs i pigallat de blanc, que vola en grans estols i viu tant en el camp com en la ciutat (DNV).³⁰

Mardà m. **1.** Mascle de l'ovella destinat a la procreació (Massalcoreig, Ribera d'Ebre, Baix Aragó, val., mall., men.); **2.** Mascle de llavor de la cabra (Tortosa, Vall de Gallinera, Pego, Sanet) (DCVB).³¹

22. Dos topònims: *barranc dels Abellarets* (Xert) i *camí dels Abellarets* (Bell-lloc).

23. Un topònim: *camí dels Abugots* (Atzeneta del Maestrat).

24. Un topònim: *l'Aranyer* (Suera).

25. Un topònim: *roca del Cervell* (Vistabella del Maestrat).

26. Dos topònims: *el Cigaler* i *platja del Cigaler* (Benicàssim).

27. Dos topònims: *roca del Crebalòs* (Culla) i *morral Crebalòs* (la Pobla de Benifassà).

28. Cinc topònims: *aljub de la Cucala*, *camí de la Cucala*, *cingle de la Cucala*, *la Cucala*, *mas de la Cucala* (Borriol).

29. Un topònim: *toll d'en Drac* (Portell de Morella).

30. Tres topònims: *barranc dels Estornés*, *camí dels Estornés* i *els Estornés* (la Torre d'en Domènec).

31. Un topònim: *cova dels Mardans* (Culla).

Miloca *f.* Au (*Aegolius funereus*) d'uns 25 centímetres de llarg, amb les parts superiors de color bru i les inferiors blanquinoses, que habita en les muntanyes elevades (DNV).³²

Mosquerí < *mosquera* *f.* Ocell de la família dels motacíl·lids, espècie *Motacilla rubecula*, que s'alimenta principalment de mosques (DCVB).³³

Mostí < *mastí* *m.* 1. Raça de gos gran i robust, d'orelles penjants i ossos massissos, que és un excel·lent guardià per al ramat. Mastí dels Pirineus. 2. Gos d'esta raça (DNV). Casta de gos robust, de pèl curt, utilitzat com a excel·lent guardià de la casa o del bestiar (DCVB).³⁴

Oronetes plural d'*oroneta* *f.* 1. Au (*Hirundo rustica*) d'uns quinze centímetres des del cap a l'extremitat de la cua, bec negre i curt, front i barba rojos, cos negre blavós per damunt i blanc per davall, ales punxegudes i cua llarga i notablement forçada. 2. Peix (*Cheilopogon heterurus*, *Hirundichthys rondetii* i *Exocoetus volitans*) de cos fusiforme, amb les aletes pectorals i, en alguns casos les ventrals, molt desenrotllades, que li permeten saltar fora de l'aigua i volar planant (DNV).³⁵

Pagre *m.* Peix teleosti (*Sparus pagrus*), de color rogenic, rosat i platejat, de carn molt apreciada (DNV).³⁶

Peixo < *peixó* *m.* Peix petit [...] Etim.: derivat dim. de *peix* (DCVB).³⁷

Samaruc *m.* Peix ciprinodontiforme (*Valencia hispanica*), de cos comprimit i alt en la regió caudal, molt menut, de color marró verdós, els mascles

amb línies verticals fosques en la mitat posterior del cos, amb escates grans, sense línia lateral i una sola aleta dorsal, que habita en les aigües salobroses o dolces pròximes a la mar (DNV).³⁸

Segall *m.* i *f.* Animal jove de bestiar cabrum (DNV). Nadó de la cabra ja desmamada però que no ha acabat la seva creixença (DCVB).³⁹

Sépia *f.* Mol·lusc cefalòpode decàpode (*Sepia officinalis*), de color gris verdós amb el dors negre, de cos oval i dos expansions contràctils amb una closca interna calcària i ampla, que posseïx ventoses, una glàndula de tinta i es mimetitzava amb el fons, molt apreciat com a aliment (DNV).⁴⁰

Truja *f.* Peix de la família dels salmònids, de l'espècie *Salmo fario*, que habita en els rius i llacs de muntanya, es fa de 15 fins a 40 cm de llarg i és comestible i molt saborós (pir-or., or., occ.) (DCVB). Peix teleosti d'aigua dolça (*Salmo trutta*), de cos allargat, dents desenvolupades, coloració variable i carn comestible molt apreciada (DNV).⁴¹

Truja *f.* Porca (DNV). Femella del porc destinada a criar (DCVB).⁴²

Turcàs *m.* Tudó (Vall de Barravés, Maestrat, Lluçena). Etim.: del cast. *torcaz*, mat. sign., amb la vocal canviada en *u* per analogia de *turc*, del qual ha estat *turcàs* interpretat vulgarment com a augmentatiu (DCVB).⁴³

2.4. Noms col·lectius i activitats faunístiques

Hi ha 3 noms col·lectius i 14 noms de llocs d'activitats,⁴⁴ que generen respectivament 6 i 68 toponims, amb un total de 74 toponims.

32. Dos toponims: *font de la Miloca* (Lluçena) i *roca de la Miloca* (Culla).

33. Cinc toponims: *caseta del Mosquerí* (l'Alcora, Lluçena), *el Capoll del Mosquerí* (Figueroles, Lluçena), *foia del Mas del Mosquerí* (Lluçena), *font del Mosquerí* (Lluçena), *mas de Mosquerí* (les Coves de Vinromà, Lluçena).

34. Un toponim: *mas de Mostí* (Culla).

35. Quatre toponims: *la bassa de les Oronetes* i *camí de la Bassa de les Oronetes al Mas d'Apol·linari* (Vilafamés) i *roques de les Oronetes* i *mas de les Oronetes* (Culla). Les *oronetes* les hem comptat com a aus, però en el toponim *bassa de les Oronetes* podria tindre com a referent el peix.

36. Un toponim: *roquetes del Pagre* (Orpesa).

37. Un toponim: *lo Mas del Peixo* (Sant Rafel del Riu).

38. Dos toponims: *bassot del Samaruc* i *casa del Samaruc* (Lluçena).

39. Un toponim: *tossal del Segall* (Vilafamés).

40. Un toponim: *coveta de les Sèpies* (Peníscola).

41. Un toponim: *rambla de les Truites* (Castellfort, Portell de Morella, Vilafraça).

42. Dos toponims: *coveta de la Truja* i *barranc de la Coveta de la Truja* (les Coves de Vinromà).

43. Un toponim: *barranc del Turcàs* (Portell de Morella).

44. Exclosos els 72 assejadors, dels qual solament incloem el del catàleg *assegador de la Paridera* (Culla), per la seua referència a *Paridera*.

Noms col·lectius i activitats faunístiques	
Noms col·lectius	
<i>Ramada</i>	4
<i>Bèsties</i>	1
<i>Manada</i>	1
Llocs d'activitat	
<i>Bovalar</i>	23
<i>Cau</i>	17
<i>Paridera</i>	5
<i>Rebolcador</i>	4
<i>Seguer</i>	4
<i>Covilar</i>	4
<i>Abeurador</i>	2
<i>Colmenar</i>	2
<i>Niu</i>	2
<i>Gamella</i>	1
<i>Saladar</i>	1
<i>Sesters</i>	1
<i>Eixam</i>	1
<i>Catxapera</i>	1
Total	74

D'entre estos noms, són exclusius de les comarques del nord:

Bèsties plural de *bèstia* f. **1.** Animal irracional; **2.** ant., especialment: Animal terrestre (per oposició als ocells i peixos); **3.** més especialment: Quadrúpede dels que s'empren per usos domèstics i treballs agrícoles (DCVB). Animal irracional, especialment els quadrúpedes de càrrega. *Tiraven el carro dos bèsties poderosíssimes* (DNV).⁴⁵

Manada f. Conjunt d'animals de la mateixa espècie que van junts, especialment d'animals salvatges. Una manada de bisons, d'elefants (DNV). Ramat d'ovelles, de cabres o d'altres bèsties (or., occ., val., bal.). *Un dia, es dematí, passà una manada de bous*, Rond. Eiv. 21. Etim.: derivat del llatí *m nare*, 'menar', pro-

bablement per conducte del castellà *anada* (DCVB).⁴⁶

Catxapera f. **1.** Cau de conills (Gandesa, Benassal, Lluçena); **2.** Casa molt petita (Maestrat). Etim.: derivat de *catxap* (DCVB).⁴⁷

Seguer m. Forat de paret, de roca o d'arbre, ocupat per un eixam d'abelles que hi fan mel (Ribagorça, Pla d'Urgell, Segarra, Mall., Men.) (DCVB). (És quasi exclusiu d'estes comarques, atés que, en el *Corpus toponímic valencià*, *seguer* solament està present en sis topònims, quatre dels quals es troben en estes comarques).⁴⁸

III. TIPUS DE ZOOTOPÒNIMS

La primera categoria del catàleg correspon als **topònims majors**, en la qual incloem, amb consideracions, els municipis de *Castell de Cabres*, *Cervera del Maestrat* i *Olocau del Rei*. En els topònims menors, atesa la relació directa o indirecta amb el nom dels animals, distingirem els topònims que es consideren **zootopònims directes o estrictes** (un total de 453) i els dividirem en dos grans grups: els **zootopònims de primera** (125 zootopònims) i els **zootopònims complexos** (330 zootopònims), i els **zootopònims indirectes o topònims amb zooantropònims**, esdevinguts de la incorporació al topònim del que podríem anomenar zooantropònims (un total de 131). Amb un total de **587 zootopònims**.

1. ELS TOPÒNIMS MAJORS

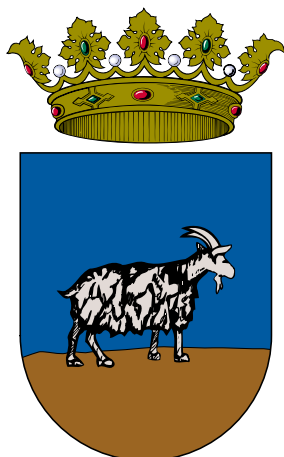
Encara que els topònims majors s'han estudiat molt, les referències etimològiques a la fauna han sigut discutides. Malgrat tot, ens atrevim a deixar en el catàleg de zootopònims els noms del municipis *Castell de Cabres*, *Cervera del Maestrat* i *Olocau del Rei*, respecte als quals anotem diferents consideracions i possibles desambiguacions:

46. Un topònim: *coll de Manada* (la Pobla de Benifassà).

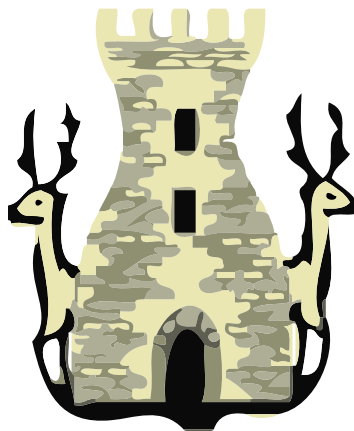
47. Un topònim: *la Catxapera* (Alcalà de Xivert).

48. *Barranc d'en Seguer* (Benassal), *barranc de la Font d'en Seguer* (la Salzedella), *morral Seguer* (Rossell), *rambleta de Seguer* (Alcalà de Xivert), *fuenta del Seguer* (Arañuel) i *xalet de Seguer* (Benifaió).

45. Un topònim: *barranc de les Bèsties* (Borriol).

Escut de Castell de Cabres

Escut de Cervera del Maestrat

Escut d'Olocau del Rei

1.1. *Castell de Cabres*

Joan Coromines, en l'*Onomasticon Cataloniae*,⁴⁹ assenyala respecte a *Castell de Cabres*: «paratge on pasturen les cabres, vora un castell» i «castellot només accessible a les cabres o ruïnes que només elles freqüenten»...

1.2. *Cervera del Maestrat*

Joan Coromines, en l'*Onomasticon Cataloniae*,⁵⁰ assenyala respecte del nom *cervaria*: «Terra de cervos, lloc on abunden els cervos, derivat de *CERVUS*».

El *DCVB*, pel que fa a l'etimologia del nom del municipi, assenyala: «probablement del llatí *cervāria*, 'terra de cérvols'. No és aquesta l'opinió de Balari Orig. 45 ss., qui afirma que *Cervera* procedeix d'un llatí **cervāria* de significació orogràfica, de la mateixa arrel de **cervix**, 'bescoll'; es funda per a aquesta suposició en el fet d'estar moltes localitats de nom *Cervera* situades en pujols semicirculars o bé prop de l'estret o coll d'alguna península (com és el cas del *Cervera* rossellonès); però ni es veu clara la relació dels pujols semicirculars amb la **cervix**, ni es comprèn que un derivat de **cervix** resultàs **cervaria** i no **cervicaria*».

Tot i amb això, l'escut del municipi fa palesa la lectura popular del topònim: inclou dos cérvols.

49. Joan Coromines, *Onomasticon Cataloniae*, vol. III, Curial Edicions. Barcelona. 1997, p. 313.

50. *Ibidem* (III: 365).

1.3. *Olocau del Rei*

Sobre l'etimologia d'*Olocau* hi ha discrepàncies entre els estudiosos. En la pàgina web *Pueblos de España*. *Olocau del Rey* es diu que: «según el Dr. Grau Monserrat, acreditado arabista [...] este nombre proviene del árabe *al-'uqāb*, que significa 'lugar alto, eminencia'. Otro notable arabista, D. Miguel Asín Palacios, dice que significa 'altura' o 'peña grande en las montañas'».

Per a Ferran Arasa i Gil, *Notes sobre la toponímia medieval de la comarca del Ports*, *Olocau* és un arabisme procedent del mot àrab *al-'uqāb* amb el significat de «la costera».

Per a Carme Barceló, amb qui estem d'acord, *Noms àrabs de lloc*,⁵¹ *Olocau* procedix de l'àrab *al-'uqāb* «lloc on coven les àguiles». Per tant, queda inclòs en el catàleg com a zootopònim.

En l'escut no hi ha cap imatge de l'àguila, que podria ser el referent originari. Les referències faunístiques són altres: un lleó i un anyell.

2. CRITERIS DE CATALOGACIÓ DELS TOPÒNIMS MENORS

2.1. *Zootopònims de primer nivell*

Quan en la denominació del topònim és palesa la transferència del nom de l'animal, o un dels seus derivats, al

51. Carme Barceló, *Noms àrabs de lloc*, Bromera, Alzira, 2010.

del topònim, ens trobem davant d'un **zootopònim de primer nivell**. El substantiu que designa l'animal passa a ser també el substantiu nu del topònim o el lloc on habita o abunda. Es referixen quasi sempre a paratges o paisatges:

- Entre els més senzills, i més freqüents, tenim els que afegixen l'article al nom de l'animal: de *colom* s'ha generat el zootopònim **el Colom**; d'*àguila*, el nom del lloc **l'Àguila**; d'*alacrà* es generarà el nom del paratge **l'Alacrà**. De vegades, però, l'article no s'incorpora: **Cucala**.
- Del nom del lloc on abunda o habita l'animal esdevé el zootopònim. Així, del nom *granota* tenim el zootopònim **el Granotar**; d'*abella*, **l'Abeller**; de *talpó*, **els Talponars**; de *cérvol*; **la Cervera**; de *llop*, **la Llobatera**...
- Hi ha topònims referents a poblaments que segurament no són denominacions zootopòniques directes sinó procedents d'antropònims, com **Cogullada**, **Corbera** i **Mascarell**.
- N'hi ha formats per aglutinacions. Grups verbals (verb + nom de l'animal), normalment escrits aglutinats, com **Matagallàs**, **Cantallops**, **Matagats**, **Mata-sapos**, **Espanta-rates**...
- Altres esdevenen per aglutinació d'un genèric i el nom de l'animal: **Montlleó**.

2.2. Zootopònims complexos d'estructura

Els noms dels animals o dels seus derivats complementen i singularitzen genèrics d'orònims, hidrònims o antròpics. A més de ser els més abundants, n'hi ha de diferents nivells:

2.2.1. De segon nivell

- **Barranc de la Cabrella**, **bassot del Samaruc**, **mas del Fardatxo**, **font de les Gralles**, **la lloma Alta dels Galls**, **el barranc del Gos**, **pla de la Vaca**, **camí de l'Asseit**...
- De vegades, el mateix genèric ja fa referència indirecta a l'animal que singularitza el zootopònim. Així, en **niu de l'Àguila** o **cau dels Gats**. I n'hi ha que la referència a l'animal procedix

de l'aparença visual: **el bec de l'Àguila**, **el pic dels Corbs**, **la cuixa de Bou**...

- En alguns es fa referència a l'acció d'un animal: **barranc de l'Abeurador**, **barranquet de la Paridera**, **font de l'Abeurador**...
- N'hi ha que han perdut algun element morfològic, preposicional i articles medials: **foieta Sandina**, **font Servera**, **molí Llop**, **torreta Colomera**...

2.2.2. De tercer nivell

Un genèric és complementat per un zootopònim de segon nivell (genèric + zootopònim de segon nivell): **barranc de la Bassa del Cavall**, **camí del Regall de l'Abellar**, **cingle de la Roca de l'Àliga**, **lloma del Mas del Burrero**, **mola del Mas de la Rabosa**...

2.3. Topònims amb zooantropònims

La presència del nom de l'animal en el topònim esdevé després de la transformació en un antropònim (prenom, cognom o renom; o a partir d'oficis):

- **Barranquet d'en Bou**, **corral del Tio Pato**, **font d'en Cabrit**, **mas del Coixo Caragola**...
- **Alqueria de Bou**, **barranc de Cantallops**, **caseta de Gall**, **corral de Colom**, **fonteta de Colomer**, **corral de Ferreret**, **caseta de Falcó**, **mas de Mol-tó**, **lo racó de Puça**, **platja de Capblanc**...
- **Foia del Mas de Llobet**, **ombries del Mas d'Abella**, **camí del Molí Llop**...

3. ELS ZOOTOPÒNIMS DE PRIMERA

Hi ha un total de 125 zootopònims de primera. S'han de distingir tres estructures generals, segons que el nucli del topònim siga el nom d'un animal, un derivat del seu nom o un element propi de l'animal:

3.1. El nom de l'animal és el nucli del topònim

En un total de 61 topònims, el nom de l'animal és el nucli del topònim, siga nu o amb article.

En 6 casos, el nom nu de l'animal (en singular o en plural) constituïx el topònim: **Grilla** (Cabanes), **Mascarell** (Nules), **Pajarillos** (Alcúdia de Veo), **Patos** (Castelló de la Plana) i **Perdiguer** (Borriol).

Zootopònims de primera

El substantiu que designa l'animal, un derivat o el nom del lloc on abunda o habita passa a ser el substantiu nu del topònim

Es referixen quasi sempre a partides, paratges o paisatges (118)

Nom de l'animal → 59 topònims

Derivat del nom → 36 topònims

Lloc on actuen → 22 topònims

Compostos → 8 topònims

TOTAL: 125

En un total de 55 casos, el zootopònim està format pel nom de l'animal precedit de l'article definit. Com a exemples els següents:

Article definit	Nom de l'animal
el	Boqueró
el	Polit
l'	Aranyer
l'	Asseit
els	Buscarrons
els	Caragols
la	Cucala
la	Granota
les	Àguiles
les	Gralles
lo	Conillet
lo	Moscalló
los	Rossinyols

3.2. El nucli del topònim és un derivat del nom de l'animal

En comptabilitzem un total de 36 topònims.

El derivat del nom de l'animal està sempre precedit de l'article definit, i expressa el lloc on l'animal habita o abunda.

Article	Derivat del nom de l'animal
el	Cabrer
el	Colomer
el	Raboser
el	Cigaler
l'	Abeller
l'	Aguilera
la	Corbera
la	Rabosera
lo	Colomer
los	Colomers
les	Buitreres
les	Llobateres

També integrem en este grup cinc zootopònims que naixen de l'aglutinació (verb + nom animal):⁵² *Cantallops* (Alfondegulla, Benicàssim, Onda), *els Cantallops* (Cinctorres), *Cantalobos* (la Vilavella, Nules, Suera), *Matagats* (Torreblanca) i *el Corribou* (Albocàsser).

A més, podem incloure *Montlleó* (Benassal) com a format per aglutinació de substantiu més nom de l'animal.⁵³

3.3. Llocs de les accions dels animals

El nucli del topònim no és un derivat del nom d'un animal, sinó la denominació del lloc on els animals realitzen accions. Estos noms de lloc, sempre precedits de l'article definit, en són 18: *el Bovalar* (4) / *lo Bovalar* (3) / *els Bobalars* (1), *el Cau* (2) / *els Cauets* (1), *la Catxapera* (1), *el Covilar* (1) / *lo Covilar* (1), *la Paridera* (1), *el Rebolcador* (1) / *els Rebolcadors* (1) i *el Saladar* (1).⁵⁴

52. No els hem comptabilitzat com a zooantropònims, encara que els integrem com a tals en altres topònims: *collet de Cantalobos* (Suera), *llometa de Cantallops* (la Torre d'en Besora) i *mas de Cantallops* (Ares del Maestrat).

53. *Montlleó* s'integra com a zooantropònim en *riu de Montlleó* (Atzeneta del Maestrat, Benafigos, Benassal, Culla, la Vall d'Alba, les Useres, Vilafranca, Vistabella del Maestrat) i *mas de Montlleó* (Vistabella del Maestrat).

54. Amb la ubicació entre parèntesis, són els següents: de **bovalar**: *el Bovalar* (Aín, Alcalà de Xivert, Benassal, Benicarló, Betxí, Castellfort), *el bovalar de Dins* (Sant Jordi), *el bovalar de Fora* (Sant Jordi), *el bovalar Nou* (Moncofa), *els Bobalars* (la Serratella, Sant Jordi) *els Cauets* (Llucena), *lo Bovalar* (Alcalà de Xivert, Càlig, Cervera del Maestrat, Sant Mateu), *lo bovalar de Baix* (Tírig) i *lo bovalar de Dalt* (Tírig); de **cau**: *el Cau* (Torreblanca), *el cau Gran* (Culla) i *els Cauets* (Llucena); de **colmenar**: *el Colmenar* (la Vall d'Uixó, Onda); de **covilar**: *el Covilar* (la Poble Tormesa, Vilar de Canes) i *lo Covilar* (Càlig); de **rebolcador**: *el Rebolcador* (Borriol, Suera); de **saladar**: *el Saladar* (Moncofa); de **sester**: *els Sesters* (les Coves de Vinromà); de **catxapera**: *la Catxapera* (Alcalà de Xivert)

4. ZOOTOPÒNIMS ERICTES COMPLEXOS

ZOOTOPÒNIMS ERICTES COMPLEXOS			
Animals originaris	De segon nivell	De tercer nivell	Totals
invertebrats	26	2	28
amfibis	3	0	3
peixos	10	0	10
rèptils	2	0	2
aus	121	7	128
mamífers	115	10	125
Altres	30	2	32
Totals	307	21	328

4.1. Noms d'animals generadors

4.1.1. Llista general

Els noms d'animals que generen zootopònims són 103 (entre parèntesis el nombre de zootopònims que generen): *abella* (11), *abugot* (1), *àguila* (20), *anguila* (2), *aranyós* (2), *ase* (2), *asseit* (1), *borreguet* (1), *bou* (5), *buitre* (4), *burro* (3), *buscarró* (2), *cabra* (8), *cantallops* (2), *caragol* (3), *catxorro* (1), *cavall* (4), *cerdana* (1), *cérvol* (12), *cigaler* (1), *cogullada* (4), *colom* (8), *conill* (4), *corb* (5), *cucala* (4), *cucanyo* (1), *cucs* (1), *cuquello* (4), *egües* (1), *esquiroles* (1), *estornés* (2), *falcó* (1), *faradatxo* (1), *ferreret* (2), *galera* (1), *gall negre* (1), *gallina* (1), *garsa* (1), *gat* (7), *gavilà* (2), *gavina* (1), *gralla* (1), *grill* (3), *guatla* (2), *jabalí* (2), *llangostes* (1), *llebre* (1), *llop* (13), *mardans* (1), *marta* (2), *matagallàs* (1), *matxo* (4), *mosca* (1), *mosquerí* (4), *mosquits* (1), *motxo* (2), *mussol* (3), *oronetes* (4), *ovelles* (1), *pagre* (1), *palom* (10), *palomita* (1), *pato* (2), *perdigó* (1), *perdigona* (1), *perdiguera* (3), *perro* (1), *peixo* (1), *polit* (2), *poll* (1), *polla rosa* (2), *pollo* (2), *porc* (4), *porcella* (1), *puça* (1), *rabosa* (13), *rata* (3), *reiet* (1), *roget* (1), *roquer* (1), *rossegadors* (1), *rossí* (1), *samaruc* (2), *sangonera* (1), *sapo* (3), *sardina* (1), *segall* (1), *sépies* (1), *serp* (1), *soliguer* (2), *talponar* (1), *teixidor* (3), *teuladí* (1), *tigres* (1), *tordo* (1), *toro* (1), *truites* (1), *truja* (1), *turcàs* (1), *vaca* (5) i *xoto* (1). S'hi han

i de *paridera*: *la Paridera* (Albocàsser, Alfonteguilla, les Coves de Vinromà).

Zootopònims complexos

Animals que més zootopònims generen

àguila (20)	rabosa (15)
llop (13)	palomo (12)
abella (11)	cabra (10)
colom (8)	gat (7)
cérvol (5)	corb (5)
bou (5)	mosquerí (5)
buitre (4)	cavall (4)
conill (4)	cucala (4)
oroneta (4)	cuquello (4)

matxo (4)

Generadors exclusius:

mosquerí (5), cucala (4), oroneta (4), crebalòs (2), estornés (2), miloca (2), samaruc (2), abugot (1), cervell (1), cigaler (1), mardà (1), truja (1), turcàs (1)

d'afegir els noms genèrics referits a diversos animals: *bèsties* (1), *pardal* (2) i *picossa* (1).

4.1.2. Llocs on actuen

Generen zootopònims complexos: *bovalar* (15), *paridera* (4), *cau* (3), *abeurador* (2), *covilar* (2), *rebolcador* (2), *colmenar* (1), *eixam* (1), *gamella* (1) i *niu* (1). Total 32 zootopònims.

4.2. Els genèrics

En els zootopònims complexos, tant en els estrictes com en els zootopònims amb zooantopònims, el nom de l'animal, o un derivat del seu nom, complementa i singularitza genèrics de diferents tipus: **orònims** (serres, muntanyes, valls, depressions...), **hidrònims** (fonts, rius, barrancs, llacs, tolls...) i **antròpics** (poblaments, cases, cultius, vies de comunicació), i també **topònims litorals** i **elements singulars** de difícil classificació. A més, n'hi ha d'ambivalents, que requereixen desambiguació.

4.2.1. Llista de genèrics

S'inclouen en la llista tots els genèrics del catàleg, tant dels zootopònims estrictes com els que anomenem *amb zooantropònims*. Són un total de **104 genèrics**.

Els ordenarem per la seua abundància (entre parèntesis el nombre de topònims):

- Els més abundants: *mas* (71), *barranc* (59), *camí* (33), *font* (27), *cova* (16), *roca* (16), *pla* (14), *corral* (13), *tossat* (13), *alt* (12), *cau* (12), *caseta* (11), *racó* (11), *bassa* (9), *casa* (8), *molí* (7), *cingle* (6), *coll* (6), *collet* (6), *pou* (6), *basseta* (5), *coveta* (5), *morral* (5) i *toll* (5).
- Entre quatre i dos zootopònims: *carrerassa* (4), *foia* (4), *serra* (4), *castell* (3), *foieta* (3), *fonteta* (3), *maset* (3), *penya* (3), *salt* (3), *avenc* (2), *barranquet* (3), *bassot* (2), *cocó* (2), *figuera* (2), *forat* (2), *platja* (2), *rambla* (2), *lloma* (2), *maleusa* (2), *mola* (2), *ombria* (2), *portera* (2), *riu* (2), *roques* (2), *sénia* (2), *torre* (3).
- Amb un zootopònim: *aljub*, *alqueria*, *alter*, *alto*, *assagador*, *barri*, *bassís*, *cabeço*, *caminàs*, *cocó* (2), *cometa*, *cormo*, *costa*, *clot*, *cormet*, *cuixa*, *fossar*, *llom*, *entradeta*, *escala*, *finca*, *fuenta*, *horts*, *horta*, *cantera*, *mallada*, *trona*, *rotes*, *voltes*, *llomes*, *llometa*, *masico*, *moleta*, *monte*, *mntanya*, *mntanyeta*, *ombries*, *passet*, *pic*, *pista*, *pouet*, *pous*, *puntal*, *regall*, *reguer*, *roquetes*, *secà*, *séquia*, *serrada*, *torreta*, *ullal*, *valls*, *volta*, *vilar* i *xop*.

4.2.2. Classificació dels genèrics

Els genèrics es classifiquen en **antròpics** (de l'home o de la seua acció, o que hi tenen relació), **hidrònims** (noms propis d'un curs d'aigua, d'un estany o d'un llac) i **orònims** (noms d'una muntanya, d'una serralada o d'un tossal); a més de tres genèrics de toponímia litoral i quatre d'elements singulars.

Antròpics (24 genèrics): *mas* (71), *camí* (33), *corral* (13), *caseta* (11), *casa* (8), *castell* (3), *molí* (7), *maset* (3), *torre* (3), *alqueria* (1), *assagador* (1), *barri* (1), *caminàs* (1), *finca* (1), *masico* (1), *horts* (1),

horta (1), *escala* (1), *cantera* (1), *pista* (1), *secà* (1), *toret* (1), *vilar* (1) i *carrerassa* (4).

Hidrònims (20 genèrics): *barranc* (59), *font* (27), *bassa* (9), *pou* (6), *toll* (5), *basseta* (5), *salt* (3), *fonteta* (3), *bassot* (2), *riu* (2), *sénia* (2), *aljub* (1), *bassís* (1), *fuenta* (1), *pouet* (1), *pous* (1), *regall* (1), *reguer* (1), *séquia* (1) i *ullal* (1).

Orònims (53 genèrics): *cova* (16), *racó* (15), *roca* (16), *pla* (14), *tossat* (13), *alt* (12), *cau* (12), *cingle* (6), *coll* (6), *collet* (6), *coveta* (5), *morral* (5), *foia* (4), *serra* (4), *foieta* (3), *penya* (3), *avenc* (2), *barranquet* (2), *cocó* (2), *forat* (2), *lloma* (2), *mola* (2), *ombria* (2), *portera* (2), *rambla* (2), *roques* (2), *alter* (1), *alto* (1), *cabeço* (1), *clot* (1), *cometa* (1), *cormet* (1), *cormo* (1), *fossar* (1), *llom* (1), *entradeta* (1), *llomes* (1), *llometa* (1), *moleta* (1), *monte* (1), *mntanya* (1), *mntanyeta* (1), *ombries* (1), *passet* (1), *pic* (1), *puntal* (1), *roquetes* (1), *serrada* (1), *volta* (1), *voltes* (1), *mallada* (1), *cocó* (2), *trona* (1) i *valls* (1).

Toponímia litoral (tres genèrics): *costa* (1), *platja* (2), *rotes* (1).

Elements singulars (quatre genèrics): *cuixa* (1), *figuera* (2), *maleusa* («sotabosc espés») (1) i *xop* (1).

4.2.3. Genèrics exclusius de les comarques del nord

Definim els genèrics exclusius de les comarques del nord a partir del *DCVB* o del *DNV*:

Bassís (de *bassi*). Recipient fet de pedra o d'una soca buidada per una cara, que serveix per posar-hi el menjar o abeurall dels animals domèstics, principalment dels porcs i l'aviram (Olot, Empordà, Gir., Collsacabra, Rojals, Tortosa, Maestr.) (*DCVB*). Vegeu també *bací*, 5: Conca on cau l'aigua que raja d'una font (Ross., St. Mateu de Castelló, Alcoi) [...]. Etim.: del llatí *baccĭnum*, mat. sign. || 1, derivat del cèlt. *bacca* (*DCVB*). En el *DNV* la forma és *bací*.

El zootopònim de referència és *bassís de Colom* (Vilafraça), però hi ha 6 topònims més amb este

genèric, tots ells en les comarques del nord del País Valencià.⁵⁵

Un sinònim és *gamella*: Recipient de fusta utilitzat com a abeurador o com a menjadora de bestiar (*DNV*). També el trobem a Borriol i a Algímia d'Almonesir (l'Alt Palància).⁵⁶

Carrerassa. És un sinònim d'*assagador*. Segons el *DCVB* i el *DNV* és un camí secundari, derivat d'un de principal.

Els quatre topònims relacionats amb la fauna que tenen com a genèric *carrerassa* són *carrerassa de Grilla* (Cabanes), *carrerassa de Monrossí* (Torreblanca), *carrerassa del Pla del Bou* (Alcalà de Xivert) i *carrerassa de la Baseta del Bovalar* (Benicarló).

És un genèric exclusiu de les comarques del nord, on, a més dels zootopònims assenyalats, hi ha onze topònims més amb el genèric *carrerassa*.⁵⁷

Cormo. Es tracta del cim d'una muntanya: «Part més alta d'una cosa (Cast.). [...] *Tombatossals desde el cormo del tossal del Dorador*, Pascual Tirado (BSCC, v, 67)» (*DCVB*). El *DNV* no inclou este terme.

És un genèric exclusiu d'estes comarques. A més del zootopònim *cormo del Perdiguier* (Borriol), n'hi ha cinc més a Borriol i tres a Sant Joan de Moró.⁵⁸

Un diminutiu és *cormet*, genèric exclusiu de Sant Joan de Moró: *el cormet de Pelabous* (Sant Joan de Moró).

55. *Assagador dels Bassis* (Cinctorres, Portell de Morella), *barranc dels Bassis* (Llucena), *bassis de l'Algar* (Benassal), *els Bassis* (Cinctorres, Llucena), *els bassis de Filaubert* (Xert) i *font dels Bassis* (Cinctorres).

56. *Bassot de la Gamella* (Borriol) i *pozo de la Gamella* (Algímia d'Almonesir).

57. *Carrerassa de l'Arc* (Cabanes), *carrerassa de la Parreta* (Benicàssim), *carrerassa de la Torre de la Sal* (Cabanes), *carrerassa de Morriols* (Alcalà de Xivert), *carrerassa de Traveró* (Cabanes), *carrerassa del Mas dels Flares* (Benicàssim), *carrerassa del Pont de Pitarch* (Cabanes), *carrerassa del Pou Nou* (Cabanes), *font de la Carrerassa* (Figueroles), *la carrerassa Ampla* (Torreblanca) i *la carrerassa de València* (Torreblanca).

58. A més del topònim *cormo del Perdiguier* (Borriol), n'hi ha cinc més a Borriol: *cormo de la Botalària* (Borriol), *cormo de la Serra* (Borriol), *cormo de les Mallades* (Borriol), *cormo del Portell* (Borriol) i *cormo dels Bustals* (Borriol). I a Sant Joan de Moró n'hi ha tres: *el cormo de l'Emparedada* (Sant Joan de Moró), *el cormo del Portell* (Sant Joan de Moró) i *el cormo dels Bustals* (Sant Joan de Moró).

Entradeta. Es referix a la part per la qual s'entra en un lloc, allò que hi dona accés.

En el *Corpus toponímic valencià* solament hi ha este genèric en dos topònims de Vila-Real: *entradeta del Castellano* i *entradeta del Roget*.

Però, en les noves ampliacions de la toponímia valenciana, en el fullet de la Jana (*Toponímia dels pobles valencians*) trobem el topònim *entradeta dels Vilacapsins*.

Fossar. És sinònim de *cementeri*. Segons el *DCVB* és un derivat col·lectiu de *fossa*. En el *CTP* solament hi un topònim amb este genèric: *el fossar dels Matxos* (Cinctorres).

Malesa. És un genèric botànic que significa «sota-bosc espès» (*DNV*), o «terra sense conrar, i els arbusts i brosses que hi creixen» (*DCVB*).

Entre els zootopònims hem inclòs *malesa del Corral de Ramada* i *malesa dels Palomos*, els dos a Sant Rafel del Riu. Però també són exclusius d'estes comarques sis topònims amb este genèric.⁵⁹

Vilar. A més de «poble menut» (*DNV*), el *DCVB* li dona, a més, les accepcions: «Propietat rústica plantada d'oliveres (Tírig)», i com a topònim: «*El Vilar* és el nom d'una multitud de partides de terra de Catalunya oriental i occidental, i *Es Vilar* es troba també a Mallorca [...] El Vilar: nom de diversos llogarets [entre ells] Vilar de Canes: poble de la Rambla Carbonera (Maestrat)».

Al País Valencià trobem 16 topònims exclusius d'estes comarques, entre els quals hi ha el zootopònim *lo vilar dels Grills* (Sant Rafel del Riu).⁶⁰

59. Hi ha, a més, els topònims següents: *la Malesa* (Tírig), *la malesa de Teodosi* (Sant Jordi) i *la malesa de Tecla*, *malesa de la Figuereta*, *malesa del Mas Roig*, *malesa del Romero* (Sant Rafel del Riu).

60. Topònims amb el genèric *vilar*: *Vilar de Canes* (municipi de la comarca de l'Alt Maestrat), *el Vilar* (Benassal), *foia de Vilar* (Borriol), *font del Pla de Vilar* (Llucena), *Hostalet de Vilar de Canes*, (Ares del Maestrat), *lo vilar Roig* (Palanques), *mas del Pla de Vilar* (Llucena), *maset del Vilar del Secretari* (Vallibona), *mola del Vilar* (Ares del Maestrat), *molí del Vilar* (Sorita), *pla de Vilar* (Llucena), *pla de Vilar de Canes* (Vilar de Canes), *pla del Vilar* (Llucena), *pous de Vilar de Canes* (Vilar de Canes) i *Solana del Vilar* (Sorita).

4.3. Estructures

4.3.1. Estructura dels zootopònims de segon nivell

Els elements comuns són: un genèric, diferents medials i un nom d'animal o un dels seus derivats.

Genèric	Medials	Animal / Derivat
aljub	de la	Cucala
barranc	de la	Rabosera
bassa	de la	Mosca
bassa	del	Colomer
camí	del	Talpolar
basseta	dels	Javalins
caseta	dels	Bous
roca	de l'	Àguila
pla	de l'	Abella
toll	de les	Anguiles

4.3.2. Estructura dels zootopònims de tercer nivell

Dos zootopònims s'integren, i el segon especifica el primer.

ESTRUCTURES DE ZOOTOPÒNIMS DE TERCER NIVELL				
Primer zootopònim		Segon zootopònim		
Genèric	Medials	Genèric	Medials	Animal / Derivat
carrerassa	del	Pla	del	Bou
barranc	del	Salt	del	Cavall
mola	del	Mas	de la	Rabosa
barranc	del	Racó	de les	Abelles
cingle	de la	Roca	de l'	Àguila
camí	del	Regall	de l'	Abellar
barranc	de la	Font	de la	Servera
Lloma	del	Mas	del	Burrero
camí	de la	Basseta	del	Bovalar

IV. TOPÒNIMS AMB ZOOANTROPÒNIMS

Com hem assenyalat, són zootopònims indirectes, esdevinguts de la incorporació al topònim del que podríem anomenar *zooantropònims*, que es generen a partir del lema del nom i derivats d'animals.

Es generen 119 topònims amb zooantropònims a partir de 50 noms d'animals o dels seus derivats, dos noms

col·lectius (*ramada* i *manada*) i un nom de lloc (*niu*) on habiten alguns animals.

1. NOMS GENERADORS DE ZOOANTROPÒNIMS

- **Mamífers, 19:** *caba* (11), *cérvol* (9), *llop* (10), *bou* (8), *lleó* (4), *seguer* (4), *moltó* (3), *rata* (3), *conill* (2), *rabosa* (2); amb un zooantropònim: *furó*, *gata*, *gorris*, *llebre*, *rossí*, *mostí*, *porc*, *seglar* i *toret*. Total 65 zooantropònims.
- **Aus, 26:** *colom* (5), *àguila* (4), *capblanc* (3), *marta* (3), *oriol* (2), *mascarell* (2), *polit* (2); amb un zootopònim: *canari*, *cantacucos*, *capó*, *coquellada*, *crebalòs*, *cuquello*, *falcó*, *gallina*, *gallino*, *gavina*, *griva*, *guatla*, *mascareis*, *mosquerí*, *pajarrín*, *palomo*, *pato*, *perdiu*, *pollo* i *roget*. Total 41 zootopònims.
- **Invertebrats, 8:** *puça* (4), *caragol* (2) i *abella* (2); amb un zootopònim: *cuc*, *formiga*, *cigarra*, *grilla*, *mosquita* i *petxina*. Total 14 zooantropònims.
- **Altres. Peixos, 2:** *palomet* (1) i *sardina* (1); **anfibis, 1:** *sapo* (1); **rèptils, 1:** *drac* (1). Total 4 zooantropònims.

També generen zooantropònims: *manada* (1), *niu* (1) i *ramada* (4). Total 6 zootopònims.

2. Estructures

2.1. Estructura ordinària

En són un total de 88:

Genèric	Preposició medial	Zooantropònim
alqueria	de	Bou
alto	de	Colomer
barranc	de	Puça
camí	de	Cabres
caseta	de	Rata
corral	de	Ramada
font	de	Moltó
mas	de	Conill
mas	de	Falcó

maset	de	Bou
toll	de	Cabrera
mas	d'	Abella
mas	d'	Aguilar
mas	d'	Aguilera
moleta	d'	Aguilar

2.2. Estructura simplificada

Sense la preposició medial. En són un total de 10:

Genèric	Zooantropònim
barranc	Roget
caset	Sardina
cova	Aguilera
pla	Servera
font	Servera
pla	Cerveres
molí	Llop
torreta	Colomera

2.3. Amb zooantropònims compostos

Naixen de l'aglutinació (verb o substantiu + nom animal).⁶¹ En fan un total de 10 zooantropònims:⁶²

Genèric	Medial	Zooantropònim compost
barranc	de	Cantallops
carrerassa	de	Monrossí
collet	de	Cantalobos
cova	de	Mata-sapos
cormet	de	Pelabous
font	de	Cantacucos
llometa	de	Cantallops
mas	de	Montlleó

61. No comptabilitzen tres topònims que indiquen paratge o partida: *Agualobos* (El Toro), *Cantalobos* (Benafer, Xóvar, Xullilla, Domenyo, Fanzara, Oriola, Pedralba, Toixa, el Villar) i *Despeñaperros* (Benafer), que són zootopònims estrictes.

62. Compostos, 10: *Cantallops* (5), *Montlleó* (2), *Cantacucos* (1), *Cantalobos* (1), *Mata-sapos* (1), *Monrossí* (1) i *Pelabous* (1).

2.4. Els llocs d'en i del

En són 14:

Genèric	Medial	Zooantropònim
barranc	d'en	Bou
barranc	d'en	Gata
barranc	d'en	Seguer
barranquet	d'en	Bou
font	d'en	Cabrit
mas	d'en	Bou
mas	d'en	Pollo
mas	d'en	Rabosa
pla	d'en	Gallina
toll	d'en	Drac
corral	del	Tio Pato

2.5. Estructura en dos nivells

Solament en són 9:

Genèric	Medials	Genèric	Medial	Zooantropònim
barranc	de la	Font	d'en	Seguer
pou	del	Remei	de	capicorb
barranc	de la	Font	de	Cabres
foia	del	Mas	de	Llobet
camí	del	Corral	de	Ramada
camí	del	Molí		Llop
barranc	de la	Coma		Cabrera
barranc	de la	Fonteta		Cigarra
barranc	del	Puig		Cabrer

3. Prenoms, cognoms i renoms

3.1. Zooantropònims més abundants

- *Cabra* (2), *cabres* (4), *cabrit* (1), *cabrer* (1), *cabrera* (2), *cabreros* (1). Total topònims: 11.
- *Llop* (2), *llobet* (1), *cantallops* (5), *llobatera* (1), *cantalobos* (1). Total topònims: 10.
- *Cérvol* (1), *cervera* (6), *cerveres* (1), *servera* (1). Total topònims: 9.
- *Bou* (7), *pelabous* (1). Total topònims: 8.

- *Colom* (2), *colomer* (1), *colomera* (1), *colomines* (1). Total topònims: 5.

Amb 4 zooantropònims:

- *Aguilar* (2) i *aguilera* (2); *lleó* (2) i *montlleó* (2); *seguer* (4), *puça* (4), *ramada* (4).

Amb 3 zooantropònims:

- *Capblanc* (3), *marta* (3), *moltó* (3), *puça* (3), *rata* (3).

Amb 2 zooantropònims:

- *Conill* (2), *rabosa* (1) i *rabós* (1); *mascarell* (2), *abella* (2),

Amb un zootopònim:

- De **mamífers**: *furó*, *gata*, *gorrís*, *llebre*, *monrossí*, *mostí*, *porcs*, *seglar* i *toret*.
- D'**aus**: *canari*, *cantacucos*, *capó*, *cogullada*, *crebalòs*, *cuquello*, *falcó*, *gallina*, *gallino*, *gavina*, *griva*, *guatla*, *mascareis*, *mosquerí*, *oriol*, *pajarín*, *palomo*, *pato*, *perdiu*, *polit*, *polita*, *pollo* i *roget*.
- D'**invertebrats**: *caragol*, *caragola*, *cigarra*, *cuc*, *formiga*, *grilla*, *mosquita* i *petxina*. I d'**altres**: *palomet* i *sardina*, *mata-sapos*, *drac*, *manada* i *nius*.

3.2. Els noms d'animals o els seus derivats més generadors

- *Cervera* (6), *cabres* (5), *cantallops* (5), *bou* (4), *puça* (4), *aguilar* (3), *capblanc* (3), *marta* (3), *moltó* (3), *rata* (3), *cabra* (2), *caragol* (2), *colom* (2), *conill* (2), *lleó* (2) i *mascarell* (2).

3.3. Generen solament un topònim amb zooantropònims

- *Abella*, *aguilera*, *cabrera*, *cabreros*, *cabrit*, *canari*, *cantacucos*, *cantalobos*, *capó*, *erveres*, *cogullada*, *caragola*, *colomer*, *colomera*, *colomines*, *crebalòs*, *cuc*, *cuquello*, *drac*, *formiga*, *furó*, *gallina*, *gallino*, *gata*, *gavina*, *gorrís*, *griva*, *llebre*, *llobet*, *mascareis*, *mata-sapos*, *monrossí*, *montlleó*, *mosquerí*, *mosquita*, *mostí*, *oriol*, *pajarín*, *palomet*, *palomo*, *pato*, *pelabous*, *petxina*, *polit*, *polita*, *pollo*, *porcs*, *rabós*, *rabosa*, *roget*, *sardina*, *seglar*, *servera* i *toret*.
- També generen zooantropònims: *manada* (2), *nius* (1) i *ramada* (4).

4. Municipis on s'ubiquen els zooantropònims

S'assenyalen els zooantropònims i entre parèntesis el nombre de topònims i els municipis on s'ubiquen:

- **Cervera** (6) (Cervera del Maestrat, la Jana, la Serra d'en Galceran, Sant Rafel del Riu [2], Càlig, Sant Mateu) i *Cervera del Maestrat* (topònim major).
- **Cabres** (4) (la Vall d'Uixó, Nules, Moncofa i Tirig) i *Castell de Cabres* (topònim major).
- **Cantallops** (5) (Ares del Maestrat [2], Benicàssim [2], Torre d'en Besora, Alфондеguilla).
- **Bou** (7) (l'Alcora, Cinctores, Lluçena, Vilanova d'Alcolea [2], la Vall d'Alba i Vila-real).
- **Puça** (4) (Alcalà de Xivert [2], Santa Magdalena de Polpis, Lluçena).
- **Aguilar** (3) (la Mata [2], Morella).
- **Capblanc** (3) (Alcalà de Xibert [2], Vinarós).
- **Moltó** (3) (Benicàssim, Catí, Vallibona).
- **Cabra** (2) (la Tolodella [2]).
- **Caragol** (2) (Benicàssim [2]).
- **Colom** (2) (Peníscola, Vilafranca).
- **Conill** (2) (Benicarló, Catí, Lluçena).
- **Falcó** (2) (Albocàsser, Castellfort).
- **Lleó** (2) (Benafigos, Onda).
- **Mascarell** (2) (Betxí, Nules).
- **Porcs** (2) (Borriol [2]).
- **Rata** (2) (la Vall d'Alba, Lluçena).

Amb un zooantropònim: *abella* (la Pobla de Benifassà), *aguilera* (Lluçena), *cabrera* (la Llosa), *cabreros* (Olocou del Rei), *cabrit* (Culla), *canari* (Vilafamés), *cantacucos* (Vilafranca), *cantalobos* (Suera), *cogullada* (Albocàsser), *coixo caragola* (la Vall d'Alba), *colomines* (Lluçena), *corbó* (Benassal), *crebalòs* (la Pobla de Benifassà), *cuc* (la Vall d'Alba), *cuquello* (Vilafranca), *drac* (Portell de Morella), *formiga* (Vilafranca), *furó* (la Vall d'Alba), *gallina* (Sant Jordi), *gallino* (la Vall d'Alba), *gata* (Catí), *gavina* (Culla), *gorrís* (Benicàssim), *griva* (Vistavella del Maestrat), *llebre* (Alcalà de Xivert), *llobet* (Vilafranca), *manada* (la Pobla de Benifassà), *mata-sapos* (Artana), *monrossí* (Torreblanca), *moquita* (Albocàsser), (Lluçena), *mosquerí* (les Coves de Vinromà), *mostí* (Culla), *nius* (Vila-real), *oriol* (Culla), *pajarín* (Sant Rafel del Riu), *palomet* (l'Alcora), *pato* (Suera), *petxina* (Vilafamés), *polit* (Sant Mateu), *polita* (Cu-

lla), *pollo* (la Serra d'en Galceran), *rabosa* (Catí), *ramada* (San Rafel del Riu), *sardina* (Llucena), *seglar* (Betxí) i *toret* (la Vall d'Alba).

V. ZOOTOPÒNIMS PER MUNICIPIS I COMARQUES

1. Els Ports

1.1. Nombre de zootopònims

Castellfort, 5; Cincorres, 15; el Forcall, 1; Herbers, 5; la Mata, 11; la Todolella, 6; Morella, 4; Olocou del Rei, 3; Portell de Morella, 6; Sorita, 3, i Vallibona, 5. Palanques i Villores no en tenen. En total als Ports hi ha **64** zootopònims.

1.2. Exclusius

De **truita**: *rambla de les Truites* (Castellfort); de **drac**: *toll d'en Drac*, i de **turcàs**: *barranc del Turcàs* (Portell de Morella).

2. L'Alt Maestrat

2.1. Nombre de zootopònims

Albocàsser, 10; Ares del Maestrat, 2; Benassal, 8; Catí, 19; Culla, 53; Tírig, 8; la Torre d'en Besora, 5; Vilafranca, 14, i Vilar de Canes, 5. En total a l'Alt Maestrat hi ha **124** zootopònims.

2.2. Exclusius

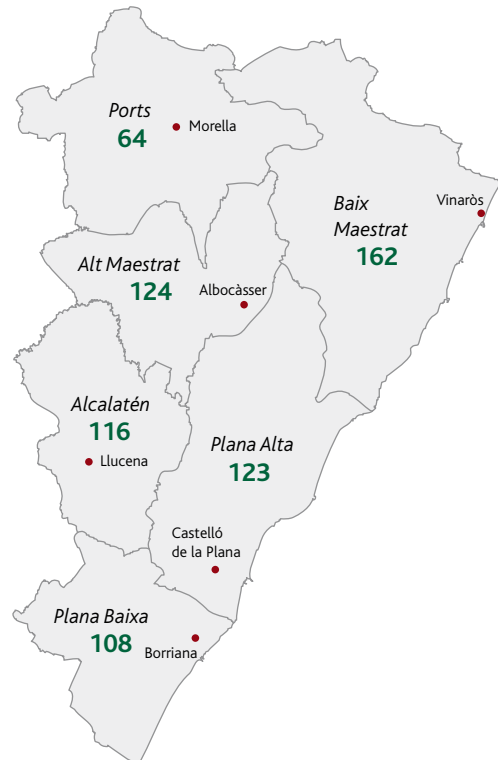
De **crebalòs**: *roca del Crebalòs*; d'**oronetes**: *bassa de les Oronetes* i *mas de les Oronetes*; de **mardans**: *cova dels Mardans*; de **miloca**: *roca de la Miloca* i *font de la Miloca*; de **mostí**: *mas de Mostí* (Culla).

3. El Baix Maestrat

3.1. Nombre de zootopònims

Alcalà de Xivert, 21; Benicarló, 5; Càlig, 3; Canet lo Roig, 3; Castell de Cabres, 6; Cervera del Maestrat, 24; la Jana, 1; Peníscola, 9; la Pobla de Benifassà, 13; Rossell, 12; la Salsadella, 4; Sant Jordi, 8; Sant Mateu, 5; Sant Rafel del Riu, 17; Santa Magdalena de Polpís, 6; Traiguera, 10; Vinaròs, 8, i Xert, 7. En total al Baix Maestrat hi ha **162** zootopònims.

Balanç de zootopònims

3.2. Exclusius

De **sépies**: *coveta de les Sépies* (Peníscola); de **crebalòs**: *morral Crebalòs* (la Pobla de Benifassà).

4. L'Alcalatén

4.1. Nombre de zootopònims

Atzeneta del Maestrat, 8; l'Alcora, 10; Llucena, 71; les Useres, 2; Figueroles, 1; Costur, 1; Vistabella del Maestrat, 22, i Benafigs, 1. En total a l'Alcalatén hi ha **116** zootopònims.

4.2. Exclusius

D'**abugot**: *camí dels Abugots* (Atzeneta del Maestrat); d'**aranyer**: *l'Aranyer*; de **miloca**: *font de la Miloca*; de **mosquerí**: *el capoll del Mosquerí* (Figueroles, Llucena); *font del Mosquerí*, *casetta del Mosquerí* i *foia del Mas del Mos-*

querí; de **samaruc**: *bassot del Samaruc* i *casa del Samaruc* (Llucena); de **cervell**: *el Cervell*, *roca del Cervell* (Vistabella del Maestrat).

5. La Plana Alta

5.1. Nombre de zootopònims

Almassora, 2; Bell-lloc, 2; Benicàssim, 9; Borriol, 26; Cabanes, 9; Castelló de la Plana, 5; la Pobla Tornesa, 7; la Serra d'en Galceran, 8; la Serratella, 1; la Torre d'en Doménech, 3; la Vall d'Alba, 10; les Coves de Vinromà, 20; Orpesa, 3; Sant Joan de Moró, 1; Torreblanca, 7; Vilafamés, 5, i Vilanova d'Alcolea, 5. En total a la Plana Alta hi ha **123** zootopònims.

5.2. Exclusius

De **cigaler**: *el Cigaler* i *platja del Cigaler* (Benicàssim); de **cucala**: *aljub de la Cucala*, *camí de la Cucala*, *cingle de la Cucala*, *Cucala*, *la Cucala* i *mas de la Cucala* (Borriol); de **mosquerí**: *mas de Mosquerí*; de **truja**: *barranc de la Coveta de la Truja* i *coveta de la Truja* (Coves de Vinromà); de **oronetes**: *bassa de les Oronetes* i *camí de la Bassa de les Oronetes*; de **segall**: *tossal del Segall* (Vilafamés); d'**estornés**: *barranc dels Estornés* (la Torre d'en Doménech); de **pagre**: *roquetes del Pagre* (Orpesa).

6. La Plana Baixa

6.1. Nombre de zootopònims

Aín, 2; les Alqueries, 3; Alfondiguilla, 7; Almenara, 9; Artana, 3; l'Alcúdia de Veo, 5; Betxí, 9; Borriana, 1; Eslida, 1; la Llosa, 1; la Vilavella, 2; Moncofa, 5; Nules, 9; Onda, 16; Ribesalbes, 1; Suera, 15; Tales, 3; Vila-real, 4, i la Vall d'Uixó, 12. En total a la Plana Baixa hi ha **108** zootopònims

6.2. Exclusius

D'**abellar**: *l'Abellar* (Onda); d'**aranyós**: *l'Aranyós* i *reguer de l'Aranyós* (Suera).

APROXIMACIÓ A LA TOPONÍMIA D'HERBERS

Rafael Serret Serret

Recordem primerament que la toponímia, com nombroses ciències humanes, s'inscriu dins la doble dimensió de l'espai (la funció toponímica) i del temps (la memòria toponímica). La toponímia té, doncs, una relació essencial amb la geografia (els noms de lloc en són el vocabulari propi) i amb la història (en la mesura que els noms esdevenen el testimoni, enllà del temps, d'una determinada relació home-lloc). El nom de lloc és un signe lingüístic i, com a tal, interessa a la semiologia; és l'expressió de la percepció d'un comportament que implica la psicologia, sobretot la psicologia social. Finalment, l'anàlisi morfològica o semàntica del nom, tant el seu origen com en la seva evolució posterior, són cosa de la lingüística i de la psicolingüística, mentre que l'anàlisi sintètica o sinòptica de grans contingents de noms queda per al camp de la sociolingüística i pot desembocar en estudis pròpiament sociològics.

Coromines, 1965

Aprofitem aquesta reflexió que Joan Coromines fa sobre la toponímia per delimitar el nostre camp d'estudi. Davant de totes les possibilitats que ens ofereix l'estudi de la toponímia, aquest treball simplement pretén retornar els nostres topònims herbessencs a la llengua que els va crear, no a la llengua oral ja que aquesta segueix viva, sinó a la llengua escrita, a la llengua en què s'hagueren hagut d'escriure en els

mapes i escrits oficials, però dissortadament, com tots sabem, fins i tot els funcionaris que els escrivien desconeixien com s'havien d'escriure, és a dir, solament sabien castellà. Com que ja teníem arreplegats molts topònims per encàrrec de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat valenciana per fer l'*Atles lingüístic valencià*, ho hem aprofitat per recollir-los en aquestes pàgines i fer-ne alguns comentaris que hem considerat oportuns. No cal dir que el més important resta per fer: els buidatges exhaustius dels documents històrics per fer un treball de recerca documental tot contrastant els topònims d'abans amb els actuals i fer-ne els aprofitaments lingüístics i sociolingüístics pertinents.

Per altra banda, més que una relació completa de topònims, s'han arreplegat aquells de caràcter més general i s'han obviat algunes finques i possessions de caràcter més particular i fruit de diverses particions hereditàries. Pel que fa als topònims d'orografia, hidrografia general i partides, hem comptat amb el testimoni de Vicent Serret, Germán Estupiñá —avui ja difunts— i Antonio Serret per a la part occidental del terme. De la part oriental, ens ha informat Ramon Segura, també difunt. Quant a l'assessorament i aportació d'informació històrica i pròpia, hem comptat amb la important ajuda de Lluís Meseguer, professor universitari i acadèmic. Hem d'agrair també la col·laboració de l'Ajuntament d'Herbers, per part de Germán Estupiñá, que ens ha facilitat documentació

municipal. També hem de remarcar la col·laboració de Juan Vilalta, aficionat des de fa temps a fer mapes del terme, i de Josep Maria Gargallo, que manté una excel·lent pàgina web sobre el poble d'Herbers, on, entre altres coses, hi ha la relació dels carrers del poble i el nom de les cases. No oblidem tampoc el testimoni de Rafaela Fígols i Teresa Pallarés pel que fa a la denominació de cases del poble. Finalment, hem comptat amb la important ajuda de Juan Elías Ramos pel que fa al buidatge documental i el treball de camp.

Per últim, s'ha d'insistir una vegada més que estem davant una aproximació de la toponímia d'Herbers, un primer treball de recollida d'informació sobre topònims d'Herbers, necessari per conservar la nostra memòria històrica com a poble i necessàriament incomplet i pendent d'estudis posteriors. Qualsevol errada o mancança que pugui aparèixer en aquesta relació de topònims és solament responsabilitat de l'autor.

DADES GENERALS¹

HERBERS

Herbers és un poble de la comarca dels Ports i de la província de Castelló. El terme és xicotet, al voltant d'uns 27,10 km,² i té com a límits els termes de Morella al sud i sud-oest; el de Torre d'Arques, a l'oest, el de Mont-roig, al nord-oest; el de Pena-roja, al nord i est, i el de Castell de Cabres, al sud i sud-est. El poble se situa al centre de la vall, que s'obre pas des dels ullals de Pitarc fins al molí del Baró, està d'esquena als Savinassos i orientat clarament cap al sud-est per aprofitar ben bé la llum i la calor del sol.

Dins de la comarca dels Ports, Herbers presenta unes dades geogràfiques molt característiques: per una banda, i en l'àmbit general, es pot considerar una cruïlla entre les terres més baixes de l'Aragó abocades a l'Ebre, les terres del sud de Catalunya marcades pels ports de Tortosa i l'extrem nord del País Valencià amb la comarca dels Ports; i per una altra banda, encara que el poble s'alça a uns 786 metres per damunt del

nivell del mar, per la seua situació al mig de la vall del riu Escalona, està envoltat per diversos pics i serralades que el protegeixen del fort cerç que bufa de vegades i dels perillosos temporals de Llevant que tant afecten altres terres. Així, de sud a nord, i per les vores del riu Escalona, s'aixequen: la costa del Ginebre, que tanca pel sud-oest amb el pic d'Adell de 1.253 metres (terme de Morella); pel sud, les costes de la Rabassa amb altituds properes als 1.100 metres (terme de Morella); segueix pel sud-oest amb la solana d'Arnau (1.181 m) i les Tallades; pel sud-est amb el tossal de Sabater (1.020 m) i la mola d'Andreu (1.243 m); per l'oest, ja en terme de Mont-roig, la Cogulla (1.153 m.), i per l'est amb el Tossal (1.101 m); tanca pel nord-oest-nord amb la serralada dels Savinassos (la Tossa, 1.205 m), i pel nord-est, amb la roca Mola (1.052 m).

Aquests aspectes orogràfics donen a la vall de l'Escalona una forma d'embut on les barrancades salven altures molt grans, en portar les seues aigües al riu Escalona, que de sud a nord va obrint-se pas fins que desemboca al riu Tastavins, camí de l'Ebre. L'Escalona es forma a partir dels barrancs que procedeixen d'Herbeset i Castell de Cabres (la Rambleta), després va arrellegant les aigües del barranc de les Coves, del barranc d'en Ferreró, del barranc d'en Fonts i el barranc de la Mare de Déu, com a més importants. Però la veritat és que tots aquests barrancs no solen portar aigua més que a la primavera i a finals d'estiu, quan apleguen les pluges.

El terreny és cretàcic (calcari) i molt muntanyós, cosa que dificulta enormement el treball agrícola. Solament els conreus més propers a les planes més baixes del riu Escalona, com els plans del Mas de Pasqual i les planes del voltant del poble, es dediquen encara plenament al cultiu, sobretot de cereals; els bancals que envoltaven les muntanyes i les anaven enfilant en corbes de nivell quasi perfectes s'han abandonat per la dificultat que comportava el seu treball; ara, poc a poc, la natura s'està menjant l'antic dur esforç dels vells colonitzadors del poble, i, un seguit de portells, de regalls, de camins, que es van perdent, donen a la muntanya el que, ben mirat, sempre ha estat seu.

Per manca de dades anteriors a la conquesta, se suposa que l'origen d'Herbers és musulmà. La població fou conquerida pel senyor Balasc d'Alagó l'any 1232, el qual va expedir carta pobla i donà a poblar aquest lloc al cavaller ara-

1. Es pot consultar informació sobre Herbers en diverses publicacions: DDAA (2001): *Memòries d'Herbés*, Tarragona, Gràfiques Llovet; DDAA (1992): «Herbers», monogràfic, *AUI Revista Comarcal dels Ports*, 22; DDAA (1995): *La comarca dels Ports*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, i S. Gamundí Carceller (1994): *La comarca dels Ports*, Picanya, Gràfiques Vimar.

gonés Juan Garcés, que va ser el primer propietari del senyoriu d'Herbers. Més tard, al 1249, el senyoriu va passar a mans del rei i, per tant, Herbers depengué del justícia major de Morella, com la resta dels pobles de la comarca dels Ports, però els barons d'Herbers van conservar el seu domini feudal fins a l'any 1823.

Investigar la toponímia d'Herbers suposa necessàriament començar per la seua pròpia denominació. Són diverses les maneres en què s'ha escrit, al llarg del temps, el nom de la nostra localitat. Actualment, el document més antic que coneixem és la carta pobla de Camarón de 1194: «Intus et de lachava et de balivana et de balivon et de bel et de **arber** intus» (*apud* Eixarch, 2003: 403).

García Edo, en la recent revisió que ha fet de la carta de poblament del castell i vila de Morella de 1233, dóna la següent transcripció (García Edo, 2002: 93):

Et sicut dividit cum illo billar de Nicolau intus, et illo Val de los Pardos, et illo cabeço de l'Anador, et illos picços de la Perelola. Et sicut dividit cum **Herber Jusano**, et illas moles Escoboses intus. Et exit ad illa penna del Llanon, et exit a castell de Fridas.

També en 1233, en el document pel qual Balasc d'Alagó fa donació dels llocs de Castell de Cabres i d'Herbers a Arnal de Ribas, trobem les següents denominacions:

Instrumentum cuiusdam donacionis facte per dompnum Blaschum de Alagone, de locis Castri Caprarum et de **Herbes lusano**, dompno Arnaldo de Ribas. Era 1271. Domini 1233.

Notum sit cunctis hominibus presentibus atque futuris, quod ego dompnus Blaschus de Alagon, per me et meos atque per omnes, bono corde bonaque voluntate, sine ullo retento, dono et concedo vobis dompno Arnaldo de Ribas et omni vestre poienei nunc et in perpetuum, scilicet Castellum de Cabres cum suos terminos. Et dono vobis similiter **Herber lusano** cum suos terminos.²

2. V. García Edo (1989): «Nuevas aportaciones documentales sobre don Blasco de Alagón», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, tom LXVI, p. 295.

Anteriorment, l'any 1232, en paraules de García Edo, el primer acte de domini de Balasc d'Alagó sobre el territori conquerit va ser la delimitació del terme general del castell de Morella. Per a això es va dirigir als habitants musulmans de la població, que van estar inicialment respectats en les seues cases i aquests «eligerunt quatuor seniores qui sciebant bene omnes supradictos terminos» amb la finalitat que portaren a terme la tasca. Els seus noms eren Mahomat Aman, Muça Avenmaçot, Anem Baço i Cariaçala, que van complir l'encàrrec en el mes de febrer de 1232 (García Edo, 2002: 83-84). L'escrit de la delimitació és el següent:

Valle de los Pardos, et per vallem vallem vadit ad illam costam del Andador, et ibi dividit terminum cum Montroy, et transit per illas picueças et descendit per illos/çerros et transit per congostum de illis pinnis, **Herber lusano** intus stando, transit per illas pinnas, et vadit ferire ad fundum de la Scaralola, dicta Scaralola intus stando, et traversat omnes valles, et vadit ferire ad molinare, et vadit ferire pinnam Flor, et reddit/ per serram sursum, et vadit ferire al illas talayas de Maria, et transit per illam serram de los Comos, et includit intus Fridas, et vadit ferire ad Milgranera, et vadit ferire ad illos angostos de Venifaçan.³

Per altra banda, trobem la denominació *Erbes Jusans* en el resum que fa Joan Puig dels límits de les terres controlades pel castell de Morella:

Valls dels Pardos, Costa de l'Andador dividint el terme amb Montroig, tocant avant enclou *Erbes Jusans* i pels pinars, al fondo d'*Escarola* i travessant les Valls, toca el Molinar i Penya flor i per la serra de les Talaies de Maria, Serra de los Comos endavant Fredes i fa cap a Malgranera i d'ací als estrets de Banifaça.⁴

Segura y Barreda, que dóna per bones les dues formes *Herbés* o *Ervés*, fa un aclariment interessant (Segura y Barreda, 1981: I, 128):

3. V. García Edo (1989): «Nuevas aportaciones documentales sobre don Blasco de Alagón», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, tom LXVI, p. 294.

4. Aquesta citació de Joan Puig està inclosa en el llibre *Herbés* (Grau i Monserrat, 1986: 44).

Nuestros lectores habrán observado, que escribimos el nombre de Ballibona con B, y no con V como ahora se escribe; porque así lo encontramos en todos los documentos hasta poco tiempo há. No quisiéremos que nuestro siglo reformista tocasse una sola letra en el nombre de los pueblos, origen de tantas dudas para el porvenir. También *Hervés* se escribía sin la aspiral H.

Per tant, tenim diverses maneres d'escriure aquest topònim: *Arber*, *Herber Jusano*, *Herber lusano*, *Herbes lusano*, *Erber Jusano*, *Erbes Jusans*,⁵ *Ervés*, *Hervés* i *Herbés*. Vegem ara què diuen els especialistes. Per una banda, el *Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover i Moll (Alcover, 1983: VI, 513) ens diu que aquest nom deriva de la forma llatina HERBARIOS, i, per tant, la seua denominació ha de ser *herbers*, que significa *herbatges*, *herbassars*. Per una altra banda, el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* de Coromines (Coromines, 1984: IV, 779) diu textualment: «*Herbés*, el nom del qual corromp estranyament *AlcM* (*herbens* [sic]) no és derivat d'*herba*, i menys pot correspondre a -ARIOS puix que mai no ha tingut *-r(s)*. Correspon a una base preromana ERBESSOS, per cert ben documentada a Sicília en l'Antiguitat (Schmoll, *Die Vorindg. Spr. Siziliens*). No conec altra pronúncia que *herbesenc*⁶ (amb [z]) i, certament, no n'hi ha d'altra en el nom diminutiu [erbezét], poblet veí d'Herbés, dalt de la carena, pel qual he passat diverses vegades».

Més condescendent, Coromines en l'*Onomasticon Cataloniae* (Coromines, 1995: IV, 418), després d'haver trobat escrit «*Erber jusano*» en un document de 1234, intenta justificar la presència d'aquesta r:

El meu judici sobre l'evolució del nom és aquest: ERBESSOS > *Erbés* sonava com un plural; s'escaigué que el nom s'aplicà a dos pobles conjunts, l'*Erbés de Dalt* i l'*Erbés jussà* o de Baix; era natural llavors que el vulgar de la gent ho interpretés ocasionalment com un nom plural, i

5. En la «Taula dels assagadors y abeuradors y amplius», que inclou els segles XVI, XVII, XVIII i XIX, *Erbes Jusans* i *Erbes Subirans* és l'expressió que més vegades hi apareix. A partir del segle XVIII, hi apareix *Herbes* amb h i, ja en 1785, també la denominació *Herbeset*.

6. També es coneixen les denominacions *herbesino*, *herbesí*, i, per cert, *sarrons*, gentilici popular amb què són designats els seus habitants. És l'equivalent del castellà *zurrón*, una mena de bossa de pell o lona.

així n'extragué el doble *Erbé* / *Erber* de les afrontacions de 1234 i 1249. Ja aleshores la gent vulgar començava a reduir *-rs* a *-s*: *ferrés* per *ferrers*, pl. de *ferrer* etc.; per això: *Erber*, analògicament amb *-r*. Però la forma etimològica i més tradicional, *Erbés*, singular, amb *-s*, restà en l'ús de la gent de lleis, com els autors dels Establiments de 1336 i és la que predomina en definitiva.

La reflexió més documentada sobre aquest topònim ha estat feta per Grau i Monserrat. Creiem interessant reproduir-la textualment (Grau i Monserrat, 1986: 24-25):

Considero que no vale la pena discutir sobre cuál es el origen, la etimología, del nombre del lugar de *Herbés*. Está bien claro que procede del latín *herba*, -ae, 'hierba', y que el medieval *Erbariorum*, será empleado para designar un lugar con abundante vegetación: *herba* también significa 'planta', en general. El apelativo *inferiorum* -*Erbariorum inferiorum*- o *iussans*, es decir 'el de la parte baja', sirvió para diferenciarlo del *sobirans*, 'el de lo alto', que corresponde al actual *Herbeset*, entidad jurídica bien diferente, siempre, de la de *Herbés*: jamás dependieron del mismo castillo, al menos así lo atestigua la documentación consultada.

Hay que recordar que en la carta de población de Castell de Cabres, de 1237, se cita un *Herbes* mediano,⁷ que quizá se refiera a *Herbeset* o a alguna masía importante situada en la ladera del monte, por encima de *Herbés*, aunque no queda nada claro ni en este documento ni en algunos pocos posteriores donde también aparece tal denominación.

En la documentación latina se encuentra, la mayoría de las veces, *Erbariorum inferiorum* y en la valenciana *Erbes jussans*, con todas las variantes posibles: *Erbes*, *Derbes*, *iussans*, *iusans*, *jussans* o *jusans*. En 1233 aparece, como única vez, *Erber jusans* al tratar de la delimitación del término del Castillo de Morella por cuatro moros, excelentes conocedores de la tierra; en 1280 encontra-

7. Potser aquesta denominació es refereix al que avui coneixem com els *Masos*, un enclavament que està situat entre l'Herbers Jussans i l'Herbers Sobirans, és a dir, Herbers i Herbeset.

mos *Erbejusan* y en la documentación aragonesa de la segunda mitad del siglo XIII se cita a «don Pero Garçes de Janues senynor de *Los Erberos*». A mediados del siglo XV empieza a utilizarse solamente *Herbés*, sin necesidad de apelativo, aunque todavía, durante tres siglos, fluctuará entre *Erbes*, *Herbes Josans* y *Herbes Jusans*.

Será a partir de 1858 cuando definitivamente puede hablarse ya tan sólo de *Herbés*. Así es citado en la utilísima relación de *Camins reals y de bestiar*, que se copia en el apéndice y que lleva citas de épocas anteriores.

Si etimológicamente habría que escribir *Herbers* y pronunciar *Herbés*, como hacemos en Els Ports, hay que reconocer que la *r*, como antes he señalado, la he encontrado tan sólo dos veces, siempre en el siglo XIII y, aunque tal grafía sería la correcta, no me atrevo a enmendar la plana a tantos siglos de documentación, de historia y de pronunciación popular y prefiero aliarme con la gente del pueblo, de la comarca, aunque temo que se enfaden los puristas, a pesar de que no dejo de admitir que, posiblemente, sea su postura la más correcta y, por tanto la mía equivocada; quizá sea un empecinamiento pero seguiré con el uso de la forma *Herbés* que, esto sí lo tengo bien claro, no es consecuencia de ningún proceso de castellanización y sí de vulgarización según se desprende de la documentación consultada, bastante voluminosa por cierto, en los archivos locales y en el de la Corona de Aragón de Barcelona.

Com diu Joan Coromines en l'article de *l'Onomasticon Cataloniae* anteriorment citat, seria un prodigi i una estúpida casualitat la identitat d'*Herbés i Erbesos*, però ens temem que a la millor ha pogut equivocar-se. De fet, sí que s'equivoca quan diu (literalment):

En la revista local de Morella *Vallivana* [gener 1964, p. 8], llegeixo que un «Domingo de Cubells et dominus *erbariorum*» vengué el 4-VII-1382, una terra o una altra cosa a la ciutat de Móra. Però això deu significar 'el senyor d'uns herbers o herbaris o un herbolari'. Cert que també es podria entendre senyor dels *Herbés* (*Herbés + Herbeset*) amb una falsa llatinització *Herba(r)ios*; però el

fet és que aquí es tracta de Móra d'Ebre, que és ben lluny d'*Herbés* (uns 70 k) i de Cubells, que encara ho és més, obliga a descartar-ho.

Podem contrastar aquestes afirmacions de Coromines amb la següent cita textual (Grau i Montserrat, 1986: 88):

A partir de 1382 ya tenemos a los Cubells en íntima relación con Herbés. El 19 de enero, Pere Cubells, hijo de un tal Cubells, difunto —no dice el documento el nombre propio del padre aunque, por los indicios, sería probablemente hermano de Domingo y por tanto hijo de Martí— era alcaide del castillo de Herbés, del castillo y del lugar de *Erbariorum inferiorum*, y daba seguridad al herrero Guiamó Ametla, a Guerau del Aztor y a Guillem Ti/ /dra, de la fianza que por él habían dado en la compra de la casa que Guillem Ferrer, de la masía de Na Guami- ra, le había vendido por 25 libras. Fueron testigos Jaime Mercer, notario de Morena y Guiamó Collel, también de la villa (72).

Por primera vez, el 23 de enero de 1382, nuestro personaje se titula *Dominicus de Cubells miles et dominus loci Erbariorum inferiorum*.

Més encara (Grau i Monserrat, 1986: 92):

Parece, como antes se ha apuntado, que Esteve⁸ tenía necesidad de más dinero para su vida en Valencia, y que su madre temiendo perder la masía del Pla del Moll prefirió darle su equivalente en metálico. Por si no fuera bastante, aquel mismo día, los señores de Herbés, le vendieron 216 sueldos y 8 dineros, de censo, sobre el lugar de Mora, a cobrar por Santa María de Agosto —notario Guillem Montaner, de Mora, 17 de agosto de 1380— y que dichos señores habían adquirido por 2.600 sueldos, cantidad que recuperaron inmediatamente, posiblemente de la venta anterior (88) como parece ser que lo reconoció, el padre, en el mismo acto.

8. Esteve de Cubells, fill de Domingo de Cubells, residia a València, en la cort del comte de Prades, on havia de portar una vida d'acord amb la seua categoria, i per tant necessitava continuament diners.

Concloem. Domingo de Cubells no solament és el senyor d'uns *herbers* o *herbaris*, o un herbolari de no se sap on, sinó que és «Dominicus de Cubells miles et dominus loci Erbariorum inferiorum», és a dir, el propi senyor d'Herbers, perfectament documentat en els documents històrics pertinents.

Herbés o *Herbers*? aquesta és la qüestió. Probablement tot es redueix a un problema ortogràfic provocat per la pronúncia, ja que tant si l'escrivim d'una manera o de l'altra la pronunciació local és la mateixa. Restarem a l'espera de trobar nous documents i noves investigacions que arrebreguen aquest topònim. De moment *Herbés* té la força de la tradició, i des del 1954, en què se segregà de Morella, se'l coneix oficialment amb aquest nom. *Herbers* implica la recuperació d'una *r* que, com hem vist, sí que està documentada; encara que escassament. És la versió que es manifesta en l'etapa de la transició democràtica i, de fet, és com apareix escrita en la *Gran enciclopèdia catalana* i també en les revistes i publicacions en valencià de la comarca dels Ports, ja des dels anys 70. A més, té al seu favor la versió llatina *erbariorum inferiorum* i castellana *Los erberos*, ambdues amb *r*. També l'Acadèmia Valenciana de la Llengua recull el nom *Herbers* en el seu llistat de gentilicis valencians,

Per últim, voldríem fer una suggerència. Coromines en el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* fa referència a la paraula *Herber* (Coromines, 1984: IV, 777) tot dient, entre altres coses, que «A la Vall de Broto *yerber* és la "borda", i també *herbera* és "cabanya" a Collsacabra (Rupit, *BDCL*, XII, 227)». ⁹ Aquestes dades ens fan pensar en la possibilitat de l'existència de petits nuclis de població disseminada anomenats *herbers* que, a partir de la repoblació medieval, es convertirien en poble. També volem citar l'aportació de Solé pel que fa als noms col·lectius catalans (Solé, 2002: 76):

El sufix *-er* (*-era*): Moll (1952, 184; 1968, 223) esmenta clarament el sufix *-er -era* —de fet els presenta com a sufixos diferents— per formar noms col·lectius

9. D'acord amb el *Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans*, *borda* significa 'cabana, barraca', especialment per a tenir la palla, el fem, les eines de conreu. També té l'accepció de 'casa rústica aïllada, que depén d'una masia'.

(*herber, fumer; fumera, venteguera*). I Ruaiç (1986, 29) els esmenta al costat de la resta de sufixos que adjuntats a «noms de vegetals, signifiquen generalment 'lloc o camp plantat de', 'conjunt o bosc de' i idees afins. Ex.: *jonquera*». A la resta de gramàtiques aquest sufix remet a noms de lloc i d'objecte, noms de vegetals, noms d'oficis, etc.

POBLAMENT¹⁰

CARRERS

Carrer Cap de Vila
 Carrer de la Plaça (o del Mossén Manuel Grau)
 Carrer del Forn
 Carrer del Mig
 Carrer del Pla¹¹
 Carrer del Sol
 Carrer de l'Arraval¹²
 Carrer Extramurs

PLACES

Placeta de Missa¹³
 Plaça del Carrer del Pla
 Placeta dels Judios¹⁴
 la Plaça¹⁵

10. En aquest apartat hem consultat la pàgina web d'Herbers i Barcelona del professor Josep Maria Gargal (2002): <http://perso.wanadoo.es/e/sacariesherbers/carrers/casesdherbers.htm> / [Consulta 22-12-2013]

11. Topònim que ja apareix en un afegitó de 1630 que es va fer en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 243 i 247): «que qui portara a vendre algunes quoses al dit loch que aquells puga vendre dins lo **carer Pla** del dit loch de Herbes Jusans dins los dos portalls, lo qual carer es lo del sol on sta la ferreria»

12. La manera local de pronunciar aquest carrer és [l'arrabal] amb el so bilabial fricatiu sonor. Prové de l'àrab *rabaḍ* (amb l'article, *ar-rabaḍ*), 'barri'.

13. També anomenada plaça de Missa.

14. Castellanisme de la paraula *jueus* la pronúncia local de la qual és [judios] amb el so inicial no castellanitzat, és a dir, palatal fricatiu sonor com *jugar, jupa*, etc.

15. Justament a l'encreuament del carrer del Forn amb el carrer Mossén Manuel Grau (antic carrer de la Plaça) estava la plaça del poble, avui desapareguda.

CASES¹⁶**Carrer del Pla**

Casa el Polit (*actualment se la coneix com a cotxera de l'Arrapat*)

Casa Francisquito¹⁷ (*actualment se la coneix com a casa Roque*)

Casa Jaumet

Casa Joan Batiste¹⁸

Casa Carlos

Casa el Surdo¹⁹ (*actualment se la coneix com a casa Regatxol*)²⁰

Casa German²¹ (*abans corral de Godes*)

Casa Masoveres

Casa Teodoro (*després dividida en dues: casa Tomaset i casa la Granassa; actualment se la coneix com a casa Godes*)

Casa Pedro

Casa el Sastre (*actualment se la coneix com a casa la Vitorina*)

Casa Guarch

Casa Llisterri²²

Casa Bertolet

Casa Pixa (*a la guerra civil estava el polvorí i pertanyia a casa Grau*)

Casa de l'Estanc (*actualment se la coneix com a casa la Maneleta*)

Casa Petxi²³

Casa el Morero (*després se la coneixeria amb el nom de fusteria de Senent*)

Casa Leonardo

Casa l'Espardenyer

Casa Andreu

Casa l'Arrapat²⁴

Casa Mas de Pere

Casa Borràs

Casa el Sordet

Casa el Rellonger²⁵

Casa Roque (*actualment se la coneix com a casa el Ferrer*)

Casa Grau (*abans casa de la Marquesa de la Roca*)

Carrer del Forn

Casa l'Albarder (*abans casa Patrício*)²⁶

Casa Perinxo²⁷

Casa el Polit

Casa el Roig (*ara també coneguda com a casa el Castell*)

Casa Pere Pau

Casa Pere el Saboner

Casa el Groguero

Casa el Carboner

Casa el Boix

Casa Llobet (*antigament casa Rodeta*)

Casa Llopis (*coneguda abans també com a casa Bertolo de Llopis*)

Casa Selma

Casa Soldevila

Casa Garrilla (*ara coneguda com a casa Senent*)

Casa Fígols (*ara coneguda com a casa la Pilareta*).

Casa Guargueta

Casa Arrufat

16. En l'ús habitual i col·loquial, a l'hora de pronunciar el nom de les cases, es fan les reduccions i les contraccions *ca, cal: cal Polit, ca Francisquito*.

17. La pronúncia de la grafia *c* és amb el so alveolar fricatiu sord, l'esse sorda.

18. Derivat del nom *Baptista*.

19. Castellanisme, *esquerrà*.

20. Variant mossàrab de l'aragonés *regacho* «regata, surco» (Coromines 1984: vii, 165).

21. La *g* inicial de *German* es pronuncia amb el so velar, tal com es fa en castellà.

22. Llinatge que deixa entreveure un origen preromànic.

23. Existeix certa vacil·lació entre la pronúncia [petxi] i [pitxi].

24. Fa referència a la característica física o moral del portador d'aquest malnom.

25. Pronúncia dialectal de la paraula *rellotger*.

26. La pronúncia de la grafia *c* és amb el so alveolar fricatiu sord, l'esse sorda.

27. Segons Joan Coromines (1984: iv, 861) basta una *x* darrere *n* per a identificar un nom com a estrangerisme en català: siga castellà, francès, italià o mossàrab, amb l'excepció única de *panxa, manxa*, -NTICA. I encara que pugui ser atractiva la idea que *Perinxo* poguera venir d'una importació (literatura inclosa) ja que *Perinxo* [pirincho] és un ocell que viu a Amèrica del Sud, «A parteira referia -se aos seus cabelos que eram semelhantes a penas do perincho (pássaro)», ens inclinem més a pensar que deu ser un derivat d'algun nom que no prové del català, però originat en el mateix poble. Recollit per Joan Coromines (1984) en la mateixa població d'Herbers, trobem el mot *cardinxa* (ii, 570), que provindria d'un possible mot «mossàrab valencià *cardon el*»(ii, 570).

Casa Màxim
 Casa Carión
 Casa el Saboner
 Casa l'Arna, ara coneguda com a casa Valleta.
 Casa el Carnisser (*ara coneguda com a casa Pepet*)
 Casa el Negre (*també coneguda per casa la tia Tresina*)²⁸
 Corral del Castell
 Casa la Vila
 Casa el Retor²⁹
 Hostal (*abans era el forn del poble*)
 Meson (*abans era la Llotja i la font pública i damunt estava l'escola de xiquets*)

Carrer del Capdevila

Casa Polla
 Casa Eloi
 Casa l'Índio (*ara coneguda com a casa l'Obrer*)
 Casa Colau (*ara coneguda com a casa el Pastor*)
 Casa el Lleuger³⁰ (*ara coneguda com a casa Amadeo*).
 Casa Mariano
 Casa Baltasar
 Casa Constantino (*també se la coneixia com a casa el Gord*)
 Casa l'Esperança
 Casa Llopis (*ara casa Joseret*³¹ de Valleta)
 Casa el Forner
 Casa Romaldo
 Casa el Llop
 Casa el Corb
 Casa Rallo
 Casa Patrício (*ara coneguda com a casa el Correu i abans com a casa de l'Albarder*)
 Casa el Curto
 Casa Roqueta
 Casa Marquet

Casa Eduardo (*antigament casa el Tinc i també casa Grau*)
 Corral de Casa el Forner³²
 Corral de Casa l'Albarder (*ara conegut com a corral de Juanet*)³³

Placeta dels Judios

Casa Llopis (*ara casa Joseret de Valleta*)
 Casa del Mas de la Vall (*ara cotxera del Rosset*)
 Casa Moles
 Casa l'Esperança

L'Arraval

Bodega de l'Arrapat
 Casa Pepet
 Casa Tàssio
 Casa Camilo
 Casa el Sorit (*també coneguda com a casa Marieta de la Font*)
 Casa Sacaries
 Casa el Rosset
 Casa Pitarch
 Casa el Pájaro³⁴
 Casa Peret
 Casa Pepo

Carrer del Mig

Casa Serafi (*abans coneguda com a casa el Pelegrí i casa Civadeta*)
 Casa Arnau
 Casa el Campassero³⁵
 Casa el Negret (*ara coneguda com a casa el Moliner*)
 Casa Escaleta
 Casa Blai
 Casa el Criat

28. Forma vulgar del diminutiu Teresina.

29. Vulgarisme de la paraula *rector* (capellà).

30. La pronúncia local és [ʎudʒé].

31. La *j* inicial de la paraula *Joseret* es pronuncia velar, com es fa en castellà.

32. Actualment reconvertit en granja i vivenda.

33. Antiga pallissa. La *j* inicial de la paraula *Juanet* es pronuncia velar, com es fa en castellà.

34. La *j* de *Pájaro* es pronuncia velar, tal com ho fa en castellà.

35. *Campàs*, *campassa*, és un augmentatiu de camp. *Campassero* farà referència a qui treballa, és propietari, o s'encarrega d'aquests camps.

Casa el Curto
 Casa Doniset
 Casa Ramonàs
 Casa Manero
 Casa el Civil
 Casa el Negre
 Casa Tomaca
 Corral del Mariotxo (*ara de casa Bernat*)
 Hostal (*abans l'escola de les xiques: la costura*)

Carrer del Sol

Casa Blai
 Casa Vicent (*després coneguda amb el nom de la Taverna*)
 Casa Bernat
 Casa Grabièl³⁶ (*també coneguda com a casa Peret de la Pilara*)
 Casa Mateu
 Casa Catxel³⁷
 Casa el Mosset
 Casa Arnau
 Casa Pasqual
 Casa Segundo
 Casa Serafi (*també Pelegrí i Civadeta*)
 Casa Colavet
 Casa l'Arciseta³⁸
 Casa el Saboner
 Casa dels Mestres
 Casa la Genoveva (*antigament casa Roda i també coneguda com a casa el Seco*)
 Casa Roda
 Casa el Teuler
 Museu Etnològic

36. Vulgarisme de Gabriel.

37. Nom d'etimologia discutida. És molt interessant les diferents accepcions que fan Germà Colón i Joan Veny. Per a Germà Colón (Colón, 2011: 239) aquest mot prové de *catxerulo* i per a Joan Veny seria un mossarabisme provinent de *CONCHYLIIUM* (Veny, 1989: 463-475). Sembla que a Herbers, poble de secà, siga més adient la interpretació de Colón ja que *catxerulo* té diverses accepcions, entre elles la de *mocador del cap*, més apropiada per a un malnom que el *catxel* en la seua significació de *berberecho*.

38. Diminutiu d'*Arcisa*, variant de *Narcisa*.

Carrer de la Plaça

Bodega de Casa Pedro
 Casa Cotximo
 Casa Paulí (*ara coneguda com a casa Emilièl*)
 Casa Marquija³⁹
 Casa l'Aguasil⁴⁰
 Casa la Mestra
 Casa Xoles⁴¹ (*ara coneguda com a casa Felip*)
 Casa el Grogüero
 Casa de la Guarga
 Casa Maria Antònia (*abans dues cases conegudes com a casa la Calcinera i casa Sans*).
 Casa l'Antic
 Casa la Pasquala (*abans se la coneixia com a casa Ràmia*)
 Casa Grau (*abans casa de la Marquesa de la Roca*)
 Casa dels Llobets

Carrer Extramurs

Casa Bertolo
 Casa el Negre (*abans era i pallissa*)
 el tint d'Andreu
 l'Hospital
*Eres casetes*⁴²
 Casa Ramonet d'Escaleta
 Casa Ramon de Pixa

39. Podria ser que vinguera del topònim *Marquixanes* replegat per l'*AlcM* (Alcover, 1983: vii, 258). La presència del sufix *-jo/a* també pot ser deguda a la influència de l'aragonés. Per altra banda, aquest nom apareix com a cognom castellà i cap la possibilitat que vinga directament de *marquija* «Trozo de sarmiento o cualquier palo que, después de plantar los injertos, colocan en el lugar donde se han plantado, como marca, para evitar que sean pisados», una veu castellana i en desús registrada en el *Diccionario de euskera residual y castellano en desuso de Valdizarbe y Valdemañeru, Navarra* de Fernando Pérez de Laborda, que es troba en la seua pàgina web: <http://www.euskeraenvaldizarbe.blogspot.com.es/2012/03/diccionario-del-euskera-residual-de.html> [Consulta 13-03-2014].

40. En la pronúncia local [agwazi], amb esse sonora. Castellanisme.

41. Nom que apareix documentat en nombrosos treballs de toponímia i en la cartografia de la Generalitat de Catalunya: *pinar del Xoles, can Xoles, cal Xoles, caseta del Xoles, font del Xoles*... Podria provenir d'un nom preromànic relacionat amb la paraula basca *txola* que significa *caseta de pastor*, o bé ser una despalatalització d'una paraula provinent del verb *xollar*.

42. Zona situada als extramurs, on hi ha corrals i pallisses: *eres casetes, eres llargues, costa roja*. Actualment s'estan reconvertint en vivendes de residència temporal.

Fusteria Vives
 Eres llargues
 Casa Felip
 Cotxera de Sacaries
 Escola Municipal
 Frontó i piscina
 Costa Roja
 Casa de la Costa Roja (*antic corral de Bernat*)
 Casa Pepet (*antic corral de Pepet*)
 Casa Mateu (*antic corral de Mateu*)
 Carretera a Pena-roja
 Pisos de Casa el Negre

MASOS⁴³

Mas d'Andreu⁴⁴
 Mas d'Arnau⁴⁵
 Mas de Borràs⁴⁶
 Mas de la Bruna⁴⁷
 Mas de la Roqueta⁴⁸
 Mas de la Vall
 Mas de Pasqual
 Mas de Paulí
 Mas de Petxí⁴⁹

43. A Herbers, es distingeix clarament entre *mas*, *maset*, i *caseta*. El mas és l'edificació aïllada en què es viu i es treballa. El maset és una edificació amb una planta baixa que serveix de corral i una planta alta que serveix per a tot: menjar, fer la migdiada, guardar eines, farratges, etc. La caseta sol ser sols d'una planta i serveix com a aixopluc i per a guardar les eines. Tal com diu Ernest Querol, el nom *masia* no s'usa en aquestes contrades (Querol, 1989).

44. Documentat ja en la «Taula dels assagadors y abeuradors y amplius» en 1858. D'ara endavant, en les citacions, solament apareixerà *Taula* i l'any.

45. Taula 1858. Referint-se al mas d'Arnau, l'anomena també *mas de la Lloba* i anteriorment, en 1540, *mas dels Antolins*.

46. És un cognom que prové d'un nom personal antic.

47. Ve de la paraula *bru-bruna*, que actualment la reduïm a *moreno-morena*.

48. Taula 1858.

49. Topònim d'origen mossàrab (Coromines, 1984, III: 304). Existeix el mossarabisme castellà *alpechin* i la paraula catalana *empotzim* pot sortir d'*al-petxim* ('solatge'). D'alguna manera el mot *petxí* ha d'estar relacionat amb *petxina*. Hem trobat un cançoner popular de Núria Ortonada Pedrola (2003): *Tornades del cançoner*: <http://usuaris.tinet.cat.anjub.net/hemeroteca/quadern/1/4.html>, Cambrils [consulta 06-03-2014], que diu així:

Tirinà, tirinà petxina
 lo cul de ta padrina.
 Tirinà, tirinà **petxí**
 lo cul de ton padrí.

Mas de Pitarch⁵⁰
 Mas de Raconet⁵¹ (*també anomenat mas de Pere*)
 Mas de Tomaca⁵²
 Mas del Garro⁵³

MASETS

Maset d'Arnau
 Maset d'Arrufat
 Maset d'Escaleta
 Maset de Baltasar
 Maset de Felip
 Maset de Feltrer⁵⁴
 Maset de Guarch⁵⁵
 Maset de Polla
 Maset de Roda
 Maset de Tomaset
 Maset de la Canal
 Maset del Solà⁵⁶
 Maset de la Teuleria
 Maset de les Mateves⁵⁷
 Maset de Mariano
 Maset de Marquija
 Maset de Paulí
 Maset de Perinxo

50. De la localitat de Pitarque, a Terol, que, segons Coromines, provindria de l'ibero-basc *petarriko*, 'pedra petita'. Abans se l'anomenava *mas Blanc* i s'afirma que hi va estar malalt el general Cabrera (Gamundi, 1994: 135). No obstant això, no hem trobat aquest topònim *mas Blanc* en la Taula, que sí que apareix com a *mas de Pitarch* en 1858.

51. Avui també se'l coneix com a *mas de Pere*. Taula 1858 i amb el nom de «Mas de Joseph Gasulla dit lo Raconet».

52. És curiós la forma *tomaca*, ja que la forma predominant a la zona és la variant *tomata*.

53. Paraula que podia procedir de *garra* i el seu equivalent en basc que és precisament *garro*. Tanmateix sembla que vinga de *garxo*, és a dir, 'el que mira tort', pel seu encreuament amb el castellà dialectal *guirrio* (Coromines, 1984: IV, 397). Taula 1558.

54. És aquell que fa feltres, que són els collerons que els animals porten quan llauren a parell per sostenir el pes del jou damunt el coll.

55. Segons l'*AlcM*, *Guarch* és una variant de *Guasch*, per rotacisme de s davant consonant oclusiva (Alcover, 1983: VI, 437). Per la seua banda, Coromines diu que aquest cognom no pot venir de *Guasch* sinó de *Guart*, nom d'un riuet de Ribagorça (Coromines, 1984: IV, 698).

56. Taula 1540 i amb el nom de «Solà del Capellà».

57. Taula 12-04-1587 i amb el nom de «Lo mas de Na Mateva». *Mateva* és el femení de Mateu.

Maset de Senent
 Maset del Campassero
 Maset del Grogueret
 Maset del Negre
 Maset del Rosset
 Maset del Saboner
 Maset del Surdo
 Maset dels Guargo⁵⁸

CASETES⁵⁹

Caseta d'Andreu
 Caseta de Bertolo
 Caseta de Blai
 Caseta de Joan Batiste
 Caseta de Soldevila
 Caseta del Negre
 Caseta dels Clots
 Caseta i Sénia de Perinxo
 Caseta i Sénia de Roda
 Caseta de la Creu

CORRALS⁶⁰

Corral del Mas de Raconet

ERES

Era Caseta⁶¹
 Eres Llargues⁶²
 Era de Roda
 Era de Soldevila⁶³
 Era de Perinxo

58. Derivat de *Guarch*, abans comentat.

59. Òbviament hi ha més casetes al terme d'Herbers. Hem seleccionat les que es troben en millor estat.

60. La relació de corral en el terme d'Herbers seria llarga. Cal destacar el corral del Mas de Raconet, perquè està separat del mateix mas. Els masos i els mateixos masets i casetes de vegades fan de corral.

61. Aquest topònim també se'l coneix com a *eres Casetes*, però en la Taula de l'any 1540 consta com a «La Era de la Caseta».

62. Aquest topònim també se'l coneix com a *eres Llargues*, però en la Taula de l'any 1587 consta com a «La Era Llarga».

63. Topònim que ja apareix en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 246): «tot hom strany o privat que jugara a l'alfardo dins lo loch ço es dels portells de la **era de Sodevilla** amunt».

ESTABLIMENTS COMERCIALS

Casa Soldevila (*tenda de queviures*)

INDÚSTRIES NOVES

Destil·leria d'Aiguardent d'Herbés
 Explotació pecuària comarcal GUCO
 Fusteria Vives
 Granges particulars

VIES DE COMUNICACIÓ

Assagador de l'Ombria d'Andreu
 Assagador de la Cova Foradada (*a la font del Ginebre*)⁶⁴
 Assagador de la Font d'en Cardona
 Assagador de les Bassasses⁶⁵
 Assagador del Basurero
 Assagador del Barranc de la Teuleria⁶⁶
 Assagador del Barranc de la Vall
 Assagador del Bosc de la Xulita⁶⁷
 Assagador del Camí a Coratxà⁶⁸
 Assagador del Camí de la Pobleta⁶⁹
 Assagador del Camí de Morella⁷⁰
 Assagador del Maset de Roda
 Assagador del riu Escalona
 Assagador del Salt⁷¹
 Assagador dels Barrancassos⁷²
 Assagador dels Fontanals⁷³

64. Taula 1587 i amb el nom de «Cami de bestiar que comense a la cova foradada y passe al mas de Na Ponsa i fa fi al terme de Morella».

65. Augmentatiu de *bassa*. Taula 1858 i amb el nom de «basases».

66. Taula 1621 i amb el nom de «Cami del barranc de Na Riba o de la Teuleria».

67. *Xulita* està escrit amb x perquè així es fa la pronúncia, amb el so palatal africacat sord. Sembla ser un topònim bastant recent ja que en la Taula de 1587 apareix amb el nom de «Bosch de Na Ponsa».

68. Taula 1702 i amb el nom de «Cami Real y de Bestiar que comense davall lo portal de Sol de Vila y va enves la plana y acabe al terme de Castell de Cabres a la Mola Escubosa».

69. Taula 1621 i amb el nom de «Cami de bestiar dit de les Marrades que comense al peyro y va a la Pobleta».

70. Taula 1587 i amb el nom de «Cami de Morella real y de bestiar».

71. Taula 1587 i amb el nom de «Lo camy de bestiar de la costa del Salt».

72. Taula 1702 i amb el nom de «Cami de Bestiar que va la roca de Na Ortina o abeurador dels Barrancasos».

73. Topònim que ja apareix en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 244): «Establiren los Justicia jurats e prohomens del dit loch

Assagador i camí Vell de la Mare de Déu del Sargar⁷⁴

Camí de la Granja

Camí de Torredarques⁷⁵

Camí del Mas d'Andreu

Carretera CS-V-3107

Carretera CS-V-3109

Pista de la Mare de Déu

Pista del Barranc d'en Ferreró

Pista del Mas de Petxí

Pista del Pinar de la Vall

Pista del Repetidor

Pista del Tossal

Pista dels Barrancassos

Sendera de la Mola (*a Pena-roja de Tastavins*)

LLOCS D'INTERÉS HISTORICOCULTURAL

Castell del Baró

Ermita de la Mare de Déu del Sargar

CENTRES DOCENTS

Escola⁷⁶

ERMITES

Ermita de la Mare de Déu del Sargar

Ermita de Sant Miquel

Ermiteta de la Mare de Déu del Sargar

CENTRES D'ESPLAI

Instal·lacions esportives

Casa dels pensionistes

que camí fos e sia dat als bestiaris que van al **fontanal** e va a la Solana, e a ço de Tots Sants entro a Pasqua de flor».

74. També conegut com a camí derrocat, dit [derrocat] en la parla local. Taula 1540 i amb el nom de «Lo camí que ve de Santa Maria».

75. Taula 1540.

76. Actualment l'Escola és un edifici nou emplaçat a les Eres Llargues. Abans existia l'escola dels xics que estava situada en el que és avui la primera planta del Mesón La Llotja (dit així perquè abans en la planta baixa estava la llotja del poble) i l'escola de les xiques estava situada en la primera planta del que és l'hotel La Llotja i s'anomenava *la Costura*. En la planta baixa hi havia el *for* del poble, que dona nom precisament al *carrer del Forn*.

HOSTALERIA

Alberg Municipal

Apartaments de Casa del Mas d'Arnau

Casa rural Casa Catxel

Casa rural Casa Pepo

Hotel-restaurant La Llotja

PEIRONS

El Peiró⁷⁷

Peiró de la Mare de Déu del Sargar⁷⁸

Peiró de Sant Felip i Sant Jaume⁷⁹

Peiró de Sant Macari i Santa Elena⁸⁰

Peiró i Font de la Mare de Déu del Sargar

Orografia, hidrografia natural i partides

COVES⁸¹

Albenc

Cova del Garro

Cova Sabatera

Coves Foradades⁸²

77. Anomenat en la parla local *pigró*. Creu de terme. Actualment no està en el seu emplaçament habitual, però la creu es conserva en la mateixa església. Topònim que ja apareix en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 230): «Item stabliren e ordenaren Justicia, jurats e prohoms que axi com talle lo camí del **peyro** e lo riu».

78. Està situat en l'antic camí de la Mare de Déu del Sargar, al collet de les Serralles. Taula 1587 i amb el nom d'«El Peyronet», avui dia anomenat *El Pigronet*.

79. Se l'anomena *pigró dels Masos*. Taula 1587: «y a cent passes trobaren dos fites una endret delaltra endret de la **creueta** de aon se partix la caritat y travesse lo riu y puge per lo Serradal», [...] y per endret de la **creu** que donen caritat lo dia dels **apostols**».

80. Se l'anomena *pigró de la Tossa*. Fa de partició entre els termes municipals de Mont-roig i Herbers. Taula 1587 i amb el nom de «La Creu de la Tossa». Més tard, en 1702, trobem la següent descripció: «kenves ma drete dret a la **creu de la Tossa** y endret de la dita creu a unes quoranta passes de dita creu en la clapisa la qual refrescaren y passe per davall los pins on mengem lo dia de Santacreu los que van a la processo».

81. Documentades en la «Taula dels assagadors y abeuradors y amplius» trobem diferents noms de coves: *coves de Na Grana*, *cova d'En Sans*, *cova d'En Vilalta*, *cova de Sant Esteve*, *cova d'En Eroles*, *coveta d'En Bel*. Actualment, i gràcies a la constància de Juan Elias Ramos, se n'està esbrinant l'emplaçament. També en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 236) trobem una referència a una cova: «e comencen del riu amunt davall la tallada e de mollo en mollo e torne al barranch de la **Cova de l'Os**».

82. Taula 1587.

Coveta Obscura⁸³
Cova del Congost⁸⁴

ELEVACIONS DEL TERRENY

Alt de les Cendroses o Casalets⁸⁵
Camiseta
Cingle de la Roca de l'Àliga
Cingle Negre
el Tossal
els Castellets⁸⁶
la Mola d'Andreu⁸⁷
la Roca Corba⁸⁸
la Roca Mola⁸⁹
la Serreta⁹⁰
la Tossa⁹¹
la Tramuja⁹²
les Serralles⁹³
les Tallades⁹⁴
lo Serradal⁹⁵

los Salts⁹⁶
Roca del Corb
Roca del Morral
Roca del Salobre
Roca l'Hedreria
Roca Tallada
Rocalls del Barranc d'en Ferreró
Serra de Sant Cristòfol
Tossal de Perinxo⁹⁷
Tossal de Sabater⁹⁸
Tossal del Mas de Borràs
Tossal Gros⁹⁹

DEPRESSIONS DE LA SUPERFÍCIE TERRESTRE

el Congost
la Foia de la Roqueta
la Vall
les Comes¹⁰⁰
les Foies¹⁰¹

83. En la pronúncia local s'anomena *oscura*.

84. Taula 1587.

85. Taula 1858 i amb el nom de «Casalet del Collet de la Mateva».

86. Formacions calcàries que tenen forma de castell.

87. Taula 1552 i amb el nom de «La Mola».

88. Taula 1858 i amb el nom de «La Roca Corba».

89. Taula 1587.

90. Topònim que ja apareix en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 243 i 247): «Axi matex nengu no y gos tallar ni smoxar ni arrancar mata ni carasca del portal del fontanal axi com talle **la Serreta** entro el mallol de n'Anthoni Çabater».

91. Taula 1587 i amb el nom de «La Tosa»: «endret de la creu de **la tosa** trobaren una fita y tres pases avans de la fita feren una creu y cinc pases de alli avant dempres ne trobaren una de creu y tire dret per davall los pins a on mengen la *caritat* [fa referència a la rogativa que encara es fa actualment a la Tossa]».

92. Fa referència al caixonet mòbil que a manera d'embut fa passar el gra a la mola del molí. Coromines, en el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* diu textualment: «l en val, almenys en comarques tant del Nord (*tramúza* a Herbés, i com a nom propi d'una penya, 1961)» (Coromines, 1988: VIII, 751). Taula 1540.

93. Topònim també arrellegat per Coromines: «*Serralla* a Herbés (Morella-Matarranya): *Lę sęrá(ęs* nom de tres grossos serrats d'esqueix en tres zones diferents» (Coromines, 1987: VII, 842)

94. Topònim que ja apareix en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 236): «e comencen del riu amunt davall **la tallada**».

95. Significa 'serrat llarg' (Coromines, 1987: VII, 843). Taula 1587.

COLLS

Coll de la Salve
Coll de la Vall¹⁰²
Coll de Sanxo
Coll del Mas de Borràs
Collet de les Serralles
Collet de Sant Miquel
Collet del Mas de la Roqueta
Collet del Sabinar

COSTES

Costa de Pitarch

96. Taula 1858 i amb el nom de «Lo Salt».

97. Taula 1552 i amb el nom de «Lo Tosalas».

98. Encara que en un afegit posterior, aquest topònim apareix en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 242). «Entenem per devesa **lo toçal dels çabaters** y ombria que esta davant lo loch de Herbes».

99. Taula 1540.

100. Taula 1587.

101. Taula 1702.

102. Taula 1553.

Costa de Santa Quitèria¹⁰³
 Costa dels Serradors¹⁰⁴
 Costa de l'Ullalet
 Costereta de Blai
 Costa Roja¹⁰⁵
 la Costa dels Parrals

BOSCS

Bosc d'Arnau
 Bosc de la Xulita
 els Ginebrals de Roqueta
 els Pins Grossos
 la Roureda
 Pinar de la Vall

OMBRIES

les Ombries del Barranc d'en Garcia
 Ombria d'Arnau
 Ombria de Bruna
 Ombria de Feltrer
 Ombria de la Roqueta
 Ombria de Pasqual
 Ombria del Mas de la Vall
 Ombries del Mas d'Andreu
 Ombries del Mas de Raconet

SOLANES

el Solà¹⁰⁶
 el Solanet
 els Solans de Borràs
 Solana d'Arnau
 Solana de la Vall
 Solana del Saboner
 Solana de Sòl de Terme
 Solana del Mas de Pau
 Solana del Mas de Raconet

103. Taula 1587.

104. Taula 1624.

105. Taula 1858.

106. Topònim que ja apareix en «Els establiments d'Herbès de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 243): «y també lo **Sola** del Capella que esta anant a Penaroga a ma esquerra del camí».

DEVESES¹⁰⁷

Devesa de Tomaca

HORTS¹⁰⁸

Horts d'En Cardona¹⁰⁹
 Horts de la Fontfreda¹¹⁰
 Hort de la Marededéu¹¹¹
 Horteta Nova
 l'Hort del Rector¹¹²

BARRANCS

Barranc d'Arnau
 Barranc d'en Ferreró¹¹³
 Barranc d'en Fonts¹¹⁴
 Barranc d'en Garcia¹¹⁵
 Barranc d'Herbeset
 Barranc de l'Algepsar¹¹⁶
 Barranc de la Font del Ginebre
 Barranc de la Fontanassa

107. Aquests terrenys particulars o comunals destinats a pastures antigament degueren ser més abundants. En «Els establiments d'Herbès de 1326» (Valls i Taberner, 1927) apareixen les següents denominacions: *devesa de les vinyes* (p. 230), *la devesa* (p. 233), *la devesa o bovalar* (p.234), *la devessa de la villa* (p.234), *devesa de comú* (p. 236), *devesa de la hombria de Narbona*, *devesa de comu de la Serreta* (p.242), *devesa del forn, dita la garocha* (p.243). Com hem vist en la nota 81, apareix definida *la devesa*: «Entenem per devesa lo toçal dels çabaters y ombria que esta davant lo loch de Herbes».

108. A qualsevol fonteta o sènia existia un hort per cobrir les necessitats d'autosuficiència de la població. Per tant, solament hem recollit els més significatius i documentats.

109. Taula 1587 amb el nom d'«Orts den Cardona».

110. Taula 1624 amb el nom d'«Orts de Canem». En 1702 trobem la següent descripció «les parets **dels orats de canem dits de la font freda**».

111. Taula 1702 amb el nom «del ort de nostra Senora del Sargar».

112. Taula 1621 amb el nom de «lort y bancal de la rectoria».

113. Taula 1587. Segons el *Diccionari català-valencià-balear*, *ferreró* és una paraula que deriva de *ferrer*. En un document de l'any 1303 apareix el nom de *Ferreró* aplicat a un noi, fill d'un home anomenat *Ferrer* (Alcover, 1983, 5: 825).

114. Aquest topònim s'ha escrit de diverses maneres «barranc den Fons», Taula 1587, i «barranc dels Enfans», «barranc dels Enfants» en mapes segurament fets per funcionaris castellans. Encara que la paraula *enfants* és molt antiga, ja des del segle *xv* solament apareix la versió catalana *infants* (Coromines, 1984: iv, 849). Nosaltres ens inclinem per la transcripció *En Fonts* perquè *Fonts* és un llinatge conegut i conserva l'antic article de tractament personal *en* com passa també en *barranc d'en Ferreró* i *barranc d'en Garcia*.

115. Taula 1587 i amb el nom de «Barranch den Garsia».

116. Taula 1858 i amb el nom de «Lo clot del Algepsar».

Barranc de la Mare de Déu
 Barranc de la Solana
 Barranc de la Teuleria
 Barranc de la Vall
 Barranquet de les Comes
 Barranc de les Coves
 Barranquet de la Voltrera
 Barranc de la Font o de les Moreres
 Barranc dels Barrancassos
 Barranc dels Fontanals
 Barranc dels Presseguers

BASSES

Bassa de l'Índio¹¹⁷
 Bassa de la Creu
 Bassa de la Mosca
 Bassa dels Casals¹¹⁸

DIPÒSITS

Dipòsit Municipal del Castell
 Dipòsit Municipal del Tossal de Sabater

FONTS

Font d'en Cardona
 Font de Bruna
 Font de Guarch
 Font del Campassero
 Font de l'Arraval o del Barranc¹¹⁹
 Font de la Fígola¹²⁰
 Font de la Mare de Déu¹²¹
 Font de la Mola¹²²
 Font de la Roqueta
 Font de la Teuleria
 Font de la Vall¹²³

117. Abeurador municipal. Taula 1858 «la Baseta que diuen del **índio**».

118. Abeurador municipal.

119. Abeurador municipal.

120. Taula 1540 i amb el nom de «la fontanella d'En Fígols».

121. Abeurador municipal. Taula 1540 i amb el nom de «Lo abeurador de la Verge Maria del Sargar».

122. Taula 1702.

123. Abeurador municipal.

Font de la Bellera
 Font de les Bassasses¹²⁴
 Font de les Lluïsses¹²⁵
 Font de Macip¹²⁶
 Font de Mariano
 Font de Perinxo
 Font de Polla
 Font de Senén
 Font de Tomaca¹²⁷
 Font del Barranc de la Teuleria¹²⁸
 Font del Cantal
 Font del Garro
 Font del Ginebre¹²⁹
 Font d'en Mas¹³⁰
 Font del Mas d'Arnau¹³¹
 Font del Mas de Borràs¹³²
 Font del Mas de la Roqueta
 Font del Mas del Garro¹³³
 Font del Maset del Surdo
 Font del Molí¹³⁴
 Font del Surdo
 Font dels Barrancassos¹³⁵
 Font dels Boverals
 Font dels Fontanals
 Fonteta de la Fontanassa

124. Abeurador municipal.

125. Abeurador municipal.

126. Taula 1858: «y tornant baix a la font que es abeurador se va veure que Mariano **Masip** sen abia entrat en lo abeurador».

127. Abeurador municipal.

128. Abeurador municipal.

129. Abeurador municipal. Taula 1587.

130. Topònim que ja apareix en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 234): «Empero stabliren que del barranch que ve e va al terme de na Vilamura e pus es que ysque a la paret de la era d'en Segarra e que torne a la **font d'en Mas**».

131. Abeurador municipal.

132. Abeurador municipal.

133. Abeurador municipal.

134. Abeurador municipal.

135. Abeurador municipal. Taula 1858 i amb el nom de «Abeurador de la font de la Servera o dels Barrancasos».

POUS

Pou del Mas de Borràs
 Pou del Mas de Raconet
 Pou Municipal

RIUS

Rambleta¹³⁶ o Entreforc¹³⁷
 Riu Escalona¹³⁸

TOLLS

Toll de l'Escala
 El Gorg de Dalt¹³⁹
 El Gorg del Grau¹⁴⁰
 El Gorg de Baix
 Toll de Jaume
 Toll de Roda
 Toll del Puntarró o Puntarrí¹⁴¹
 Toll del Molí
 ULLALS
 l'Ullalet
 Ullals¹⁴²
 Ullals de Pitarch

PARTIDES I PARATGES

el Bassot
 el Botador¹⁴³

el Censal
 el Colomer
 el Grau¹⁴⁴
 el Guinyó¹⁴⁵
 el Molí del Baró¹⁴⁶
 el Pedregal del Campassero
 el Planàs¹⁴⁷
 el Safranar
 el Sargar¹⁴⁸
 els Barrancassos¹⁴⁹
 els Barranquets
 els Boverals¹⁵⁰
 els Campassos¹⁵¹
 els Clots¹⁵²
 els Fontanals
 els Pedregals del Mas d'Andreu
 els Plans
 els Salts
 els Savinassos¹⁵³
 els Vilarets¹⁵⁴
 la Canalassa de Borràs
 la Cecília
 la Cogulla¹⁵⁵

136. Taula 1587.

137. Encara que en els mapes oficials aparega amb el nom *Entre cort*, l'informador oral i propietari dels terrenys l'anomena *Entreforc*. Coromines, en l'*Onomasticon Cataloniae*, diu que aquesta paraula deriva del llatí *INTERFURCUM* i vol dir 'bifurcació' (Coromines, 1995: IV, 73).

138. Taula 1587 i amb el nom de «Lo Riu». Joan Coromines en l'*Onomasticon Cataloniae* diu que *Escalona* és un parònim de la paraula *escaló*. La forma femenina naixeria com un adjectiu derivat d'*escaló*. També a Tous hi ha un riuet que s'anomena *Escalona* i altres pobles valencians anomenen *escalona* a una sèquia gran (Coromines, 1995: IV, 94).

139. Taula 1587 i amb el nom de «Lo Gorch».

140. Taula 1621 i amb el nom de «Lo Gorch del Guerau».

141. Derivat de *punta*. Recollit per Joan Coromines a Mallorca: 'punta rocosa que es fica dins mar' (Coromines, 1985: VI, 868). Efectivament, el *Puntarrí* d'Herbers és un toll amb una punta rocosa dins.

142. Taula 1624: «lo qual abeurador puge fins de sobre lo gorch hon ya tres o mes **ullals** de aygua manantial».

143. Taula 1540 i amb el nom de «Lo abeurador del Botador».

144. Conegut més amb l'article *lo: Lo Grau*. És el pas o camí per una costa amb roques. Taula 1587 i amb el nom de «Guerau»: «[...] y tot camí de Morella torna fins al **guerau** y de allí baixa al gorch».

145. Topònim que ja apareix en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 236): «e fou mudat **al guinyo** e a fronte de la primera part ab serra d'en Guillem Vilamur». En el *Diccionari català-valencià-balear* tenim la definició d'aquesta paraula com a adjectiu antic que significa 'embullós, que obra amb falsedat'. També hi està arrellegada com a llinatge. (Alcover, 1983: VI, 467).

146. Taula 1587.

147. Taula 1702.

148. Taula 1540.

149. Taula 1587.

150. Taula 1540 i amb el nom de «Lo camí del Boveral».

151. Taula 1540 i amb el nom d'«El Campàs».

152. Taula 1552.

153. Taula 1587 i amb el nom de «lo comú dit Los Savinals». En 1702, amb el nom de «Savinars». En 1858, amb el nom de «Savinassos».

154. Taula 1540.

155. Encara que no està situada dins del terme d'Herbers, és un punt de referència molt important i encreuament dels termes de Mont-roig, Torredarques, Pena-roja i Herbers. Ve del llatí *CUCULLA*, i fa referència a la caputxa del frare.

la Coscollada
 la Costa Roja
 la Creu¹⁵⁶
 la Fontfreda¹⁵⁷
 la Garrotxa¹⁵⁸
 la Moterada
 la Planissa
 la Savina¹⁵⁹
 la Sort/les Sorts/ la Sorteta¹⁶⁰
 la Teuleria¹⁶¹
 la Voltrera¹⁶²
 l'Heretat
 l'Horteta Nova
 les Basses¹⁶³
 les Belleres¹⁶⁴
 les Canaletes
 les Canals¹⁶⁵
 les Costes de Bernat
 les Feixes
 les Lluïsses¹⁶⁶

les Marrades¹⁶⁷
 les Mateves¹⁶⁸
 les Paredades
 les Solsides
 les Tancades¹⁶⁹
 les Teravines
 Pla de la Mosca
 Racó de Marquija

BIBLIOGRAFIA

- AHMH (Arxiu Històric Municipal d'Herbers).
- ALCOVER, Antoni - MOLL, Francesc de Borja (1980s): *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols., Ed. Moll, Palma de Mallorca.
- COLÓN, Germà (2011): *Lexicografia, lèxic i crítica textual*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- COROMINES, J. (1965 i 1970): *Estudis de toponímia catalana*, 2 vols., Barcino, Barcelona.
- (1984): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana (DECAT)*, 9 vols., Ed. Curial / La Caixa, Barcelona.
- (1988): *Onomasticon Cataloniae*, Ed. Curial, Barcelona.
- DDAA (2001): *Memòries d'Herbés*, Gràfiques Llovet, Tarragona.
- DDAA (1992): «Herbers», monogràfic, *AU! Revista comarcal dels Ports*, Morella.
- DDAA (1995): *La comarca dels Ports*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- GAMUNDÍ CARCELLER, Serafín (1994): *La comarca dels Ports*, Gràfiques Vimar, Picanya.
- GARCÍA EDO, Vicent. (2002): «La carta de poblament de 1233 i el fur general de Morella», *Papers dels Ports de Morella*, Morella, pp. 92-94.
- (1989): «Nuevas aportaciones documentales sobre don Blasco de Alagón», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, tom LXVI, Castelló, pp. 297-298.
- GARGALLO, Josep M. (2002): *Pàgina d'Herbers i Barcelona*, disponible en <http://perso.wanadoo.es/e/sacariesherbers/carrers/casesdherbers.htm> [Consulta 22-12-2013]
- GRAU I MONSERRAT, Manuel (1986): *Herbés*, Diputació de Castelló, Castelló de la Plana.
- ORTONADA PEDROLA, N. (2003): *Tornades del cançoner*, disponible en <http://www.anjub.net/hemeroteca/quadern/1/4.html>, Cambrils [Consulta 28-12-2003].

156. Taula 1702.: «y puge a **la creu** de Sta Quiteria y entorn de la creu te nou passes de ampriu per a estar la gent quan se dihuen los Evangelis».

157. Topònim que ja apareix en «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 238): «Establiren e ordenaren Justicia jurats e prohomsens del loch d'Erbes Jusans que l'aygua de l'ort de la **Font Freda** que passas costera fins a l'ort d'en Meseguer».

158. Topònim que ja apareix en els «Els establiments d'Herbés de 1326» (Valls i Taberner, 1927: 243): «la devesa del forn dita **la garocha**».

159. Taula 1858.

160. Taula 1587.

161. Taula 1552.

162. Taula 1587 i amb el nom de «Les Boltreres». Referent a aquest topònim, Joan Coromines diu textualment: «*Voltera* 'marrada' [...] i, en el sentit de 'tombarella Matarranya; aquí és allò, i també genèric de les gorgues dels riuets (pròpiament deu ser 'meandres): *La Boltera de Manero*, prop de l'altre meandre gros, anomenat *Lo Gorg*, vora el riu d'Herbés (Coromines, 1984: ix, 368). Curiosament, en la «Taula dels assagadors y abeuradors y amplius» sempre apareix escrit amb *r*, **Boltreres**. Per una altra banda, *Voltrera* és un topònim conegut i significa 'lloc de voltors'.

163. Taula 1702 i amb el nom de «Les Bassetes».

164. Taula 1587 i amb el nom de «La partida de la Belleria». Prové d'*abellera*, nom de planta o lloc de moltes abelles.

165. Taula 1858.

166. Taula 1858. Segons l'*AlcM* (Alcover, 1983, VII, 76), *Lluïssa* és una 'llosa, pedra plana i llisa'.

167. Taula 1540.

168. Taula 1858.

169. Taula 1858.

- PÉREZ DE LABORDA, F. (2012): *Diccionario del euskera residual y castellano en desuso de Valdizarbe y Valdemañeru*: <<http://www.euskeraenvaldizarbe.blogspot.com.es/2012/03/diccionario-del-euskera-residual-de.html>> [Consulta 13-03-2014]
- QUEROL, Ernest (1989): «Noms de les edificacions aïllades del terme de Morella», dins *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, xxxv, pp. 46-61.
- SEGURA Y BARREDA, José (1981): *Morella y sus aldeas*, 3 vols., A.M.Y.C, Barcelona.
- SERRET, Rafael (2004): *Herbers. Toponímia dels pobles valencians*, Acadèmia Valenciana de la Llengua, València.
- SOLÉ, E. (2002): «Els noms col·lectius catalans», disponible en http://www.tdx.cbuc.es/TESIS_UPF/AVAILABLE/TDX-1212102-5114/tess1de2.pdf [Consulta 30-12-2003].
- VALLS I TABERNER, Ferran (1927): «Els establiments d'Herbés de 1326», *Revista Jurídica de Catalunya*, vol. xxxiii, Barcelona.
- VENY, Joan (1989): «CATXEL 'cardium edule', un nou mossarabisme del català», dins G. Holtus, G. Lüdi i M. Metzeltin (eds.), *La Corona d'Aragó i les llengües romàniques. Miscel·lània d'homenatge a Germà Colón*, Tübingen, pp. 463-475.

TOPONÍMIA DE CERVERA DEL MAESTRAT (BAIX MAESTRAT)

Casto Sorlí Moliner

[Centre d'Estudis del Maestrat]

1. AGRAÏMENTS

Primer de tot, voldríem agrair i donar suport a l'AVL per la tasca de defensa de la llengua, de la toponímia i més especialment pel seu posicionament lògic, coherent i de normalitat davant les decisions tant perjudicials, per a la llengua i per a la cultura del poble valencià, que en els últims temps s'han produït des de dins mateixa de la nostra societat.

També cal fer menció d'aquelles persones que han col·laborat mitjançant entrevistes, comentaris o, simplement, ajudant a conèixer millor els topònims o el territori: Antonio Lluch, José Moliner, Rosendo Viñes (d.e.p.), Manuel Cervera, Domingo Viñes, Jaime Garcia, Vicent Sorlí, Joaquina Moliner i Luis Cervera. També ha estat indispensable la informació facilitada per Joan Ferreres. Finalment, voldríem fer un breu i últim recordatori al company Pere-Enric Barreda (d.e.p.), del qual hem consultat algunes fonts que han reforçat el coneixement de la llengua i dels topònims del Maestrat al llarg de l'Edat Mitjana i Moderna.

2. RECULL TOPONÍMIC

Un dels principals objectius quan començàvem el treball era identificar i localitzar la major part possible de construccions ramaderes que queden disperses, abandonades i, en molts casos, ensorrades o pràcticament desaparegudes. Ens referim fonamentalment a masos i corrals. Ha estat una

tasca lenta i amb una certa dificultat d'identificació en molts casos i, considerant que n'hi ha més de cent en un terme municipal de gairebé 100 km², encara no finalitzada. En este sentit, es coneixien moltes de les construccions medievals, però sobretot en el cas de les documentades del segle XIX són bastant dificultoses d'identificar ja que es tracta de topònims temporals perduts.

Una altra qüestió que s'ha anat treballant és la d'algunes classes toponímiques poc identificades o fixades en els treballs genèrics de toponímia. En este sentit, s'han aconseguit i fixat alguns topònims referents a sènies i parances (arbres preparats per a la captura de tords), i s'han arribat a identificar prop de trenta topònims.

Fruit d'este treball han estat els prop de cinc-cents topònims introduïts en l'aplicació Terrasit.

3. PROCEDIMENT DE TREBALL

El treball de recollida de topònims es va iniciar farà uns quatre o cinc anys; en determinats moments s'ha fet de manera sistemàtica, i en altres moments, a causa d'altres treballs o activitats, de manera ocasional.

Les fons consultades han estat molt diversificades. A més de les citades en la bibliografia, s'han consultat altres articles, actes o monografies. No els citem perquè són bàsicament una ferramenta de suport per a contextualitzar, iden-

tificar o conèixer alguns topònims o algunes de les seues característiques etimològiques. Bàsicament es tracta de treballs d'història medieval i reconquesta, ramaderia, establiments i ordinacions municipals.

S'han realitzat també, de manera sistemàtica o puntual, diverses entrevistes a unes vuit persones coneixedores de bona part del terme, partides, o llocs. Fonamentalment es tracta de pastors, agricultors i caçadors. A més s'ha fet el buidatge d'un representatiu material cartogràfic:

- *Mapa topogràfic nacional, San Mateo, 571-I* (1:25.000), ed. Dirección General del Instituto Geográfico Nacional, 1984;
- *Mapa topogràfic nacional, Vinaròs, 571-II* (1:25.000), ed. Dirección General del Instituto Geográfico Nacional, 1984;
- *Vinaroz* [mapa topogràfic], 571 i bis (1:50.000), ed. Dirección General del Instituto Geográfico y Catastral, 1947;
- *Cartografía militar de España: Vinaroz, 571* full 31-22 (1:50.000), ed. Servicio Geográfico del Ejército, 1983.

A més, s'ha treballat la cartografia que ofereix l'aplicació Terrasit i els topònims que ja estaven fixats en l'aplicació. La diversitat de mapes, malgrat els errors i les traduccions sistemàticament castellanitzades, ha estat una eina per a la ubicació i constatació de diversos topònims, llocs i diferents elements geogràfics o humans, com vies de comunicació, construccions, etc.

En este cas, la majoria de fonts aportaven informació, indicis o aclariments etimològics, però es centraven en informació contemporània. Este fet constata la falta d'una informació més allunyada en el temps que contrastara i, en molts casos, contradiguera la forma correcta o la verdadera etimologia de molts topònims. Concloem que sovint s'han produït i reproduït errors en la interpretació, en l'ús i la fixació dels topònims per causes lògiques (més coherents o menys). En molts casos per desconeixement de l'etimologia, en altres per simple evolució de la llengua o per canvi de civilització o cultura, i per tant de la llengua usada. Altres vegades per traduccions administratives errònies, per falta de formació del personal administratiu o executiu, etc.

Arran d'esta evidència, s'ha realitzat un aprofundiment en el treball d'arxiu. En primer lloc, s'han consultat entorn d'un centenar de protocols notarials de l'Arxiu Municipal de Sant Mateu, exclusivament notaris de Cervera (Tomàs Antonio Cervera, Josep Cervera i Francisco Cervera). El període cronològic inclòs ha estat bàsicament la segona meitat del segle XVIII. Les tipologies documentals són variades: compravendes, arrendaments, censos, capítols matrimonials, testaments, etc. En segon lloc, la segona documentació d'arxiu consultada és la que es correspon amb l'acte de delimitació del terme de Cervera de l'any 1846, la qual ha estat treballada i publicada (Sorlí, 1998). I en tercer lloc, s'ha realitzat un buidatge del cadastre de rústica de Cervera de l'any 1921.¹

Un altre procediment de treball ha estat el treball de camp. És a dir, recórrer el territori que s'ha de conèixer, localitzar espais, construccions o elements per a poder posteriorment identificar o verificar la informació anteriorment recollida o rebuda. Realment ha estat, i continua estant, un treball lent i laboriós, però a partir del qual s'han pogut ubicar i conèixer nombrosos corrals, masos, sénies, parances, i molts altres noms de lloc, molts dels quals ja indicaven un ús baix per part de la població o, en altres casos, ja no s'ubicaven amb gens de facilitat.

Metodològicament, s'ha intentat seguir les mateixes pautes que en els estudis toponímics. Personalment, hem intentat fixar els topònims en la llengua que usa la població nativa, és a dir, en valencià. No obstant, el lector podrà observar que moltes formes no són exactament les utilitzades pels seus veïns, sinó les fixades per les directrius de l'AVL. Ens referim especialment a la valencianització de noms propis, usats en molts casos de forma castellanitzada. També hem respectat les formes de topònims que s'ha documentat exclusivament en castellà, irrellevants com ja hem indicat. Finalment, hem intentat respectar al màxim la forma correcta o més documentada, sempre que esta forma s'haja usat o documentat continuadament fins a temps recents.

1. Arxiu Municipal de Cervera: *Servicio de avance catastral de la riqueza rústica y pecuaria. Provincia de Castellón. Partido judicial de San Mateo. Término municipal de Cervera del Maestre* [s.l.], Ministerio de Hacienda, 1921, 2 toms.

4. FONTS CONSULTADES PER PERIODES CRONOLÒGICS

Una de les tasques aconseguides pel treball era identificar una gran part dels topònims existents a Cervera al llarg de vuit segles. Per tant, ara ja disposem d'una bona base per a conèixer l'evolució que han tingut molts topònims, així com la variació o permanència en la manera d'identificar un lloc al llarg del temps.

Per a conèixer la toponímia medieval, ens hem ajudat majoritàriament de dades i fonts publicades o cedides per Joan Ferreres. La documentació en bona part correspon als fons documentals de l'Arxiu del Regne. Les tipologies documentals s'han basat en morabatins, privilegis, censals, capbreus, protocols notariais, etc. Açò ha permès conèixer la toponímia islàmica, almenys la dels segles XII-XIII. Topònims que ja coneixíem o estaven fixats com *Almaçul* o *Almassull*, *Xerer* (Xirosa), *Exaudí* (Aixudí) o *Alcaria* (l'Alqueria), i altres desconeguts o en desús com *Benimader*, *Alcamer* o *Camer*, etc.

S'han identificat també gran part dels topònims del període medieval cristià, distribuïts fonamentalment a partir dels masos.

Indiquem la forma que apareix en la documentació i entre parèntesis la forma normalitzada o la més recent:

- Fixats i coneguts: *Ardolich* o *Herdolig* (Ardolig), *Cominyer* o *Comenyer* (Comunyer), *pou d'en Canyelles* (Canelles), *mas d'en Veguer*, *mas de na Quixala*, *mas Blau* (mas d'en Blaus), *pou Donat* o *d'en Donat* (pou Hornat o Bernat), *roca d'en Quexal* (roca del Quixal).
- Desconeguts o en desús: *era dels Cànters*, *el Bostal*, *la Senada*, *les Sorts* (a la Torra), *riu de l'Horta* (barranc de l'Alba, a l'Alboreda) diversos vilars com el *d'en Galzeran* o el *del Clot dels Mulets*, *la Cova d'en Colodia*, *el Figueral*, *Patxols*, etc.

El segon gran període del qual hem trobat bastants topònims és el segle XVIII, fonamentalment la segona meitat. Este període s'ha estudiat a partir dels protocols notariais conservats a l'Arxiu Municipal de Sant Mateu.

En este període es produeix una de les grans intervencions envers la toponímia local. Ens referim a la primera traducció i castellanització generalitzada arran de la implan-

tació del Decret de Nova Planta i de la imposició del castellà en l'Administració.

- Fixats i coneguts: *Alboreda*, *bassa Nueva*, *Benichurri*, *Caballos*, *camino de la Senia*, *la Cova del Burgar* (barranc de la Cova), *la Llaude* (potser es corresponga amb l'*Allender*), *mas d'en Ramon*, *la Perdiguera*.

- Desconeguts o en desús: *corral del Bou*, *la Cuarterada*, *Matisalet*, *Peiró* o *peiró Trencat* (el Pero).

El tercer període es correspon amb el segle XIX, bàsicament amb la consulta d'una còpia de les actes de desllindament del 1846:

- Fixats i coneguts: *caminàs dels Abellés*, *cocó de l'Ordriàs*, *les Navàries*.

- Desconeguts o en desús: *caminàs del Puntal*, *caminàs de la Volta al barranco de la Torn*, *Carrera-sa*, *comuns de la Vila*, *comú dels tres termes*, *fontanella del Allender* (segurament de la Llaude), *mallada de la Pedra dolça*, *masia de José Moliner*, *mas del Conde*, *paridera de la viuda de Pascual Sorlí*,² *pla de la Calç*, *pozo de la Fatxada*, *les Saleres*, *corral de Puleró* (a Canelles).

Finalment, un altre període del qual s'han obtingut molts topònims és lògicament el segle XX, ja que és el moment en què més tipologies documentals s'han treballat (fonts orals, cartografia, cadastres, publicacions com l'*Onomasticon*, etc.). A més dels típics topònims de partides, barrancs, masos o muntanyes, s'ha obtingut sènies, corrals, parances, etc. Val a dir que alguns segurament seran anteriors al segle XX, però a hores d'ara encara no els tenim documentats.

- Fixats i coneguts: *la Mussil*, *la Niola*, *l'Olivereta*, *parança del Moreno*, *les Senietes* (l'Alboreda), *el Tormo*, *la Trinxera*, *la Xirivella*, *la Rourera*.
- Desconeguts o poc usats: *la Curolla*, *la Picossa*.

5. CONCLUSIONS

A la fi del treball s'ha constatat un aprofundiment en el coneixement general del terme de Cervera, però no solament això, sinó que s'ha possibilitat un coneixement bastant

2. Paridera: genèric de 'corral' en castellà.

exhaustiu de l'orografia, la vegetació, els recursos naturals, els cultius, els pobladors, com també envers les tipologies i llocs de poblament i hàbitat, distribució dels recursos hídrics bàsics, etc.

Al llarg dels deu últims segles i a través dels quals es disposa de documentació i referències, deduïm que han intervingut, bàsicament, tres llengües en la configuració de la toponímia rural local.

La primera llengua va ser l'àrab i, curiosament dels pocs topònims que coneixem, la majoria s'han mantingut en la memòria i continuen usant-se.

La segona llengua i la que ha fixat la toponímia a partir de la repoblació cristiana des del segle XIII, ha estat la llengua romanç (en un primer moment amb forts components de pobladors catalans i ja posteriorment per població estrictament valenciana). Com a llengua pròpia de la població (el valencià) i al ser la usada en la transmissió oral, especialment per les classes treballadores, ha possibilitat que s'hagen produït poques alteracions, especialment pel castellanisme, més efectiu en la plasmació escrita. A partir de l'arribada de nous pobladors des de l'any 1233, especialment colons catalans, serà quan comença a fixar-se la toponímia en llengua romanç. Per tant, primer rebrà característiques orientals de la llengua, i posteriorment es desenvoluparà amb característiques occidentals del que avui coneixem com a valencià. Estos nous topònims cristians s'estructuraren, al llarg de la baixa Edat Mitjana, a partir de les divisions en masos que es feren de les terres, també de les deveses i de les terres comunals. I és encara avui en dia els que conformen la base i donen nom a la majoria de partides del terme municipal, juntament amb les alqueries i deveses islàmiques.

Un altre element característic de la llengua emprada per la població i de les peculiaritats dialectals locals, és l'ús de l'article neutre *lo*, molt arrelat en la forma oral. La tercera llengua en discòrdia ha estat el castellà. Esta només s'ha introduït en la documentació escrita mitjançant les traduccions efectuades a partir dels topònims orals en valencià. Irrellevants són els que s'han fixat en esta llengua exògena per al cerverí: *Quatro vientos*, potser *el Canyo* i ben poca cosa més. Altres processos castellanitzadors són visibles únicament en la documentació escrita. Es constaten en els protocols nota-

rials dels segles XVIII i principis del XIX i també en la documentació municipal del segle XX, i són fruit dels processos polítics i socials generals. Respecte a altres llengües, no s'ha fixat cap topònim. En els casos dels veïns d'altres països que, durant les dos o tres últimes dècades, han fixat la seua residència en vivendes i xalets dispersos pel terme de Cervera (bàsicament alemanys, francesos, holandesos, anglesos i belgues), o bé arriben a conèixer el topònim, més o menys correctament, o en tot cas el castellanitzen.

Entre el topònims castellanitzats sistemàticament hi ha *Higueral* (Figuerale), *la Muela* (la Mola), *Laguna* (la Llacuna), etc.

Es constaten també diversos errors a causa de la castellanització: *coll de Mareli* (coll de March), *Arquichala* o *Aguilacha* (Mas de la Quixala), *els Jubs* (l'Aljub), *Cuevas Royas* (Coves Roges), *folia del Coll* (foia del Coll), *corral de Notavias* (corral dels Notaris), *Mas de Vauchoen* (Mas de na Bonjorn), etc.

Una altra qüestió que s'ha d'indicar és l'afecció envers alguns llocs apartats del nucli major de població. La gran extensió del terme i la dificultat en les seues comunicacions, ha propiciat que moltes terres hagen estat treballades, adquirides o habitades per veïns d'altres poblacions. Esta circumstància fa que alguns llocs tinguen dobles topònims segons qui els anomena (cerverins, janencs, calijons, jordiençs, etc.). En altres casos, el topònim ja s'ha perdut o es desconeix a Cervera, mentre que eixos altres veïns el mantenen o n'han fixat un de nou. Podem recordar *el Bovalar* o *Boveral*, *corral de Saragossà*, etc.

La cerca bibliogràfica i el treball d'arxiu han possibilitat el coneixement etimològic de molts dels topònims, fins ara desconeguts, i també han permès la rectificació de molts d'ells una vegada verificada la forma correcta o que hem considerat més fiable o més documentada, o en tot cas han permès esbrinar la correspondència amb un altre topònim històric anterior. Així, *el pou Neriol* s'ha identificat amb *el pou d'Oriol*; *el mas del Llosco*, amb *el mas d'en Losco*; *la Torre*, amb *la Torre* o *Torreta*; *els Ambors*, amb *l'Àlber*; *el pou* i la partida de *Canelles*, amb *D'en Canyelles*; *el pou Bernat* o *Hornat*, amb *el pou Donat*, etc.

S'han constatat alguns canvis o afegiment de topònims per a algunes partides o llocs. El *barranc de l'Alboreda*

s'ha identificat amb *riu de l'Horta*; la *font de la Caramela*, amb la *font de Pere Xerta*; el *coll de la Font*, amb la *Senada*; *Parets* sembla correspondre's a un afegiment al *mas d'en Blaus*, simplement per visualització de parets o de paretetes del mas ja en runes.

També hi ha diversos noms de lloc que no s'han pogut esbrinar o verificar amb certitud davant les diferents possibilitats de procedència: antropònims, arabismes, elements físics, mossarabisme o llatinismes, etc. Assenyalen per exemple: *Ambobico*, *Antabart*, *Enfardell*, *la Niola*, *Benitxurri*, *Enquissot*, *la Rent*, *l'Argirap*, *Teba*, *la Manoia* o *l'Aumatxe*. Altres casos fan possible diverses etimologies, ja que s'usen dos formes amb sentit diferent. És el cas de *la Fea* i *la Foia* per al mateix lloc. En este cas existeix un element físic (*foia*) per a referir-se a un pont i a lloc, i per altra banda un renom (*fea*) per referir-se a un corral.

S'han identificat diversos topònims que ja s'han perdut, i per tant s'han convertit en històrics. És el cas de *l'Arroer*, *l'Allender*, *l'Avenaret*, el *barranc del Soliguer*, el *barranc dels Rajolots*, *les Sorts*, *Patxols*, el *Figueral*, el *corral de Pulero*, etc.

Igualment, l'enorme abundància de noms de lloc i la constant incorporació i renovació d'alguns altres, també possibilita la pèrdua tant de l'ús oral com de la memòria en els casos en què no estan determinats com una partida o un punt d'especial rellevància per a ser referits per causes d'ubicació, particions, vies de comunicació, etc. Així, alguns topònims fa anys que han començat a estar pràcticament en desús i es perdran per a la pròxima generació, com en el cas de *lo Cagilet* o *Casilet*, *la Rajoleria*, el *Bovalar* o la majoria de caminassos, comunals, pous, etc.

Finalment, també cal indicar alguns dels noms de lloc que es van incorporant i que, per tant, reflecteixen les activitats humanes, els cultius i altres activitats pròpies d'uns anys o dècades concrets. Molts desapareixen unes dècades després de l'abandó de l'activitat que els motivaren. És el cas de *l'Argila*, *la Mina*, les diverses granges, *la Bassura* (diverses ubicacions), *la Morera*, etc.

BIBLIOGRAFIA

ALCOVER, A. - MOLL, F. B. de (1980): *Diccionari català-valencià-balear*, Moll, Palma.

BRUGUERA I TALLEDA, J. (1996): *Diccionari etimològic*, Enciclopèdia catalana, Barcelona.

COMAS DELLA, Joaquim: *Aproximació a la desamortització al nord del País Valencià: el partit judicial de Sant Mateu (1855-1900)*. Tesi de llicenciatura (Antonia Ferrer i Bosch, dir.), Universitat de Barcelona.

COROMINES, Joan (1988-1997): *Onomasticon cataloniae*, Curial / La Caixa, Barcelona.

FERRANDO, A. - ROCA, J. (2006): *Culla: els noms d'un paisatge: un repàs a la toponímia i a la història*, Centre d'Estudis del Maestrat, Benicarló.

FERRERES I NOS, Joan (2009): *Territori, població i economia de la Batllia de Cervera a l'edat mitjana*, Centre d'Estudis del Maestrat, Benicarló.

GIMENO, LL. (1998): *De lexicografia valenciana*, Abadia de Montserrat, Barcelona.

GUINOT, E. (1999): *Els fundadors del Regne de València: Repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval*, 3 i 4, València.

HINOJOSA MONTALVO, J. (2002): *Diccionario de historia medieval del Reino de Valencia*, Generalitat Valenciana, València.

SORLI MOLINER, Josep Joaquim (1998): *Assagadors antics de Cervera del Maestrat*, Centre d'Estudis del Maestrat, Benicarló.

TERRADO, J. (1999), *Metodologia de la investigació en toponímia*, J. Terrado, Saragossa.

ACADÈ
MI AVA
LENCI
ANADÈ
LALLE
NGUA ~